

TEREZIŇSKÉ LISTY

Sborník
Památníku
Terezín

Z NOVÝCH AKVIZIC
SBÍRKOVÉHO ODDĚLENÍ
PAMÁTNÍKU TEREZÍN
ZA ROK 2018

Z pozůstalosti Vladimíra (1910–1984) a Boženy (1914–2001) Požárových jsme získali látkové srdíčko, které má na přední straně vyšit nápis TEREZÍN 1945 a zadní stranu tvořenou sešitím červené, modré a bílé látky do tvaru československé vlajky. Manželé Požároví vedli za druhé světové války družstevní prodejnu v Kežleích u Humpolce a prostřednictvím faráře tehdejší Církve českomoravské (husitské) Jaroslava Surého předávali potraviny odbojové skupině, která podporovala partyzány na Českomoravské vrchovině. Po zatčení byli 20. února 1945 převezeni do věznice gestapa v Táboře a odtud pak 6. března do policejní věznice v terezínském Malé pevnosti, kde Božena Požárová pracovala v šicí dílně. Upomínkové srdíčko buď vyrobila sama, nebo dostala na památku od některé ze spoluvězeňkyň. Oba manželé věznění přežili.

Dalším přírůstkem je pruhovaná blůza z koncentračního tábora Flossenbürg s číslem 27436 a červeným trojúhelníkem s písmenem C označujícím české politické vězně, patřila Stanislavu Manovi (1906–1986) z Brna-Řečkovice, účastníkovi protinacistického odboje. Zapojil se do něj už v dubnu 1939, působil v tzv. technické skupině brněnského ilegálního

47

2019

Látkové srdíčko
z pozůstalosti Vladimíra
a Boženy Požárových.
Zdroj Památník Terezín.

Látkové srdíčko
z pozůstalosti Vladimíra
a Boženy Požárových.
Zdroj Památník Terezín.

Vězeňská blůza Stanislava Mana z KT Flossenbürg. Zdroj Památník Terezín.

Vojenská identifikační známka Jamese G. Wellmana. Zdroj Památník Terezín.

TEREZIŇSKĚ LISTY 47

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

© Památník Terežín, 2019

ISBN 978-80-88052-19-7

OBSAH

Odešel jeden z protagonistů přelomové doby

Vojtěch Blodig

(9)

Články a studie

Spravedlivý mezi gestapáky?

Případ příslušníka „židovského“ referátu gestapa v Praze

Fritze Badelta

Jan Vajskebr, Jan Zumr

(12)

České ženy jako rukojmí v Ravensbrücku

Pavla Plachá

(31)

Židovští míšenci a smíšená manželství

v období protektorátu

Radana Rutová

(52)

Osudy českých Židů a Židovek v tranzitním ghettu Izbica

Steffen Hänschen

(69)

Starší domu (der Hausälteste)

– nepostradatelný administrativní pilíř terezínského ghetta

Tomáš Fedorovič

(86)

Pobočky koncentračního tábora Flossenbürg

na Karlovarsku a Sokolovsku – přehled

a geneze pietních míst

Lubor Lacina

(101)

Zprávy a recenze

Databáze vězňů z českých zemí v koncentračním táboře Dachau

Tomáš Gol

(117)

Výzva Památníku Tereziín
Michaela Dostálová, Iva Gaudesová
(128)

Recenze – Philipp THER: Temná strana národních států.
Etnické čistky v moderní Evropě
Jan Špringl
(132)

Chronologický přehled o činnosti Památníku Tereziín v roce 2018
Dagmar Holzhammerová
(141)

Výběrová tereziínská bibliografie 2018
Marie Poljaková
(150)

ODEŠEL JEDEN Z PROTAGONISTŮ PŘELOMOVÉ DOBY

V neděli 12. května 2019 zemřel po dlouhé těžké nemoci PhDr. Jan Munk, CSc., osobnost, která se významným způsobem podílela na událostech přelomové doby, jež naší zemi dala novou tvář.

Narodil se 22. září 1946 v rodině, která byla poznamenána tragickými událostmi spojenými s nacistickou genocidou Židů, známou dnes v obecném povědomí jako holokaust. Oba rodiče během války ztratili své původní partnery, kteří zahynuli, a po celý další život si nesli vzpomínky na tragické události, které přinesly smrt většině jejich příbuzných a známých. S tímto těžkým dědictvím minulosti se postupně seznamoval i mladý Jan, který pak o to citlivěji vnímal nerovnoprávné postavení Židů ve společnosti a projevy skrytého i otevřeného antisemitismu.

Po ukončení studií a získání doktorátu se Jan Munk věnoval především empirickému sociologickému výzkumu vysokoškolských studentů. Patřil k těm mladým intelektuálům, kteří poctivovali naléhavou potřebu politických změn a přivítal proto pád tzv. reálného socialismu v listopadu 1989.

V roce 1990 úspěšně absolvoval výběrové řízení na nového ředitele Památníku Terežín. Nastoupil tak do vedoucí funkce v paměťové instituci připomínající i památku obětí represivního zařízení, v němž trpěli jeho rodiče. V této funkci pak působil 27 let a vedl důslednou transformaci instituce, jež rychle získávala novou tvář a zasloužený respekt doma i v zahraničí. Svým nadšením a cílevědomostí dokázal nejen strhnout své spolupracovníky, ale také pro spolupráci získávat i další odborníky z domova i ze zahraničí. Díky tomu se podařilo dosavadní stále expozice poznamenané dřívější vládnoucí ideologií v poměrně krátké době nahradit expozicemi novými, přinášejícími objektivní hodnocení historických událostí.

Hlavní pozornost tehdy Jan Munk věnoval naléhavě potřebě objektivního zpracování a výkladu dějin holokaustu. V Terezíně jak známo v letech nacistické okupace vzniklo židovské ghetto, které se stalo důležitým článkem v mechanismu tzv. konečného řešení židovské otázky, jak nacisté nazývali svůj obłudný plán na vyhlazení evropských Židů. Bylo tedy logické, že ti, kteří holokaust přežili, chtěli po skončení války právě v tomto místě důstojným způsobem připomínat tragické události minulosti současníkům, ale i příštím generacím. Návrhy na vybudování Muzea ghetta v Terezíně ale byly po roce 1948 opakovaně zamítány. Teprve rok 1989 vytvořil zcela novou situaci. Nikoliv náhodou záhy po listopadových událostech vznikla Tereziánská iniciativa, organizace, která sdružovala bývalé vězňe ghetta a s Památníkem Terezín od počátku své existence úzce spolupracovala a plně podporovala úsilí Jana Munka o realizaci po několik desetiletí znemožňovaného projektu. Díky tomu a podpoře tehdejších vedoucích politických představitelů v čele s Václavem Havlem mohlo být Muzeum ghetta slavnostně otevřeno již na podzim roku 1991 u příležitosti 50. výročí zahájení deportací Židů z Protektorátu Čechy a Morava.

Dnes je v Památníku Terezín možno zhlédnout celkem sedmáct stálých expozic věnovaných historii židovského ghetta, policejní vězňi gestapa v tereziánské Malé pevnosti, koncentračního tábora a podzemních továren u Litoměřic, poválečného internačního tábora pro Němce a dalším tématům. Veřejnosti je každoročně zpřístupňována také řada výstav krátkodobých.

V uplynulých necelých třech desetiletích byla v Terezíně zrekonstruována řada objektů a areálů spojených s událostmi z let nacistické okupace. Nejznámější z nich se stala v devadesátých letech zpřístupněná unikátní modlitebna z doby ghetta, která nemá obdoby v jiných bývalých gettech či koncentračních táborech.

Soustavnou pozornost Jan Munk věnoval výzkumné a sbírkotvorné činnosti, podporoval digitalizaci sbírek a jejich postupné umísťování na webových stránkách Památníku Terezín. Stále významnější místo pak v aktivitách instituce zaujímal činnost vzdělávací, zaměřená na různé věkové skupiny mládeže, ale i na další vzdělávání učitelů.

Aktivitu mu svěřené instituce podporoval také působením na půdě mezinárodních organizací zaměřených na výzkum, vzdělávání a připomínání holokaustu a dalších zločinů z doby druhé světové války. Při své práci navázal přátelské kontakty i s řadou významných zahraničních osobností, mezi něž patřila například Madeleine Albrightová.

Je přitom třeba zdůraznit, že Jan Munk v polistopadovém období zastával významné funkce v židovských organizacích. Po tři funkční období byl předsedou Federace židovských obcí v České republice, poté až do své smrti působil jako předseda pražské židovské obce.

Zdálo by se, že při tak velikém pracovním vytížení mu už nezbyval čas na rodinný život a přátele. Opak však byl pravdou. Byl znám jako starostlivý otec, který nikdy svou rodinu nezanedbával, a měl řadu přátel, kteří mu pomáhali ve volných chvílích načerpat nové síly. Nebyl žádný asketa, nepohrdl skleničkou dobrého ví-

na a rád si pochutnal na dobrém jídle. Nezkazil žádnou legraci a měl dar trpělivé komunikace s lidmi.

Lidé, kteří s Janem Munkem spolupracovali a nebo se s ním při různých příležitostech setkávali, nezapomenou na člověčenství, které z něj vyzařovalo. Je těžké uvěřit tomu, že s námi zůstane již jen ve vzpomínkách. Bude nám moc chybět.

Vojtěch Blodig, Památník Terezín

*Text přetištěn s laskavým svolením redakce Lidových novin,
kde vyšel 15. 5. 2019.*

SPRAVEDLIVÝ MEZI GESTAPÁKY?

Případ příslušníka „židovského“ referátu gestapa v Praze Fritze Badelta

Jan Vajskebr, Ústav pro studium totalitních režimů

Jan Zumr, Ústav pro studium totalitních režimů

K nejzáhadnějším úředníkům gestapa nasazeným v Protektorátu Čechy a Morava patřil SS-Untersturmführer vrchní kriminální tajemník Fritz Badelt. Po jistou dobu působil jako zástupce vedoucího venkovní služebny gestapa v Kladně Haralda Wiesmanna, ale největší část své kariéry strávil u „židovského“ referátu pražské řídicí úřadovny gestapa.

Badeltovo mládí a profesní začátky

Friedrich Badelt¹⁾ přišel na svět 19. června 1906 v durynské obci Zschernitzsch, která je dnes součástí města Altenburg. Narodil se jako třetí dítě v rodině vedoucího provozu v továrně na brikety Johanna Badelta a jeho ženy Idy, roz. Schlangogové.²⁾ V letech 1920 až 1924 se Badelt ve městě Borna vyučil sazečem a současně navštěvoval typografické odborné učiliště³⁾ a později i typografickou odbornou technickou školu v Lipsku.⁴⁾ V srpnu 1932 uzavřel v Drážďanech sňatek s Charlottou Strangfeldovou, která do té doby pracovala jako sekretářka v Říšském svazu pro válečné invalidy a byla činná v sociálně demokratickém Centrálním svazu pro zaměstnance. Ještě zajímavější ale byla skutečnost, že Badeltova nastávající manželka byla částečně židovského původu. Židem byl její dědeček z otcovy strany a podle pozdějších norimberských zákonů, přesněji řečeno podle Zákona na ochranu německé krve a německé cti (Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre, Blutschutzgesetz⁵⁾), byla židovskou míšenkou druhého stupně. Badelt po válce tvrdil, že se právě z tohoto důvodu jeho manželka zdráhala přivést na svět děti, a manželství proto zůstalo bezdětné.⁶⁾

Jelikož stávající povolání Badelta zřejmě neuspokojovalo, podal si přihlášku k policii. Dne 27. dubna 1925 nastoupil do školy zemské policie v Míšni (Meißen), kterou dokončil o 15 měsíců později, údajně s vyznamenáním. Následně byl přeložen k drážďanské ochranné policii (Schutzpolizei) a postupně prodělal důkladnou průpravu ve všech odvětvích policejní služby (vojenský výcvik, pouliční služba, kriminální policie, živnostenská policie, zdravotní služba). Nakonec působil jako velitel čety a sportovní instruktor.⁷⁾

Ačkoliv měl Badelt jako profesionální policista zachovávat neutralitu v politických bojích, jeho sympatie stály na straně radikální pravice. Už na přelomu dvacátých a třicátých let dvacátého století působil ve prospěch nacistické strany, mezi jejímiž příslušníky si vybudoval dobré jméno.

Ve službách nacistického režimu

Nástup Adolfa Hitlera do funkce říšského kancléře musel Badelt bezpochyby uví-

Streis	Ortsgruppe und Wohnort		ab
SSG:	Dresden	R.L.17.4.1940	
Präg	Präg unauffindbar		9. 1940
Name:	B a d e l t F r i t z		
Beruf:			
Wohnort:	Präg.		
Geb.-Datum:	19.6.1906	Geb.-Ort:	Zschernitzsch
Mittl.-Nr. 4 953 423		Eintritt: 1.5.37	
Pol.-Nr.		Geb.-Nr.	
Austritt:	Unbef. verzogen:		
Gestorben:	Ueberwiesen an Gau:		
Ausfluß:			

Kartotéka příslušníků německých bezpečnostních složek Abwehr, Gestapo a Sicherheitsdienst – karta Fritze Badelta. Zdroj Archiv bezpečnostních složek.

tat. Jako uznání za jeho dosavadní aktivity pro „hnutí“ byl v roce 1933 jmenován velitelem oddílu (Kommandoführer) v koncentračním táboře Halbestadt a později Hohnstein v Saském Švýcarsku.⁸⁾ Ty patřily mezi tzv. rané (frühere) koncentrační tábory, které začaly v Německu vznikat bezprostředně po uchopení moci nacisty. Jednalo o decentralizované, v podstatě soukromé mučírny, ve kterých panovaly otřesné poměry. Příslušníci SA a SS si v nich brutálním způsobem vyřizovali účty s politickými protivníky.⁹⁾ Koncentrační tábor Hohnstein, který existoval od března 1933 do srpna 1934, je považován za místo s největším počtem úmrtí ze všech raných táborů.¹⁰⁾ Spravovala ho saská SA-Standarte 177, konkrétně příslušník SA Jähnichen.¹¹⁾

Brutální zacházení s vězni nicméně vyvolalo už v době jeho existence skandál a na odpor se postavili dokonce i vysoce postavení úředníci státní správy. Saský státní zástupce a člen SA dr. Walther tehdy obžaloval zodpovědného vedoucího koncentračního tábora Hohnstein a jeho podřízené kvůli sadistickému zacházení s vězni, do něhož bylo zapleteno i gestapo. Několik dozorců bylo odsouzeno a na soud čekal i Badeltův podporovatel Erich Vogel.¹²⁾ Celá kauza ale vyvolala odpor ze strany nacistických funkcionářů, načež Hitler odsouzené osobně omilostnil a Vogelovo trestní stíhání zastavil.¹³⁾

Ke konkrétní Badeltově činnosti v Hohnsteinu se bohužel nepodařilo získat žádné relevantní dokumenty. Jeho působení zde však na něj vrhá obzvlášť špatné světlo. Napovídá o jeho radikální politické profilaci a ochotě dělat ve prospěch nového režimu špinavou práci. V tomto směru měl pokračovat i nadále, když byl na začátku roku 1934 přeložen k tajné státní policii v Sasku.

Budování aparátu tajné státní policie v Sasku začalo v Německu bezprostředně po uchopení moci nacisty. Mohlo navázat na již vytvořené struktury. V drážďanském policejním prezidiu existovala politická policie – tzv. oddělení B (Abteilung B). Kromě ní existoval již od 5. července 1933 Úřad tajné státní policie Sasko (Geheimes Staatspolizeiamt Sachsen, zkráceně Gestapa Sachsen) se sídlem v Drážďanech, který se zabýval především špionáží a kontrašpionáží. Oddělení B (vlastní politická policie) tedy nebylo oddělením Gestapa Sachsen! Bylo převzato gestapem teprve 10. dubna 1937 a sloučeno do nově vzniklé řídicí úřadovny Drážďany.¹⁴⁾ Ta částečně dohlížela na úřadovny v Lipsku (Leipzig), Saské Kamenici (Chemnitz), Plavně (Plauen) a Cvikově (Zwickau).¹⁵⁾ Přímo podřízeny jí byly venkovní služebna v Budyšíně (Bautzen), komisariát pohraniční policie v Žitavě (Zittau) a stanice pohraniční policie ve městech Geising¹⁶⁾ a Sebnitz.¹⁷⁾

Badeltova kariéra u tajné policie započala 4. února 1934, kdy byl společně s několika dalšími kamarády vyslán ke Gestapa Sachsen. Tvrdil, že do této služby se zdráhal nastoupit, neboť by musel vstoupit do NSDAP i SS, v čemž neviděl žádnou možnost pro svůj kariérní růst. Přemluvit ho měl až vrchní vládní rada Erich Vogel, dřívější vedoucí drážďanského kriminálního oddělení. Ten ho prý ujistil, že nebude muset vstoupit do SS, ale naopak že tím získá možnost podílet se na budování moderní policie bez předsudků, a to i vůči minulé politické orientaci (sic!). Tvrdil mu také, že po uplynutí jednoroční zkušební doby může podat žádost o zpětné přeložení k ochranné policii, pakliže bude u gestapa nespokojen.¹⁸⁾ Skutečnost byla ale zřejmě prostší. Podle údajů saské župy spolupracoval Badelt s nacistickou stranou již od roku 1929 a v „časech zápasů“ také pomáhal s budováním oddílů SA. Jeho převezení ke gestapu lze proto chápat jako výraz důvěry v jeho politické postoje a odborné kvality.¹⁹⁾

Po krátké době strávené v Drážďanech sloužil Badelt u venkovní služebny v lázeňském městě Bad Elster u hranic s Československem. V poválečném životopise tvrdil, že zde dostal za úkol kontrolovat tiskárny, knihkupectví a knihovny, jakož i jejich zaměstnance, a zabavovat zakázané spisy.²⁰⁾ Je tedy možné, že dohlížel i na zabavování materiálů německých exilových stran pašovaných z Československa. „Zapomněl“ ovšem zdůraznit, že této služebně navíc velel, jak na sebe prozradil v životopise před válkou.²¹⁾ Podobným způsobem mystifikoval i v popisu následujících událostí. K 1. březnu 1935 se Badelt vrátil zpět do Drážďan. Před Mimořádným lidovým soudem v Praze uvedl verzi, že byl přidělen do kulturního a tiskového referátu, který vedl dr. Ernst Kaussmann.²²⁾ Zde se měl údajně zabývat přezkušováním umělců, spisovatelů a pracovníků nakladatelství, přičemž tvrdil, že se jednalo o práci „vědeckého charakteru“ a nedocházelo při ní k použití brutálních výslechových metod.²³⁾ Otázkou zůstává, zda vůbec či jak dlouho působil v uvedeném referátu.

Z Badeltovi osobní složky důstojníka SS vyplývá, že nastoupil k „židovskému“ referátu (tedy pravděpodobně k II B: Církve, sekty, Židé, svobodní zednáři).²⁴⁾ Vzhledem k povaze pramene i jeho pozdější kariéře se právě tato verze jeví jako mnohem pravděpodobnější. Vedoucím exekutivního oddělení byl již zmiňovaný

Hrad Hohnstein v Saském Švýcarsku. Wikipedia. Die freie Enzyklopädie. (CC BY-SA 4.0).

vrchní vládní rada E. Vogel a vedoucím oddělení obranného zpravodajství byl Wilhelm Krichbaum.²⁵⁾

Po znovuzavedení branné povinnosti v březnu 1935 se Badelt dle svých slov coby bývalý příslušník zemské policie přihlásil do Wehrmachtu.²⁶⁾ Jelikož ale nesloužil u své bývalé jednotky víc jak šest měsíců, nebyl úspěšný. Toto tvrzení může a nemusí být pravdivé, neboť jím mohl pouze omlouvat další kariéru. Následně byl totiž definitivně přijat do služeb gestapa, kde získal hodnost vrchního kriminálního asistenta.²⁷⁾ Badelt věnoval poměrně velkou část poválečného životopisu lamentacím nad tím, jak coby bývalý příslušník ochranné policie „trpěl“ ústrky a posměšky ze strany nových zaměstnanců gestapa, kteří byli často příslušníky SS, či jak byl nucen podat přihlášku do NSDAP a účastnit se nejrůznějších ideologických kurzů a školení. Absence brutálního zacházení se zatčenými (sic!) byla podle něj způsobena stále ještě převládajícím vlivem starších kriminálních úředníků.²⁸⁾ I tato tvrzení v konfrontaci s jinými údaji ale neobstojí. Německá policie měla ve výmarské republice bohaté zkušenosti s velkou vlnou násilí ze strany nacistů a komunistů, kde úmrtí nebyla výjimečná. Velká část kriminalistů, která později nastoupila ke gestapu, měla za sebou výcvik v tvrdém dohledu a drsné zátky se jim nijak nepříčily. Ještě před uchopením moci nacisty nezdávka přicházeli do styku s vraždami, znásilněními a závažnými gangsterskými činy.²⁹⁾ Badelt poté dostal příležitost se s každodenním násilím seznámit lépe než kdo jiný při službě v koncentračním táboře. Používání fyzických donucovacích prostředků nebylo nijak cizí ani jeho kamarádovi Hermannu Zanderovi, se kterým sloužil u saské ochranné policie a který později nechvalně proslul jako jeden z nejsurovějších úředníků pražského gestapa.³⁰⁾

O vynuceném vstupu Badelta do nacistické strany rovněž nemůže být řeč. Do NSDAP vstoupil k 1. květnu 1937 (č. 4 953 423), kdy byl částečně zvolněn zákaz přijímání nových členů zavedený po uchopení moci nacisty, kdy po 1. květnu 1933 nastal masivní příliv do strany.³¹⁾ Vzhledem k jeho předchozímu angažmá pro NSDAP byl jeho vstup logickým krokem a rozhodně nešlo o akt vynucený. Dokládá to i skutečnost, že od roku 1936 pracoval pro saskou župu jako referent pro židovské otázky a otázky cizích ras. Sestavil židovskou kartotéku, s úspěchem splnil i všechny ostatní zadané úkoly a úspěšně absolvoval i řadu rasových kurzů.³²⁾

V té době už byl navíc Badelt příslušníkem organizace SS, do které byl přijat již 15. února 1936 (č. 272 625) a o necelý rok později povýšen do hodnosti SS-Sturmann.³³⁾ Vstupem do organizace sdružující elitu Třetí říše si zajistil pokračující kariérní růst. Po dvanácti letech služby u policie byl 1. května 1938 jmenován kriminálním tajemníkem. Dne 23. června vyšel výnos upravující přijímání příslušníků bezpečnostní policie do SS a narovnávání policejních hodností s esesáckými. Badelt mohl být povýšen do nejnižší důstojnické hodnosti SS-Untersturmführer. V cestě však stála ještě jedna překážka. Od všech příslušníků SS se očekávalo, že loajalitu vůči svému režimu stvrdí vystoupením z církve. Pro rozvoj důstojnické kariéry byl výstup takřka nezbytností.³⁴⁾ Matrikový evangelík Badelt proto poslední srpnový den roku 1938 církev proklamativně opustil a stal se tzv. věřícím v boha (gottgläubig). Ve stejný den byl podán návrh na jeho povýšení a 9. listopadu – v den výročí neúspěšného „pivního puče“ v Mnichově – se Badelt stal SS-Untersturmführerem.³⁵⁾

Nasazení v protektorátu

V souvislosti s chystaným obsazením českého vnitrozemí³⁶⁾ byl Badelt zařazen k oddílu asi 20 mužů pod vedením SS-Untersturmführera vrchního kriminálního tajemníka Alfreda Zimmermanna.³⁷⁾ Kolona složená z osobních vozů vyrazila 14. března 1939 z Drážďan a přenocovala v Lovosicích. Na Prahu pokračovala druhý den ráno a po příjezdu se ubytovala v budově policejního ředitelství. Zde došlo ad hoc k rozdělování k jednotlivým agendám. Vedle mužů z drážďanské řídicí úřadovny zde působili i muži z Berlína a Pruska, kteří se měli ke svým saským kolegům chovat arogantně kvůli údajně „rudým“ postojům a selhání při okupaci československého pohraničí. Při rozdělení se tak Sasové ocitli poněkud stranou.³⁸⁾ Badelt se proto přihlásil ke službě v obsazeném ministerstvu průmyslu, obchodu a živností, kde tři týdny kontroloval telefonní hovory a příchozí návštěvníky k pověřenci říšského ministerstva hospodářství pro Protektorát Čechy a Morava Hansi Kehrlövi.³⁹⁾ Podobně jako řada dalších příslušníků okupačního aparátu bydlel s manželkou v ulici Milady Horákové (tehdy Sommerbergstrasse 80) na Letné.⁴⁰⁾

V polovině dubna 1939 byl Badelt přidělen k referátu II B, který se zabýval židovskou otázkou, církvemi a svobodnými zednáři.⁴¹⁾ Přeložení na tuto pozici bylo více než logické, jelikož pracoval ve stejném referátu už u drážďanského gestapa

a navíc byl referentem rasově politického úřadu saské župy. Jeho vedoucím byl obávaný a nenáviděný kriminální komisař Adolf Fuchs. Podle poválečného tvrzení měl Badelt působit na pozici vedoucího kanceláře, ve které sloužil kromě něj ještě kriminalista dr. Wilhelm Neumann.⁴²⁾ Na starost měli především stranicou korespondenci a vydávání propustek k vystěhování a dalších odpovídajících dokladů. Badelt ovšem nepřiznal, že zastával funkci zástupce vedoucího referátu, což jednoznačně potvrzují dobové dokumenty.⁴³⁾

Při výkonu funkce se dostával do styku s jednotlivými referenty pražské Židovské náboženské obce (ŽNO), například s jejím předsedou Františkem Weidmannem nebo Richardem Friedmannem, který byl zodpovědný za styk s gestapem. S řadou emigrantů se navíc znal už z Lipska a Berlína. I poté, co byl přeložen do Prahy, navíc zůstával referentem rasově politického úřadu saské župy a každých čtrnáct dní jezdil na víkend do saské metropole.⁴⁴⁾ Zde se dozvídal o řadě plánovaných nařízení a opatření proti Židům. Zároveň mu byl na privátní adresu zasílán oběžník rasového a osidlovacího úřadu SS (Rasse- und Siedlungshauptamt, RuSHA). Tím získával množství informací až s měsíčním předstihem před svými nadřízenými. Po válce tvrdil, že informace poté předával představitelům pražské židovské obce. Včasným varováním se mu údajně podařilo ušetřit část židovských míšenců a stovky dětí od transportu do terezínského ghetta. Za přátelským postojem k židovské obci stojí pravděpodobně i skutečnost, že jeho manželka byla považována na základě norimberských zákonů za míšenku II. stupně. Podle poválečné výpovědi se dostal kvůli dobrým vztahům s představiteli židovstva do konfliktu s vedoucím referátu Adolfem Fuchsem a jeho zástupcem (sic!) Kurtem Oberhauserem,⁴⁵⁾ kteří se údajně snažili o jeho přeložení mimo Prahu. Ve skutečnosti byl oním zástupcem právě Badelt, což sice nevylučuje možnost ostrých sporů se jmenovanými, ale klade do jiného kontextu jeho obligátní stížnosti na údajně podřadné postavení v rámci referátu.⁴⁶⁾ Po napadení Polska se prý Badelt přihlásil ke službě v armádě, ale nebyl pravděpodobně z důvodu pro brance vysokého věku a chybějícímu výcviku přijat.⁴⁷⁾

Ojedinělou akcí, které se Badelt zúčastnil, byla zatýkácí akce nazvaná podle kartotéky A-Kartei z 1. září 1939.⁴⁸⁾ Gestapo na základě v ní získaných údajů zatklo řadu osob považovaných za potencionálně nebezpečné pro válečné úsilí Třetí říše, především politiků, novinářů, umělců, vojáků a úředníků.⁴⁹⁾ Vzhledem k jejímu rozsahu se do akce musela zapojit většina příslušníků gestapa. Badelt byl pověřen zatčením vysokého představitele české kontrarozvědky, okresního kriminálního inspektora Oldřicha Diviše,⁵⁰⁾ který byl posléze dopraven s ostatními vězni do koncentračního tábora Buchenwald.⁵¹⁾

V létě 1940 byl Badelt povolán na kurz pro kriminální komisaře v důstojnické škole bezpečnostní policie a SD v Berlíně-Charlottenburgu. Postrádal sice středoškolské vzdělání, ale evidentně byl nadřízenými považován za perspektivního úředníka a v dosavadní službě se „mimořádně osvědčil“.⁵²⁾ Ještě předtím byl ale od začátku července do konce srpna 1940 přidělen do Hlavního říšského bezpečnostního úřadu (Reichssicherheitshauptamt, RSHA) na zapracování. Stáž ab-

solvoval nejprve u referátu zabývajícího se falšováním pasů a následně u dalšího, který měl na starost otázku homosexuálů. Koncem srpna se konaly přijímací zkoušky na školu bezpečnostní policie. Při nich měl ústně rozvést „český problém“. Měl se údajně kriticky vyjádřit k německé politice v okupovaných českých zemích, zdůrazňoval například politiku vůči vysokým školám a další postupy při germanizaci. Jeho výroky měly vyvolat nevoli zkoušejících. Na jejich základě konstatovali, že je nevhodný pro řídicí výkonnou službu a u zkoušek neuspěl. Zda byly příčinou jeho nezdaru pročeské výroky, nebo neuspěl z jiných důvodů, nemůžeme z dostupných pramenů doložit. Jisté je, že se 1. září 1940 vrátil zpět do Prahy.⁵³⁾

Zde krátce nato vyvrcholily Badeltovy spory s komisařem Fuchsem. Ten jej nahlásil vedoucímu řídicí úřadovny dr. Hansi-Ulrichu Geschkemu kvůli nedovolenému využívání konfiskovaného automobilu k soukromým jízdám do Drážďan v červenci a srpnu 1939. Ten měli používat i další Badeltovi kolegové: Hermann Zander, Martin Seifert a Alfred Zimmermann, všichni původem ze Saska.⁵⁴⁾ Při následujícím vyšetřování Badelt obvinění nejprve popíral, ale byl usvědčen. Byla mu udělena důtka a jen s přihlédnutím k jeho dobrým služebním výkonům bylo ustoupeno od formálního disciplinárního řízení.⁵⁵⁾ Navíc mu měl být na dobu pěti let zaražen služební postup ve všech hodnostech, což ovšem nelze doložit dobovými prameny a neodpovídá to jeho pozdějšímu povýšení v roce 1944.⁵⁶⁾ V únoru 1942 bylo kvůli tomuto deliktu zahájeno vůči Badeltovi vyšetřování i v rámci SS, které ale bylo o dva měsíce později zastaveno.⁵⁷⁾ Ještě v jeho poválečné výpovědi je cítit křivdu, že mu i přes řádný patnáctiletý výkon služby udělili trojnásobný trest.⁵⁸⁾

Zmíněným třetím „trestem“ bylo Badeltovo přeražení k venkovní služebně gestapa v Kladně 12. září 1940.⁵⁹⁾ Mělo jít o odplatu za „přátelský postoj k Židům a Čechům“. V Badeltově případě nicméně o žádné služební degradaci nemůže být řeč, neboť zde nastoupil na pozici zástupce vedoucího. O této skutečnosti v poválečné výpovědi takticky pomlčel, resp. ji obešel tvrzením, že pouze sloužil v kanceláři a nebyla mu svěřena žádná agenda. Služebně v té době velel Harald Wiesmann,⁶⁰⁾ později neblaze proslulý lidický kat. Ve funkci nahradil Friedhelma Schüttlera, který byl převelen ke služebně velitele Sipo a SD v Paříži.

Badelt po válce tvrdil, že se Wiesmann a jeho kumpáni o vedení služebny příliš nestarali, což paradoxně hází více odpovědnosti na něj samotného.⁶¹⁾ Podle jeho vyjádření zde měl ale pokračovat ve filantropické činnosti ve prospěch Čechů. Vězňům odloučeného komanda z policejní věznice v Terezíně přilepšoval na stravování a usnadňoval jim poštovní styk s domovem.⁶²⁾ V prospěch Badelta po válce svědčil například obchodník Jaroslav Kubr: „*Bad[e]lt projevil ochotu a také zanedlouho sám zařídil, že členové českého četnictva, kteří měli dozor v Sokolovně, přiváděli internované do mého obchodu, odkud si odnášeli jídlo.*“⁶³⁾ Navíc měl intervenovat ve prospěch zatčených přimluvou nebo likvidací důkazů.⁶⁴⁾ Svědkyně Marie Nedvěďová zase uvedla: „*Za jeho pomoci později byli všichni političtí vězni na gestapu v Kladně, jako i v Sokolovně, jídlem i jinými prostředky podporováni,*

zejména byly umožněny styky s rodinnými příslušníky. Badelt rozhodně odsuzoval jednání gestapa s věznicí, a proto jak mohl, podporoval ilegální skupinu, ve které jsem pracovala.“ Dále vyzrazoval odboji informace z úředních spisů a zprostředkovával pronášení motáků od vězňů i nazpátek.⁶⁵ Údajně navíc udržoval dobré vztahy se ŽNO, jejíž představitele měl informovat o hrozcích protizidovských opatřeních.⁶⁶

Nejen kladný vztah k vězňům dostával Badelta stále více do konfliktu s Wiesmannem.⁶⁷ Stěžoval si, že se nedokáže proti jeho klíce prosadit a „nemůže být tak důsledný v zavádění pořádku ve věznici.“⁶⁸ Nadřízeného odsuzoval kvůli jeho brutalitě, ledabylému vedení služebny a rozkrádání židovského majetku. Ten si vyžádal nového zástupce, kriminálního tajemníka Thomase Thomsena,⁶⁹ čemuž pražská centrála vyhověla. Od nadřízeného si měl Badelt vysloužit nelichotivý posudek, což mu dále komplikovalo kariéru.⁷⁰

Badelt se změně nebránil a 15. dubna 1941 byl přeložen nazpátek do Prahy. Vedoucí řídicí úřadovny dr. Geschke ho údajně pro příliš pročeský postoj přeložil za trest ke stálé službě v budově pražského gestapa.⁷¹ Sem byli umísťováni úředníci a zaměstnanci z disciplinárních důvodů, nebo kvůli nedostatečným výkonům či chatrnému zdraví. Jejich úkolem byla starost o příchozí, rozdělování došlé pošty, zajišťování ubytování pro přespolní úředníky, ostraha budovy a další drobné úkoly. Badelt po válce tvrdil, že se kvůli tomu přihlásil na frontu, ale byl opět odmítnut, a tak mu nezbyvalo než nastoupit 1. května 1941 ke stálé službě. Z této pozice se prý snažil usilovně dostat nazpět do Drážďan, což se mu nepodařilo. Alespoň mohl nadále pomáhat členům pražské ŽNO.

Vedle rutinní služby se Badelt dostal i ke kuriózní záležitosti, když byl společně s dalšími kolegy pověřen domovní prohlídkou bytu odvolaného říšského protektora Konstantina von Neuratha. Prohlídka, údajně nařízená K. H. Frankem, nicméně nepřinesla nic zajímavého.⁷²

Ve stálé službě tak zažil události prvního výjimečného stavu, který vyhlásil Reinhard Heydrich po nástupu do funkce zastupujícího říšského protektora. Následně se v důsledku nervového zhroucení léčil od 15. března do 1. května 1942 v lázních Lauterbach u Mittelwalde (dnes Goworów, součást Międzyzylesie, Polsko). V neoblíbené službě zůstal po dobu dvou let a považoval ji za potupu, neboť se cítil být degradován na vrátného a poslíčka.

S příchodem Ernsta Gerkeho do funkce vedoucího pražské řídicí úřadovny gestapa si sliboval vylepšení své pozice, přičemž neustále upozorňoval na zdravotní potíže, které se mu při práci ve sklepe budovy zhoršovaly.⁷³ Ke změně nicméně došlo až k 1. březnu 1943, kdy se Badelt stal vedoucím kanceláře SS-Hauptsturmführera a kriminálního rady Eduarda Fischera,⁷⁴ vedoucího exekutivy pražské řídicí úřadovny gestapa.⁷⁵ K 1. červenci téhož roku došlo v rámci pražského gestapa k reorganizaci, která přinesla řadu organizačních změn.⁷⁶ Byla vytvořena tzv. kancelář IV, která spravovala záležitosti čtyř oddělení (IV A a D, IV B a C, IV E a IV N). V čele kanceláře stanul Fischer, kterému byl Badelt přidělen, aby mu ji pomohl vybudovat.⁷⁷ Na starost měl personální záležitosti, vnitřní agendu,

přidělování a výbavu kanceláří, vypracování hlášení, statistik a zpráv. Pod tuto kancelář spadala i stálá služba, kde Badelt působil předtím.

S novým nadřízeným vycházel Badelt evidentně dobře. V poválečné výpovědi ho vylíčil ve velmi dobrém světle a pomlčel o jeho válečných zločinech. Fischer mu důvěřoval a umožňoval mu údajně nahlédnout do množství tajných dokumentů. Ty měl opět využívat k varování příslušníků pražské židovské obce před deportacemi.⁷⁸⁾

Pronásledoval ho ovšem špatný zdravotní stav. V červnu 1943 onemocněl těžkým ischiasem a do října byl hospitalizován v lazaretu na Pankráci. Následně pobýval do konce roku 1943 v lázních Piešťany na Slovensku. Do služby se vrátil až na Nový rok 1944. Za osmnáct let služby měl být povýšen na vrchního kriminálního tajemníka, ale nakonec musel počkat do konce roku.⁷⁹⁾ Méně úspěšně se vyvíjela jeho kariéra v rámci SS. V listopadu 1943 navrhovalo vedení saské župy Badeltovo povýšení na SS-Obersturmführera. Jako důvod uvedlo, že jmenovaný působil už od roku 1936 jako spolupracovník rasového a osídlovacího úřadu saské župy, který poskytl straně velmi cenné služby v otázkách Židů a míšenců. Obzvláště oceňovalo vytvoření židovské kartotéky, která vznikla na příkaz župního vedoucího. Účastnil se rovněž řady kurzů s rasovou tematikou. Navíc se už od roku 1929 angažoval coby policista pro stranu a SA. Návrh na povýšení byl ale odmítnut s tím, že jeho hodnost u policie odpovídá stávající hodnosti v SS.⁸⁰⁾

K 1. dubnu 1944 došlo v rámci pražské řídicí úřadovny gestapa k další reorganizaci. Fischer byl přeložen do Plzně, ale ještě předtím prosadil k 1. květnu 1944 Badeltovo přeložení k „židovskému“ referátu IV 4.⁸¹⁾ Před nástupem do funkce jej měl údajně sám Gerke varovat před přátelím se s Čechy a Židy a hrozil mu soudem SS a policie. Jmenování na staronovou pozici ovšem svědčí spíše o tom, že mu nadřízení důvěřovali. Vedoucím referátu byl kriminální rada SS-Hauptsturmführer Felix Heide,⁸²⁾ který podle Badelta fanaticky nenáviděl Židy. Badelt dokázal v jednotlivých případech intervenovat ve prospěch zatčených a dosáhnout jejich propuštění. Před mimořádným lidovým soudem vypověděla v tomto smyslu řada svědků, jako Irma Edlerová:⁸³⁾ *„Badelt věděl, že jsem podle tehdejších předpisů neárijka a dokonce mě nezatkнул, ačkoliv to mohl učiniti, a ještě nežli jsem odjela transportem, tehdy mě ujistil, že nemám míti obavy o tehdy 6letého syna a kromě toho sepsal protokoly tak, že zařízení v mém bytě bylo považováno za árijský majetek. Nic ode mne nežádal, já jsem mu nic nedala, ani nenabídla.“*⁸⁴⁾

Ve stejném smyslu vypovídala i Dagmar Mikšová, která, ač poloviční Židovka, pracovala jako stenotypistka ve služebně velitele Waffen-SS v Praze. Poté, co byl prozrazen její původ, skončila u „židovského referátu“, kde ji mj. vyslýchal Badelt: *„Badelta jsem poznala na gestapu, týž se ke mně choval velmi slušně a viděla jsem, že píše protokol v tom směru, aby mi ulehčil moji situaci, zatímco jiný vyslychající, nějaký Vaculík,⁸⁵⁾ se snažil mne dostat do oné věci. Badelt ode mne nic nežádal, já jsem také nic nedala, ani nenabídla, Badelt mne chtěl propustiti, ale jeho nadřízený Heyde [správně Heide] trval na tom, že musím býti ponechána ve vazbě.“*⁸⁶⁾ Vysloveně kladné hodnocení mu po válce vystavil i advokát JUDr.

Jan Pacák: „*Obviněný budil skutečně dobrý dojem, tak až jsem se divil, že gestapák takto jedná, neb to bylo v době, kdy byly zakázány jakékoliv balíčky.*“⁸⁷⁾ Kvůli náklonnosti k Židům se Badelt údajně záhy dostal do konfliktu s dalšími příslušníky referátu, kteří ho považovali za „měkkého“.⁸⁸⁾

V březnu 1945 nahradil ve funkci vedoucího referátu Heideho jeho dosavadní zástupce vrchní kriminální tajemník Kurt Oberhauser.⁸⁹⁾ Konec války se nezadržitelně blížil a Badelt se na něj s předstihem připravoval. Údajně se domluvil už dříve s vedoucím představitelem ŽNO v Praze Friedmannem na tom, že po osvobození zůstane v Praze a podá informace o svojí činnosti.⁹⁰⁾ Služebnu v Bredovské ulici (nyní Politických vězňů) opustil už 22. dubna a následně se skrýval na neznámém místě.⁹¹⁾

Po vypuknutí Pražského povstání se Badelt objevil v bytě Jindřicha Elbla. Ten mu byl údajně doporučen policejním inspektorem Josefem Laštovičkou, který byl zatčen a popraven v roce 1943.⁹²⁾ Elbl měl být členem ilegální KSČ, konkrétně skupiny okolo Julia Fučíka. Před soudem vypověděl: „*Dne 5. V. 1945 v poledních hodinách se u mne objevil neznámý muž, mluvící německy, který měl na kabátě židovskou hvězdu a říkal, že utíká, protože pronásledován je nacisty...*“ Badelt se vykázal smyšleným jménem Moravec a požádal Elbla o azyl, neboť má strach vyjít ven, jelikož mluví pouze německy. Brzy však onemocněl a zůstal v úkrytu až do konce května. Mezitím se objevila údajná manželka s bratrem.⁹³⁾ Pravděpodobně se jednalo o zaměstnankyni pražské ŽNO paní Kantorovou, která používala falešné příjmení. Badeltovi se opakovaně podařilo uchránit ji a jejího bratra od deportace.⁹⁴⁾

Kantorová jej navštěvovala, dokud se jeho stav nezlepšil. Poté překvapenému hostiteli oznámila, že ho oklamala a prozradila Badeltovu skutečnou identitu. Ten tvrdil Elblovi, že jako příslušník gestapa vždy pomáhal Čechům a dokonce prý poslankyně Horáková (sic!) mu zaručila beztrestnost. Poté jej požádal, aby vyhledal příslušný policejní úřad, neboť se chtěl dostat k řádnému soudu a obhájit se. Elbl vyrozuměl policii, a poté jej odvedl do Bartolomějské ulice.⁹⁵⁾

Po válce

Na Policejním ředitelství v Praze se přihlásil 4. června 1945 a vzápětí byl vzat do vazby.⁹⁶⁾ Trestní oznámení u Mimořádného lidového soudu v Praze bylo vzneseno 23. září 1946.⁹⁷⁾ Obžaloba tvrdila, že byl v letech 1938 až 1945 v době zvýšeného ohrožení republiky členem SS a gestapa v Praze a v Kladně, a tudíž že spáchal zločin proti státu dle paragrafu 2 retribučního zákona č. 16/1945 Sb.⁹⁸⁾ Hlavní líčení se konalo 29. ledna 1947 za předsednictví krajského soudce Václava Novotného.⁹⁹⁾ Badelt před soudem líčil svoji službu u tajné státní policie značně idylicky. Ke gestapu prý nechtěl, on sám nikomu neublížil a ani mu nebylo známo, že by zatčení byli nějak brutálně vyslýcháni. Na poměry gestapa mimořádně ohleduplné chování potvrdila i řada výpovědí. Dokonce se nenašel nikdo, kdo by svědčil proti němu.¹⁰⁰⁾ Badeltovi se navíc podařilo zrelativizovat členství v SS, neboť tvrdil, že nikdy nebyl řádným členem, ačkoliv byl dokonce důstojníkem.¹⁰¹⁾ Soud

přihlédl k těmto polehčujícím okolnostem a vzhledem k tomu, že se mohl prokázat jednáním ve prospěch Čechů a Slováků, přihlédl k paragrafu 16 retribučního zákona, který umožňoval snížit trest i pod dolní hranici sazby.¹⁰²⁾ Soud mu proto vyměřil trest v délce trvání pouhých dvou let těžkého žaláře.¹⁰³⁾ Jelikož mu byla do výše trestu započítána vazba, byl z vězení propuštěn už 4. června 1947.¹⁰⁴⁾

Badeltova manželka byla mezitím odsunuta do sovětského okupačního pásma v Německu, kde se usadila u svého otce. Ten se jako soustružník v penzi podílel na přípravě mladých kádrů na vysoké technické škole, zatímco ona pracovala jako úřednice na magistrátu v Drážďanech. Badelt udržoval s ní i jejím otcem písemný styk.

Po odpykání trestu nastoupil jako krmič dobytka na státním statku v Ruzyni, kde pracoval po dobu pěti let. Údajně měl být vyznamenán jako úderník prezidentem K. Gottwaldem. Poté byl zaměstnán na stavbě obytných domů SNB v Ruzyni a po skončení prací nastoupil jako dělník ve strojírně ve Zličíně, kde pracoval ve slévárně.¹⁰⁵⁾ Bydlel v bytě v Husově ulici čp. 50 v Ruzyni. Podle StB udržoval styk se svojí bytnou (ročnick 1919), která mu uklízela byt a prala prádlo. Mimo ní se vídal jen s Václavem Habeltem, rovněž bývalým gestapákem.¹⁰⁶⁾

Badelt se ani s relativně mírným trestem nehodlal smířit a považoval se za nevinného. Dne 28. března 1949 zažádal o obnovu trestního řízení. Stěžoval si, že neměl dost času na přípravu řádné obhajoby a uvedl řadu dalších osob, které by mohly svědčit v jeho prospěch.¹⁰⁷⁾ Přes jejich výpovědi však přijal Krajský soud v Praze 17. prosince 1949 usnesení, ve kterém jeho žádost zamítl. Polehčující okolnosti už byly údajně zhodnoceny v rozsudku Mimořádného lidového soudu v Praze a revize rozsudku navíc neměla po skončení retribučního soudnictví oporu v zákoně.¹⁰⁸⁾ Badelt se tím nedal odradit a zažádal o zaházení trestu cestou udělení milosti. Krajský soud v Praze jeho žádost 11. března 1950 opět zamítl vzhledem k nedostatečnému zdůvodnění podání žádosti.¹⁰⁹⁾

V hledáčku Státní bezpečnosti

Dne 20. září 1954 byl předložen referentem 3. oddělení 4. odboru II. správy ministerstva vnitra starším seržantem Karlem Míškem návrh na získání Badelta ke zpravodajské spolupráci se Státní bezpečností (StB). V odůvodnění stálo, že „*sám je rodilý Němec, působil v době okupace u pražského gestapa, zná řadu spolupracovníků této složky, z nichž mnozí dosud volně žijí v Praze a je možno jej použít i k rozpracování osob, které přijíždějí do ČSR ze západního Německa, nehledě k tomu, že může být využit i k navazování styků s bývalými příslušníky nacistických kontrarozvědných a rozvědných složek v zahraničí – jmenovitě v západním Německu.*“¹¹⁰⁾ Připsáno zde bylo, že Badelta je možné použít v rámci Akce „I“ mezi Němci v západním pohraničí.

Státní bezpečnosti zcela unikla jeho předválečná kariéra u gestapa a uvěřila, že začal s prací u tajné státní policie až v protektorátu.

Na první schůzku se Badelt nedostavil, přišel až na druhou v říjnu 1954. Odmltl však podepsat vázací akt s tím, že neumí natolik česky, aby mu byl jasný jeho

Jméno (celé, kř.): F R I T Z Badelt Funkce: vrbní internovní tajemník	Vypis (přes hranici):
Datum narození: 15.6.1906 - Vrbna u Vídně <i>15.6.1906 - Vrbna u Vídně</i>	Kde, kde pracoval a kde je nyní: GESTAPO PRAHA - Inf. říd. a mlčenl. - Stálá služba. 1940-1941 gestapo Kladno. Zastupce vedoucího službeny.
	Označení: 7 květnu 1945 odhlášen. Odvolan Mle v Praze ku 2 letům. Saláre. <i>305-647-5/34,2829,</i> <i>315-6-92/1-2.</i> <i>302-156-2/104</i> <i>ASD</i> <i>302-156-5/69</i>

Kartotéka členů NSDAP, SA a držitelů medaile za zásluhy za 1. říjen 1938 – karta Fritze Badelta. Zdroj Archiv bezpečnostních složek.

obsah. Byl tedy zařízen jeho překlad do němčiny, na další schůzku se ovšem nedostavil ze zdravotních důvodů. Přesto byl 25. října 1954 založen osobní svazek spolupracovníka vedený pod jménem „FRANZ“. Mezitím převzal agendu npor. Miroslav Návrat. Jako další termín schůzky byl vybrán 23. listopad 1954. Během následné schůzky se bývalý gestapák zaštiťoval svými zásluhami v době osvobození, stejně jako úsilím při budování socialismu. Na druhou stranu uvedl, že je vážně nemocný a neschopný těžké práce.¹¹¹⁾ Pracovní nasazení odůvodnil i tím, že se chce vrátit do Německé demokratické republiky (NDR) k manželce, k čemuž potřebuje osvědčení o poctivé práci. Zároveň zmínil, že by poté rád pracoval u Volkspolizei. Slib ovšem odmítl podepsat s odůvodněním, že vše již o své činnosti u gestapa uvedl, se žádnými bývalými příslušníky nacistických složek se s výjimkou Habelta nestýká a že je ve velmi špatném zdravotním stavu. Poněkud vyčítavě konstatoval, že za války pomohl jako úředník gestapa řadě Židů, kteří se po válce od něho odvrátili (sic!). Spolupráce se mu proto zdála bezúčelná. Argumenty, kterými Badelt odůvodňoval svoje další setrvání v ČSR, ačkoliv v nedalekých Drážďanech bydlela jeho rodina, zní vskutku kuriózně. Údajně na něj v NDR čekali bývalí příslušníci gestapa, které pomáhal v Praze odhalovat a usvědčovat, aby si s ním vyřídili účty.¹¹²⁾

K další schůzce mělo dojít 2. prosince 1954, ale Badelt na poměr s StB rezignoval. V květnu 1955 bylo navrženo rozvázání spolupráce, neboť odmítl podepsat slib mlčenlivosti, nechodil na domluvené schůzky a vymlouval se na nemoc nebo pracovní zaneprázdnění. Spolupráce se tak z hlediska StB jevila jako neproduktivní a byla ukončena.¹¹³⁾

Státní bezpečnosti se nepodařilo naverbovat Badelta jako svého spolupracovníka, jeho znalostí tak aspoň využila při vyšetřování činnosti bývalého vedoucího řídicí úřadovny gestapa v Praze Dr. Ernsta Gerkeho. Výslech se uskutečnil 23. listopadu 1966 v Praze. V této době bydlel Badelt v Kralupské ul. čp. 50/21 v Praze-Ruzyni a byl zaměstnán v národním podniku Stavební stroje, Zličín u Prahy.¹¹⁴⁾ Na stejné adrese bydlel i o tři roky později, což dokládají poznámky západoněmecké justice z roku 1969, která vyšetřovala zločiny kladenského gestapa. Dokazují, že Badelt, ačkoli žil v Praze víc jak dvacet let, měl občanství NDR a nikoli československé. Jedná se o vůbec poslední doposud nalezenou písemnou zmínku k osobě Fritze Badelta.¹¹⁵⁾

Závěr

Fritz Badelt představuje ve velitelském sboru gestapa v Protektorátu Čechy a Morava zvláštní případ. Jeho chování, tak netypické pro úředníka tajné státní policie, zřejmě ovlivnilo několik skutečností. Ačkoliv byl považován za odborníka na židovskou problematiku, měla být jeho manželka částečně neárijského původu. Nepodařilo se nicméně ověřit tvrzení poválečných vyšetřovatelů, že jeho bratr zemřel v koncentračním táboře, což by mohl být další z případných motivů. Jako policejní úředník byl bezpochyby schopný a výkonný, čímž si vysloužil uznání nadřízených, ale brutální vyšetřovací metody vysloveně odmítal. Ať už byly důvody k jeho chování a jednání jakékoliv, umírněný přístup mu prokazatelně komplikoval kariéru.

Bezprostředně po skončení druhé světové války se zřejmě jako jediný říšskoněmecký úředník pražského gestapa vydal dobrovolně do rukou české policie. V procesu před Mimořádným lidovým soudem v Praze mu byl vyměřen velmi nízký trest. Následně se Badelt usadil v Praze. Zastřen zůstává motiv, resp. motivy, které ho po válce vedly k setrvání v Československu, ačkoliv jeho rodina žila v nedalekých Drážďanech. Vzhledem k jeho úloze v raných koncentračních táborech, které měly na svědomí mnoho obětí z řad jeho tehdejších spoluobčanů, je možné, že se obával stíhání za tyto zločiny. Mezi bývalé vězně koncentračního tábora Hohnstein navíc patřila i řada funkcionářů německé komunistické strany, kteří po válce zastávali vedoucí funkce v Německé demokratické republice a někteří z nich i přímo v Sasku. V roce 1949 se ve východním Německu konaly hned tři procesy s desítkami dozorců a strážných koncentračního tábora Hohnstein, ve kterých byly vyneseny mnohaleté tresty.¹¹⁶⁾ To by vysvětlovalo i doložitelné snahy o vlastní rehabilitaci prostřednictvím budování socialismu. Dále se nabízí i veskrze osobní důvody pro toto rozhodnutí. Na druhou stranu v podstatě zcela bojkotoval spolupráci se Státní bezpečností.

Osudy Fritze Badelta dodnes zahrnuje a možná i nadále bude halit množství dohadů, domněnek a spekulací. Je proto jen příznačné, že se nepodařilo zjistit ani datum jeho úmrtí.

- ¹⁾ Ve většině dobových dokumentů se Badeltovo jméno objevuje ve zkrácené podobě Fritz. Autoři se proto v textu drží tohoto tvaru.
- ²⁾ Otec Fritze Badelta Johann zemřel v srpnu 1954. Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), f. Ústředna státní bezpečnosti (dále jen ÚStB), sign. 305-683-3, Badeltův německý životopis ze 4. 6. 1946.
- ³⁾ Údaje o studiu pochází z Badeltovy osobní složky SS. Podle StB vystudoval reálné gymnázium v Drážďanech.
- ⁴⁾ ABS, f. ÚStB, sign. 305-683-3, Badeltův německý životopis ze 4. 6. 1946.
- ⁵⁾ Reichsgesetzblatt, Jahrgang 1935, Teil I, s. 1146-1147.
- ⁶⁾ ABS, f. ÚStB, sign. 305-683-3, Badeltův německý životopis ze 4. 6. 1946.
- ⁷⁾ Tamtéž.
- ⁸⁾ Bundesarchiv Berlin (dále jen BArch), f. SS-Offiziersakten (dále jen SSO), sign. 26, životopis člena SS z 31. 8. 1938.
- ⁹⁾ K historii raných koncentračních táborů srv. Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager, Bd. 2: Frühe Lager; Dachau; Emslager. Wolfgang BENZ, Barbara DISTEL (eds.), München 2005.
- ¹⁰⁾ Siegfried GRUNDMANN, Eugène MARTRES, Hugo Geissler – vom Dresdner SA-Mann zum Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD in Vichy, Berlin 2012, s. 37.
- ¹¹⁾ Hugo JENSCH, Die Entnazifizierung in Stadt und Kreis Pirna 1945–1949, k dispozici online: <http://www.geschichte-pirna.de/Entnazifizierung.pdf>, s. 17–18.
- ¹²⁾ Erich Vogel byl bývalý důstojník císařské armády, který již roku 1916 přešel ke kriminální policii z důvodu invalidity. Uvnitř policie pracoval již od roku 1926 (!) pro NSDAP a na její žádost se oficiálním členem stal až roku 1933, aby mohl potají vynášet informace o policejních plánech. Po uchopení moci nacisty nic nebránilo, aby mohl dát své politické přesvědčení veřejně najevo a vstoupil do SS i do SD. Byl převeden ke Gestapa Sachsen, kde se v roce 1935 stal součástí senzačního soudního řízení proti příslušníkům gestapa a dozorcům z koncentračních táborů. George C. BROWDER, Hitler's Enforcers: The Gestapo & the SS Security Service in the Nazi Revolution, Oxford 1996, s. 29.
- ¹³⁾ Heinz HÖHNE, SS. Elita ve stínu smrti, Praha 2012, s. 159.
- ¹⁴⁾ Siegfried GRUNDMANN, Eugène MARTRES, c. d., s. 50–51.
- ¹⁵⁾ Úřadovna Zwickau byla později zrušena a území její působnosti převzala úřadovna v Plavně.
- ¹⁶⁾ Dnes městská část Altenbergu.
- ¹⁷⁾ Siegfried GRUNDMANN, Eugène MARTRES, c. d., s. 53.
- ¹⁸⁾ ABS, f. ÚStB, sign. 305-683-3, Badeltův německý životopis ze 4. 6. 1946.
- ¹⁹⁾ BArch, f. SSO, sign. 26, návrh na Badeltovo povýšení na SS-Obersturmführera z 20. listopadu 1943.
- ²⁰⁾ ABS, f. ÚStB, sign. 305-683-3, Badeltův německý životopis ze 4. 6. 1946.
- ²¹⁾ BArch, f. SSO, sign. 26, životopis člena SS z 31. 8. 1938.
- ²²⁾ Dr. Ernst Kaussmann (narozen 11. 9. 1905) zastával od 1. 12. 1939 do 30. 12. 1942 funkci vedoucího úřadovny gestapa v Lipsku, kde mj. organizoval deportaci 1 600 místních Židů. Poté sloužil do 28. 7. 1943 jako vedoucí bezpečnostní policie v Žitomiru a řídil zde masové popravy. Od 1. 1. 1944 působil u policejní akademie ve Fürstenbergu. Viz <http://db.yadvashem.org/deportation/supervisorsDetails.html?language=en&itemId=9858010>.
- ²³⁾ ABS, f. ÚStB, sign. 305-683-3, Badeltův německý životopis ze 4. 6. 1946.
- ²⁴⁾ BArch, f. SSO, sign. 26, životopis člena SS (31. 8. 1938).
- ²⁵⁾ Wilhelm Krichbaum (7. 5. 1896 – 4. 4. 1957) byl bývalý člen nacionalistické a antisemitské teroristické Organizace Consul. Později se vypracoval až na zástupce vedoucího Úřadu IV v RSHA a velitele tajné polní policie (Geheime Feldpolizei), která na východní frontě páchala válečné zločiny a zločiny proti lidskosti ve „velké míře“. Po skončení druhé světové války pracoval pro západoněmeckou tajnou službu. Carsten SCHREIBER, Elite im Verborgenen. Ideologie und regionale Herrschaftspraxis des Sicherheitsdienstes der SS und seines Netzwerkes am Beispiel Sachsens, München 2008, s. 41.
- ²⁶⁾ Zemská policie byla v roce 1935 jako celek převedena do německé armády. Srv. Friedrich WILHELM, Die Polizei im NS-Staat, Ferdinand Schöningh, Paderborn 1999, 2. vydání, s. 69.
- ²⁷⁾ ABS, f. ÚStB, sign. 305-683-3, Badeltův německý životopis ze 4. 6. 1946.

- ²⁸⁾ Tamtéž.
- ²⁹⁾ Frank MCDONOUGH, Gestapo. Mýtus a realita Hitlerovy tajné policie, Praha 2016, s. 60.
- ³⁰⁾ Zanderův stručný životopis viz Ivo PEJČOCH, Kolaboranti a váleční zločinci na pražském popravisti. Osoby, popravené v průběhu retribučních procesů 1945–1948, Cheb 2017, s. 376–378.
- ³¹⁾ Jürgen W. FALTER, Wer durfte NSDAP-Mitglied werden und wer musste draußen bleiben? In: Jürgen W. FALTER (Hg.), Junge Kämpfer, Alte Opportunisten. Die Mitglieder der NSDAP 1919–1945, Frankfurt am Main 2016, s. 20–27.
- ³²⁾ BArch, f. SSO, sign. 26, osobní údaje Fritze Badelta (ned. 1938), návrh na Badeltovo povýšení na SS-Obersturmführera z 20. listopadu 1943.
- ³³⁾ Tamtéž, povýšení Badelta na SS-Sturmannu dne 30. ledna 1937.
- ³⁴⁾ K náboženské politice SS srv. John M. STEINER, Über das Glaubensbekenntnis der SS. In: Karl Dietrich BRACHER, Manfred FUNKE, Hans-Adolf JACOBSEN (Hrsg.): Nationalsozialistische Diktatur 1933–1945. Eine Bilanz. Bonn 1986, s. 206–223.
- ³⁵⁾ ABS, f. ÚStB, sign. 305-683-3, Badeltův německý životopis ze 4. 6. 1946; BArch, f. SSO, sign. 24, návrh na povýšení Badelta na SS-Untersturmführera z 31. května 1938.
- ³⁶⁾ Podrobněji k nasazení Dalibor KRČMÁŘ, Petr KAŇÁK, Jan VAJSKEBR, S jasným cílem a plnou silou. Nasazení německých policejních složek při rozbití Československa, Památník Terezín 2014.
- ³⁷⁾ Alfred Zimmermann (nar. 2. 8. 1892) působil u saského gestapa. Nejednalo se o téhož Alfreda Zimmermanna (nar. 14. 8. 1901), který sloužil u brněnské řídicí úřadovny gestapa a který byl 14. 2. 1947 popraven v Brně.
- ³⁸⁾ ABS, f. ÚStB, sign. 305-683-3, Badeltův německý životopis ze 4. 6. 1946.
- ³⁹⁾ Hans Kehl (8. 6. 1900 – 26. 4. 1984), SS-Brigadeführer, držitel Rytířského kříže Válečného záslužného kříže s meči, nacistický hospodářský funkcionář, specialista na textilní průmysl, generální referent pro zvláštní úkoly, mj. nejdůležitější instance v bankovní politice po obsazení čs. pohraničí a zmocněnec říšského ministerstva hospodářství pro Čechy a Moravu, později prezident Zbrojního úřadu u generálního zmocněnce pro vyzbrojování; po válce odsouzen v jednom z následných norimberských procesů na 15 let, ale v roce 1951 byl propuštěn.
- ⁴⁰⁾ Národní archiv (dále NA), f. Policejní ředitelství II - Praha, přihláška Charlotte Badeltové.
- ⁴¹⁾ ABS, f. Výpovědi zaměstnanců gestapa a SD (dále jen Výpovědi), sign. 52-42-13, telefonní seznam pražské řídicí úřadovny (nedatováno, druhá polovina roku 1939).
- ⁴²⁾ Neumann byl později odsouzen VIII. soudem SS a policie v Praze na 12 let káznice za vydírání Židů.
- ⁴³⁾ BArch, f. SSO, sign. 26, poznámka o vyšetřování Badelta a spol. (12. 9. 1940).
- ⁴⁴⁾ Tamtéž, návrh na Badeltovo povýšení na SS-Obersturmführera z 20. listopadu 1943.
- ⁴⁵⁾ Kurt Oberhauser (1903–1947) po celou dobu existence pražského gestapa působil v „církvním“ referátu a nechvalně proslul jako jeden z nejbrutálnějších úředníků. Jeho stručný životopis viz Ivo PEJČOCH, c. d., s. 235–237.
- ⁴⁶⁾ BArch, f. SSO, sign. 26, poznámka o vyšetřování Badelta a spol. (12. 9. 1940).
- ⁴⁷⁾ ABS, f. ÚStB, sign. 305-683-3, Badeltův německý životopis ze 4. 6. 1946.
- ⁴⁸⁾ Akce bývá v literatuře nazývána jako Albrecht I. (Albrecht der Erste). Toto označení podle názoru autorů nemá oporu v dobových pramenech, kde bývá nazývána jako A-Kartei, případně jako zatýkání z 1. září. Případné užití jména Albrecht je možné považovat za volací znak.
- ⁴⁹⁾ K zatýkání více Jan VAJSKEBR, Radka ŠUSTROVÁ, Německá bezpečnostní opatření v Protektorátu Čechy a Morava na začátku druhé světové války, Paměť a dějiny, č. 03/2009, s. 90–107.
- ⁵⁰⁾ ABS, f. ÚStB, sign. 305-683-3, Badeltův německý životopis ze 4. 6. 1946.
- ⁵¹⁾ O. Diviš byl z Buchenwaldu odtransportován 12. 12. 1941. Jan HAJŠMAN, V drápech bestie, Neubert a synové, Praha 1947, příloha Stav a pohyb tzv. protektorátních vězňů v Buchenwaldu, Čechů zatčených 1. září 1939.
- ⁵²⁾ BArch, f. SSO, sign. 26, poznámka o vyšetřování Badelta a spol. z 12. 9. 1940.
- ⁵³⁾ ABS, f. ÚStB, sign. 305-683-3, Badeltův německý životopis ze 4. 6. 1946.
- ⁵⁴⁾ BArch, f. SSO, sign. 26, poznámka o vyšetřování Badelta a spol. z 12. 9. 1940.
- ⁵⁵⁾ Tamtéž, opis o udělení důtky F. Badeltovi z 12. 9. 1940.
- ⁵⁶⁾ ABS, f. ÚStB, sign. 305-683-3, Badeltův německý životopis ze 4. 6. 1946.
- ⁵⁷⁾ BArch, f. SSO, sign. 26, návrh na zahájení disciplinárního řízení proti F. Badeltovi a H. Zanderovi z února 1942, zpráva o zastavení disciplinárního řízení z 3. 4. 1942.
- ⁵⁸⁾ ABS, f. ÚStB, sign. 305-683-3, Badeltův německý životopis ze 4. 6. 1946.

- ⁵⁹⁾ V odborné literatuře je možné narazit na zmínku, že Bedřich (Friedrich) Badelt přišel do Kladna společně s dalšími ze zrušené venkovní služebny gestapa v Benešově. Tam podle dobových pramenů ovšem nikdy nepůsobil. Václav KRŮTA, Zřízení venkovní služebny německé tajné státní policie (Gestapa) v Kladně. In: Slánský obzor, ročník 11, 2003, s. 87.
- ⁶⁰⁾ Harald Wiesmann (22. 4. 1909 – 24. 4. 1947) byl po okupaci jmenován vedoucím venkovní úřadovny v Benešově, která byla záhy přesunuta do Kladna. Na přelomu let 1943/44 byl přeložen ke komandérovi bezpečnostní policie a SD ve Varšavě. Ivo PEJČOCH, c. d., s. 357–360.
- ⁶¹⁾ ABS, f. ÚStB, sign. 305-683-3, Badeltův německý životopis ze 4. 6. 1946.
- ⁶²⁾ V poválečné výpovědi se Badelt opírá o svědectví kápa mjr. Kukly, který ovšem patřil mezi negativní postavy společenství terezínských a buchenwaldských vězňů. Srv. Malá pevnost Terežín, Naše vojsko, Praha 1988, druhé přepracované vydání, s. 133, 155.
- ⁶³⁾ Státní oblastní archiv v Praze (dále SOA Praha), f. Mimořádný lidový soud v Praze (dále MLS Praha), sign. LS XIX 5386/46, výpověď Jaroslava Kubra z 1. 8. 1946.
- ⁶⁴⁾ Tamtéž, Výpověď MUDr. Gustava Slavíka z 6. 8. 1946.
- ⁶⁵⁾ Tamtéž, Výpověď Marie Nedvědové z 1. 8. 1946.
- ⁶⁶⁾ ABS, f. ÚStB, sign. 305-683-3, Badeltův německý životopis ze 4. 6. 1946.
- ⁶⁷⁾ Wiesmannovu kariéru skutečně provázela řada excesů, kvůli kterým byl později z protektorátu převelen.
- ⁶⁸⁾ Václav KRŮTA, Personální obsazení kladenské služebny německé tajné státní policie (Gestapa). In: Slánský obzor, ročník 12, 2004, s. 88.
- ⁶⁹⁾ Thomas Thomsen (nar. 1908) pracoval předtím v referátu II E, nejpozději v dubnu 1943 byl přeložen zpátky do Prahy a setrval zde až do konce války. Dosáhl hodnosti SS-Untersturmführera a vrchního kriminálního tajemníka. Po válce byl v procesu s kladanskými příslušníky gestapa odsouzen k trestu smrti a popraven. Jeho stručný životopis viz Ivo PEJČOCH, c. d., s. 323–324.
- ⁷⁰⁾ Václav KRŮTA, Personální obsazení kladenské služebny, s. 88.
- ⁷¹⁾ ABS, f. Odbor politického zpravodajství ministerstva vnitra, sign. 2M 12479, telefonní seznam pražské řídicí úřadovny z dubna 1942.
- ⁷²⁾ ABS, f. Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při MV, sign. 301-21-3, úřední záznam o neprotokolárním výslechu Fritze Badelta ze 4. 12. 1945.
- ⁷³⁾ ABS, f. ÚStB, sign. 305-683-3, Badeltův německý životopis ze 4. 6. 1946.
- ⁷⁴⁾ Eduard Fischer (nar. 1901 v Trnovanech u Teplic), kariérní rakouský policista, po emigraci do Německa v roce 1936 se stal příslušníkem gestapa ve Wilhemshavenu. Účastnil se okupace čs. pohraničí a po vypuknutí druhé světové války byl nasazen v Polsku. K 1. 5. 1942 byl pověřen vedením venkovních služeb gestapa v Mladé Boleslavi a Jičíně. Od jara 1943 vedl oddělení II pražské řídicí úřadovny gestapa, poté se stal vedoucím kanceláře IV. oddělení, vedoucím oddělení IV A a IV D a zástupcem vedoucího oddělení IV B a C. Na jaře 1944 byl přeložen jako vedoucí k venkovní službě gestapa v Plzni a současně do podzimu 1944 vedl venkovní službu gestapa v Kladně. Jan VAJSKEBR, Jan ZUMR, Velitelský sbor gestapa v Protektorátu Čechy a Morava, vědecký projekt, Ústav pro studium totalitních režimů.
- ⁷⁵⁾ Badelt ve své poválečné výpovědi uvádí, že se stal pracovníkem IV. oddělení. To ovšem bylo přetransformováno z II. oddělení až k 1. 7. 1943. ABS, f. Výpovědi, sign. 52-42-7, telefonní seznam pražské řídicí úřadovny gestapa z června 1943.
- ⁷⁶⁾ Podrobně Jan ZUMR, Organizační struktura exekutivního a kontrarozvědného oddělení pražského gestapa. Moderní dějiny, 2018, roč. 26, č. 2, s. 251–290.
- ⁷⁷⁾ ABS, f. Výpovědi, sign. 52-42-3, organizační členění pražské řídicí úřadovny gestapa (nedat., pravd. 1. 7. 1943).
- ⁷⁸⁾ ABS, f. ÚStB, sign. 305-683-3, Badeltův německý životopis ze 4. 6. 1946.
- ⁷⁹⁾ ABS, f. Výpovědi, sign. 52-40-16, Nachrichtenblatt des Kommandeurs Sipo in Prag, ročník VI, č. 1 (1. 1. 1945).
- ⁸⁰⁾ BArch, f. SSO, sign. 26, návrh na povýšení Badelta na SS-Obersturmführera z 20. 11. 1943, od-pověď z 5. 4. 1944.
- ⁸¹⁾ ABS, f. Výpovědi, sign. 52-42-4, telefonní seznam pražské řídicí úřadovny gestapa z léta 1944.
- ⁸²⁾ Felix Heide (6. 5. 1907 – 5. 5. 1945) přišel do protektorátu v létě 1939 a do roku 1943 pracoval v referátu II A pražské řídicí úřadovny gestapa. Od léta 1943 byl vedoucím referátů zabývajících se národnostními menšinami a porušováním pracovních smluv cizinci, od dubna 1944 pak vedoucím referátu IV 4. Byl zabit v průběhu Pražského povstání. Jan VAJSKEBR, Jan ZUMR, Velitelský sbor gestapa v Protektorátu Čechy a Morava, vědecký projekt, Ústav pro studium totalitních režimů.

- ⁸³⁾ Irma Edlerová (nar. 8. 5. 1899), deportována 26. 1. 1945 transportem Fc do terezínského ghetta, kde se dočkala osvobození. Viz <http://archive.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ghetto/detail.php?table=ghetto&col=id&value=1136643>.
- ⁸⁴⁾ SOA Praha, f. MLS Praha, sign. LS XIX 5386/46, Výslech Irmy Edlerové z 26. 11. 1946.
- ⁸⁵⁾ Jednalo se o Franze Vaculika (nar. 11. 9. 1900 v Přerově), kriminálního zaměstnance pražské řídicí úřadovny gestapa, referát IV 4. ABS, sign. 52-87-5, Seznam příslušníků gestapa v pražském kraji (nedatováno).
- ⁸⁶⁾ SOA Praha, f. MLS Praha, sign. LS XIX 5386/46, Výslech Dagmar Mikšové z 26. 11. 1946.
- ⁸⁷⁾ Tamtéž, Výslech Jana Pacáka z 26. 11. 1946.
- ⁸⁸⁾ ABS, f. ÚStB, sign. 305-683-3, Badeltův německý životopis ze 4. 6. 1946.
- ⁸⁹⁾ Tamtéž.
- ⁹⁰⁾ Richard Friedmann byl už počátkem roku deportován do terezínského ghetta a o rok později do Osvětimi. Viz <http://archive.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ghetto/detail.php?table=ghetto&col=id&value=1366470>.
- ⁹¹⁾ ABS, f. ÚStB, sign. 305-683-3, Badeltův německý životopis ze 4. 6. 1946.
- ⁹²⁾ SOA Praha, f. MLS Praha, sign. LS XIX 5386/46, Žádost o obnovu trestního řízení z 28. 3. 1949.
- ⁹³⁾ Tamtéž, Výslech J. Elbla z 26. 11. 1946.
- ⁹⁴⁾ ABS, f. ÚStB, sign. 305-683-3, Badeltův německý životopis ze 4. 6. 1946.
- ⁹⁵⁾ SOA Praha, f. MLS Praha, sign. LS XIX 5386/46, Výslech J. Elbla z 26. 11. 1946.
- ⁹⁶⁾ Tamtéž, výslech F. Badelta ze 4. 11. 1946; zpráva ředitele SNB v Praze z 23. 9. 1946.
- ⁹⁷⁾ Tamtéž, Zpráva Ředitelství národní bezpečnosti v Praze věznici Krajského soudu Praha – Pankrác z 24. 10. 1946.
- ⁹⁸⁾ SOA Praha, f. MLS Praha, sign. LS XIX 5386/46, MLS Praha, veřejný žalobce z 27. 12. 1946.
- ⁹⁹⁾ Tamtéž, Hlavní líčení z 29. 1. 1947.
- ¹⁰⁰⁾ V soudním spise se nachází svědectví nejméně 20 osob, které vypovídaly v Badeltův prospěch. Tamtéž.
- ¹⁰¹⁾ Toto nepravdivé tvrzení Badeltovi dosvědčil Friedrich Brandstätter, který během války sloužil na personálním oddělení gestapa. Po válce byl odsouzen mimořádným lidovým soudem k 10 letům těžkého žaláře. Jan VAJSKEBR, Jan ZUMR, Velitelský sbor gestapa v Protektorátu Čechy a Morava, vědecký projekt, Ústav pro studium totalitních režimů.
- ¹⁰²⁾ Paragraf 2 retribučního zákona stanovil nejnižší možnou trestní sazbu na pět let.
- ¹⁰³⁾ SOA Praha, f. MLS Praha, sign. LS XIX 5386/46, Rozsudek z 29. 1. 1947.
- ¹⁰⁴⁾ Tamtéž, nařízení výkonu trestu z 29. 1. 1947; zpráva o výkonu trestu ze 4. 6. 1947.
- ¹⁰⁵⁾ ABS, II. správa ministerstva vnitra, 4. odbor, 3. oddělení, osobní svazek Fritze Badelta (dále II. správa MV, Osobní svazek „Franz“).
- ¹⁰⁶⁾ Wenzel (Václav) Habelt (nar. 13. 8. 1902) koncem roku 1939 nastoupil službu u gestapa v Praze a pracoval ve spisovně a kartotékách. Mimořádný lidový soud v Praze po válce od jeho stíhání upustil. Jan VAJSKEBR, Jan ZUMR, Velitelský sbor gestapa v protektorátu Čechy a Morava, vědecký projekt, Ústav pro studium totalitních režimů.
- ¹⁰⁷⁾ SOA Praha, f. MLS Praha, sign. LS XIX 5386/46, Žádost o obnovu trestního řízení z 28. 3. 1949.
- ¹⁰⁸⁾ SOA Praha, f. MLS Praha, sign. LS XIX 5386/46, Usnesení Krajského soudu v Praze ze 17. prosince 1949.
- ¹⁰⁹⁾ Tamtéž, Usnesení Krajského soudu v Praze z 11. března 1950.
- ¹¹⁰⁾ ABS, II. správa MV, Osobní svazek „Franz“, Badelt Bedřich – návrh na verbování agenta z 20. 9. 1954.
- ¹¹¹⁾ Tamtéž, zpráva z 24. 11. 1954.
- ¹¹²⁾ Tamtéž, zpráva z 24. 11. 1954.
- ¹¹³⁾ Tamtéž, zpráva z 2. 5. 1955.
- ¹¹⁴⁾ ABS, f. Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325-173-1, Vyšetřovací spis Dr. Ernsta Gerkeho, sv. 5.
- ¹¹⁵⁾ BArch Ludwigsburg, sign. B 162/7950, seznam osob zjištěných v souvislosti s vyšetřováním kladenského gestapa, s. 351.
- ¹¹⁶⁾ Hugo JENSCH, Die Entnazifizierung in Stadt und Kreis Pirna 1945–1949, k dispozici online: <http://www.geschichte-pirna.de/Entnazifizierung.pdf>, s. 17–18.

A GOOD MAN AMONG GESTAPO OFFICERS?

The Case of Fritz Badelt, Member of the “Jewish” Department of the Gestapo in Prague

Summary

Jan Vajskebr, Ústav pro studium totalitních režimů

Jan Zumr, Ústav pro studium totalitních režimů

During the period of the Weimar Republic, Fritz Badelt served as a career police officer. After the Nazis seized power he came into their service and even served in the early concentration camps at Halbestadt and Hohnstein. He was regarded as an expert in Jewish matters, even though his wife was thought to be of partially non-Aryan descent. In 1939 he was sent to the Protectorate of Bohemia and Moravia, working in the Prague Gestapo's department specializing in the Jewish question. During his work he established close contacts with officials of the Jewish religious community to whom he was said to provide valuable information.

Then he worked, for less than a year, as assistant to Harald Wiesmann, Commander of the Kladno Gestapo, before returning to Prague. Badelt figured as a special case in the Gestapo commanding staff in the Protectorate of Bohemia and Moravia. As a police officer he was undoubtedly capable and efficient, which earned him recognition from his superiors but he expressly rejected brutal interrogation methods. Whatever the reasons for his lenient behavior, this approach demonstrably complicated his career advance. During postwar investigations many witnesses testified in his favor and nobody stood up against him in court. That was why he was given a very lenient punishment during his trial at the Extraordinary People's Court in Prague. After serving his term Badelt settled down in Prague although his family was then living in Dresden. The real motives for his stay in Czechoslovakia remained unclear. He was probably afraid of being prosecuted for crimes committed during his service in the early concentration camps. Badelt's efforts for his own rehabilitation may be documented by his involvement in the process of “building socialism” as well as by his guarded contacts with the Czechoslovak State Security (secret police).

EIN GERECHTER UNTER DEN GESTAPOLEUTEN?

Der Fall Fritz Badelt, eines Angehörigen des „Judenreferats“ der Gestapo in Prag

Resümee

Jan Vajskebr, Ústav pro studium totalitních režimů

Jan Zumr, Ústav pro studium totalitních režimů

Fritz Badelt war zur Zeit der Weimarer Republik als Karrierepolizist tätig. Nach der Machtergreifung der Nazis trat er in deren Dienste über und wirkte in den frühen Konzentrationslagern Halbestadt und Hohnstein. Er war als Experte für jüdische Problematik anerkannt, obgleich seine Ehefrau teilweise nichtarischer Herkunft sein sollte. In 1939 wurde er in das Protektorat Böhmen und Mähren abkommandiert, wo er im Referat der Prager Gestapo, das sich mit der Judenfrage beschäftigte, arbeitete. Hierbei knüpfte er engen Kontakt zu den Vorständen der jüdischen Religionsgemeinde, denen er wertvolle Informationen liefern sollte.

Danach war er, bevor er nach Prag zurückkehrte, kein ganzes Jahr als Vertreter Harald Wiesmanns, des Leiters der Gestapo in Kladno, tätig. Innerhalb des Führungskorps der Gestapo im Protektorat Böhmen und Mähren stellte er einen Sonderfall dar. Als Polizeibeamter war er zweifellos fähig und tüchtig, womit er die Anerkennung seiner Vorgesetzten verdiente, brutale Untersuchungsmethoden lehnte er aber ausgesprochen ab. Was auch die Gründe dieses gemäßigten Betragens sein mochten, es belastete auf jeden Fall seine Karriere. Im Rahmen der Untersuchungen nach dem Krieg sprach sich ganze Reihe von Zeugen zu seinen Gunsten aus, niemand trat gegen ihn auf. Im Prozess vor dem Außerordentlichen Volksgericht in Prag wurde er zu einer nur sehr geringen Strafe verurteilt. Nach deren Verbüßung siedelte er sich in Prag an, obgleich seine Familie in Dresden lebte. Die Gründe für sein Verbleiben in der Tschechoslowakei sind unklar. Wahrscheinlich fürchtete er wegen Verbrechen, die er beim Dienst in den frühen Konzentrationslagern begangen haben konnte, verfolgt zu werden. Nachweisbar sind jedenfalls seine Bemühungen um die eigene Rehabilitierung durch die Teilnahme am „Aufbau des Sozialismus“ und die reservierten Kontakte zum tschechoslowakischen Staatssicherheitsdienst.

ČESKÉ ŽENY JAKO RUKOJMÍ V RAVENSBRÜCKU

Pavla Plachá, Ústav pro studium totalitních režimů

Úvod

Centrálním ženským koncentračním táborem nacistického Německa, který se nacházel asi 100 km severně od Berlína u malé vesnice Ravensbrück, podle níž dostal svůj název, prošlo za celou dobu jeho existence v letech 1939–1945 podle posledních odhadů kolem 120 tisíc žen a dětí z více než třiceti zemí, z nichž zhruba 25 tisíc zde zahynulo.¹⁾ Autor zevrubné monografie o Ravensbrückeru, německý historik Bernhard Strelbel, odhaduje počet českých vězeňkyň minimálně na 1 400.²⁾ Tento údaj zřejmě zahrnuje pouze Češky podle národnosti. Odhady autorky elektronické databáze českých žen v Ravensbrückeru, historičky Miroslavy Langhamerové, jsou výrazně vyšší (databáze obsahuje aktuálně záznamy o 3 194 ženách).³⁾ Rozdíl početních odhadů je evidentně způsoben odlišným přístupem k definici skupiny „českých vězeňkyň“.⁴⁾ Zmíněná česká databáze totiž nevychází z čistě etnického principu, zahrnuje též židovské a romské vězeňkyně z českých zemí, jakož i některé československé ženy jiné než české národnosti. Bez ohledu na rozdíly v početních odhadech lze konstatovat, že většina Česek byla v táboře zařazena do vězeňské kategorie tzv. politických. Pro tuto kategorii byla typická široká škála důvodů pro uvěznění. Mezi „politickými“ nacházíme na jedné straně aktivní odbojáčky, na druhé straně pachatelky kriminálních deliktů či falešné udavačky. Nezanedbatelnou část tvořily oběti odvetných opatření, k nimž můžeme kromě specifické skupiny lidických žen počítat také příbuzné domácích a exilových odbojových pracovníků, jež bývají v historiografii koncentračních táborů tradičně označovány jako tzv. rukojmí. Právě posledně jmenované skupině se věnuje tato studie. Ačkoli se v případě rukojmí jednalo v mnoha případech o příslušnice předválečné společenské elity, bylo o nich dosud známo jen velmi málo. Následující text se snaží odpovědět na otázky, kdo byly tyto ženy, jakým způsobem se do Ravensbrückeru dostávaly a jaká byla jejich pozice v rámci české národní vězeňské skupiny? Stranou pozornosti nezůstane poválečná reflexe této skupiny rukojmí v československém prostředí.

Postup proti příbuzným odbojářů v protektorátu

Princip zadržování rodinných příslušníků odpůrců režimu uplatňovali nacisté již od nástupu k moci v Německu v roce 1933. Šlo o odvetná opatření, k nimž se přistupovalo v případě, že daná osoba před zatčením uprchla. Obdobně postupovaly nacistické bezpečnostní složky i v Protektorátu Čechy a Morava, kde se v tomto směru soustředily na příbuzné domácího i zahraničního československého odboje. Ačkoli k hromadnému zadržování příbuzných odbojářů v prvních letech protektorátu nedocházelo, gestapo o nich ve spolupráci s Abwehrem⁵⁾ od počátku shromažďovalo informace a podle potřeby přistupovalo k méně razantním opat-

řením, jako například k jejich sledování, omezování jejich pohybu či vystěhování z místa bydliště.

Postup německých bezpečnostních složek v počátečním období a jeho následnou radikalizaci po atentátu na Reinharda Heydricha lze sledovat na zákroku proti členům rodiny Feierabendových. Po dramatickém útěku protektorátního ministra zemědělství a člena odbojové organizace Politické ústředí Ladislava Feierabenda před zatčením do Francie v lednu 1940 byla jeho manželka Hana vyslýchána a vystěhována z rodinného statku v Mirošově. Společně se dvěma dětmi a svými rodiči⁶⁾ se přestěhovala do bytu v Praze a našla si práci úřednice (gestapem jí bylo vyhrožováno, že bude nasazena na práci do továrny). Jinak byla rodina ponechána v relativním klidu. V době výjimečného stavu, který byl v protektorátu vyhlášen po atentátu na Heydricha a během kterého probíhala hromadná zatýkání podezřelých osob, byli blízcí rodinní příslušníci Ladislava Feierabenda, jenž se mezi tím stal v Londýně ministrem československé exilové vlády, uvězněni.⁷⁾ Dne 1. července byli pražským gestapem zadrženi jeho žena Hana, otec Karel a jeho bratr Karel s manželkou Marií a dětmi Karlem a Vladimírem.⁸⁾ Děti Ladislava a Hany Feierabendových neuvěznili kvůli nízkému věku (nedosažených 16 let), a tak mohly zůstat v péči prarodičů (rodičů Hany Feierabendové, manželů Hartmannových). Hana s Marií byly vězněny nejprve v Praze na Karlově náměstí a následně postupně převezeny do ženského oddělení policejní věznice gestapa v Malé pevnosti Terezín. Odtud byly v listopadu 1942 deportovány do Ravensbrücku, kde zůstaly až do konce dubna 1945. Mužští členové rodiny byli deportováni do Dachau.⁹⁾

Princip „krevní msty“ v podobě internace rodinných příslušníků byl na území protektorátu uplatněn především během vystupňovaného teroru, jenž následoval po atentátu. V české odborné literatuře je tato forma perzekuce spojována především s hromadným zatýkáním v rámci tzv. Akce emigrace (*Aktion Emigration*, zkráceně *E-Aktion*, česky Akce E). Již před jejím zahájením však docházelo k jednotlivým zatýkáním, která cílila v první řadě na příbuzné významných exilových politiků, zejména Edvarda Beneše a jeho blízkých spolupracovníků.

Po atentátu se výhrůžky odvetou staly součástí veřejné propagandy. Šéf Národního svazu novinářů Vladimír Krychtálek (1903–1947) přednesl 22. června 1942 před protektorátními novináři projev, v jehož závěru deklaroval: „*Pan Beneš chce krev. Jak by se asi tvářil, kdyby se dozvěděl, že tentokrát nebude ve hře krev svedených a jemu lhostejných lidí, nýbrž krev lidí Benešových? Ve jménu každého nešťastníka, jehož příbuzní byli Benešem posláni na smrt, jménem českých novinářů požaduji, aby rodiny Beneše, Feierabenda, Bechyněho, Nečase, Ripky, Outraty, Laušmana, Majera a zbývajících emigrantů, kteří zde mají všichni své příbuzné, byly považovány za rukojmí a aby explozi případné další bomby splatily svojí krví. Národ to s díky uvítá, neboť ještě nikdo v tomto národě nečelil takové nenávisti jako Beneš a jeho emigranti v těchto dnech. Jestliže pan Beneš neporozuměl volání: Naše krev na tvoji hlavu, zavoláme na něho: tvoji krev na tvoji hlavu.*“¹⁰⁾

Rodina Feierabendových, 1930. Zleva Bohuslav Feierabend se ženou a dvěma dcerami, Karel Feierabend st. se ženou, Karel Feierabend ml. se ženou Marií a syny Karlem a Vladimírem, Ladislav Feierabend se ženou Hanou a dětmi Ivem a Hanou.

Foto: Atelier Langhans, rodinná sbírka Vladimíra Feierabenda.

Po zadržení byli příbuzní významných politiků či představitelů armády posíláni do koncentračních táborů. Nebyl jim přiznán žádný zvláštní vězeňský statut, bylo s nimi zacházeno jako s řadovými vězni. V případě zjištěného židovského původu byli vystaveni zesílené perzekuci. Zvláště těžce nacistická perzekuce zasáhla kromě rodiny Edvarda Beneše také rodiny ministrů exilové vlády Jaromíra Nečase (1888–1945), jehož manželka Marie a dcera Věra zahynuly v Osvětimi,¹¹⁾ a Františka Němce (1898–1963), jehož matku Annu, manželku Jiřinu, dceru Alenu, sestru Marii a bratra Josefa potkal stejný osud.¹²⁾

Deportace ženských rukojmí do Ravensbrücku

Podle vzpomínek postihlo zatýkání na počátku července 1942 několik desítek žen,¹³⁾ které byly následně deportovány do Osvětimi nebo do Ravensbrücku. Jmenné seznamy zadržených nejsou k dispozici, lze však dohledat konkrétní případy. Kromě již zmíněné Hany a Marie Feierabendových byli v červenci 1942 zatčeni pardubickým gestapem Julie Laušmanová (rozená Kášková, nar. 1902), její tchyně Rudolfina Laušmanová (1881–1942) a švagr Jaroslav (nar. 1904). Důvodem zadržení bylo odbojové angažmá manžela Julie Laušmanové, sociálnědemokratického politika a člena exilové Státní rady Bohumila Laušmana (1903–1963). Rudolfinu a Julii věznili v Pardubicích, a poté je převezli do policejní věznice v Terezíně. V říjnu 1942 byly deportovány do Ravensbrücku, kde byl mimo jiné registrován

jejich židovský původ. Julie byla přechodně vězněna v pobočném táboře Neu-
brandenburg. Věznění přežila. Rudolfinu z Ravensbrücku v listopadu deportova-
li do Auschwitz-Birkenau, kde záhy 10. prosince 1942 zahynula. Jaroslav Lauš-
man (nar. 1904) byl z Terezína deportován do Sachsenhausenu. V listopadu 1942
zahynul při nasazení na odklízecí práce po bombardování v rámci mobilního ko-
manda SS-Baubrigade I v Düsseldorfu.¹⁴⁾ Dcery manželů Laušmanových zůstaly
v době věznění matky v péči prarodičů Káškových.¹⁵⁾

Další zadržení, které předcházelo Akci E, postihlo Vilmu Locherovou, roz.
Herychovou (nar. 1901 v Praze). Za manžela měla pravicového politika Karla Lo-
chera (1893–1959), který žil od roku 1939 v exilu. Politicky patřil k opozici vůči
hlavnímu proudu odboje vedeného Edvardem Benešem, spolupracoval mimo jin-
é s gen. Lvem Prchalou.¹⁶⁾ Vilma Locherová vlastnila v Praze dívčí penzionát.
Od roku 1940 měla jako Locherova manželka zákaz vzdálit se více než 100 km
od místa bydliště (tzv. *Hausarrest*) a byla opakovaně vyslýchána na gestapu v Pe-
tschkově paláci. Zadrželi ji 2. července 1942 v Praze. Z Pankráce ji převezli do
policejní věznice v Terezíně. Přes Lipsko a berlínskou věznici Moabit se v říjnu
1942 dostala do Ravensbrücku. V táboře vykonávala funkci blokové (vedoucí jed-
né vězeňské ubikace, tzv. bloku).¹⁷⁾ Na konci dubna 1945 byla spolu s ostatními
vyhnána na pochod smrti. Osvobození se dočkala u Rostocku. Domů do Prahy se
vrátila pěšky 19. května 1945. Od května do srpna se léčila v sanatoriu na Zbrasla-
vi. Ještě v létě jí byl v souvislosti s politickou činností jejího manžela (tzv. ohrože-
ní zájmů a bezpečnosti československé republiky) odebrán cestovní pas. Od roku
1945 žila v Londýně.¹⁸⁾

Emílie Vrzáková, roz. Benešová (nar. 1912 ve Lhotě Samoty), byla zatčena ja-
ko neteř Edvarda Beneše. Jejím otcem byl bratr Edvarda Beneše Bedřich Beneš
(1875–1939). Byla absolventkou ústavu pro vzdělávání pěstounek pro mateřské
školy a jako učitelka pracovala na různých místech, naposledy v Úněticích u Pra-
hy. Zde ji v červnu 1943 kvůli příbuzenskému vztahu s E. Benešem zatkl ge-
stapo. Věznili ji v Praze na Pankráci a na Karlově náměstí, odkud ji v říjnu 1943
deportovali do Ravensbrücku. Byla ubytována na 8., později na 15. bloku a pra-
covala v továrně Siemens. Na konci dubna 1945 byla vyhnána na pochod smrti.
Věznění přežila.¹⁹⁾

MUDr. Olga Löwenbachová-Drtinová (1898–1975) se narodila v Praze v ro-
dině univerzitního profesora Františka Drtiny. V letech 1918–1925 studovala na
Lékařské fakultě Univerzity Karlovy a poté pracovala jako lékařka. Byla provdá-
na za hudebního spisovatele židovského původu Josefa Löwenbacha (1900–1962),
s nímž měla dceru Sylvu. Jejím muži se podařilo před hrozbou nacismu vycesto-
vat v roce 1939 do Anglie. Následně tam odjela jedním z tzv. Wintonových trans-
portů²⁰⁾ i jejich dcera Sylva. Olga Löwenbachová-Drtinová zůstala v protektorátu,
pracovala jako lékařka a pečovala o svou nemocnou tchyni. Jejím bratrem byl
Prokop Drtina (1900–1980), předválečný tajemník prezidenta Beneše. Ten se po
okupaci angažoval v odbojové organizaci Politické ústředí a v prosinci 1939 ode-
šel do exilu, kde se stal Benešovým politickým tajemníkem a pod pseudonymem

Vlasta Nolčová-Lišková a Anna Lišková, dcera a manželka gen. Aloise Lišky, sedícího uprostřed, na společné fotografii, Londýn 1969.

Repro z knihy Vladislav Mareš: Tři emigrace armádního generála Aloise Lišky, Brandýs nad Labem 2004, s. 63.

Pavel Svatý působil jako komentátor českého vysílání BBC. Jeho žena zatím unikala pozornosti gestapa. Upozornilo na ni až udání z roku 1943, v němž stálo, že je sestrou Prokopa Drtiny a její manžel je židovského původu. Byla zadržena, uvězněna v Praze na Pankráci a vyslýchána v Petschkově paláci. Přes věznic v Berlíně na Alexanderplatzu byla v září 1943 deportována do Ravensbrücku. Zanedlouho byla přemístěna do pobočného tábora Barth u Baltského moře, odkud se v červenci 1944 vrátila zpět do kmenového tábora. Pracovala nejprve v lese, pak jako pletařka a nakonec v Ravensbrücku jako vězeňská lékařka na infekčním oddělení. Osvobození se dočkala v táboře 30. dubna 1945.²¹⁾

Jana Posládková (nar. 1909 v Bordovicích) byla zadržena se svým manželem z preventivních důvodů při hromadném zatýkání rodinných příslušníků uprchlých členů ilegální KSČ. Její bratr a člen KSČ Josef Drozd, který žil v ilegality, byl při akci též dopaden gestapem. V průběhu vyšetřování vyšlo najevo, že svého bratra podporovala (poskytovala mu mimo jiné úkryt), a sama byla zapojena do komunistického odboje. V prosinci 1943 byla i s manželem přemístěna do věznic v Moravské Ostravě. Následovalo soudní řízení, které však bylo po několika měsících zastaveno (její bratr mezitím zemřel ve vazbě), a Jana Posládková byla vrácena gestapu. To na ni znovu uvalilo tzv. ochrannou vazbu a v prosinci 1944 byla převezena do Ravensbrücku. V únoru 1945 byla poslána na práci do pobočného koncentračního tábora Retzow v obci Rechlin,²²⁾ kde se dočkala osvobození.²³⁾

Nedlouho před tzv. Akcí E byla zadržena Anna Lišková (nar. 1897), manželka generála Aloise Lišky, který odešel do zahraničí v únoru 1940. Zatčena byla též

Vilma Locherová, manželka
Karla Lochera, nedatováno.
Zdroj Národní archiv.

jejich dcera Vlasta, provdaná Nolčová (nar. 1922), a syn Jaroslav (nar. 1926). Po odchodu Aloise Lišky do exilu rodinu opakovaně vyslýchalo gestapo a provádělo u nich domovní prohlídky (všichni tři žili ve společné domácnosti). Dne 6. července 1942 došlo po jednom z výslechů k jejich uvěznění v Mladé Boleslavi (poté byli převezeni do Prahy na Pankrác a následně do policejní věznice v Terezíně). Syn Jaroslav s bratrem Aloise Lišky Josefem, který byl též zadržen, byli z Terezína převezeni do Sachsenhausenu. Oba zavraždili koncem války na pochodu smrti. Manželka Anna a dcera Vlasta byly 5. října 1942 transportovány do Ravensbrücku, kde zůstaly do konce války. Bydlely na 8., později na 3. bloku. Anna pracovala jako pletařka, Vlasta v opravářské dílně.²⁴⁾

Stejného dne jako rodina Aloise Lišky byla zadržena také Marie Hieková (nar. 1910), jejíž manžel plk. František Hieke (krycím jménem Petar Stoj) působil v československé zahraniční armádě. Jeho žena pracovala v odboji od března 1939 jako spojka mezi některými členy organizace Obrana národa, mimo jiné s pplk. Josefem Mašínem. Z obavy před vyzrazením se v roce 1940 přestěhovala do Mladé Boleslavi, nadále však spolupracovala s odbojem, ukrývala například redaktora Josefa Jošta. Zatčena byla jako rukojmí za manžela, vyšetřování její vlastní ilegální činnosti probíhalo bezvýsledně. Po kratším pobytu v Praze na Pankráci a ve věznici gestapa v Terezíně byla v říjnu 1942 deportována do Ravensbrücku. V září

1943 došlo k jejímu propuštění. Bližší okolnosti jejího případu a důvody propuštění nejsou známy.²⁵⁾ V Ravensbrücku byla vězněna též sestra Františka Hiekeho, která byla zadržena v rámci Akce E (viz níže).

Dne 17. září 1942 proběhla na území Protektorátu Čechy a Morava již zmiňovaná Akce E, při níž byli hromadně zatýkáni příbuzní českých domácích a zahraničních odbojářů, které mělo gestapo ve své evidenci. Podle historiků Františka Vaška a Zdeňka Štěpánka zásah v sobě skrýval hned několik aspektů. V první řadě šlo o jednu z forem msty za smrt Reinharda Heydricha. Smyslem akce byla též prevence, která měla ztížit situaci parašutistických skupin tím, že jim bude znemožněno kontaktování rodiny. Další aspekt spočíval v zastrasování rodin emigrantů a vojáků československé zahraniční armády a ve znejistění důstojníků a zpravodajců, kteří vysazování parašutistů řídili.²⁶⁾

V první linii se zatýkáni týkalo rodičů, manželek a dětí nad 16 let. Zadrženi byli též sourozenci, a to v případech, že šlo o jediného příbuzného nebo pokud žili v domácnosti rodičů. Vyjmuti byli těžce nemocní, těhotné ženy, osoby pracovně nasazené ve zbrojním průmyslu, váleční a pracovní invalidé, němečtí státní příslušníci a také ženy, které podaly žádost o rozvod před atentátem na Heydricha.²⁷⁾ Později bylo na příkaz K. H. Franka povoleno okruh zadržovaných osob rozšířit.²⁸⁾ Zatýkáni, jehož součástí byly domovní prohlídky, probíhalo za asistence protektorátní policie.

Všichni zadrženi byli internováni v místních věznicích a následně dopraveni do internačního tábora ve Svatobořicích u Kyjova (*Internierungslager Swatoborschitz*). Věznění zde formálně probíhalo na základě uvalení tzv. ochranné vazby. Tábor byl v držení protektorátního ministra vnitra, v praxi ho řídilo gestapo, které mělo přímo na místě svého zástupce. Velitelé tábora plnili úkoly řídicí úřadovny gestapa v Praze a šéfa bezpečnostní policie a SD v Praze. Hospodářskou stránku zajišťoval Zemský úřad v Brně a strážní službu vykonávali protektorátní četníci, zaměstnanci Zemského četnického velitelství. Gestapo rozhodovalo, kdo bude v táboře umístěn, provádělo další šetření, výslechy, rozhodovalo o propuštění nebo o další deportaci do věznice či koncentračního tábora.²⁹⁾ Svatobořickým táborem prošlo podle odhadů Františka Vaška celkem 2 546 vězňů ochranné vazby.³⁰⁾

Tzv. Akce E se stala součástí nacistické propagandy. V říjnu 1942 pronesl státní tajemník K. H. Frank projev, v němž vyhrožoval zostřením postupu vůči rukojmím, kteří se nacházeli ve Svatobořicích: „*Příliš snadno však se na české straně zapomíná na první červnové dny tohoto roku, příliš snadno se zapomíná, co je třeba odčinit. Již opět podléhá část českého národa jistému našeptávání. Česká emigrantská klika v Londýně, která na jistou dobu ztratila dech, štve znovu k povstání a sabotáži. Abychom pánům zacpali nectnou hubu, vzali jsme zatím rodinné příslušníky těchto žvanilů, kteří jsou ke svým vlastním soukmenovcům tak bezohlední, do zajišťovací vazby a dali jsme je do internačního tábora. Uvidíme, zdali jejich hloupé povídačky ustanou. Kdyby štváli dále, byli bychom nuceni postupovati příslušným způsobem proti vězňům. Pak se mohou tito lidé poděkovati takzvané česko-slovenské státní radě se sídlem v Londýně!*“³¹⁾

MUDr. Olga Löwenbachová-
-Drtinová, sestra Prokopa
Drtiny, nedatováno.
Zdroj Národní archiv.

Jak ukazují níže uvedené příklady žen přemístěných z internačního tábora ve Svatobořicích do koncentračního tábora Ravensbrück, byla tato zostřená forma perzekuce uplatněna v případech, kdy německé bezpečnostní složky dodatečně odhalily podíl zadržovaných na odbojových aktivitách.

Zaměstnankyně Národního muzea Marie Hieková (nar. 1901) se již v březnu 1939 zapojila do vznikající Obrany národa, na níž byla napojena prostřednictvím svého bratra plk. Františka Hiekeho. Pracovala jako spojka a po zatčení některých kolegů začala spolupracovat s tzv. jugoslávskou skupinou, která udržovala zpravodajské spojení s československým exilem. Opět působila jako spojka, přechovávala osoby žijící v ilegalitě, zprostředkovávala předávání falešných legitimací. Zadržena byla až 17. září 1942 při Akci E a byla internována ve Svatobořicích. V březnu 1943 ji gestapo převezlo do Prahy na Pankrác (krátce byla též vězněna v Praze na Karlově náměstí), což souviselo s vyšetřováním jejích kolegů z odboje pro podezření z vlastizrady.³²⁾ Přes věznici Berlín Moabit byla v červnu 1943 dodána do Ravensbrücku. Pracovala zde jako švadlena u firmy Grahl a bydlela na 8., později na 31. bloku. V táboře byla vězněna do jeho osvobození.³³⁾

Také v případě Anny Zdráhalové (nar. 1881), matky příslušníka zahraniční armády Richarda Zdráhaly, která byla zadržena v rámci Akce E, existovalo podezření, že napomáhala k ilegálním přechodům hranic. To zřejmě zapříčinilo její přemístění ze Svatobořic do Ravensbrücku.³⁴⁾

Marie Hieková, sestra
plk. Františka Hiekeho,
nedatováno.
Zdroj Národní archiv.

Důvodem pro převezení Libuše Zedníkové (nar. 1921), dcery a sestry příslušníků zahraniční armády plk. Jana Lexy a Zdeňka Lexy, ze Svatobořic do Ravensbrücku byl její podíl na kolportování a výrobě ilegálního časopisu *V boj*. Do koncentračního tábora přijela v dubnu 1944, později ji přemístili do pobočného tábora Neubrandenburg. Zde se setkala se svou matkou Annou Lexovou.³⁵⁾

Bohumila Juranová (nar. 1892) byla zatčena až v rámci Akce E jako rukojmí za manžela Josefa Jurana (1885–1963), člena ilegálního ÚV KSČ, který uprchl do Moskvy a později se stal členem československé vojenské jednotky v SSSR. Ona sama působila v ilegální KSČ již od roku 1939. Ze Svatobořic ji převezli do Brna, kde byla vyslýchána v souvislosti s touto činností. Byla na ni uvalena tzv. ochranná vazba a následovala deportace do Ravensbrücku, kde zůstala do konce války. Společně s ní byl zadržen také její syn Josef, který následně zahynul v Osvětimi.³⁶⁾

Také Marie Gruntová (nar. 1917) byla převezena ze Svatobořic do Ravensbrücku pravděpodobně proto, že věděla o ilegální činnosti svého manžela Bedřicha Grunta (skupina *V boj*).³⁷⁾

MUDr. Marta Hynková (nar. 1904 v Třebotově) upoutala pozornost gestapa kvůli útěku jejího manžela MUDr. Václava Hynka do exilu. Přitom sama již od počátku okupace působila v odbojovém hnutí. V rámci Obrany národa se podílela na organizování ilegálních přechodů hranic, podpoře rodin zatčených a byla pověřena přípravou zdravotní služby pro případ ozbrojených akcí. Její odbojová

činnost vyšla najevo až po zadržení, k němuž došlo 17. září 1942 v rámci Akce E, kdy byla deportována do Svatobořic. Později bylo rozhodnuto o jejím předání do Ravensbrücku, kam přibyla v srpnu 1943. Byla ubytována na 8. bloku. V prosinci 1943 byla přemístěna do pobočného tábora Grüneberg, kde ženy pracovaly v muniční továrně.³⁸⁾ Osvobození se dočkala v květnu 1945.³⁹⁾

Jana Kratochvílová (nar. 1902) byla zadržena dvakrát. Od počátku okupace působila v ilegální KSČ. V prosinci 1941 byla zatčena a soudně vyšetřována pro podezření z velezrady. Lidový soudní dvůr zasedající ve Wroclavi (Breslau) ji neshledal vinnou a v červenci 1942 byla propuštěna na svobodu. O dva měsíce později byla zadržena znovu, tentokrát při Akci E jako matka Jiřího Kratochvíla, který žil v ilegalitě. V květnu 1943 byla deportována do Ravensbrücku. Bydlela na 8., později na 3. bloku a pracovala v továrně (Hilfsbetrieb II). V táboře zůstala do konce války.⁴⁰⁾

Jiřina Rajnochová (nar. 1921) byla do Svatobořic dovezena až v srpnu 1943. Její manžel, člen KSČ, žil v ilegalitě a působil v partyzánské skupině ve Štramberku. Jelikož i ona pomáhala partyzánům, převezli ji v květnu 1944 ze Svatobořic do Ravensbrücku, kde zůstala do konce války.⁴¹⁾

Kromě dodatečného odhalení odbojové činnosti bylo dalším důvodem pro přemístění ze Svatobořic do koncentračního tábora také dopadení příbuzného žijícího v ilegalitě. Ukazuje to případ Emílie Dorazilové (nar. 1915). Dorazilovi museli jako rodina státního zaměstnance (poštovního doručovatele) odejít po okupaci československého pohraničí na podzim 1938 z Nového Jičína do vnitrozemí. Usadili se v Brně, kde se manžel Emílie zapojil do protinacistického odboje a posléze se před hrozbou zatčení uchýlil do ilegality. Emílie byla zadržena v rámci Akce E v září 1942 a převezena do Svatobořic. V roce 1943 byla z tábora propuštěna na svobodu. V roce 1944 byl zatčen její manžel. Z tohoto důvodu byla zadržena znovu a uvězněna v Brně na Cejlu. V březnu 1944 byla deportována do Ravensbrücku, kde zůstala do konce války. Pracovně byla nasazena u firmy Siemens. Před osvobozením absolvovala pochod smrti.⁴²⁾

Přemístění do Ravensbrücku mohlo být též trestem za porušení táborového řádu. Růžena Moudrá (nar. 1886) byla zadržena s manželem během Akce E, neboť jejich syn Luděk žil od roku 1939 v exilu, kde vstoupil do jednotek československé zahraniční armády. Ve svatobořickém táboře udržovala prostřednictvím protektorátního četníka kontakt se svými dcerami, které jí posílaly dopisy, potraviny a různé zprávy. Její spoluvězeňkyně to ohlásila vedení tábora. Následně došlo k uvěznění jedné z jejích dcer ve věznici v Praze na Pankráci, převozu manžela ze Svatobořic do věznice v Kounicových kolejích v Brně (později do Mauthausenu) a deportaci Růženy Moudré ze Svatobořic do Ravensbrücku. V koncentračním táboře zůstala uvězněna do konce dubna 1945. Osvobození se dočkala na pochodu smrti.⁴³⁾

Jak již bylo zmíněno, plnilo uvěznění rodinných příslušníků především funkci msty a nátlaku na jejich příbuzné v odboji. V souvislosti s Ravensbrückem lze vysledovat tři zvláštní případy, kdy nacistické bezpečnostní složky využily ro-

Manželé Marie a Vladimír Krajinovi, Kanada 1959. Zdroj Archiv Libri prohibiti.

dinných příslušnic při politickém manévrování jako nátlakového prostředku na konkrétní zadržené odbojáře.

První případ se týká rodinných příslušníků československého parašutisty Václava Kindla (1916–1944), který odešel v roce 1939 do exilu, kde později vstoupil do jednotek československé zahraniční armády. Jeho nejbližší příbuzní (rodiče, bratr František a sestra Růžena) byli zadrženi při Akci E v září 1942 a internováni ve Svatobořicích. Kindl mezitím ve Velké Británii absolvoval zvláštní výcvik a byl jmenován velitelem výsadku Intransitive. Dne 30. dubna 1942 byl vysazen do protektorátu. Když se gestapo o jeho přítomnosti na českém území dozvědělo, převezlo v červnu 1943 jeho otce do Dachau, bratra do Kounicových kolejí v Brně a sestru do Ravensbrücku (pracovala zde u Siemense a bydlela na 8. bloku). Matka zůstala ve Svatobořicích. Václav Kindl byl zatčen v březnu 1943 a pod nátlakem získán ke spolupráci s gestapem. Díky tomu byli jeho příbuzní z věznění propuštěni. Internace sestry Růženy v Ravensbrücku skončila v únoru 1944.⁴⁴⁾

Manipulace s Marií Krajinovou (1906–1992) a Zdeňkou Čurdovou (nar. 1913)

byla součástí politického taktizování špiček okupačních orgánů v souvislosti se zadržením předního českého odbojáře Vladimíra Krajiny (1905–1993). Marie Krajinová byla jeho manželkou, manželem Zdeňky Čurdové byl jeho blízký spolupracovník Karel Čurda (nar. 1908). Marie Krajinová byla uvězněna za vlastní odbojovou činnost již v květnu 1941, zatímco jejímu muži se podařilo před zatčením uniknout. V říjnu 1941 byla deportována do Ravensbrücku, kde byla vedena jako řadová politická vězeňkyně. Po zadržení Vladimíra Krajiny v únoru 1943 byla dne 14. července 1943 převezena z Ravensbrücku do Prahy, kde byli oba přechodně vězněni v sídle pražského gestapa v Petschkově paláci jako tzv. zvláštní vězni (*Sonderhäftlinge*). V květnu 1943 je oba předali do policejní věznice v Terezíně, kde zůstali jako tzv. prominenti do konce války. Zdeňka Čurdová žila za okupace se svou rodinou v Benešově u Semil, kde její manžel učil na měšťanské škole. Přitom působil ve vojenském odboji. V roce 1940 odešel před hrozbou zatčení do ilegality. Zdeňka Čurdová byla zadržena jako rukojmí v rámci Akce E v září 1942 a převezena do Svatobořic. V únoru 1943 ji předali do věznice gestapa v Terezíně a následně v březnu do Ravensbrücku. Její manžel byl zadržen s Vladimírem Krajinou v únoru 1943 a od května téhož roku také vězněn jako tzv. zvláštní vězeň v Terezíně. Zdeňku Čurdovou následně v červenci převezli z Ravensbrücku zpět do Prahy, kde zůstala do propuštění na svobodu v září 1943. Její manžel byl vězněn do konce války.⁴⁵⁾

Poválečná reflexe skupiny rukojmí

V poválečném Československu vstoupil 31. prosince 1946 v platnost zákon o příslušnících československé armády v zahraničí a o některých jiných účastnících národního boje za osvobození (zákon č. 255/1946 Sb.).⁴⁶⁾ Mezi účastníky boje za osvobození byli počítáni mimo jiné političtí vězni nacismu. Osobám uvězněným za nacismu jako tzv. rukojmí byl statut politických vězňů sice přiznáván, byly však označovány jako tzv. pasivní účastníci odboje. Na rozdíl od tzv. aktivních účastníků, kteří mohli prokázat odbojovou činnost před uvězněním, se vycházelo z předpokladu, že důvodem pro jejich internaci byl pouze příbuzenský vztah k osobě zapojené do odboje. Jak ukazují výše uvedené případy, byla problematika tzv. rukojmí daleko složitější. „Pasivita“ této skupiny nebyla ve skutečnosti pravidlem, řada tzv. rukojmí byla do odboje aktivně zapojena. V období komunistického režimu byl postoj k této skupině navíc ovlivněn třídními hledisky, což můžeme ilustrovat na případu již zmíněné MUDr. Marty Hynkové. V roce 1947 jí bylo v Československu uděleno osvědčení účastníka národního boje za osvobození, přičemž jí byla započítána odbojová činnost od zatčení v září 1942. Na konci 60. let si podala žádost o rozšíření statutu o období aktivní odbojové činnosti v Obráně národa, která věznění předcházela. V roce 1973 jí byla žádost zamítnuta s odůvodněním, že její činnost byla sice „záslužná a vlastenecká, avšak převážně přípravného a podpurného rázu [a že] nesměřovala k přímému osvobození ČSR.“⁴⁷⁾ Ani její odvolání, v němž se oprávněně nad rozhodnutím Ministerstva národní obrany pohoršovala, nebylo vyslyšeno.⁴⁸⁾

Také nositelky oficiálního komunistického narativu, jež je reprezentován zejména českým sborníkem Ravensbrück, jenž byl poprvé vydán v roce 1960 (druhé vydání 1963), uplatnily k této skupině svých spoluvězeňkyň třídní přístup tím způsobem, že ji v podstatě tabuizovaly. Ve sborníku jsou zmíněny pouze ženy, uvězněné jako příbuzné komunistů: „*Některé byly odvečeny do koncentráku jako rukojmí za to, že jejich mužové, synové a dcery nebo jiní příslušníci rodiny aktivně pracovali v komunistické straně.*“⁴⁹ O nekomunistických rukojmích (aniž by bylo toto označení použito) nalézáme ve sborníku pouze dvě stručné zmínky. Jednak je v souvislosti s potravinovými balíčky zmíněno „*několik Češek, jejichž mužové byli v Anglii*“⁵⁰ a jednak se objevuje dehonestující zmínka o Haně a Marii Feierabendových, která tyto dvě ženy charakterizuje jako příbuzné „*agrárníckého finančního velmože z první republiky*“ a „*dámy s panskými způsoby*“.⁵¹

Despekt k nekomunistickým rukojmím nalézáme i v individuálních vzpomínkách. Komunistkami jsou líčeny jako nepokrokové a emancipací nedotčené ženy, které ve svém životě poslušně plnily roli spořádaných manželek. Komunistka Věra Sojková, která se pozastavovala nad zbožností polských vězeňkyň, uváděla, že „*některé české ženy, uvězněné pro politickou činnost, ne svou vlastní, ale svých manželů, synů či bratrů, za stupňujících se útrap podléhaly nejednou okolnímu příkladu přijímající nabízené jim polské růženečky a šeptající zároveň s Polkami prosebné modlitby.*“⁵²

Předsudky vůči této skupině se promítly i do některých pozdějších tvrzení, podle nichž se příbuzným exilových reprezentantů ze Západu dostávalo v táboře lepšího materiálního zabezpečení díky „*vlivným příbuzným*“ a balíčkům Mezinárodního červeného kříže.⁵³ Není však doloženo, že by takové privilegium bylo těmto ženám dopřáno. Kromě potravinové a jiné pomoci od příbuzných a známých v okupované vlasti přicházely podle vzpomínek do Ravensbrücku některým vězeňkyním i potravinové balíčky od neznámých osob. Mohlo se tedy jednat o pomoc československým vězňům koncentračních táborů, kterou organizovala exilová vláda v Londýně. Balíčky bylo možné z důvodu utajení posílat pouze z anonymních adres v neutrálních státech, jako například z Portugalska či Švýcarska. Směřovaly například též do terezínského ghetta či židovským vězňům v táborech na území okupovaného Polska. Předpokladem pro jejich odeslání byly přesné adresy vězňených osob, které však bylo obtížné získat.⁵⁴ Šlo tak zřejmě spíše o výjimky. Ostatně klíčové bylo zásobování z domova (protektorátu), což dokládá například dochovaná korespondence Hany Feierabendové, podle níž díky balíčkům od příbuzných z protektorátu v kombinaci se sedavým zaměstnáním v konfekční továrně v koncentračním táboře dokonce přibrala na váze.⁵⁵

Kritizováno bylo též „*elitářství*“ některých rukojmí: „*V lágru byly drženy i rukojmí za manžely a jiné příbuzné, kteří před válkou v Československu něco znamenali a jimž se po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava podařilo utéct do zahraničí. Tyhle ženy se často chovaly, jako by byly něco víc.*“⁵⁶ Příslušnost k předválečné společenské elitě však v rámci vězeňské společnosti koncentračního tábora ve své podstatě nic neznamenala. Privilegovanost vězňů v táboře se neodvozovala

od jejich sociálního postavení před uvězněním. To zde ztrácelo na významu.⁵⁷⁾ Výstižný je v tomto ohledu postřeh Niny Jirsíkové, která právě ono oboustranné setrvávání ve společenských stereotypch z doby před uvězněním, jež v prostředí tábora působilo nemístně, ironizovala v tzv. Ravensbrückém módním žurnálku, sešitku kreslených karikatur, v němž se pomocí humoru vyrovnávala s krutostmi táborového života. Jedna z karikatur žurnálku nesla titul: „*Udržuji denně nejtěsnější kontakt s paní generální konzulovou*“ a ukazovala vězeňkyni, která slézá ze slamníku ve třetím patře dolů a celou šířkou svého bosého chodidla šlape na obličej pod ní ležící „*paní generální konzulové*“.⁵⁸⁾

Závěr

Závěrem lze shrnout, že tzv. rukojmí tvořila v rámci skupiny českých vězeňkyň koncentračního tábora Ravensbück početně i významově nezanedbatelnou skupinu, která byla v období komunistického režimu v Československu účelově marginalizována a difamována. Navzdory všeobecně rozšířenému mínění o jejich odbojové pasivitě se v mnoha případech jednalo o ženy, které byly ve skutečnosti aktivně zapojeny do odbojové činnosti. Také některá další tvrzení, tradovaná ve vzpomínkové kultuře, jako je například teze o jejich privilegovaném postavení v rámci vězeňské společnosti, lze považovat za historicky neopodstatněná.

Příloha

Následující tabulka přináší přehled žen, u nichž se podařilo jednoznačně určit příbuzenský vztah k odbojovým pracovníkům, jenž byl důvodem jejich zadržení a po němž následovala deportace do Ravensbrücku. Je však velmi pravděpodobné, že rukojmí bylo do Ravensbrücku zavléčeno více.⁵⁹⁾

Příbuzné odbojových pracovníků a příslušníků zahraniční armády deportované do Ravensbrücku

Jméno	Narození	Příbuzenský vztah	Zatčení	Věznění před R.	Deportace do R.	Ukončení věznění v R.
Caletková Josefa ⁶⁰⁾	1913 Osek nad Bečvou	manželka příslušníka zahr. armády Františka Caletky	Akce E	Svatobořice, Brno	srpen 1943	30. 4. 1945
Čurdová Zdeňka, roz. Skrbková	1913 Roztoky u Semil	manželka Karla Čurdy (1908), který žil v ilegality	Akce E	Svatobořice, věznice gestapa Terezín	březen 1943	červenec 1943, převezena do Prahy a v září 1943 propuštěna
Dorazilová Emilie	1915 Nový Jičín	manželka Josefa Dorazila, který žil v ilegality	Akce E	Svatobořice, Brno	březen 1944	30. 4. 1945
Feierabendová Hana, roz. Hartmannová	1903 Velešín	manželka exilového politika Ladislava Feierabenda	červenec 1942	věznice gestapa Terezín	říjen 1942	30. 4. 1945

Jméno	Narození	Příbuzenský vztah	Zatčení	Věznění před R.	Deportace do R.	Ukončení věznění v R.
Feierabendová Marie, roz. Kubiasová	1898 Praha	švagrová exilového politika Ladislava Feierabenda	červenec 1942	věznice gestapa Terezín	listopad 1942	30. 4. 1945
Gruntová Marie, provd. Böhmová	1917 Plzeň	manželka Bedřicha Grunta, který žil v ilegality	Akce E	Svatobořice, Dráždany, Lipsko, Berlín	červenec 1943	únor 1945, transport do Bergen-Belsenu, osvobozena v květnu 1945
Hellerová Marie, roz. Janoušková ⁶¹⁾	1896 Přerov	sestra příslušníka zahr. armády gen. Karla Janouška	červenec 1942	Ostrava, Brno	říjen 1942	30. 4. 1945
Hieková Marie	1901 Roudnice n. Labem	sestra příslušníka zahr. armády plk. Františka Hiekeho	Akce E	Svatobořice, Praha Pankrác	červen 1943	30. 4. 1945
Hieková Marie, roz. Pazderníková	1910 Břežno	manželka příslušníka zahr. armády plk. Františka Hiekeho	6. 7. 1942	Mladá Boleslav, Praha Pankrác, věznice gestapa Terezín	říjen 1942	14. 9. 1943 propuštěna
Homolová Františka	-	švagrová exilového politika Františka Hály	červenec 1942	Brno (Kounicovy koleje)	říjen 1942	zemřela během transportu do Osvětimi ⁶²⁾
Homolová Marie, roz. Hálová ⁶³⁾	1910 Dražovice	neteř exilového politika Františka Hály	červenec 1942	Brno (Kounicovy koleje)	říjen 1942	30. 4. 1945
Hynková Marta, roz. Hrubá	1904 Třebotov	manželka MUDr. Václava Hynka, který odešel do exilu	Akce E	Uherské Hradiště, Svatořečice, Brno	srpen 1943	30. 4. 1945
Ingrová Libuše, roz. Schejbalová	1904 Dašice	manželka gen. Sergěje Ingra	Akce E	Svatobořice, Osvětim	srpen 1943	30. 4. 1945
Juranová Bohumila	1892 Domašov	manželka příslušníka zahr. armády Josefa Jurana	Akce E	Svatobořice, Brno	srpen 1943	30. 4. 1945
Krajínová Marie, roz. Závodská	1906 Tasov	manželka domácího odbojáře Vladimíra Krajiny	květen 1941	Praha	říjen 1941	14. 1. 1943, poté vězněna ve věznici gestapa v Terezíně
Kindlová Růžena, provd. Čuchalová	1914 Dašice	sestra příslušníka zahr. armády Václava Kindla	Akce E	Svatobořice	červen 1943	propuštěna únor 1944
Kratochvílová Jana, roz. Václavková	1902 Olomouc	matka Jiřího Kratochvíla, který žil v ilegality (KSČ)	Akce E	Svatobořice, Brno	květen 1943	30. 4. 1945
Laušmanová Julie, roz. Kášková	1902 Praha	sestra exilového politika Bohumila Laušmana	červenec 1942	Pardubice, věznice gestapa Terezín	říjen 1942	30. 4. 1945
Laušmanová Rudolfina, roz. Weissbarth	1881	matka exilového politika Bohumila Laušmana	červenec 1942	Pardubice, věznice gestapa Terezín	říjen 1942	zemřela v Osvětimi 10. 12. 1942
Lišková Vlasta, provd. Nolčová	1922 Stará Boleslav	dcera příslušníka zahr. armády gen. Aloise Lišky	6. 7. 1942	Mladá Boleslav, Praha Pankrác, věznice gestapa Terezín	říjen 1942	30. 4. 1945

Jméno	Narození	Příbuzenský vztah	Zatčení	Věznění před R.	Deportace do R.	Ukončení věznění v R.
Lišková Anna, roz. Jírová	1897 Voděradý	manželka příslušníka zahr. armády gen. Aloise Lišky	6. 7. 1942	Mladá Boleslav, Praha, věznice gestapa Terezín	říjen 1942	duben 1945
Locherová Vilma, roz. Herychová	1901 Praha	manželka exilového politika Karla Lochera	červenec 1942	Praha, věznice gestapa Terezín, Lipsko	říjen 1942	30. 4. 1945
Löwenbachová Olga, roz. Drtinová	1898 Praha	sestra exilového politika Prokopa Drtiny	červen 1943	Praha Pankrác	září 1943	30. 4. 1945
Moudrá Růžena, roz. Tichá	1886 České Budějovice	matka příslušníka zahr. armády Luďka Moudrého	Akce E	Svatobořice	duben 1944	30. 4. 1945
Opočenská Marie, roz. Suková	1889 Maršovice	manželka exilového politika Jana Opočenského	1940	Martillac, Paříž, Trevír, Kolín n. Rýnem, Frankfurt n. Mohanem, Berlín	květen 1941	30. 4. 1945
Posládková Jana, roz. Drozdová	1909 Bordovice	sestra Josefa Drozda, který žil v ilegilitě (KSC)	září 1943	Svatobořice	-	-
Prousková Ludvíka, roz. Švermová ⁶⁴⁾	1895 Praha	sestra komunisty Jana Švermy, který byl v moskevském exilu	květen 1943	Praha Pankrác, Osvětim, Lublín ⁶⁵⁾	prosinec 1944	květen 1945 (pochod smrti)
Rajnochová Jiřina, roz. Melčáková	1921 Veřovice	manželka Vladimíra Rajnocha, který žil v ilegilitě	srpen 1943	Ostrava, Svatořečice	květen 1944	30. 4. 1945
Řezáčová Štěpánka, roz. Minaříková	1911 Pazin (Itálie)	manželka příslušníka zahr. armády pplk. Vladislava Řezáče	Akce E	Přerov, Svatořečice, Brno, Auschwitz-Birkenau	duben 1944	30. 4. 1945
Trojáčková Anna, roz. Šebelová ⁶⁶⁾	1884 Rudice	matka příslušníka zahr. armády, gen. Karla Trojáčka	Akce E	Brno, Svatořečice	listopad 1943	zemřela 5. 5. 1945
Trojáčková Helena, provd. Nejezchlebová	1925 Rudice	sestra příslušníka zahr. armády, gen. Karla Trojáčka	Akce E	Brno, Svatořečice	listopad 1943	30. 4. 1945
Volopichová Barbora, roz. Brabcová	1911 Přeštice	manželka Oldřicha Volopicha, který žil v ilegilitě (KSC)	Akce E	Klatovy, Svatořečice, Brno	duben 1944	30. 4. 1945
Vrzáková Emílie, roz. Benešová	1912 Lhota Samoty	neteř prezidenta Edvarda Beneše	červen 1943	Praha	říjen 1943	30. 4. 1945
Zdráhalová Anna	1881 Slavíč	matka příslušníka zahr. armády Richarda Zdráhalý	Akce E 17. 9. 1942	Hranice, Svatořečice	srpen 1943, podruhé říjen 1944 (1944 přechodně vězněna v Lublinu a Osvětimi)	30. 4. 1945
Zedníková Libuše, roz. Lexová	1921 Přerov	dcera a sestra příslušníků zahr. armády Jana a Zdeňka Lexových	duben 1942	Přerov, Svatořečice, Brno	duben 1944	30. 4. 1945

- ¹⁾ Alyn BESSMANN – Insa ESCHBACH, *Das Frauen-Konzentrationslager Ravensbrück. Geschichte und Erinnerung*, Berlin 2013, s. 39.
- ²⁾ Bernhard STREBEL, *Das KZ-Ravensbrück. Geschichte eines Lagerkomplexes*, Paderborn 2003, s. 146.
- ³⁾ Za toto upřesnění děkuji M. Langhamerové.
- ⁴⁾ Databáze českých vězňů v koncentračním táboře Ravensbrück je dostupná na webových stránkách Památníku Terezín.
- ⁵⁾ Německá vojenská rozvědka a kontrarozvědka.
- ⁶⁾ Rodiče Hany Feierabendové Hartmannovi byli v důsledku útěku svého zetě vystěhováni ze své pražské vily.
- ⁷⁾ V zimě roku 1941 byl přechodně zadržen bratr Ladislava Feierabenda Karel, neboť byl podezřelý z napomáhání bratrovi k útěku. Propuštěn byl v březnu 1942.
- ⁸⁾ NA, f. Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, sign. 109-4-473, Seznam rodinných příslušníků L. Feierabenda vězněných ve věznicí gestapa v Terezíně a v koncentračním táboře Dachau, s. 2.
- ⁹⁾ Tamtéž.
- ¹⁰⁾ Vojtěch ŠUSTEK (ed.), *Atentát na Reinharda Heydricha a druhé stanné právo na území tzv. Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2013, sv. 1, Dokument č. IV/79, s. 778–779.
- ¹¹⁾ Vojtěch DUNDR – Jan FILIPÍNSKÝ, *Padlým hrdinům. Památník obětí československé sociální demokracie v osvobozeneckém boji 1939–1945*, Brno 1947 s. 19.
- ¹²⁾ Příbuzní Františka Němce byli zadrženi v rámci Akce E (viz dále) a internováni nejprve ve Svatobořicích a posléze v Osvětimi. Vězněn byl též jeho synovec Václav Krajc. Viz NA, f. Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, sign. 109-4/438, Geheime Staatspolizei, Staatspolizeileitstelle Prag, 8. 12. 1942 an den Herrn Staatssekretär K. H. Frank.
- ¹³⁾ Vilma Locherová vzpomínala, že byla zadržena společně s dalšími 25 manželkami významných československých politiků. Viz VÚA–VHA, *Sbírka Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb.*, č. j. 177891/76, Locherová Vilma.
- ¹⁴⁾ Viz Databáze policejní věznic Terezín 1940–1945, spravovaná Památníkem Terezín.
- ¹⁵⁾ VÚA–VHA, *Sbírka Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb.*, č. j. 4480/54, Laušmanová Rudolfina; Pavel HORÁK, Bohumil Laušman. *Politický životopis. Riskantní hry sociálně demokratického lídra*, Praha 2012, s. 179; Korespondence Julie Laušmanové z doby věznění, sbírka autorky.
- ¹⁶⁾ K problematice opozice E. Beneše v exilu viz Jan NĚMEČEK – Jan KUKLÍK, *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939–1945*, Praha 2004.
- ¹⁷⁾ Díky této vězeňské funkci se účinně podílela na záchraně života Marie Zápotocké. NA, *Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna 1941–1951*, k. 6758, sign. L 2204/3, Vilma Locherová; VÚA–VHA, *Sbírka Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb.*, č. j. 177891/76, Locherová Vilma.
- ¹⁸⁾ Do emigrace odešla ilegálně, cestovní pas jí byl odejmut v souvislosti s vyšetřováním tzv. Prchalovy akce. Dne 24. 1. 1950 na ni bylo u Státního soudu podáno trestní oznámení pro zločin podle zákona na ochranu lidové demokratické republiky (č. 231/1948 Sb.). V roce 1959 ovdověla. Ve druhé polovině 70. let pobývala dočasně u svého bratra v Praze. V roce 1979 se přestěhovala za synem do Tasmánie, kde zemřela. Tamtéž.
- ¹⁹⁾ Z rodiny prezidentova bratra Bedřicha byli vězněni též jeho žena Marie Benešová (umučena v Osvětimi), dcery Emilie Krajcová (umučena v Osvětimi) a Emilie Kubátová (umučena v Osvětimi), syn Miroslav Beneš (vězněn v Osvětimi a Buchenwaldu). Perzekvováni byli i další příbuzní z širší rodiny Edvarda Beneše. VÚA–VHA, *Sbírka Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb.*, č. j. 005834/48, Vrzáková Emilie.
- ²⁰⁾ Šlo o transporty židovských dětí z Česko-Slovenska a Protektorátu Čechy a Morava do Velké Británie, které organizoval v roce 1939 britský humanitární pracovník Nicholas Winton.
- ²¹⁾ VÚA–VHA, *Sbírka Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb.*, č. j. 151103/47, Drtinová Olga; Sylva SOUČKOVÁ, *Pšáno osudem a politikou*, Praha 2002.
- ²²⁾ Pobočný tábor v Retzowě existoval od března 1943 do května 1945. Nejprve muži a poté ženy zde pracovali pro Luftwaffe. Bernhard STREBEL, *Das KZ-Ravensbrück*, s. 429.
- ²³⁾ MZA, f. Gestapo Brno, k. 133, sign. 100-133-13, Posládková Jana.
- ²⁴⁾ VÚA–VHA, *Sbírka Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb.*, č. j. 975422, Lišková Anna a č. j. 74220/69, Nolčová Vlasta.

- ²⁵⁾ Tamtéž, č. j. 105911, Hieková Marie.
- ²⁶⁾ Vedle internace příbuzných ve speciálním táboře byli rodinní příslušníci též popravováni. Srov. František VAŠEK – Zdeněk ŠTĚPÁNEK, Akce Emigration a Svatobořice. In: Jižní Morava: vlastivědný sborník, roč. 37, sv. 40, 2001, s. 140.
- ²⁷⁾ NA, f. Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, sign. 109-4/438, Velitel bezpečnostní policie a SD státnímu sekretáři K. H. Frankovi, Praha 5. 10. 1942.
- ²⁸⁾ František VAŠEK – Zdeněk ŠTĚPÁNEK, Akce Emigration a Svatobořice, s. 142.
- ²⁹⁾ Tamtéž, s. 143–144.
- ³⁰⁾ Dále zde bylo vězněno 56 dětí, 93 Židů a Židovek dovezených ze Slovenska a 150–190 židovských dětí. Obě poslední jmenované skupiny sem byly transportovány během Slovenského národního povstání a zůstaly zde jen krátce před deportací do koncentračního tábora. Tamtéž, s. 146–147. K historii internačního tábora Svatobořice viz Jan KUX, Internační tábor Svatobořice, Svatobořice-Mistřín 2017.
- ³¹⁾ Projev přednesl 18. 10. 1942 u příležitosti slavnostního přejmenování Vltavského nábřeží na Nábřeží Reinharda Heydricha (Reinhard-Heydrich-Ufer). Viz Odkaz Reinharda Heydricha Čechům a Moravě. Orbis, Praha 1942 (stránky nečíslovány).
- ³²⁾ Alexander Gjuríč, Vladimír Vacek a František Procházka byli Lidovým soudním dvorem zasedajícím v Drážďanech odsouzeni za velezradu k trestu smrti a popraveni.
- ³³⁾ VÚA–VHA, Sbirka Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., č. j. 77243/69, Hieková Marie. V Ravensbrücku byla vězněna se svou spolupracovnicí z odboje Jiřinou Svobodovou, roz. Joštovou (nar. 1901). Srov. VÚA–VHA, Sbirka koncentrační tábory, káznice a věznice (1939–1945), Ravensbrück, k. 8, inv. č. 45, Bloková kniha, s. 24.
- ³⁴⁾ MZA, f. Internační tábor Svatobořice, k. 5, Kartotéka IT Svatobořice, inv. č. 11, Zdráhalová Anna; VÚA–VHA, Sbirka Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., č. j. 88984/47, Zdráhalová Anna.
- ³⁵⁾ Anna Lexová, roz. Eiflerová (nar. 1897), byla zadržena již v září 1940 kvůli činnosti v odbojové skupině Ireny Bernáškové, roz. Preissigové (1904–1942). Po zatčení byla soudně vyšetřována pro podezření z velezrady. Lidový soudní dvůr zasedající v Drážďanech ji poslal na tři roky a dva měsíce do káznice. Byla vězněna v Praze na Pankráci a v káznici ve Waldheimu. Po vykonání trestu byla předána gestapu a deportována do Osvětimi a následně do Ravensbrücku. Viz VÚA–VHA, Sbirka Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., č. j. 79072/64, Lexová Anna; Tamtéž, č. j. 31524/48, Zedníková Libuše.
- ³⁶⁾ Tamtéž, č. j. 112886/69, Juranová Bohumila.
- ³⁷⁾ Tamtéž, č. j. 59500/47, Böhmová Marie.
- ³⁸⁾ Pobočný tábor Grüneberg se nacházel na severu Braniborska (dnes je místo součástí obce Löwenberger Land). Vznikl v prosinci 1943. Během prvního roku se počet vězeňkyň navýšil z 350 na 1 700. Výrobu munice provozoval Wehrmacht ve spojení se soukromou firmou Silva Metallwerke GmbH, která byla dceřinou společností magdeburského koncernu Polte. Tábor existoval do dubna 1945. Bernhard STREBEL, Das KZ-Ravensbrück, s. 429.
- ³⁹⁾ VÚA–VHA, Sbirka Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., č. j. 131215/47, Hynková Marta.
- ⁴⁰⁾ Tamtéž, č. j. 102066/47 a 102334/69, Kratochvílová Jana.
- ⁴¹⁾ Tamtéž, č. j. 75482/69, Rajnochová Jiřina.
- ⁴²⁾ Tamtéž, č. j. 82380/69, Dorazilová Emílie.
- ⁴³⁾ Tamtéž, č. j. 63811/63, Moudrá Růžena.
- ⁴⁴⁾ Tamtéž, č. j. 54015/62, Čuchalová Růžena.
- ⁴⁵⁾ Tamtéž, č. j. 315041/95, Čurdová Zdeňka; Jan DRÁBEK, Dva životy Vladimíra Krajiny, Praha 2016.
- ⁴⁶⁾ Zákon přiznával účastníkům národního boje za osvobození některé dílčí výhody, například přednostní právo na umístění do zaměstnání, na přijetí do škol a kurzů, na ustanovení tzv. národním správcem či nárok na podporu z nadací a fondů. Dodnes byl dvakrát novelizován (1950 a 1964). Definice obětí zůstává stále v platnosti. Viz <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=255 & r=1946> (dostupné k 27. 3. 2018). K uplatňování zákona srov. Július BALÁŽ – Pavel MINAŘÍK, Dokumentace související s vyřizováním agendy spojené se zákonem, č. 255/1946 Sb., uložena ve VHA. In: Ročenka 2015. Vojenský historický archiv. Praha, 2016, s. 30–212.
- ⁴⁷⁾ VÚA–VHA, Sbirka Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., č. j. 131215/47, Hynková Marta, Dopis Ministerstva národní obrany MUDr. Martě Hynkové, 12. 2. 1973.
- ⁴⁸⁾ Tamtéž, Dopis MUDr. Marty Hynkové Ministerstvu národní obrany, 1. 6. 1973.
- ⁴⁹⁾ Dagmar HÁJKOVÁ – Božena HOLEČKOVÁ, Ravensbrück, Praha 1960, s. 160.

- ⁵⁰⁾ Tamtéž.
- ⁵¹⁾ Tamtéž, s. 184.
- ⁵²⁾ LA PNP, f. Věra Františka Sojková, Národnosti v koncentračním táboře (nedatováno), s. 5.
- ⁵³⁾ Dagmar HÁJKOVÁ – Božena HOLEČKOVÁ, Ravensbrück, s. 160.
- ⁵⁴⁾ NA, f. Ministerstvo sociální péče Londýn, k. 1, Českoslovenští židé deportovaní do Polska, zjišťování adres a balíčková akce, dopis Ministerstva zahraničních věcí Londýn 21. 6. 1942.
- ⁵⁵⁾ Radka KUBELKOVÁ, Dramatické osudy ministra Feierabenda a jeho rodiny, vězněné v Terezíně, Ravensbrücku a Dachau, Terezínské listy, sv. 42, 2014, s. 18.
- ⁵⁶⁾ Jaroslava SKLENIČKOVÁ, Vzpomínky mě stále tíží, Lidice 2016, s. 54.
- ⁵⁷⁾ Wolfgang SOFSKY, Řád teroru. Koncentrační tábor, Praha 2006, s. 28–29.
- ⁵⁸⁾ Margarete BUBEROVÁ-NEUMANNOVÁ, Kafkova přítelkyně Milena, Praha 1992, s. 168.
- ⁵⁹⁾ Některé příbuzné významných odbojářů byly v Ravensbrücku internovány již dříve kvůli odbojové činnosti. Takto byla v roce 1941 zadržena například Anežka Stratilová, roz. Trávcová (1883–1945), tchyně Ludvíka Svobody. Působila v odbojové skupině Svobodovy manželky Ireny, která podporovala parašutisty a prováděla zpravodajskou činnost. Zatčena byla v listopadu 1941. Staný soud v Brně rozhodl o jejím předání gestapu. Prošla vězněním v Kroměříži a Brně. Do Ravensbrücku byla deportována v lednu 1942. Bydlela na 8. bloku a pracovala jako pletářka. Přechodně byla zřejmě převezena do Lublinu. V dubnu 1945 byla v Ravensbrücku zavražděna v plynové komoře. Z odbojové skupiny kolem Ireny Svobodové byla v Ravensbrücku vězněna též služebná rodiny Svobodových Filomena Vrbecká (nar. 1905), která věznění přežila. Viz Zoe KLUSÁKOVÁ-SVOBODOVÁ, Ludvík Svoboda. Deník z doby válečné (červen 1939 – leden 1943), Praha 2008, s. 289; MZA, f. Gestapo Brno, k. 297, sign. 100-297-13, Stratilová Anežka; VÚA-VHA, Sběrka Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., č. j. 117471/48, Vrbecká Filomena.
- ⁶⁰⁾ VÚA-VHA, Sběrka Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., č. j. 57678/68, Caletková Josefa.
- ⁶¹⁾ Kromě sestry Karla Janouška byli zatčeni také jeho manželka Anna Janoušková (zahynula v roce 1943 v Osvětimi), sestra Vilma Jašková (zahynula v Osvětimi v roce 1942), bratr Rudolf Janoušek (zemřel v roce 1944 v Buchenwaldu), bratr Josef (zemřel po návratu z Dachau) a bratr Oto.
- ⁶²⁾ VÚA-VHA, Sběrka Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., č. j. 31705/66, Homolová Marie.
- ⁶³⁾ Tamtéž. Vězněn byl i její manžel Bohumil Homola.
- ⁶⁴⁾ Uvězněn byl též její manžel. Viz VÚA-VHA, Sběrka Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., č. j. 12251/65, Prousková Ludvíka.
- ⁶⁵⁾ Z Osvětimi byla převezena do Ravenbrücku, odtud pak do Lublinu a zpět do Osvětimi. Při evakuaci tábora se opět dostala do Ravensbrücku. Tamtéž.
- ⁶⁶⁾ Údaje viz Databáze českých vězňů v koncentračním táboře Ravensbrück.

CZECH WOMEN AS HOSTAGES IN RAVENSBRÜCK

Summary

Pavla Plachá, Ústav pro studium totalitních režimů

Around 123,000 women and children passed through Nazi Germany's central concentration camp for female inmates in Ravensbrück from the spring of 1939 when the camp was established until the end of April 1945 when it was liberated by the Red Army. According to latest estimates there were almost 3,200 women from the Czech lands among its captive population. The gamut of reasons for their internment was very wide indeed, ranging from resistance activities to criminal recidivism; no small part of the women was imprisoned on racial grounds. Most of the Czech female inmates in the camp figured in the category of "political" prisoners. A specific subgroup in this category was formed by so-called hostages, i.e. women thrown in jail as relatives of the domestic or foreign resistance fighters; their imprisonment was a sign of revenge, while bringing pressure to bear on their relatives in the resistance movement. These so-called hostages constituted a group of Nazi prisoners whose fate had been long neglected, marginalized and distorted by the official communist historiography in the recent past. The actual number of such women accounted for several dozens (at least 35 women have been identified by name).

During the first years of the Protectorate of Bohemia and Moravia the male and female relatives of the Czechoslovak domestic and foreign resistance fighters were exposed to more lenient forms of persecution, such as shadowing by the Gestapo, restrictions of free movement or eviction from homes. An impulse for tightening up persecution by arresting relatives was the successful assassination attempt on Reinhard Heydrich. Probably dozens of so-called hostages had been gradually detained in the summer of 1942, some of whom were deported to concentration camps after some time. Systematic arrests of relatives of resistance fighters got under way during the so-called Operation E in September 1942, which resulted in the imprisonment of more than two thousand people in the detention camp at Svatobořice near Kyjov. Those male and female inmates of the Svatobořice camp, who were later found to have been also involved in their own resistance activities, who violated the prison rules or whose underground relatives had been captured, were usually deported to Nazi concentration camps. As for the Ravensbrück women prisoners, in addition to the above-mentioned grounds for their further deportations, the Nazis also made use of these female inmates as bargaining counters in political maneuvering during the final stage of the war.

The image of the so-called hostages in the Ravensbrück remembrance culture in the Czech Republic has been associated with a number of generalizing statements denouncing alleged passivity in matters of resistance, immature approach to their own liberation, and their reportedly privileged position or a tendency to elitism within the camp community. In the light of the historical research of the specific cases such claims, as attested by this study, may be dismissed as unsubstantiated.

TSCHECHISCHE FRAUEN ALS GEISELN IN RAVENSBRÜCK

Resümee

Pavla Plachá, Ústav pro studium totalitních režimů

Ravensbrück, das zentrale Frauenkonzentrationslager Nazideutschlands, durchliefen seit seiner Entstehung im Frühjahr 1939 bis zur Befreiung durch die rote Armee Ende April 1945 an die 123 000 Frauen und Kinder. Nach aktuellen Schätzungen waren unter ihnen fast 3200 Frauen aus den tschechischen Ländern. Das Spektrum der Gründe für ihre Internierung war sehr breit. Es reichte von Widerstandstätigkeit bis zu wiederholter Kriminalität. Ein nicht zu übersehender Teil der Frauen wurde aus Rassengründen inhaftiert. Die meisten tschechischen inhaftierten Frauen wurden im Lager der Häftlingskategorie „politisch“ zugeordnet. Eine spezifische Gruppe bildeten im Rahmen dieser Kategorie die so genannten Geiseln, also Frauen, die als Verwandte von Personen, die sich im In- oder Ausland am Widerstandskampf beteiligten, verhaftet worden waren. Ihre Internierung war ein Racheakt und ein Druckmittel auf ihre Verwandten in der Widerstandsbewegung. Im Falle der so genannten Geiseln handelt es sich um eine Gruppe, die jahrelang unbeachtet blieb und in der offiziellen (kommunistischen) Berichterstattung zweckdienlich marginalisiert und entstellt wurde. Dabei beträgt die Zahl dieser Frauen einige Dutzend (namentlich sind mindestens 35 Fälle belegt).

Während der ersten Jahre der Existenz des Protektorats Böhmen und Mähren waren zahlreiche Männer und Frauen als Verwandte von Personen, die der tschechoslowakischen Widerstandsbewegung im In- und Ausland angehörten, einer gemäßigten Persekution ausgesetzt. Sie wurden von der Gestapo beobachtet, in ihrer Bewegungsfreiheit eingeschränkt oder von ihrem Wohnort ausgewiesen. Impuls für eine Verschärfung der Persekution in Form von Verhaftungen von Verwandten war das erfolgreiche Attentat auf Reinhard Heydrich. In 1942 wurden nach und nach offenbar mehrere Dutzend so genannter Geiseln festgenommen und einige von ihnen nach einer gewissen Zeit in Konzentrationslager deportiert. Zu systematischen Verhaftungen der Verwandten von Widerstandskämpfern kam es im Rahmen der Aktion E vom September 1942, die zur Inhaftierung von über zweitausend Personen im Internierungslager Svatobořice bei Kyjov führte. Im Falle, dass im nachhinein ihre eigene Widerstandstätigkeit oder eine Verletzung der Lagerordnung festgestellt oder ein illegal lebender Verwandter gefasst wurde, wurden die in Svatobořice inhaftierten Männer und Frauen in der Regel in Konzentrationslager überführt. Bei den in Ravensbrück gefangenen Frauen können außer den erwähnten Gründen für eine weitere Deportation auch Fälle festgestellt werden, in denen die Nazisten in der Endphase des Krieges diese Frauen als Druckmittel im Rahmen politischen Taktierens benutzten.

In der tschechischen Ravensbrücker Gedenkkultur ist das Bild der so genannten Geiseln mit einer ganzen Reihe von pauschalisierenden Behauptungen verbunden, die zum Beispiel ihre Passivität im Widerstandskampf, ihre emanzipative Unreife, eine privilegierte Stellung oder ihre Neigung zum Elitismus innerhalb der Lagergesellschaft betreffen. Diese Behauptungen erweisen sich, wie diese Studie belegt, bei der Untersuchung konkreter Fälle aus historischer Sicht als ungerechtfertigt.

ŽIDOVŠTÍ MÍŠENCI A SMÍŠENÁ MANŽELSTVÍ V OBDOBÍ PROTEKTORÁTU

Radana Rutová, Židovské muzeum v Praze

„Můj tatínek byl katolík a má maminka byla Židovka. Oba byli velice pobožní, a tak jsem byla vlastně vychovávána ve dvou náboženstvích. Tatínek mě každou neděli vodil do katolického kostela a maminka pochopitelně na větší svátky do různých synagog v okolí, protože v našem městě žádná synagoga nebyla. Chodila jsem na židovské náboženství. Bylo tam pár židovských rodin, takže tam jezdil rabín. Dokonce i doktor Feder nás tam navštěvoval, ten nás učil židovské náboženství, takže jsem uměla hebrejsky číst, ale ani jsem nevěděla, co to znamená. Prostě jsme žili v pohodě a nikomu to nevadilo.“⁽¹⁾

Stejnou vzpomínku na dětství před druhou světovou válkou mělo dalších několik tisíc lidí, které spojovala jedna věc, jejich původ. Narodili se do tzv. smíšeného manželství a po propuknutí druhé světové války byli nacistickou rasovou terminologií označeni za židovské míšence.

Cílem mého příspěvku je přiblížit situaci a válečný osud právě těchto židovských míšenců a Židů, kteří před válkou a během ní žili ve smíšeném manželství.

V tradičním judaismu má sňatek pevné náboženské a právní zakotvení. Rodina je vnímána jako ten nejdůležitější stavební prvek v provozování náboženské praxe. V tradičních židovských komunitách bylo uzavření smíšeného sňatku naprosto nepřijatelné a smíšená manželství do první poloviny 19. století na našem území prakticky neexistovala. Možnost uzavřít sňatek mimo okruh vlastní náboženské skupiny zásadně souvisela s povolením občanského (civilního) sňatku.⁽²⁾ Pokud tedy ještě na přelomu 19. a 20. století smíšené sňatky působily velmi nepatříčně a mnohdy způsobily hluboký a trvalý rozkol v židovských i křesťanských rodinách, o třicet či čtyřicet let později se nad nimi již nikdo příliš nepozastavoval. Postupné pronikání a uzavírání smíšených manželství mezi Židy a křesťany souviselo hlavně s pokračující asimilací, která umožnila rozsáhlé začlenění Židů do majoritní společnosti a jejich následnou sekularizaci. Anna Hyndráková s Annou Lorencovou ve společném příspěvku uvádějí přehled uzavřených smíšených manželství mezi lety 1919 až 1927 v Čechách. Roku 1919 bylo uzavřeno 188 smíšených manželství a v roce 1927 to bylo již 303.⁽³⁾ Počet smíšených manželství měl stále vzrůstající tendenci až do doby před druhou světovou válkou, kdy vlivem rasové perzekuce byly sňatky mezi Židy a nežidy nejprve omezovány a později říšskými a protektorátními zákony naprosto zakázány.

Definice pojmu Žid a židovský míšenc v Protektorátu Čechy a Morava

Všechny definice pojmu Žid a židovský míšenc v protektorátu byly založeny zejména na rasovém výkladu. Kritérium náboženské příslušnosti a členství v židovské náboženské obci sloužilo pouze jako pomůcka pro určení rasové příslušnosti

prarodičů a za účelem určení Židů a míšenců prvního stupně u osob se dvěma židovskými prarodiči. Právnímu postavení Židů a židovských míšenců v období druhé světové války se věnovala a podrobně ho popsala Helena Petrův.⁴⁾ Podívejme se tedy jen stručně, jak byli míšenci definováni a jaká omezení se na ně vztahovala.

Vládní nařízení o Židech a židovských míšencích ve své podstatě kopírovalo říšský zákon o ochraně německé krve a cti. Na území protektorátu tyto předpisy sice platily už od jeho vzniku, ovšem pouze tam, kde se jednalo o německé státní příslušníky.

Ochrana rasy českého národa byla předmětem vládního nařízení č. 85/1942 Sb. ze 7. března 1942, které definovalo pojmy Žid a židovský míšenc.⁵⁾ Nařízení stanovilo zákaz styku mezi Židy či židovskými míšenci a nežidy pro protektorátní státní příslušníky a vyloučilo židovské míšence z veřejného života v protektorátu. Toto nařízení bylo doplňováno dalšími předpisy pro Židy a židovské míšence. Do tohoto data se na území protektorátu při posuzování rasové otázky aplikovaly říšské norimberské zákony z roku 1935.⁶⁾

Za Žida byla podle odstavce 1 zmíněného vládního nařízení považována osoba, která pocházela nejméně ze tří židovských prarodičů. Za plně židovského prarodiče se považovala osoba, která náležela k židovské náboženské pospolitosti. Za Žida byl považován i židovský míšenc protektorátní příslušnosti, který měl dva židovské prarodiče a který:

- dne 16. září 1935 náležel k židovské náboženské společnosti nebo po tomto dni do ní byl přijat;
- dne 16. září 1935 byl v manželství se Židem nebo s ním po tomto datu manželství uzavřel;
- pocházel z manželství se Židem ve smyslu odstavce 1, uzavřeného po 17. září 1935;
- pocházel z nemanželského styku se Židem ve smyslu odstavce 1 a byl narozen jako nemanželský po 31. červenci 1936.⁷⁾

Pro kvalifikování určité osoby za Žida postačovalo splnění jednoho z těchto čtyř předpokladů. První dva předpoklady měly dokumentovat snahu míšence nepodlehnout asimilaci s nežidovským prostředím a udržet si rasovou svéráznost.⁸⁾

Osobu, která měla pouze dva židovské prarodiče a podle výše uvedených kritérií za Žida neplatila, nařízení definovalo jako židovského míšence. Míšenci se dále dělili do dvou dalších kategorií. Židovským míšencem 1. stupně byl ten, kdo měl dva židovské prarodiče. Míšenc 2. stupně měl židovského prarodiče pouze jednoho.

Říšský zákon o ochraně německé krve a cti zakazoval manželství mezi Židy a státními příslušníky německé nebo rodově příbuzné krve. Zakázány byly také sňatky mezi Židy a židovskými míšenci, kteří byli německými státními příslušníky a měli pouze jednoho úplného Žida mezi svými předky, stejně jako navzájem mezi míšenci s jedním plně židovským předkem.⁹⁾

Nařízení protektorátní vlády ve většině ustanovení opět kopírovalo říšský zákon o ochraně krve a cti:

- 1) zakázáno bylo uzavřít manželství mezi Židem a protektorátním příslušníkem, který není považován za Žida nebo míšence 1. stupně;
- 2) židovští míšenci protektorátní příslušnosti potřebovali k uzavření manželství s protektorátním příslušníkem, který nebyl Židem či židovským míšencem, povolení Ministerstva vnitra;
- 3) manželství se nemělo uzavírat mezi míšenci protektorátní příslušnosti, kteří byli míšenci 2. stupně.¹⁰⁾

Nařízení dále upravovalo nemanželský styk mezi Židy a nežidy, zakazovalo zaměstnávat nežidovské ženy a míšenky 2. stupně v židovských domácnostech a vyvěšovat protektorátní vlajky.¹¹⁾ Na židovské míšence prvního stupně se mělo hledět jako na Židy. Míšenci druhého stupně měli v dalších generacích splynout s majoritním nežidovským prostředím.

Po stanovení této rasové kategorizace míšenců přistoupila protektorátní vláda k dalším restrikcím. Stejně jako bylo v roce 1940 upraveno postupné vyřazování Židů z veřejného života, bylo o dva roky později upraveno také vyloučení židovských míšenců.

Již 10. října 1941 Ministerstvo vnitra nařídilo připravit seznamy všech veřejných zaměstnanců, kteří byli míšenci, či jejich partneři byli Židé nebo židovští míšenci.¹²⁾ Tito lidé byli postupně vyloučeni z veřejných služeb, později i ze svobodných povolání a veřejného života. Ztrátou zaměstnání nebyli postiženi pouze míšenci, ale mnoho profesí nemohli vykonávat ani nežidovští partneři ze smíšených manželství. Výjimka byla možná pouze v případech, kdy manželka dotyčného byla míšenkou 2. stupně.¹³⁾

Míšenci a partneři ze smíšených manželství byli také vyloučeni z penzijního připojištění. Toto nařízení se vztahovalo i na osoby, jejichž manželka byla Židovka. V několika případech zákon umožňoval výjimku z těchto opatření, ale výhradně pro osoby (samozřejmě nežidovského původu), jejichž manželka byla míšenka 1. stupně a dále pro míšence, kteří v roce 1914 byli zaměstnanci veřejné správy, či během první světové války bojovali na frontě na straně Rakouska-Uherska, nebo pokud jejich manželé, synové či otcové v této válce padli.¹⁴⁾

Dalším omezením byl zákaz vykonávat notářskou činnost. Ke konci roku 1942 byli zproštěni ministrem spravedlnosti úřadu notáři považovaní za míšence, a rovněž i ti, jejichž manželka byla Židovka či míšenka 1. stupně.¹⁵⁾

Restrikce se týkaly i dětí. Od školního roku 1939/1940 byli židovští žáci vyloučeni ze všech typů německých škol. Míšenci 1. a 2. stupně s říšskou státní příslušností směli prozatím německé školy navštěvovat, dokonce jim bylo umožněno složit maturitní zkoušky. Míšenci, kteří na německých školách vyučovali, byli ovšem propuštěni a nesměli být ani připuštěni ke zkouškám z učitelství.¹⁶⁾

O rok později, ve školním roce 1940/1941, byly židovské děti vyloučeny i ze škol českých. I v případě českých škol se zákaz školní docházky prozatím ne-

Baráky pracovního tábora na Hagiboru. Archiv Otto Langa. Zdroj Židovské muzeum v Praze.

vztahoval na míšence. Děti ze smíšených manželství byly vyloučeny z německých i českých škol až o rok později, tedy od školního roku 1942/1943. Míšenci druhého stupně mohli školy nadále navštěvovat, ovšem pouze za předpokladu, že jim školy mohly nabídnout volné místo.¹⁷⁾

Po vyloučení ze škol byly dětem k dispozici tzv. denní útulky zřizované pražskou Židovskou náboženskou obcí, později Židovskou radou starších v Praze. V nich se ovšem děti učit nesměly. Útulky, které měly sloužit především jako útočiště pro děti pracujících rodičů, sídlily v Praze v Soukenické, Havelské, Spálené a dnešní Vinohradské ulici. Po odtransportování většiny židovských dětí do Terezína tvořily jejich osazenstvo právě děti ze smíšených manželství. Pro malé děti obec zajišťovala jesle, které se nacházely v Kozí ulici.¹⁸⁾ Židovská rada starších v Praze spravovala i poslední sirotčinec – dětský domov, kde žili především také míšenci.¹⁹⁾

Protižidovské předpisy vycházely téměř po celou dobu nacistické okupace. K vydání posledních, které se týkaly zbytku židovského obyvatelstva v protektorátu, došlo v roce 1944. Těmito předpisy byli míšenci vyloučeni z výkonu povolání civilních techniků. Majitelé živností, jejichž partner platil za Žida, se nesměli od roku 1944 vzdělávat a vychovávat učně.²⁰⁾

Registrace míšenců a smíšených manželství

Jedním z nejdůležitějších momentů v provádění protižidovských opatření byla registrace židovského obyvatelstva. První registrace se uskutečnily již v roce 1939. Další evidence v říjnu 1941 podchytila téměř všechny osoby židovského pů-

vodu v protektorátu. Spolu s registračními formuláři Židé vyplňovali také majetková příznání. K registraci se musely dostavit i osoby, které do té doby nepatřily k židovskému náboženství a nebyly ani členy židovských obcí, ale podle nově zavedených rasových zákonů byly považovány za Židy. Pro ně, pro míšence a osoby ze smíšených manželství Židovská obec v Praze zřídila zvláštní oddělení. Toto oddělení pro Židy nemojžíšského vyznání, jak se nazývalo, sídlilo v Celetné ulici v Praze. Jeho úkolem bylo především podchytit a zaevidovat všechny Židy, kteří žili ve smíšených manželstvích a také jejich potomky, evidovalo rovněž Židy z již rozvedených manželství a nežidovské partnery ze smíšených manželství.

Počátkem roku 1942 oddělení rozeslalo venkovským obcím žádosti o vyplnění registračních formulářů pro smíšená manželství. Zpět do Prahy se vracely seznamy osob s vyplněnými dotazníky. 7. května 1942 pak byla odevzdána přesná statistika všech Židů žijících ve smíšeném manželství.

V lednu 1943 byl pořízen další seznam všech Židů spřízněných s osobami nežidovského původu. Tyto osoby byly rozděleny do dvaceti skupin podle státní příslušnosti partnera a podle toho, zda se jednalo o smíšené manželství osoby platící za Žida, nebo o jiný případ. Smíšená manželství se dále dělila podle rodu dětí (židovské/nežidovské). Seznam obsahoval 4 091 jmen.²¹⁾ V březnu roku 1943, kdy byl aktualizován, obsahoval 3 913 jmen.²²⁾

Ve výročních zprávách Židovské rady starších pak byly každoročně uváděny počty míšenců a osob žijících ve stále platném smíšeném manželství. V roce 1944 Židovská rada starších v Praze vydala statistiku míšenců a smíšených manželství v protektorátu. Z této statistiky vyplývá, že v protektorátu (mimo Terezín) toho času žilo téměř 7 000 osob ve smíšeném manželství a více než 6 500 míšenců.²³⁾

Osudy míšenců a smíšených manželství během druhé světové války

Sbírka *Rozhovory s pamětníky* (ŽMP) eviduje několik desítek rozhovorů s míšenci a lidmi, kteří v období před druhou světovou válkou a během ní žili ve smíšeném manželství. Záznamy názorně vypovídají o situaci smíšených manželství v období mezi světovými válkami, dopadu rasové perzekuce na rodiny během druhé světové války i o jejich poválečném osudu. Ve smíšeném manželství žilo před válkou odhadem 20 až 30 procent Židů z českých zemí. Na Slovensku byla situace poněkud jiná. Slovenští Židé platili za mnohem více tradiční a v rodinách bylo uzavření manželství mimo vlastní náboženskou pospolitost stále naprosto nepřijatelné. Přesto mezi pamětníky nalezneme i několik původem slovenských Židů, kteří žili v manželství s osobou jiného vyznání. Ve smíšených rodinách byl častěji židovským partnerem muž. V mnoha případech to byla v rodině právě žena, kdo se přiklonil k partnerovu náboženství. Doloženy jsou i případy, kdy na judaismus přestoupil muž. K tomu docházelo zejména v případech, kdy nevěstina rodina se sňatkem nesouhlasila.

„Babička s dědečkem byli strašně proti tomu, aby si maminka vzala tatínka, a když on potom souhlasil s tím, že přejde na židovskou víru, tak to povolili. Museli to povolit, protože já jsem byla na cestě.“²⁴⁾

Denní útulek v Sázavské ulici. Zdroj Židovské muzeum v Praze.

„Pocházím z jižních Čech. Můj tatínek ze židovské rodiny, moje maminka z nežidovské rodiny, ale když si vzala tatínka, přestoupila na židovskou víru a byla opravdu věřící židovka. Taky my děti jsme byly vychovány ve víře, chodily jsme na židovské náboženství, večer jsme se modlily hebrejsky a podobně.“²⁵⁾

Většina smíšených manželství žila v naprosto sekulárním prostředí a jediným stykem dětí se židovským náboženstvím byly návštěvy u prarodičů. V několika případech se děti o židovském původu jednoho z rodičů dozvěděly až s nástupem rasové perzekuce. Mnoho rodin vnímalo své židovství více jako otázku národnosti než náboženskou a své děti vedly k poznávání židovské historie a kultury.

Pro pozdější osud dětí ze smíšených manželství bylo důležité, do jaké matrice byly po narození zapsány, zda byly pokřtěny, či zapsány na židovské obci. Pokud byly děti vedeny v židovské matrice, po zavedení rasových předpisů platily za Židy a po dovršení věku čtrnácti let je čekala deportace do Terezína. Děti, které nebyly zapsány v židovské matrice ani nebyly členy židovských obcí, platily za míšence a zpravidla se deportacím do Terezína vyhnuly.

Poměrně nezvyklá situace nastala v rodině jedné pamětnice, kde oba rodiče pocházeli z věřících rodin. Jelikož se po narození dětí nedokázali shodnout na náboženství, dcery byly zapsány v židovské matrice a syn byl pokřtěn. Toto rozhodnutí pak rozdělilo osud dětí během války. Zatímco dcery byly vyloučeny ze školy, jejich bratr mohl dát studovat na gymnáziu. Dcery, považované za Židovky, byly deportovány do Terezína, syn spadl do kategorie míšenec a deportaci do Terezína se naopak vyhnul, pouze strávil několik měsíců v pracovním táboře v Klettendorfu.²⁶⁾

S počátkem druhé světové války a zaváděním rasových předpisů na území protektorátu se mnoho rodičů snažilo zachránit své děti tím, že oficiálně vystoupili ze židovské náboženské obce a nechali děti pokřtít. Jelikož se tak ale dělo až po klíčové roce 1935, rodině to zpravidla nijak nepomohlo. Poslední šanci, jak uchránit děti před deportacemi, představoval rozvod manželství.

Bylo zřejmé, že na osoby žijící ve smíšeném manželství bude vyvíjen velký nátlak, aby se se židovským partnerem nechaly rozvést. Požadavky na rozvod přicházely nejen od zaměstnavatelů, ale mnohdy také ze strany nežidovské rodiny. Velmi častou motivací pro tento krok byla ochrana dětí, záchrana majetku, hrozba ztráty zaměstnání, obavy před postihem nežidovské části rodiny a samozřejmě strach z deportace. Jen malá část mnou sledovaných osob uvádí, že se rodiče rozvedli především ve snaze, aby se ochránil sám nežidovský partner. Mnoho lidí se nátlaku podvolilo a rozvést se opravdu nechalo. Některé rozvody manželství skutečně ukončily, mnohdy se však jednalo pouze o formální krok. Impuls k takovým rozvodům naoko dávali zejména židovští partneři, opět hlavně ve snaze ochránit před deportacemi své děti. Po rozvodu to však byli oni, kdo ztratili cennou ochranu, kterou jim do té doby smíšené manželství poskytovalo a zpravidla ve velmi krátké době obdrželi předvolání do transportu. Mnoho pamětníků vzpomíná, že rodiče se sice rozvedli, ale partneři se dál tajně scházeli a nežidovský rodič rodinu tajně finančně a materiálně podporoval.

„Ano, rodiče se rozvedli. Bylo to začátkem války, ale já přesně nevím, kterého to bylo dne, když přišla maminka s tatínkem nečekaně domů a prohlásili, že se rozvedli. My jsme začaly brečet. Nerozuměly jsme tomu, proč. Tatínek nám to ani nijak nevysvětloval. Už jsme o tom nikdy nemluvili. Výsledek toho byl, že se maminka potom musela odstěhovat.“⁽²⁷⁾

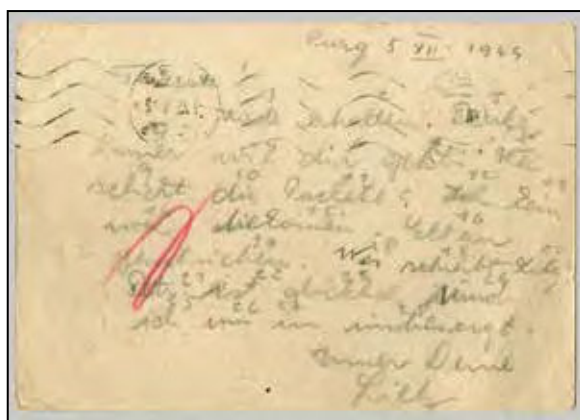
V několika případech nedošlo přímo k rozvodu, ale pouze k formální rozluce. Manželé se sice nerozvedli, ale museli potvrdit, že spolu nežijí a ani se nestýkají.

„Protože máma někde úředně tvrdila, že spolu sice nežijí manželským životem, ale že její vychování a společenské postavení jí brání, aby se rozvedla. [...] Formálně museli tvrdit, že se téměř nestýkají. Takže docházelo k tomu bláznivému, že se scházeli v bytě mé babičky v Košfířích, kam máma odjela ráno za babičkou, jako na návštěvu, ke své mámě. Na tom nebylo nic divného. Setrvala tam a k večeru, nenápadně, tam došel tatínek. [...] Počátkem roku 1945, kdy bylo zřejmé, že otec bude stejně muset nastoupit do transportu do Terezína, rodiče rozluku zase zrušili.“⁽²⁸⁾

Po rozvodu rodičů většina dětí zůstávala u svého nežidovského rodiče či jeho rodiny. Pokud jim to bylo vůbec umožněno, svého židovského rodiče vidaly velmi zřídka a často tajně. Komu měly připadnout děti z rozvedených a rozloučených smíšených manželství přímo stanovila vyhláška Vrchního soudu v Praze. Ta se zabývala převážně rozvody mezi německými státními příslušníky a Židy, případně židovskými míšenci. U rozvedených manželství mezi Židem a osobou německé státní příslušnosti mělo dítě připadnout židovskému rodiči. Pokud se rozvedla osoba německé příslušnosti s míšencem 1. stupně, mohlo být dítě ponecháno i u nežidovského rodiče. Pokud se jednalo o rozvod Žida s míšencem 1. stupně,

Dopisnice Lily Ptačovské z Hagiboru adresovaná manželovi do tábora v Postoloprtech. Zdroj Židovské muzeum v Praze.

dítě mělo být také ponecháno u židovského rodiče.²⁹⁾ Děti z rozvedených smíšených manželství, které předtím byly považovány za Židy, byly po rozvodu rodičů brány jako míšenci.

Řada rodin se však nátlaku nepodvolila a partneři se rozvést nenechali. Sice tím ochránili své židovské partnery, ale dopad to mělo na jejich děti a je samotné. Nežidovští partneři byli od roku 1943 a v průběhu roku 1944 posíláni do zvláštních pracovních táborů pro míšence a nežidovské partnery ze smíšených manželství. Jelikož v roce 1945 museli do transportu nastoupit i židovští partneři, děti tak často zůstaly bez rodičů odkázány na pomoc příbuzných a známých.

„Pamatuji si, že k nám často jezdilo gestapo a hrubě otce přemlouvali, aby se nechal rozvést, protože jeho manželka je Židovka. Otec, přes to, že věděl, že ho čeká koncentrák, se rozvést nenechal a maminku neopustil. [...] V září 1944 musela do transportu nastoupit maminka. Plakala jsem tři dny. [...] Po odchodu maminky dostal předvolání můj bratr. Byl o sedm let starší než já. Nastoupil nejdřív na Hagibor, potom byl odvezen do Klettendorfu. Otec měl strach, že teď přijdu na řadu já. Naší domácnosti a mě se ujala paní, která dříve pracovala jako hospodyně u dědečka.“³⁰⁾

A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
M	E	M	E	A	E						
čís. stran	celk. stran	celková část									

Dotazník

A) pro smíšená manželství

B) pro židovské pěstouny adoptovaných dětí pokrevních Němců

Z nadřízeného úřadu jsem povinný vyzvat Zidy, kteří žijí ve smíšeném manželství, nebo z jejich manželství žijí nežidovští potomci (a to i tehdy, když manželství již neexistuje, nebo mají-li adoptované děti – pokrevní Němci – i v případě, že manželství smíšené manželství) odpovědět na dle uvedených otázek.

Vyplněné formuláře je nutno předat nebo zašlat doporučenou dobrou 20. nebo 21. I. 1942. příslušné národnostní obci.

Neuposlechnutí tohoto předpisu má za následek trestní opatření.

Židovská náboženská obec v Praze

1. Údaje o židovském manželstvu (ce) příp o žid. pěstounech:

a) příjmení (dívčí jméno) <i>Pohorný</i>	b) jméno <i>Brith Vera</i>
c) povolání (vyměnit) <i>obchodní příručí</i>	d) povolání (vyměnit) <i>v domácnosti</i>
e) datum narození <i>21. října 1921</i>	f) ročník <i>Německý Brod</i>
g) národnost <i>rynskoarmánská</i>	h) státní příslušnost <i>Protectorát Č.S.N.</i>
i) adresa <i>Německý Brod, Žitkova ul. 204.</i>	

A 1. Údaje o arijském manželstvu (ce) smíšeného manželství:

a) příjmení (dívčí jméno) <i>Pohorný</i>	b) jméno <i>Alice</i>
c) povolání <i>obchodní učitel</i>	d) datum narození <i>11. srpna 1908</i>
e) rodné místo <i>Chotěboř</i>	f) státní příslušnost <i>Protectorát Č.S.N.</i>
g) národnost <i>česká</i>	

2. Data o manželství

a) datum a místo uzavření sňatku *7/4 1931 na okres. úřadě v Nm. Brodě (9/10 1941 na úřadu up. okresu Benátský v Nm. Brodě).*

b) datum a důvod zániku manželství

V případě, že po zániku původního smíšeného manželství došlo k novému sňatku:

c) příjmení nynějšího manžela(ky) (dívčí jméno)

d) jméno

e) datum narození

f) národnost

g) státní příslušnost

h) ras

3. Údaje o dětech židovského manžela(ky):

a) děti nepovažované za Zidy:

příjmení a jméno (u povod. úřadů také číslo)	datum narození	státní příslušnost u narození	státnost I. nebo II. stupně	stare	rasa manžela (ky)	světobytí (země)	čís. obč. průkazu (u nás)	adresa

b) děti považované za Zidy

příjmení a jméno (u povod. úřadů také číslo)	vek (měsíců)	státní příslušnost

B) Údaje o adoptovaných dětech – pokrevních Němcích:

příjmení a jméno	adresa

Pocházejí tyto adoptované děti z příslušného dřívějšího manželství Vašeho (Vaší) arijského(ho) manžela(ly).

Prohláším, že jsem tyto údaje učinil(a) podle nejlepšího vědomí a svědomí.

Datum: *19 I 1942*

E. Věra Pokorná
Předpis židovské národnostní obce.

Dotazník pro smíšená manželství. Zdroj Židovské muzeum v Praze.

„Po mém odjezdu do Terezína byl tatínek poslán do tábora v Klettendorfu. Takže maminka zůstala doma sama s tím bratříčkem, kterému ještě nebylo čtrnáct, ale aby to všechno bylo ještě dovršeno, někdo ji udal za to, že chodí na vesnice shánět potraviny a že posílá ty balíčky, takže ji zavřelo tábořské gestapo a můj bratříček zůstal doma úplně sám, bez prostředků a bezradný a nešťastný, samozřejmě. Ale našli se v Soběslavi dobří lidé, kteří ho zvali do svých domácností a dávali mu obědy, a tak trošku ho psychicky podrželi, dokud se maminka nevrátila.“³¹⁾

K rozvodům někdy docházelo z iniciativy nežidovských partnerů ve sna-

Připravení pro cestovní šialo:.....

K příkazu Vám oznámíme, že dne 2. února 1943 máte odejít k pracovnímu nasazení v Terezíně.
Vaše Holicevská děti ~~musí~~ ^{musí} být vzaty a sebrány. ~~První děti mohou být vzaty a sebrány v pracovních nebo služebních, nebo mohou být vzaty a sebrány v pracovních nebo služebních nebo manželství, anebo do veřejných sociálních institucí /krouží práce o střední, sociální ústav klav. učitelky/.~~

~~Zidovské děti musí být vzaty do Terezína.~~
~~Byt a majetek: Odevzdání majetku se neprovádí, neboť jde o pracovní nasazení a nikoliv o proložení bydliště nebo ghettoizování.~~
~~Policejní odhlášení se neprovádí.~~
~~Byt a majetek může být v pozici zkonfiskován předpřipraveně.~~
~~Hostitelská práce by měla být podporována se odevzdání klíče splnomocněním na zastupitel. Zpracování jmenujte správně domá.~~
~~Máte-li konty, pohledy-li vouty, peněze nebo pojistovací peníze, z nichž mají být částky děti, které nebyly vzaty a sebrány, anebo manželé, můžete přispěvat penězi nebo opatrovníkovi, pokud se týče manželé.~~
~~Zavazadla: Jestliže jste ještě nejistější zavazadla, neboť pro cestu jsou připraveni jen velmi omezený prostor. Lokální doprava a jídelní nádobí nicméně rozhodně vezměte s sebou.~~
~~Zavazadla opatřte pokud možno trvanlivě cestovními šialy, které Vám by-
ly přiděleny. Velké zavazadlo jest odevzdati v sobotu mezi 8 a 19 hod.
va ulička v Praze II, Levého ul., hlavní vchod do Židovského hřbitova.
V malých případech bude velké zavazadlo pokud možno odvezeno, nejdříve-
li o to prostřednictvím doručitelů této služby, nebo neposledně v pá-
tek dne 2. února 1943 do 12 hodin u Židovské rady starších v Praze V.,
Phil. de Monte ul. 15, I. poschodí, transportní oddělení /telefon
421-41 nebo 641-51, linka 175/.~~
~~Zavazadla, která má být odvezena, musí být připravena a označena po-
sílající sobotu dne 2. února 1943 v 8 hodin ráno a až do jeho odvozu mu-
sí být uložena v této radě přítomně, kde zavazadla vyde.~~
~~Zavazadla se vzájemně předemní pomohou být odvezena.~~

~~Fyzickostkyně: Lidé nemocní, musí být připraveni na trestní opatře-
ní proti sobě a příslušníkům své rodiny.~~
~~Sociální pomoc: V malých případech může být poskytnuta poměrně podpo-
ra. V případech největší nutnosti může být poskytnuta pomoc při tele-
ní /oddělení pro sociální práci Praha I., Havelská 20, telefon 616-55,
627-41/.~~

~~Nástup: V sobotu 2. února 1943 nastupují cestovní šialo do 12
hodin na Haličskou. Sekretář příslušného ústavu má k dispozici vso-
bní svědectví, která stávkem ~~musí~~ ^{musí} být.~~

~~124 Cestovní šialo ~~581-11~~ ¹¹ nastupují ve 20 hodin v středostavovské ku-
chyni v Praze I., Havelská 20.~~

~~720 Cestovní šialo ~~720~~ ¹¹ nastupují ve 20 hodin v Praze V., Kollárova 7,
/šialo dle domov/.~~

~~Cestovní šialo pro 1940 nastupují ve 20 hodin v Praze V., Phil. de Monte
15.~~

~~Uspodírněné vezměte s sebou všechny potravinové lístky, pracovní
knížka a osobní průkaz. Policejní odhlášení a odhlášení potravinových
lístků se nekoná.~~
~~Dotazník: Přiložený dotazník ve všech bodech přesně vyplňte a přivezte
s sebou.~~
~~Teletextové informace: Praha I., Josefovská 3, I. poschodí, úřad 8.10,
telefon 621-41, 731-41, linka 215.~~
~~Elektrické: Do 12 hodin platí šiala /pro odvozování zavazadel/ od 12
hodin zpráva /pro nástup/.~~

Židovská rada starších v Praze

Přílohy: Cestovní šialo, plná moc
pro příslušníky rodiny, dotazník,
2 elektrické.
Se 5098

41-225
421-51

Pokyny k nástupu do transportu AE. Zdroj Židovské muzeum v Praze.

ze ochránit sama sebe, děti a majetek. Jedna pamětnice se před válkou vdala za Němce. Po sňatku manžel pracoval v dobře prosperujícím podniku jejího otce, měli spolu dvě děti. Manžel ji přemluvil, aby neemigrovala, že všechny, co by Němec, ochrání. Časem však nechtěl přijít o své postavení v arizované firmě a s manželkou se rozvedl. Vyžádal si děti, které od té doby neměly dovoleno stýkat se s matkou. Pamětnice byla deportována do ghetta v Terezíně a třikrát byla vyreklamována z transportu na Východ, protože měla děti s Němcem. „V květnu [...] byl rozvod a ten Němec se na mě díval a řekl: „Tak je to z rasových důvodů a za

*to nikdo nemůže.' Ještě rok mně muž nechal děti, najmul mně krásný byt na Letné a sám se pět týdnů po rozvodu oženil s tou Němkou. [...] Z vily si vzal všechno, co nebylo přikované. Sice jsem měla své potravinové lístky s J, ale jinak jsem hvězdu nemusela nosit, to jsem dostala od advokáta písemně, že pokud jsem s dětmi Němce, s kterým jsem se dobrovolně rozvedla, nemusím nosit hvězdu.'*⁶³²⁾

Deportace

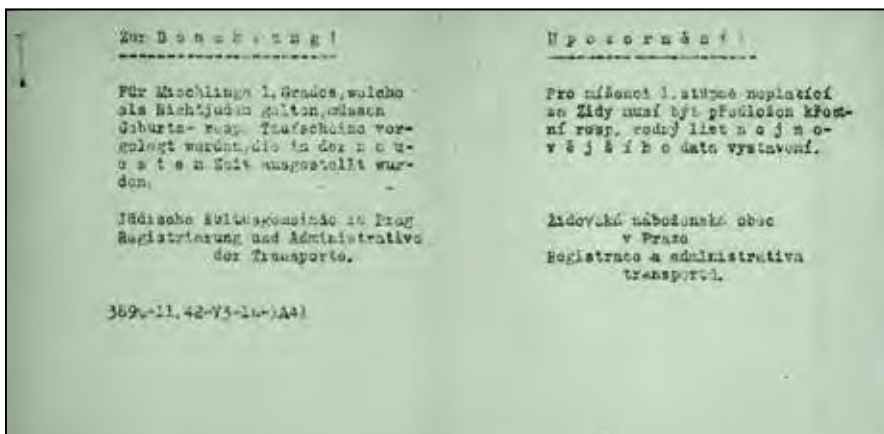
Mišenci, kteří byli podle norimberských zákonů definováni jako Židé, se deportaci do koncentračních táborů nevyhnuli. Do ghetta v Terezíně byli deportováni zpravidla všichni mišenci platící za Židy starší čtrnácti let. Děti ze smíšených manželství tak do Terezína většinou dorazily samy. Jejich židovští rodiče byli do Terezína většinou deportováni až s transporty uzavřeného pracovního nasazení, označovanými jako AE 1–9 počátkem roku 1945.

Děti, pokud dovršily čtrnáct let až po odjezdu velkých rodinných transportů z příslušných shromaždišť, byly do Terezína deportovány menšími transporty, tzv. transporty mišenců, jak je samy nazývaly. Vlaky, které byly v průběhu let 1943 a 1944 vypraveny již jen z Brna a Prahy, přivážely většinou pouze několik desítek osob. V těchto transportech do Terezína přijížděli jednak mišenci, ale také rozvedení a ovdovělí Židé. Pokud jejich nežidovští partneři zemřeli, ztratili ochranu a museli ve velmi krátké době nastoupit do transportu.

Pro děti a jejich rodiče bylo často úplné roztržení rodiny velmi traumatizující. S trochou štěstí mohly děti počítat alespoň s tím, že se v Terezíně setkají s židovskou částí rodiny, někdy byly deportovány společně se svými sourozenci. Při dodržování věkové hranice bylo mnoho sourozenců do ghetta deportováno odděleně. Pamětníci proto odchod do transportu či deportaci svých rodičů prožívali velmi bolestně:

*„O to těžší bylo, když musela do transportu [...] tak to bylo 9. ledna 1944, když přišel z obce jeden pán a přinesl mamince předvolání do transportu. Momentálně nebyla doma, tak jsem se ho ptala, jestli má předvolání i pro mě. Neměl. No, byl to strašlivý okamžik. Věděla jsem, že maminka odjede a že prostě nebudeme už ve styku. Takže tu noc, co jsme byly spolu naposled, byla to sobota nebo neděle, druhý den musela nastoupit do Haštalské ulice, tak jsem mamince navrhla, bylo mi dvanáct, abychom si pustily plyn. Tenkrát byl ještě jedovatý, teď samozřejmě už ne. Ale maminka mi to vymluvila, takže našťěstí to dopadlo, jak to dopadlo. Maminka se vrátila jako jediná z celé rodiny.*⁶³³⁾

„Přišla jsem do Veletržního paláce a tam jsem se hned ujala jedné, tenkrát pro mě staré paní. Mně bylo třicet a jí už padesát šest, ona byla hrozně nešťastná, poněvadž ani nikdy nevěděla, že je židovka, byla vychovaná v klášteře, měla árijce, byla vdova, měla syna a teď se hrozně těžce loučila s tím synem. Tak já jsem se snažila jí co nejvíc pomáhat, bylo nás tam pár, ale všechny měly nějak co dělat s árijci, buď byly vdovy po árijcích, ale nejvíc bylo nás, rozvedených od árijců. A ten transport byl takový první – to jsem se dozvěděla až potom. Ráno jsme nastoupili v Holešovicích do vlaku, normální vagóny, a když jsme přišli do Bohušovic, tak náš transport

Upozornění pro míšence. Zdroj Židovské muzeum v Praze.

nebyl vůbec šlojsováný. [...] Náš transport byl od začátku nějak preferovaný. V Bohušovicích mně přišel naproti F. P. [...] a řekl: ‚Ty máš štěstí, holka, zrovna včera Němci vydali zákon, že všechny, které nechaly německému partnerovi děti, nepůjdou dál do žádného transportu.‘ To byl můj první zázrak tam.⁴³⁴

„Před Prahou přišel esesák: ‚Doprovod ven!‘ Začal pláč rodičů – tam byla čtrnáctiletá děvka. Míšenci od čtrnácti let museli pryč, já jsem byla jedna z nejstarších. A byli jsme ubytováni ve starém Veletržním paláci. Přišli tam ještě různí zapomenutí z jižních Čech. Tam jsme byli přes noc. [...] Museli jsme odevzdat peníze a šperky atd. Byla tam taky nějaká paní Esterová z Brna – ti měli textilní továrnu a ona se kvůli té továrně a kvůli dětem rozvedla a jela do transportu. Nebyla vdova, byla rozvedená. Ta začala, že bude dělat Červený kříž, tak jsem se taky přidala a staraly jsme se o ty lidi.⁴³⁵

„Ano, tatínek a já jsme hvězdu nosili, samozřejmě. Takže jsme byli chráněni určitou dobu a částečně. Ona (maminka) byla taková drobounká osůbka, hubička a teď chodila na ty vesnice shánět nějaké ty potraviny a bylo to pro ni velice těžké, zvláště, když potom musela vyprovodit mě, jakmile mi bylo čtrnáct let, tak ti míšenci museli odejít do transportu také. [...] Zanedlouho potom, kdy jsem byla v Terezíně, odešel s transportem můj tatínek, nebylo to do koncentračního, ale do tzv. pracovního tábora. Pracoval jako horník v Oslavanech se skupinou židovských manželů těch árijských žen. [...] Tatínka potom poslali do Terezína až v lednu 1945, do té doby pracoval v těch oslavanských dolech. Takže maminka zůstala doma sama s tím bratříčkem, kterému ještě nebylo čtrnáct.⁴³⁶

Po příchodu do Terezína téměř všichni pamětníci popisovali velkou nejistotu a silný stesk po rodičích či dětech, kteří zůstali doma. Mnohdy v Terezíně už žádné příbuzné nenašli, protože mezitím byli deportováni na Východ, a oni se tak ocitli v neznámém prostředí zcela sami.

V Terezíně pro sirotky a jinak opuštěné děti fungovalo tzv. poručnictví. V praxi to znamenalo, že poručník dítě navštěvoval, přilepšoval mu ze svých pří-

dělu a dále se o něj staral. Mnozí z míšenců v Terezíně, pokud zde žádnou rodinu a známé neměli, dostali tak svého poručníka.

Převážná část dětí v Terezíně byla soustředěna v dětských domovech spadajících pod Oddělení péče o mládež a bydlela zde i většina dětí – míšenců. Řadu děvčat umístili do dětského domova L 410, jehož obyvatelky byly převážně české židovské dívky, a do domova L 414, kde byly soustředěny německé a rakouské děti. V tomto domově byly dva pokoje vyhrazeny pro české židovské dívky a dle vzpomínek pamětnic se jednalo převážně o míšenky. I pokojům se mezi obyvatelkami domova říkalo „míšenecké“. Chlapci byli zpravidla umístěni v domově L 417 a v domovech učňů. Na tyto starší děti se již vztahovala pracovní povinnost. Mnohé z nich, zejména dívky a mladší chlapci, pracovaly v zemědělství, zatímco starší chlapci byli zaměstnáni většinou v učňovských a jiných dílnách.

V ghettu se na míšence vztahovala jistá zvýhodnění. Předně nebyli zařazováni do transportů na Východ. V denních rozkazech Židovské rady starších bylo s oznámením transportů obvykle uvedeno, kdo si může zažádat o tzv. reklamaci z transportu na Východ. Např. v Denním rozkazu č. 272 bylo oznámeno, kdo do transportu nebude zařazen. Mimo jiné to byly osoby žijící v platném smíšeném manželství, partneři z rozvedených manželství, jejichž děti pocházely z německo-árijského manželství a židovští míšenci, pokud nejsou ženatí/vdaní za židovského partnera.³⁷⁾

Od září roku 1944 velení SS začalo doposud platná nařízení obcházet a transporty byly vydávány za pracovní, nikoliv jako obvyklé deportace na Východ. Do transportů byli zařazováni i míšenci. Jako věkovou hranici pro takové zařazení uvádí Adler šestnáct let.³⁸⁾ Většinou to tedy byli starší chlapci, kteří na podzim roku 1944 v poslední vlně deportací opustili Terezín. Po příjezdu do Osvětimi se jejich původem již nikdo nezabýval a stihl je stejný osud jako ostatní vězně.

Další výhodou vězňů ze smíšených manželství nepochybně byla existence rodičů a příbuzných žijících mimo Terezín a s tím související možnost dostávat balíky s jídlem a dalšími potřebnými věcmi. Dle pamětníků se někteří míšenci se svými kamarády o jídlo dělili, a byli proto velmi oblíbenou součástí kolektivu. Zachovaly se ale i vzpomínky na ty, kteří se zatvrzele odmítali podělit o cokoli a žili naopak stranou kolektivu.

Dospělí míšenci a osoby ze smíšených manželství výrazně posílili počet osob jiného než židovského vyznání v Terezíně. Děti, které se dostaly do terezínských dětských domovů, se staly součástí čistě židovského kolektivu, kde prostor pro jiné zaměření či praktikování jiného náboženství v podstatě nebyl. Většina kolektivů v domovech byla vedena v čistě sionistickém duchu, menší část domovů byla svým zaměřením spíše levicová. Řada mnou sledovaných pamětníků se do židovského prostředí domova rychle adaptovala a svou roli v novém prostředí přijala. Mnoho dětí slavilo židovské svátky prvně až v Terezíně. Samozřejmě se našli i tací, především ti, kteří pocházeli z naprosto sekulárního nežidovského prostředí, kteří měli problém s přijetím vnucené židovské identity.

„Pamatuji si na jeden incident, děvčata odněkud sehnala malý stromeček na Vánoce, protože tam bylo hodně míšenek. Nějakým způsobem si ho tam postavily, to byly třeba děti, které byly doma vychovávány úplně křesťansky a jenom z rasoných důvodů je Němci poslali do koncentráku. Byly zvyklé na vánoční svátky, a tak nevím ani, jak ten stromeček získaly, nebo si ho udělaly z nějaké rostliny, to už nevím, ale postavily ho doprostřed pokoje a přišel Willy Groag a strašně se rozčílil, chytil ten stromeček a mrštil s ním o zem, on byl velký sionista.“⁽³⁹⁾

„Byla jsem dost traumatizovaná z toho, že jsem byla vytržená z rodiny a že jsem se dostala do úplně neznámého prostředí a sama. Měla jsem tam takové skoro příbuzné, byl to jeden kamarád mého tatínka, jmenoval se Ota Stampf, a ten se přihlásil, že mně bude dělat terezínského poručníka, to byla taková určitá jistota, že jsem k těm Stampfům mohla zajít a že se o mě někdo zajímal skoro jako o příbuznou. Jinak jsem se dostala po kratším pobytu v takovém domě v ulici Q, byl to takový menší dům, nebyla to kasárna, kde byly soustředěny některé děti z našeho transportu, který se skládal ze samých míšenců po dovršení čtrnácti let věku. Tam jsme byly kratší dobu, a potom jsme se dostaly do L 414, do pokoje, kde byla také většina dětí ze smíšených manželství. [...] Byla to taková výchova – na rozdíl od L 410, kde většinou se učilo ivrit a byli tam sionisti, já nevím, jestli všude – ale u nás to mělo spíš takové trochu zaměření doleva. Ve vedlejší místnosti, to byla průchozí místnost, kde byly také většinou míšenky, tam byla zase vychovatelkou Truda Sekaninová, to byla dost známá postava i v předválečném komunistickém hnutí.“⁽⁴⁰⁾

Počátkem roku 1945 se mezi dosud nedeportovanými Židy ze smíšených manželství začalo proslýchat, že brzy i oni budou odvezeni do Terezína. Mnozí Židé byli již předtím internováni v různých pracovních táborech. V průběhu let 1943 a 1944 byli partneři ze smíšených manželství posíláni do pracovních táborů, které byly zřizovány právě pro osoby ze smíšených manželství a míšence neplatící za Židy. Mezi nejznámější patřily tábory v Postoloprtech, Bystřici u Benešova, Oslavanech, Svatobořicích, Klettendorfu a další.⁽⁴¹⁾

Jedním z míst, kde byli soustředěni Židé ze smíšených manželství před deportací do Terezína či jiných pracovních táborů, byl pražský Hagibor. Na místě bývalého sportoviště byly postaveny dřevěné baráky. Část baráků sloužila jako ubytovna a část jako provozovna. V nepetržitém provozu zde byli lidé nasazeni na štěpení slídy pro válečné účely. Práce na Hagiboru byla náročná, ale internovaní byli prozatím spokojeni, že ještě zůstávají v Praze. S pomocí prostředníků bylo stále možno udržet pravidelné spojení s rodinnými příslušníky a také od nich přijímat balíky.

„V baráku bylo ubytováno 210 osob, spali jsme na palandách po dvou na sobě postavených. Musí být silná vitalita v našem národě, když vidouce v bezprostřední blízkosti ostatní lidi volně a svobodně a udržet si nervy v pořádku. Kolik jen židovských matek muselo narychlo opustit své malé děti. Hlad jsme v Praze neměli, byli to zase naši árijsší příbuzní a známí, kteří se o nás dojemně starali.“⁽⁴²⁾

V lednu 1945 bylo osazenstvo tábora na Hagiboru přemístěno i se zpracováním slídy do Terezína.

V transportních pokynech, které lidé obdrželi, bylo nařízeno vzít s sebou i děti, pokud jako míšenci platily za Židy. Nebyla zde stanovena věková hranice čtrnácti let, proto se rodiče snažili své děti všemožně uchránit a často je ukrývali u příbuzných a známých. Velmi malé děti se také fingovaně odkládaly a jako nalezenci byly většinou umístěny do péče českých rodin.

Samozřejmě se i dospělí snažili do poslední chvíle deportaci vyhnout odvoláváním se na zdravotní nezpůsobilost k transportu a špatný fyzický stav.

Otec pamětnice, který pracoval v židovské nemocnici v Praze, do poslední chvíle doufal, že se jako lékař deportaci vyhne. Když obdržel obávané předvolání do transportu, rozhodl se nenastoupit. Nechal si píchnout injekci paratyfu a poslední měsíce války strávil v nemocnici na Bulovce.⁴³⁾

Devíti transporty uzavřeného pracovního nasazení s označením AE 1–9 bylo do Terezína deportováno přes 3 650 osob ze smíšených manželství a jejich dětí.⁴⁴⁾ Z nich v Terezíně zahynulo 23 osob.⁴⁵⁾ Většina zemřela koncem války na následky tyfové epidemie, která v Terezíně vypukla po příjezdu evakuačních transportů.

Po příjezdu do ghetta byli většinou okamžitě zařazeni na práci a děti poslány do některého z domovů. Noví vězni se do terezínského života již nijak nezapojili a celkově snášeli pobyt v ghettu velmi špatně. Dle Adlera blízký konec války zabránil, aby nováči s Terezínem pocítili spřízněnost a se starousedlíky splynuli. Někteří z nově příchozích se údajně chovali nepřátelsky a nutnou práci k udržení chodu ghetta sabotovali.⁴⁶⁾

Míšenci a jejich rodiče byli zpravidla mezi prvními, kteří Terezín po osvobození opustili. Díky rodinám byli ve velké výhodě oproti ostatním bývalým terezínským vězňům, na něž doma nikdo nečekal a nikdo pro ně do Terezína ani přijet nemohl. Jejich adaptace do poválečného života byla také mnohem jednodušší, než čekala většinu ostatních přeživších.

Poznámky

¹⁾ Židovské muzeum v Praze (dále ŽMP), sbírka Rozhovory s pamětníky, kazeta 220.

²⁾ Více k možnosti uzavírat smíšené manželství viz Ignát ARNSTEIN, *O smíšených manželstvích*, Kalendář českožidovský, roč. 11, 1891/1892, s. 156–166.

³⁾ Anna HYNDRÁKOVÁ – Anna LORENCOVÁ, *Postoje českého obyvatelstva k Židům ve 30. a začátkem 40. let ve vzpomínkách pamětníků*, in: Fenomén holocaust. Sborník mezinárodní vědecké konference, Praha – Terezín 6. – 8. října 1999, Praha–Terezín 2000, s. 119.

⁴⁾ Helena PETRŮV, *Zákonné bezprávi. Židé v protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2011. Helena PETRŮV-HOFFMANNOVÁ, *Židovští míšenci a ochrana rasy v Protektorátu Čechy a Morava*, Acta Judaica Slovaca, Bratislava 2011, s. 123–147.

⁵⁾ Sbírká zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava, vydáno 13. března 1942, ročník 1942, částka 32, s. 563–570.

⁶⁾ Helena PETRŮV, *Zákonné bezprávi*, s. 124.

⁷⁾ Tamtéž.

⁸⁾ Tamtéž, s. 125.

⁹⁾ Tamtéž.

¹⁰⁾ ŽMP, sbírka Dokumenty perzekuce (DP), inv. č. 20b.

¹¹⁾ ŽMP, DP, inv. č. 20b.

- ¹²⁾ ŽMP, DP, inv. č. 58, f. 001.
- ¹³⁾ ŽMP, DP, inv. č. 58, f. 001.
- ¹⁴⁾ ŽMP, DP, inv. č. 20a.
- ¹⁵⁾ Jaromír TAUCHEN, *Diskriminace Židů v pracovním právu v Protektorátu Čechy a Morava*, in: Cofola 2010, Brno 2010.
- ¹⁶⁾ Dana KASPEROVÁ, *Vzdělávání židovských dětí v Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1942*, *Pedagogica. Časopis pro pedagogickou teorii a praxi*. Roč. 55, č. 3 (2005), s. 219.
- ¹⁷⁾ Tamtéž.
- ¹⁸⁾ ŽMP, DP, inv. č. 80, s. 256.
- ¹⁹⁾ Helena KREJČOVÁ – Jana SVOBODOVÁ – Anna HYNDŘÁKOVÁ (edd.), *Židé v protektorátu. Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942*, Praha 1997, s. 393.
- ²⁰⁾ Jaromír TAUCHEN, *Diskriminace Židů v pracovním právu v Protektorátu Čechy a Morava*, in: Cofola 2010, Brno 2010.
- ²¹⁾ Helena KREJČOVÁ – Jana SVOBODOVÁ – Anna HYNDŘÁKOVÁ (edd.), *Židé v protektorátu. Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942*, Praha 1997, s. 391.
- ²²⁾ Tamtéž.
- ²³⁾ ŽMP, DP, inv. č. 47, f. 3.
- ²⁴⁾ ŽMP, Rozhovory s pamětníky, kazeta 750.
- ²⁵⁾ ŽMP, Rozhovory s pamětníky, kazeta 651.
- ²⁶⁾ ŽMP, Rozhovory s pamětníky, kazeta 476.
- ²⁷⁾ ŽMP, Rozhovory s pamětníky, kazeta 221.
- ²⁸⁾ Vendula NEUMANNOVÁ, *Hledat – najít, držet – nepustit*, Praha 1991, s. 19.
- ²⁹⁾ ŽMP, DP, inv. č. 58.
- ³⁰⁾ ŽMP, DP, inv. č. 65.
- ³¹⁾ ŽMP, Rozhovory s pamětníky, kazeta 651.
- ³²⁾ ŽMP, Rozhovory s pamětníky, kazeta 556.
- ³³⁾ ŽMP, Rozhovory s pamětníky, kazeta 0216.
- ³⁴⁾ ŽMP, Rozhovory s pamětníky, kazeta 557.
- ³⁵⁾ ŽMP, Rozhovory s pamětníky, kazeta 760.
- ³⁶⁾ ŽMP, Rozhovory s pamětníky, kazeta 651.
- ³⁷⁾ ŽMP, sbírka Terezín, inv. č. 144, f. 170.
- ³⁸⁾ Hans Günther ADLER, *Terezín 1941–1945. Tvář nuceného společenství*, Brno 2003, s. 247.
- ³⁹⁾ ŽMP, Rozhovory s pamětníky, kazeta 131.
- ⁴⁰⁾ ŽMP, Rozhovory s pamětníky, kazeta 651.
- ⁴¹⁾ Více k tématu viz Věra ZEMANOVÁ – Pavla PLACHÁ, *Tábory pro tzv. židovské míšence a nežidovské partnery ze smíšených manželství na českém území v době 2. světové války*, in: „Nepřichází-li práce k Tobě“. Podoby nucené práce ve studiích a dokumentech, Kancelář pro oběti nacismu, 2003, s. 104–111, s. 244–251.
- ⁴²⁾ ŽMP, DP, inv. č. 80, Kratochvílová Bedřiška.
- ⁴³⁾ Petr KOLÁŘ, *MUDr. František Neumann. Zapomenutý lékař z Vinohrad*, in: Memo. Časopis pro orální historii, roč. 1, č. 2, Plzeň 2011, s. 84.
- ⁴⁴⁾ Karel LAGUS – Josef POLÁK, *Město za mřížemi*, Praha 2006, s. 258.
- ⁴⁵⁾ Tamtéž.
- ⁴⁶⁾ Hans Günther ADLER, *Terezín 1941–1945*, s. 254.

JEWISH HALF-BREEDS AND MIXED MARRIAGES DURING THE PROTECTORATE

Summary

Radana Rutová, Židovské muzeum v Praze

This article portrays the situation of Jewish half-breeds and persons of Jewish descent who lived in racially mixed marriages during WW II.

Just like the Jews, half-breeds and persons related with people of non-Jewish origin were exposed to the cruel reality of the Nazi racial policies and their methods of persecution. Half-breeds, classified as Jews by the Nuremberg Laws, legislation that was later taken over by the Protectorate government, were subject to the same restrictions and limitations as other persons of full Jewish descent. They were banished from many professions, their children were prevented from attending school, and they were obliged to wear the Jewish star on their clothes. Most of them were also eventually deported to concentration camps.

Persons who had not been classified as Jews under the same criteria were further divided by the Nazi terminology into the first- and second-degree half-breeds.

Children, who came from mixed marriages and who were classified as Jewish, were assigned to transports to Terezín after achieving their 14th year of age. Their undivorced Jewish parents were usually deported to the Ghetto in Terezín as late as the beginning of 1945. Before their deportation many of these people spent some time in various labor camps, especially at the Jewish sport club Hagibor in Prague. Their non-Jewish partners were sent to labor camps for half-breeds and for persons living in racially mixed marriages.

JÜDISCHE MISCHLINGE UND MISCHEHEN ZUR ZEIT DES PROTEKTORATS

Resümee

Radana Rutová, Židovské muzeum v Praze

Dieser Artikel befasst sich mit der Situation jüdischer Mischlinge und der Personen jüdischer Herkunft, die während des Zweiten Weltkrieges in Mischehen zusammen lebten.

Ähnlich wie reine Juden waren auch Mischlinge und jene, die mit Personen nichtjüdischer Herkunft verschwägert waren, der grausamen Realität nazistischer Rassenpolitik und Persekution ausgesetzt. Soweit sie nach den Nürnberger Gesetzen, die später auch von der Protektoratsregierung übernommen wurden, als Mischlinge definiert und als Juden angesehen wurden, bezogen sich auf sie die gleichen Restriktionen wie auf die übrigen Personen reiner jüdischer Herkunft. Sie wurden von vielen Berufen ausgeschlossen, ihre Kinder konnten die Schule nicht besuchen, sie waren verpflichtet, den Davidsstern zu tragen. Sie entgingen meistens auch nicht den Deportationen.

Personen, die nach den gleichen Kriterien nicht als Juden angesehen wurden, unterteilte die nazistische Terminologie weiter in so genannte Mischlinge 1. und 2. Grades.

Kinder, die aus Mischehen hervorgingen und die man als Juden ansah, wurden nachdem sie das vierzehnte Lebensjahr erreicht hatten in die Transporte nach Theresienstadt eingegliedert. Ihre jüdischen Eltern deportierte man, insofern sie sich nicht scheiden ließen, in der Regel erst Anfang 1945 in das Ghetto Theresienstadt. Viele von ihnen hielten sich schon vor dieser Deportation in verschiedenen Arbeitslagern auf, insbesondere auf dem Hagibor. Ihre nichtjüdischen Partner wurden dagegen in die Arbeitlager für Mischlinge und Personen, die in Mischehen lebten, geschickt.

OSUDY ČESKÝCH ŽIDŮ A ŽIDOVEK V TRANZITNÍM GHETTU IZBICA

Steffen Häschen, Bildungswerk Stanislaw Hantz e.V.

Z Terezína jsme odjížděli za teplého a slunečného počasí. Do Izbici jsme dorazili 1. května za příšerné vánice. V 6 hodin ráno nás vyhnali z vagonů, zavazadla musela stát do pěti minut na nástupišti, ve špíně a výkalech. Pak nás odvedli do „města“. Izbica je skutečný zlý sen. Malá díra, kde bydleli hlavně polští Židé, kteří byli pochopitelně již všichni vyvražděni. Prkenné boudy místo domů, zanedbané, zašpiněné, bez záchodů, ulice rozbahněné, pro nás, kteří jsme přicházeli ze zcela jiného prostředí, děs a hrůza.¹⁾

Štěpánka Fischerová o svém příjezdu do Izbici.

Heinrich Himmler a Hlavní úřad říšské bezpečnosti počátkem 40. let minulého století rozhodli, že promění lokality v obsazeném Polsku na místo určené pro Židy ze západní a střední Evropy. V důsledku toho bylo od března do června 1942 ve 43 transportech deportováno téměř 80 tisíc Židů z Německé říše, z Protektorátu Čechy a Morava, ze Slovenska a z Lucemburska do lublinské oblasti v jihovýchodním Polsku. Deportace postihly židovské obce v celé jejich šíři, nevyhnuly se žádné společenské vrstvě.²⁾

Až do června 1942 nebyli příchozí ze zahraničí bezprostředně po příjezdu zavražděni, nýbrž byli umístěni do různých míst lublinské oblasti. Jednalo se o dvacet dva vesnic a středně velkých měst, v nichž bylo již židovské obyvatelstvo po dvou letech německé okupace ekonomicky vyloučeno a izolováno. Tato ghetta byla jakýmsi „přestupními stanicemi“, kde byli nově příchozí Židé vystaveni nelidským životním podmínkám a kde museli čekat na další pokračování cesty vstříci smrti.

Ti, kdo o tom rozhodovali, věděli, že deportovaní ve svých nových bydlištích dlouho nezůstanou. Bylo zřejmé, že pobyt v nich je krátkým intermezdem – výhybkou směřující k jejich zavraždění už byly nastaveny. Přibližně v době jejich příjezdu do východního Polska započalo masové vraždění místního židovského obyvatelstva v táborech Belzec, Sobibor a Treblinka, zřízených v rámci Akce Reinhardt.

Městečko Izbica vzdálené 70 km od Lublinu se stalo největším tranzitním ghettem pro Židy v lublinské oblasti. To znamená, že na tomto místě byla koncentrována početně většina Židů. Od března do května 1942 přijelo do Izbici přinejmenším patnáct transportů z Německé říše, z Protektorátu Čechy a Morava a ze Slovenska. Do Izbici bylo od 13. března do začátku června 1942 celkem zavléčeno nejméně 14 446 Židů z Německé říše, Lucemburska, Protektorátu Čechy a Morava a ze Slovenského štátu. Z Čech to bylo 2 986 Židů a Židovek, kteří přijeli do Izbici ve třech transportech. První dva transporty z Terezína, které byly označeny Aa a Ab, dorazily na místo 13. a 19. března 1942, třetí transport Aq přijel

do Izbici 1. května 1942. Na konci dubna 1942 přijely do sousední Zamošce dva transporty s neznámým počtem Židů z Protektorátu Čechy a Morava. Přeživší obyvatelé ghetta v Zamošci byli v říjnu 1942 vyhnáni na pochod do asi dvacet kilometrů vzdálené Izbici.³⁾

Lze uvést různé důvody, proč se Izbica stala největším tranzitním ghettem. Za prvé se Němcům zdála poloha místa ideální; nacházelo se na železniční trati, odkud byly dobře dostupné vyhlazovací tábory Sobibor a Belzec náležející do Akce Reinhardt. Zaručovalo to rychlé rozdělení deportovaných po regionu a jejich „bezproblémové“ zavlčení do některého z vyhlazovacích táborů v libovolném okamžiku. Za druhé hrála roli struktura obyvatel města. Před válkou žilo v Izbici kolem 6 000 obyvatel, z nichž přes 80 procent bylo židovského původu. Místo formovali ortodoxní Židé, sotva by se našlo jiné, které by tak odpovídalo obrazu židovského štetlu. Polští křesťané proto městečku přezdívali „hlavní město Židů“. Thomas Blatt, který v Izbici vyrostl, ji popsal takto: *„Většina obyvatel města byla chudá a žila v dřevěných domech; jen pár zámožnějších mělo domy postavené z cihel. O zásobování vodou se staraly dva umělecké vrty a několik studen. Do poloviny třicátých let zde nebyla zavedena elektřina. Židé byli převážně ortodoxní, ale pozvolna se začaly prosazovat i liberální myšlenky.“*⁴⁾

Absolutní většina lidí deportovaných do lublinské oblasti byla v letech 1942 a 1943 zavražděna ve vyhlazovacích táborech spadajících do Akce Reinhardt. Pobyt ve východním Polsku přežila jen hrstka deportovaných. Ze tří transportů z Terezína do Izbici jich bylo celkem čtrnáct: osm lidí z transportu Aa, čtyři z transportu Ab a z transportu Aq dvě ženy. Někteří z nich podali svědectví bezprostředně po skončení války.

Následující líčení deportací do Izbici, pobytu deportovaných ve východním Polsku, deportací na smrt i popis útěku a návratu přeživších do vlasti se zakládá na výpovědích Karla Reinische, Štěpánky Fischerové, Heleny Danielové a Huga Goldscheidera. Tato čtveřice patří k lidem, kterým se podařilo z Izbici uprchnout.

Deportace z protektorátu

Německé okupační úřady zřídily v Protektorátu Čechy a Morava k deportacím židovského obyvatelstva patnáct shromaždišť, z nichž byli lidé následně odvezeni do ghetta Terezín. To fungovalo až do konce války pro židovské obyvatelstvo jako přechodný tábor, a kterému proto přeživší říkali také „Schleusslager“ (sběrný a průchozí tábor). Někdy trval pobyt v Terezíně sotva pár hodin, v jiných případech měsíce i roky. Často dál „cestovaly“ společně celé rodiny; některé ale byly rozděleny, a to zpravidla tehdy, když povolali k odjezdu jen starší lidi. Rozkazy k dalšímu transportu posílala Ústředna pro židovské vystěhovalce v Praze německému veliteli terezínského tábora SS-Obersturmführerovi Siegfriedu Seidlovi, jenž je poté předával Židovské radě starších v terezínském ghettu.

Cesta do neznáma

Štěpánka Fischerová pocházela z Brna a byla vdaná za operního zpěváka Gé-

zu Fischera nežidovského původu, jenž mnoho let pracoval v Zemském divadle v Brně. Když padlo na jaře 1942 rozhodnutí učinit Brno „judenfrei“ (bez Židů), znamenalo to pro Štěpánku Fischerovou nucené odloučení od manžela. Dne 19. března 1942 se měla v sedm hodin ráno se svou matkou hlásit na shromaždišti, zřízeném v tělocvičně jedné školy. Když tam obě ženy vešly, seděli u stolu členové židovské obce, kterým musely odevzdat doklady, šperky a peníze. Štěpánka Fischerová pak se svou matkou zůstala v tělocvičně tři dny. Lidé spali na slamnících namačkáni jeden vedle druhého. Štěpánka Fischerová nedokázala být nečinnou, když tam s nimi bylo tolik nemocných, a přihlásila se dobrovolně jako zdravotní sestra. 23. března 1942 konečně nastal odjezd do Terezína. Jízda transportem Ad trvala jeden den.

V Terezíně

Železniční zastávka Bohušovice nad Ohří (Bauschowitz) byla ústředním přestupním místem pro deportace do a z terezínského ghetta. Byla od něj vzdálena přibližně tři kilometry. Štěpánka Fischerová a její matka musely jít po příjezdu z nádraží do terezínského ghetta pěšky. Když tam dorazily, znovu je kontrolovali, tentokrát to byli čeští četníci.

Nejprve je ubytovali v bývalých vojenských koňských stájích, kde spaly na zemi – zavazadla si však mohly ponechat. Po třech dnech byla Štěpánka Fischerová přeložena do ženských kasáren, kde se ihned přihlásila k pořádkové službě. Hlíдалa, starala se o pořádek a hlásila, když se blížili na inspekci příslušníci SS.

Štěpánka Fischerová zůstala v Terezíně jeden měsíc. 27. dubna 1942 byl sestaven transport do Izbici, do kterého byla vybrána její matka. Štěpánka Fischerová nechtěla, aby odjela sama, a tak se k odjezdu do Polska přihlásila dobrovolně. Nikdo přesně nevěděl, co je tam čeká, lidé měli nepříjemný pocit. I Štěpánka Fischerová měla „*podivné, tísnivé tušení, že v Polsku to bude určitě ještě šilenější než v Terezíně.*“

Kolem jedné hodiny v noci před odjezdem pak náhle přišel nečekaný rozkaz, že staří mají být z transportu vyřazeni a že odjet mají jen mladí.⁵⁾ Námitky Štěpánky Fischerové zůstaly bez odezvy. Matka zůstala v Terezíně – dceru deportovali.

Jízda do Lublinu

V den transportu pochodovali Židé znovu na nádraží v Bohušovicích nad Ohří. Na tří denní cestu dostali k jídlu chleba, trochu salámu a margarínu. Transport, který jel údolím Labe do Drážďan a odtud přes Lodž do Lublinu, hlídala ozbrojená německá pořádková policie. Nacpáni byli po deseti v jednom kupé, na spánek nemohli ani pomyslet. Štěpánka Fischerová uvádí, že k příšernému vzduchu – okna osobních vagonů nesměli otvírat – a chybějící možnosti se umýt se přidal pocit nejistoty z toho, co přijde. Ani ve chvílích, kdy vlak zastavil na nádraží, se nesměli přibližovat k oknům, opuštění vagonu bylo zakázáno a „*během cesty platí pro všechny zákaz psaní.*“

Príslušníci nemecké porádkovej polície dohliželi na to, aby sa nikdo nevzdáčil z vlaku a nikdo nenavázal kontakt s ľuďmi vonku. Pouze o jednom deportovanom Čechovi je známo, že sa mu podařilo z vlaku utéct do Polska. Jednalo sa o Harro Epsteina, jenž na jednom polském nádraží opustil vlak a uprchl. Otvěřel dvere vagonu na strane odvrátené od nástupiště, vystoupil a utekl přes pole. Výhodou bylo, že měl na sobě elegantní oblečení.⁶⁾

Štěpánka Fischerová uvedla, jak navzdory zákazu otevřeli okno a mluvili s židovskými dělnicemi původem z Vídně nasazenými tam na nucené práce. Když na vlastní oči uviděli vychrtlé ženy v rozedraných hadrech při namáhavé práci, potvrdily se jejich nejstrašnější obavy, co je asi čeká v cíli.⁷⁾

První zastávka v Lublinu

První zastávka deportačních vlaků, které jely do lublinské oblasti, byla od března 1942 ve Wroňské ulici v Lublinu, u rampy tábora „Alter Flugplatz“ (Staré letiště). V polovině dubna 1942 se zde začalo se selekcí mužů ve věku od 14 do 50 let, kteří pak byli hnáni do koncentračního tábora Majdanek vzdáleného asi kilometr, kde byli nasazeni na nejrůznější práce. Rodiny těchto mužů jely dál, aniž by se dozvěděly, co se s muži stalo. Zároveň se selekcemi práce schopných mužů začaly nemecké úřady odpojovat vagony, ve kterých byla uložena zavazadla deportovaných.⁸⁾

Příjezd do Izbici

Helena Danielová pocházela z Brna a do Izbici ji deportovali spolu s jejím otcem Hugem Trollerem a sestrou Věrou. Patřila k prvním Židovkám, které byly na jaře 1942 zavlečeny do tranzitního ghetta v lublinské oblasti. Transport, ve kterém jela spolu s dalšími 993 Židy, dorazil do Izbici 13. března 1942. Příjezd do cíle popsala v roce 1992 takto:

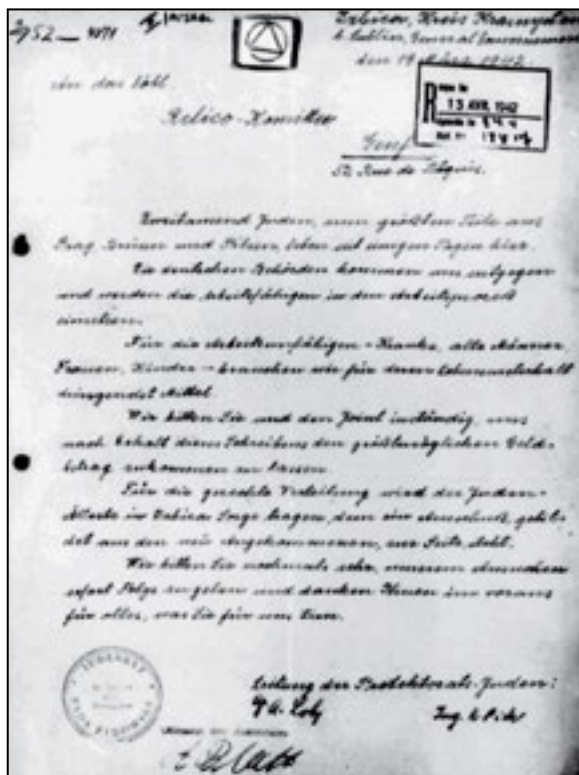
„H. Danielová: Nejprve jsme museli zůstat stát, pak nás nahnali do domu, v němž se už nacházelo přes 30 lidí v jedné místnosti, okna byla zalepená papírem, vzduch se nedal dýchat, nebylo kam si sednout. Když jsme tam tedy byli natlačeni, mohli jsme opravdu jen stát, celý den a celou noc. [...] A teprve po dvou dnech nás rozdělili do různých baráků, jejichž polští obyvatelé již byli deportováni.

A. Lorencová: Bylo to ghetto?

H. Danielová: Ne, bylo to ubohé židovské místo, kde nežili žádní Poláci a z polských Židů tam zbyli jen ti, kteří se ukryli. My jsme také bydleli v jednom z těch domů, bylo nás kolem patnácti, v domě byly tři místnosti a my jsme spali v jednom z menších pokojů se sestrou a otcem. Byla tam ještě jedna matka s dítětem. A polský Žid Rosen, i on se schovával, měl tři děti.“⁹⁾

Nově příchozí se museli vtěsnat k těm, kteří v domech již pobývali. Podmínky bydlení, s nimiž byla konfrontována Helena Danielová, nebyly žádnou výjimkou. Dokládá to zpráva Huga Goldscheidera z Plzně, který byl do Izbici deportován stejným transportem jako ona. Goldscheider byl spolu s asi čtyřiceti dalšími ubytován v místnosti o velikosti 4 x 10 m v jediné budově v Izbici, která měla dle jeho

Krátce po příjezdu druhého transportu z Terezína do Izbici vedení protektorátních Židů (dr. Artur Lob a Ing. K. Pick) a předseda Židovské rady (Abram Blatt) prosili o zaslání co největšího peněžního obnosu. Zdroj Central Zionist Archives.

výpovědi skutečnou podlahu a ne jen holou zem. Spali na podlaze, nebyly tam ani postele, ani ložní prádlo. Jediná budova, která tomuto popisu odpovídala, byla místní synagoga.

Transport, ve kterém přijeli Helena Danielová a Hugo Goldscheider, znamenal počátek deportací zahraničních Židů nejen do Izbici, nýbrž do celé lublinské oblasti. Jen o šest dní později, 19. března 1942, dorazil do Izbici další vlak z Terezína. Byl to transport Ab, tentokrát s 996 pasažéry. Zkušenosti příchozích se téměř nelišily od toho, co zažili lidé z předchozího transportu. V deportačním vlaku seděl i Karel Reinisch z Prahy s manželkou a rodiči:

„Strávil jsem měsíc v ghettu Terezín severně od Prahy. Pak nás odvezli do Polska. [...] Jeli jsme tři dny a v Izbici nás nechali vystoupit. Nikdo o tom místě nikdy předtím neslyšel. [...] Tam jsme poznali, co znamená horor. Aby nám zajistili místo, vyhnali ukrajinští esesáci domácí Židy z jejich domů, nás seřadili na náměstí.“¹⁰⁾

Německé úřady samotné rozpoznaly nouzový stav a zavedly příslušná opatření. Po příjezdu prvního a druhého transportu z Terezína přeložily asi 1 500 lidí z Izbici do Kraśniczyna a Gorzkówa. Tyto dvě menší obce se nacházely stejně jako Izbica v okrese Krasnystaw a jejich židovské obyvatelstvo tam bylo izolováno v ghettech.¹¹⁾ Nelze říci, jakého počtu Židů z protektorátu se toto přesídlení týka-

lo. Od okamžiku, kdy se ocitli v lublinské oblasti, se o deportovaných ze zahraničí už nevedly žádné záznamy.

Když přijela Štěpánka Fischerová 1. května 1942 ve třetím transportu z Terezína, panoval v Izbici nepředstavitelný nedostatek místa, přestože ve stejném čase došlo přinejmenším ke dvěma deportacím do vyhlazovacího tábora Belzec a úřady židovské obyvatelstvo částečně přesídlily do okolních obcí. V Lublinu vytáhli z vlaku 400 mužů na práci v koncentračním táboře Majdanek, pak vlak se 600 cestujícími pokračoval do Izbici. Jako o dva měsíce dříve, i teď byli opět mnozí ubytováni v synagoze: „Většina musela trávit v synagoze dlouhé dny v nepředstavitelné změti lidí, věcí a špíny.“¹²⁾

Štěpánka Fischerová měla štěstí. Náhodou se seznámila s člověkem, který měl na starosti židovská pracovní komanda a který také pocházel z Čech. Obdivoval jejího manžela, operního zpěváka Gézu Fischera, kterého znal z filmů. Zásluhou tohoto pracovníka židovské samosprávy se jí podařilo získat „lepší“ ubytování: „*Nejprve jsem spala spolu s dalšími 15 lidmi na podlaze v maličké špinavé místnosti, pak na půdě, kde už nás bylo méně a kde to každopádně bylo o něco čistší.*“

Jak vyplývá z jejího vyprávění, neměli deportovaní v žádném případě stejné životní podmínky. Existovala jistá hierarchie a lepší či horší podmínky života závisely z valné části na tom, jaké kontakty s důležitými místními funkcionáři dotyčný měl a zda ještě vlastnil cenné předměty, peníze nebo věci na prodej. Zatímco většina lidí třela bídu s nouzí, mohli si jiní, jako například jedna deportovaná Češka, dovolit vlastní byt a uklízečku.¹³⁾

Boj o přežití

Zahraniční Židé nebyli před svým odjezdem informováni o tom, kam je odvážejí a jaké poměry tam panují. Pouze jim oznámili, že jedou „za prací na Východ“. Navzdory ponižujícímu zacházení, které zažili při deportaci, doufala většina z nich, že budou mít víceméně dobrou práci na novém místě a možnost vybudovat si novou existenci.

Německé úřady skutečně, alespoň v počáteční fázi, zamýšlely využít přinejmenším částečně pracovní sílu deportovaných. Vyplývá to z dopisu referátu SS-Sturmbannführera Höfleho (ze štábu „Operace Reinhardt“) adresovaného Úřadu pro pracovní nasazení Oblastní správy v Lublinu (Distriktverwaltung in Lublin). Dopis se týká deportací v prvním transportu do lublinské oblasti, vlaku Aa z Terezína ze 13. března do Izbici: „*Všichni práce schopní Židé z Izbici – jak protektorátní, tak polští [mají] být nasazeni na práci*“, stálo v dopise. Práce schopných bylo podle mínění úředníků lublinského gestapa 453 dělníků a řemeslníků z celkového počtu 993 deportovaných.¹⁴⁾

Avšak i tento cíl vyřčený v dopise, aby polovina příchozích pracovala, se záhy ukázal být chimérou. V Izbici a jejím okolí nebyla zřizována nová pracovní místa a ani nebyly poskytnuty finanční prostředky na uskutečnění tohoto cíle. Jen malá část vězňů dostávala za vykonanou práci odměnu, která navíc byla příliš nízká, než aby z ní mohli přežít. Helena Danielová, která přijela v transportu Aa, k tomu

Židovská pořádková služba před skupinou deportovaných, Izbica, 1942. Na čepicích českých policistů lze vidět Davidovu hvězdu, vpravo dole na fotografii je zavazadlo s číslem „AA 117“. Jedná se o transportní číslo Oskara Lederera, jenž byl 11. března 1942 deportován v transportu Aa z Terezína do Izbici. Archiv Petera Huga Langerera.

dodává: „A začali jsme pracovat. Hodně domů bylo zničených a my se pokoušeli dát ty ruiny do pořádku. Pokud jde o jídlo, byla situace velmi špatná. V Terezíně byla alespoň kuchyň, tady jsme ale nedostávali nic.“¹⁵⁾

Mzda za práci, pokud se vůbec nějaká práce našla, nestačila. Stejně tak nedostatečnou byla pomoc poskytnutá židovskou samosprávou, Židovskou sociální svépomocí a Židovskou radou.

Jednou z mála, kdo měl v této situaci štěstí, byla Hermína Vojtajová. Získala místo hospodyně u polské rodiny v Izbici. Rodina Bazylkových z české Židovky profitovala – sami nebyli zámožní, nyní však měli levnou, téměř zadarmo pracující služku. Pro Hermínu Vojtajovou to přesto znamenalo, že od rodiny dostávala najíst. Když bylo ghetto v Izbici na podzim 1942 zlikvidováno a židovské obyvatelstvo zavražděno, stáli Bazylkovi před dilematem. Mají své hospodyně nabídnout úkryt? Na rozdíl od mnoha jiných se nakonec rozhodli Hermínu Vojtajovou schovat a zachránit.¹⁶⁾

Jedinou možností, jak si zajistit živobytí, byl prodej přivezeného oblečení, cenností nebo spotřebních předmětů. Polští venkovští obyvatelé rádi porušovali zákaz obchodování s Židy, neboť to slibovalo zisky, kterých by za normálních okolností nedosáhli. Prodej či výměnný obchod s Poláky provozovali polští Židé. Velkou roli hrály jazykové znalosti, stejně tak znalost místních poměrů. Během kontaktu s polským obyvatelstvem se používala polština, které němečtí vězni běžně nerozuměli, takže by riskovali, že budou podvedeni. Lépe na tom byli Češi a Slováci, jejichž jazyky jsou polštině blízké. Ale i pro Čechy byl obchod bez polských židovských zprostředkovatelů téměř nemožný, jak potvrzuje Helena Danielová:

„A. Lorencová: *Byl tam trh, na kterém by bylo možné něco koupit?*

H. Danielová: *Ne, ne, bylo pouze možné něco vyměnit s polskými Židy, bylo možné vyměnit jídlo, žádná jiná možnost neexistovala. A pracovali jsme celý den venku, aniž bychom mohli zatopit. Byla tam jen teplá voda, kterou si člověk někdy zajistil, aby se zahřál.*⁴¹⁷⁾

Kontakt s domovem

Toho, co by deportovaní mohli vyměnit za potraviny, nebylo mnoho. Vozy se zavazadly byly od deportačních vlaků odpojeny koneckonců již v zastávce u „Starého letiště“ v Lublinu a jejich obsah byl zabaven ve prospěch Německé říše. Většinou lidí tedy zbyla už jen jejich příruční zavazadla. Poté, co tu trochu věcí, které si přivezli, prodali, prosili známé, přátele a příbuzné, kteří zůstali ve vlasti, aby jim poslali balíčky a peníze. Korespondence se známými, přáteli a rodinou byla jednou z nejdůležitějších cest, kterými si mohli zajistit přežití. Zasílány mohly být balíky, ale také peníze. Deportovaní se záhy stali závislími na příspěvcích z domova. Hugo Goldscheider: *„Zpočátku přicházely balíčky ještě dvakrát týdně. Později, to bylo ještě dovoleno psát dopisy, už žádné balíky nechodily. Pokud jsme ještě měli balíky a něco na prodej, bylo možné žít. Za práci jsme nedostávali nic.*⁴¹⁸⁾

Pošta představovala jedinou možnost, jak být v kontaktu s rodinou nebo přáteli. V dopisech a na dopisnicích deportovaní sdělovali, kam je odveklí, a zároveň prosili o podporu v jejich zoufalé situaci či děkovali za balíčky s pomocí. Zprávy musely být formulovány v němčině a podléhaly cenzuře. Přesto se tento způsob komunikace stal charakteristickým znakem tranzitních ghatt, než byl na konci srpna 1942 poštovní styk německými okupačními úřady znemožněn. Kontakt s vlastní byl pro vězně navíc životně nutný.

S balíky, které doputovaly do Izbici, se pojily dramatické okolnosti. Psaly se zoufalé dopisy a kolem všeho, co přišlo poštou, vznikaly hádky. Zvažovaly se všechny jen trochu myslitelné kontakty, odkud by přece jen ještě do Izbici mohly přijít balíky. Fritzi Kleinová z Prahy: *„Prosíme vás, pošlete nám balíček, tak často, jak můžete. [...] Hlad bolí. [...] Věř mi, kdybychom nebyli na pokraji zoufalství, nežádali bychom tak upřímně a naléhavě. Nyní už několik dní žádné balíčky nepouštět, ale doufáme, že se to snad změní. [...] Lidé tu jsou kvůli podvýživě zbrzdění vráskami. Ženy už nemají periodu. Je to prostě strašné.*⁴¹⁹⁾

Její matka Ida dodává: „*Prosím, pro vůli boží, prosím tě, pošli nám něco. A i kdyby to bylo jen pro Evičku, aby měla něco k snědku. Nezlob se na nás, znáš mě, nikdy jsem od nikoho nic nechtěla. Hlad moc bolí, nikdo by nás už teď nepoznal, jak jsme vyhublí. Ale doufáme, že se to změní. Prosím řekni to všem našim přátelům a příbuzným, aby nám pomohli v těchto strašných časech. Děkuji ti z celého srdce.*“²⁰⁾

Účast na židovské samosprávě

Při vypravování transportu dostali někteří Židé za úkol postarat se během cesty ve vlacích o pořádek. Po příjezdu do Izbici se často tito jednotlivci stávali těmi, kteří reprezentovali svou skupinu obyvatel v židovské samosprávě. Stali se členy Židovské rady a pracovali v jejích různých odděleních. Takto se stal po příjezdu prvního transportu z Terezína členem Židovské rady dr. Artur Lob. Do Izbici byl deportován společně s manželkou Bertou Lobovou. Bydleli ve XII. obvodu v Praze v Mánesově ulici 35 a dne 30. ledna 1942 byli deportováni do Terezína. Lob studoval práva na univerzitě v Heidelbergu, kde také promoval. Ve 30. letech 20. století se stal generálním ředitelem předních českých bankovních domů Böhmische Escompte-Bank a CreditAnstalt-BEBCA. Kariéra bankéře mu pomohla k několika vlivným pozicím, mimo jiné byl v roce 1938 členem správní rady výrobce oceli Poldi Kladno. Po zabrání českých zemí Němci poslal své tři děti do zahraničí, sám se však zdráhal zemi opustit. Dresdner Bank zkonfiskovala jejich veškerý rodinný majetek. Na deportačním seznamu z 11. března 1942 byli uvedeni i manželé Lobovi. U doktora Loba bylo jako povolání uvedeno „dělník“, cynické degradování dosavadního bankovního ředitele. O Bertě Lobové se uvádělo, že v Izbici spáchala sebevraždu. Artur Lob byl s největší pravděpodobností v Izbici zastřelen.

Jako dalšího člena Židovské rady v Izbici uvedl polský přeživší Thomas Blatt českého bankéře dr. Bauera.²¹⁾ Dr. jur. Alfred Bauer (nar. 22. 9. 1887) pocházel z Brna. Spolu se svou ženou Gertrudou Bauerovou (nar. 29. 8. 1902) přijel do Izbici z Terezína ve druhém transportu. Ještě v den jejich příjezdu 19. března 1942 napsalo „Vedení protektorátních Židů“ Pomocnému výboru pro válkou stíženému židovské obyvatelstvo (The Relief Committee for the War Stricken Jewish Population) „Relico“ sídlícímu v Ženevě, aby zasáhl, protože z dvou tisíc protektorátních Židů byli na práci nasazeni jen ti práceschopní. Ti, kteří nebyli schopni pracovat – nemocní, staří muži a ženy, děti, však potřebují k zajištění živobytí nutně prostředky, pročež „snažně“ prosí o zaslání co možná největšího peněžního obnosu.²²⁾ Lze předpokládat, že pod „Vedením protektorátních Židů“ se skrývali dr. Artur Lob a dr. Alfred Bauer. Jako členové Židovské rady usilovali i v následujících měsících o získání potravin ze zahraničí. Sepsali několik dalších dopisů, ve kterých prosili o pomoc nebo v nich potvrzovali obdržení potravin.²³⁾ Prosbý Židovské rady o pomoc měly u mezinárodního Pomocného výboru v Ženevě alespoň částečný úspěch.²⁴⁾ Při rozdělování potravin z balíků však docházelo ke konfliktům. Mezi židovskými obyvateli vypukl spor při otázce, jak se bude obsah

rozdělovat. Zástupci českých deportovaných si při vizitě Židovské rady z Izbici stěžovali u předsedy Židovské sociální svépomoci v Krakově Michała Weicher-
ta, že polská Židovská rada si doručené zboží neoprávněně ponechává pro sebe.
V té souvislosti přeživší uvedli, jak se zacházelo s balíky: „Někteří obdrželi od
svých příbuzných ze zahraničí balíčky s oblečením, které prodali a udrželi se tímto
způsobem nad vodou. Osoby, které neměly nic, obdržely podporu z peněz získaných
prodejem majetku těch, kteří zemřeli. Majetek zemřelých nezdedili jejich rodinní
příslušníci, i když byli na místě, nýbrž byl použit pro všeobecné blaho deportova-
ných vězňů. Tato změna dědického práva byla zavedena proto, aby zachránila před
smrtí hladem ty vysídlené, kteří neměli podporu zvenčí a nevlástnili nic, za co by
mohli získat peníze. Stejně se zacházelo s balíčky adresovanými Židům, kteří me-
zitím zemřeli.“²⁵⁾

Dále se dochovaly informace o českých Židech sloužících v Izbici v Židov-
ské pořádkové službě (Jüdischer Ordnungsdienst, JOD). Starosta Johann Schultz,
který byl německé národnosti, prý za tento úřad zodpovídal a zařídil policistům
kancelář v bytě na náměstí naproti svému domu. Pro policisty tento post zna-
menal jistá privilegia. Přeživší Käthe Leschnitzer uvedla tři jména příslušníků
české pořádkové služby: Willi Steiner, Otto Lewi a Bruno Neugierkel. Vlastnila
fotografii dvou českých příslušníků JOD.²⁶⁾ Čeští policisté převzali udržování po-
řádku ve městě a například zatýkali Židy, kteří nenosili označení nebo na které
narazili na ulici po zákazu vycházení. Po dopadení je odvěkli do své kanceláře
na náměstí. V mnohých zprávách Poláků a židovských přeživších jsou líčení ja-
ko obzvlášť bezohlední. Kromě jiného se podíleli na pátrání po ukrytých Židech
a vydávali je Němcům. Tito policisté byli nasazováni také při deportacích do
okolních obcí. Zřízení české pořádkové služby civilní správou dokazuje, jak se
německé okupační úřady snažily využít jako svůj nástroj národnostní příslušnost
Židů. Dávaly přednost českým Židům a štvaly je proti polským Židům, očekávaly
za to však spolupůsobení při vyhlazovací politice. Zasávaly tím sváry, které měly
jak pro polskou, tak pro českou stranu smrtelné následky.

Češi nejenže často mluvili německy a dokázali se dorozumět i s těmi, jejichž
mateřštinou byla polština, ale absolvovali navíc vojenskou službu a hodili se pro
policejní práci. Ručili Němcům za pořádek a disciplínu při přípravě deportací.
Čeští Židé zastávající funkce policistů byli v neustálém kontaktu s Němci a cíti-
li se relativně v bezpečí, věřili, že se jich deportace nedotknou. Zda skutečně jen
plnili rozkazy Němců, je sporné. Jejich moc a vliv však byly omezeny. Dokládá to
osud policisty Neugröschla, kterého zastřelil člen gestapa Kurt Engels.²⁷⁾

Deportace a útěky

Deportovaní rychle pochopili, že pravidelné razie, během nichž byli mnozí do-
padeni, jsou mimořádně nebezpečné. Němci a jejich pomahači nejenže jednali
nanejvýš brutálně, ale lidé kolem někdy mizeli, aniž by o nich ještě někdo někdy
slyšel. Netrvalo tedy dlouho a všichni beze zbytku pochopili, že lepší je neupo-
slechnout výzvu, aby se hlásili k „vysídlení“. To, co líčí přeživší Lea Reyzner pŕ-

Hugo Goldscheider s manželkou Boženu Goldscheiderovou-Liederbauchovou po válce. Zdroj Židovské muzeum v Praze.

vodem ze Zamošče, mohla být pravda jen zpočátku: „Převážná část při prvních vysídleních, to byli Židé z Čech, Holandska a Belgie. Neuměli polsky, nedokázali s Poláky navázat kontakt. Byli úplně cizí, takže šli jako první. Ti z Izbici se dokázali držet ještě trochu déle.“⁽²⁸⁾

V polovině května 1942 přišel rozkaz, aby se všechny osoby nad 50 let a osamělé ženy hlásily na náměstí k transportu. To se týkalo také Štěpánky Fischerové z Brna. V uvedený den všude panoval velký zmatek a brutalita, takže se jí v tom chaosu podařilo uprchnout. Umožnily jí to tři věci: Seznámila se s jedním Polákem, který byl ochoten jí pomoci; vypadala „árijsky“ – jen proto ji muž neodmítl; a měla peníze – mohla zaplatit úkryt oblečením, které si dovezla z domova.

Rodina Reinischových našla práci mimo Izbicu. Rodiče pracovali u lesníka, Hana a Karel Reinischovi na polském statku. K 31. říjnu 1942 byli všichni, kdo pracovali mimo Izbicu, povoláni zpět do obce. 2. listopadu 1942 bylo nakonec ghetto během rozsáhlé deportační akce zlikvidováno a vězni převezeni do Belzce a Sobiboru. Karel s Hanou se ukrývali až do 18. listopadu v blízkosti statku. Poté se rozhodli uprchnout, z Izbici chtěli jet vlakem do Lvova; váhali však, neboť od Izbici slyšeli výstřely. Cestou narazili na polského lesníka, který je oloupil a nechal vsadit do vězení v Izbici vedle sídla gestapa. Izbica na manžele působila po zlikvidování ghetta jako město duchů: „Přišli jsme do mrtvého města. Některé domy shořely, všechna okna vytlučená, a nikde nikdo. Ženou nás do izbického vězení.“⁽²⁹⁾ Z ulic zmizeli židovští obyvatelé, někteří uprchli a ukryli se. Stejně jako manželé Reinischovi byli mnozí z nich nakonec dopadeni a předáni gestapu, za pokus o útek měli být zastřeleni. Uvěznění Židé a Židovky se pokusili vyhloubit díru do zdi a znovu uprchnout. Pokus se ale nezdařil: „Vchází příslušník gestapa.

Karel a Hana Reinischovi, 4. srpna 1940. Oba byli 17. března 1942 zavlčeni z Terezína do Izbici, kde byla Hana zastřelena. Karel Reinisch holokaust přežil. Zdroj Židovské muzeum v Praze.

Míří na nás zbraní. Zuří a my víme, že nás přistihl. Rozkazuje nám položit obličej vedle sebe na postel. Chystá se střílet, slyšíme, jak odjistil spoušť. Ale nic se neděje, stále jsme naživu. Tady vládne on, nařizuje nám, abychom šli do kanceláře. Tam nás zbíjí. Chtějí vědět, kdo hloubil díru. Protože máme všichni za nehty omítku, musíme si svléknout svrchníky, a pak nás odvádějí na věžeňský dvůr. Jsou všichni rozzuřeni, třesou se vzteky a neustále do nás kopou. Teď na mě míří zbraní, nejsou dál než dva tři metry, vidím už kouř z hlavně. Jsem první, kdo padne. Nemám ponětí, jak dlouho to trvá, než přijdu k sobě. Vidím nebe plné hvězd.“ Karel Reinisch jako jediný střelbu přežil. Jeho manželka Hana byla při popravě zastřelena přímo vedle něj, jeho však netrefili. Reinisch se osvobodil z masového hrobu a uprchl do Varšavy. Dva roky byl na útěku, pak se na konci roku 1944 přidal ke 4. pluku československé armády pod velením generála Svobody a vrátil se s ním do Prahy.

Helena Danielová (roz. Trollerová), narozená 18. 2. 1925 v Brně, přijela 28. ledna 1942 se svým otcem Hugem Trollerem a sestrou Věrou transportem „U“ do Terezína, odkud byli 11. března 1942 deportováni prvním transportem do Izbici. Tam byl otec od dcer odloučen a poslán na práci do Zamošče.

V roce 1941 vydal generální guvernér okupovaného Polska Hans Frank příkaz ke zřízení pracovních táborů k těžbě rašeliny. Jeden z nich se nacházel v obci Bzite v okrese Krasnystaw, kam museli na nucenou práci také Židé z Izbici. V táboře pracovaly i Helena a Věra Trollerovy. Při jeho likvidaci na podzim 1942 se Heleně Trollerové podařilo uprchnout, vyskočila z okna baráku a utekla do lesa. Poté se až do osvobození vydávala za sestru polského zeměměřiče.³⁰⁾

6. října 1945 zažádal Karel Reinisch u úřadů v Praze o vrácení řidičského průkazu, který mu byl odebrán z rasových důvodů během německé okupace. Karel Reinisch byl jeden ze čtyř lidí, kteří přežili transport Ab z Terezína. Zdroj Národní archiv.

Během práce na stavbě a na poli se Hugo Goldscheider seznámil s Poláky, kteří mu nakonec pomohli k útěku:

„V Izbici jsem pracoval na poli, kde rostla cukrová řepa a které patřilo polské rodině Plewových, která ode mě koupila hodinky. Jednoho rána jsem spal po tvrdém pracovním dni na kupě sena, když přišel starý Plewa a vzbudil mě, protože venku se střílelo. V lese jsem narazil na pět lidí, jediných, kteří z Izbici uprchli. Dva dny

Zabavený majetek židovských rodin v Praze. Před zahájením deportací dostala 13. října 1941 Židovská obec v Praze příkaz, aby ukradené věci inventarizovala. Zdroj Židovské muzeum v Praze.

jsme tam zůstali, než střílení přestalo. Od jednoho kočího jsem se dozvěděl, že lidé z ghetta byli buď mrtví, nebo je odvezli jinam. Ve skupinách po 120 je zavřeli do vagonů se zamřížovanými okny. Polští železničáři jim různými gesty zřetelně dávali najevo, že jsou mrtví. Beneš a já jsme ale už měli naplánovaný náš útěk. Beneš však nečekal u Lysowských v Krasnystawu, odjel už do Varšavy. Jel jsem tedy také tím směrem, s průkazem bez fotky. Ve Varšavě mi pomohla dcera Lysowských; koupila mi na svůj průkaz jízdenku na slovenskou hranici.³¹⁾

Návrat do vlasti

Poté co Hugo Goldscheider na podzim 1942 Izbicu opustil, podařilo se mu proniknout s falešnými polskými doklady do slovenské Žiliny. Tam ho však chytili a chtěli postavit před soud. Soudnímu řízení se vyhnul díky dalšímu útěku. „Podařilo se mi překročit hranici, chytili mě ale četníci. Řekl jsem jim, že jsem Čech a na Slovensku hledám práci. Své polské doklady jsem ale už zahodil. Několikrát jsem byl zatčen, pak se mi ale podařilo dostat se do Prahy.“ Nakonec se vrátil do rodných Rokycan, protože tam měl známou: „Domů do Rokycan jsem se bál vrátit, každý mě tam znal. Tak jsem zavolaal své současné ženě, aby se se mnou setkala v Mýtě a odvezla mě pod hromadou dříví domů. Bylo to na konci června 1943. Vážil jsem jenom 43 kilogramů, byl jsem unavený a vypadal strašně. Má současná

manželka a nevlastní dcera mě ve svém domě ukrývaly do května 1945.“ Když zavolali Boženu Liederbauchovou na poštu v Rokycanech, nevěděla, co přijde. Neznámý muž jí sdělil, že má v půl deváté večer přijít na vlakovou zastávku v Mýtě. Když tam dorazila a uviděla žebráka v hadrech a bez bot, nejprve v něm svého známého Huga Goldscheidera nepoznala. Byl úplně vychrtlý, posetý ranami, měl rozbité zuby a horečku. Božena Liederbauchová jej znovu vykrmila a ukrývala ho doma 23 měsíců až do osvobození. V červenci 2001 udělil Boženě Goldscheiderové-Liederbauchové izraelský památník Yad Vashem ocenění „Spravedlivá mezi národy“.

Také Štěpánce Fischerové se podařilo dostat se z Izbici pouze s podporou polského známého. Ten jí pomohl do Varšavy, kde se o ni postarali jeho známí, aktivně zapojení do odboje.³²⁾ Obstarali jí „árijské“ doklady, díky nimž našla místo u německého soudu. Když v srpnu 1944 vypuklo Varšavské povstání, byly všechny německé ženy z Varšavy evakuovány, s nimi i Štěpánka Fischerová. V roce 1945 se zúčastnila ústupu německé armády. Bezprostředně po osvobození v květnu 1945 začala pracovat pro armádu USA jako překladatelka, v červnu 1945 se vrátila spolu se svým mužem zpátky do Československa.

Karel Reinisch se později po válce rozhodl své vzpomínky sepsat. V socialistickém Československu je však nemohl uveřejnit, neboť nebyl ochoten se přizpůsobit cenzuře. Jeho druhá manželka, Zuzana Reinischová, která přežila Terezín a Osvětim, jeho rukopis vydala až v roce 1999 po politických změnách a rozdělení Československa.

Během nacistické okupace prošlo ghettem v Izbici více než 27 000 polských a zahraničních Židů. Asi 3 000 jich pocházelo z Protektorátu Čechy a Morava. Povědomí o jejich osudu je dosud malé a jen zřídka je uctěna jejich památka. Události, ke kterým došlo v Izbici a v ostatních tranzitních ghettech na východě Polska, stále ještě patří spíš k pozapomenutým kapitolám holokaustu.

*Překlad z němčiny Lenka Vosičková
Překladatelka děkuje za odbornou konzultaci
Mgr. Tomáši Fedorovičovi, Ph.D., a doc. PhDr. Vojtěchu Blodigovi, CSc.*

Poznámky

¹⁾ Štěpánka Fischerová, deník, nedatováno [po roce 1973], Archiv Bejt Terezín, EHRI. 75.000.001, list 31.

²⁾ Historik David Silberklang zjistil, že v době od 11. 3. do 20. 6. 1942 přijelo do lublinské oblasti z Německé říše přinejmenším 25 000 Židů. David Silberklang, *Gates of Tears, The Holocaust in the Lublin District*, Jerusalem, Yad Vashem Archives (dále YVA), 2013, s. 293n. Dalších téměř 40 000 Židů přijelo ze Slovenska, do oblasti Lublinu byli deportováni od 24. 3. do 14. 6. 1942. Z Protektorátu Čechy a Morava dorazilo do lublinské oblasti 14 953 Židů ve čtrnácti transportech.

³⁾ Transporty z Terezína: Ar (28. 4. 1942) a As (30. 4. 1942).

⁴⁾ Thomas Blatt, *Nur die Schatten bleiben, Der Aufstand im Vernichtungslager Sobibór*, Berlin 2000, s. 15.

⁵⁾ Památník Terezín, Ghetto Terezín, Tagesbefehl č. 110 a mimořádný 111.

- ⁶⁾ Jindřich Urban [Harro Epstein], Útěk, in: Židovská ročenka 5759 (1998/1999), s. 112–129.
- ⁷⁾ Štěpánka Fischerová, deník, list 31.
- ⁸⁾ Srov. Robert Kuwalek, Das kurze Leben „im Osten“, Konstanz 2004, s. 120.
- ⁹⁾ Helena Danielová, Rozhovor s Annou Lorencovou, 8. 12. 1992, Židovské muzeum v Praze, Sběrka vzpomínek, kazeta 162.
- ¹⁰⁾ Karel Reinisch, My Odyssey, nedatováno [po skončení války], Yad Vashem Archives, O. 33/7096, s. 16.
- ¹¹⁾ Dopis z Úřadu pro pracovní nasazení v Zamošci (Arbeitsamt Zamość) guvernérovi lublinské oblasti ve věci pracovního nasazení židovského obyvatelstva. Židovské transporty z Protektorátu Čechy a Morava, spis. značka Ia 5318 Fi-Kr, 27. 3. 1942, podpis nečitelný, Archiwum Państwowe v Lublinie, Kopie: Barch Film 72200, nestránkováno. Po příjezdu prvního transportu z Terezína do Izbici bylo 500 osob přesídleno do Kraśniczynu.
- ¹²⁾ Štěpánka Fischerová, deník, list 31.
- ¹³⁾ Tuto zprávu podala Käthe Leschnitzer. Ubytování jí obstaral starosta německého původu. Za úklid dostávala od Čechy potraviny. Srov. Kate Langer (Käthe Leschnitzer), 22. 3. 1996, University of Southern California Shoah Foundation, Visual History Archive, Interview 13452.
- ¹⁴⁾ Dopis „Referátu Hö/Ho“ SS- und Polizeiführer Lublin adresovaný vládnímu radovi Rammovi z Úřadu pro pracovní nasazení při Oblastní správě v Lublinu, 14. 3. 1942, Archiwum Państwowe v Lublinie, sbírka Jules Schelvis (804 Onderzoek – Vernietigingskamp Sobibor), Artikelen en verslagen over Sobibor en andere kampen in Polen en over Westerbork, list 139.
- ¹⁵⁾ Helena Danielová, Rozhovor s Annou Lorencovou, 8. 12. 1992, Židovské muzeum v Praze, Sběrka vzpomínek, kazeta 162.
- ¹⁶⁾ Srov. výpověď Zbigniewa Bazylka z 13. 3. 1967, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dále AZIH), Odzial w Lublinie, Lu, 284/383, vyšetřovací spis Kurt Engels, sv. 1, list 13.
- ¹⁷⁾ Helena Danielová, Rozhovor.
- ¹⁸⁾ Zpráva Huga Goldscheidera, 19. 10. 1972, Židovské muzeum v Praze, Dokumenty perzekuce, inventární číslo 80.
- ¹⁹⁾ Dopis Idy Herrmannové a Bedřišky (Fritzi) Kleinové adresovaný do Prahy, datum neznámé. Archiv Bejt Terezín. Ida Herrmannová, její muž Robert Herrmann, jejich dcera Bedřiška Kleinová s manželem Martinem Kleinem a malá Evička Kleinová přijeli do Izbici 27. dubna 1942 transportem Aq. Rodiny Herrmannových a Kleinových holokaust nepřežily.
- ²⁰⁾ Tamtéž.
- ²¹⁾ Zpráva Tomasz (Toivi) Blatt, Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego, 3012/190.
- ²²⁾ Zpráva Židovské rady v Izbici výboru Relico, Ženeva, 19. 3. 1942, Central Zionist Archives (dále CZA), C3 (WJC Geneva Office)/114, Korespondence Izbica, nestránkováno.
- ²³⁾ Vyplývá to ze dvou dopisů z července a srpna 1942 zaslaných Výboru pro pomoc židovskému obyvatelstvu postiženému válkou, které podepsali dr. Artur Lob a dr. Bauer. Dopisy Židovské rady Výboru pro pomoc židovskému obyvatelstvu postiženému válkou, Ženeva, 6. 7. 1942 a 6. 8. 1942, CZA, C3 (WJC Geneva Office)/114, Korespondence Izbica, nestránkováno.
- ²⁴⁾ Od organizace Relico obdrželi potraviny například Rosa Uhlfelderová z Frank, Sigmund Selig z Krefeldu, Julius Hecht z Mönchengladbachu, Eugenie Schüllerová z Vídně, Berta Steinová z Plzně, Greta Bleyerová z Brna. Balíky byly částečně zaslány z Portugalska. Srov. Sending of parcels along with the names and addresses of the recipients of the parcels, 1941–1943, YVA, M.7/456, M.7/460, M.7/470, Relico-Committee for Relief of the War-Stricken Jewish Population, World Jewish Congress, Geneva.
- ²⁵⁾ Srov. Michał Weichert, Pamietnik, část 2, 1945, AZIH, 302/25, s. 25–27.
- ²⁶⁾ Srov. Zpráva Käthe Leschnitzer, 18. 9. 1945, AZIH, 301/1303. Ve skutečnosti se pravděpodobně jmenovali Baruch Neugröschl, Vilém Steiner a Otto Löwy.
- ²⁷⁾ Srov. Výpověď Thomase (Toiviho) Blatta, 17. 12. 1958, YVA, TR. 19/146, vyšetřování Státní prokuratury Hamburg proti Kurtu Engelsovi, list 54.
- ²⁸⁾ Zpráva Ley Bialowiczové (Reisnerové), YVA, O3/2940.
- ²⁹⁾ Karel Reinisch, My Odyssey.
- ³⁰⁾ Helena Danielová, Rozhovor.
- ³¹⁾ Zpráva Huga Goldscheidera.
- ³²⁾ Jednalo se o Eugenii Mowczanovou a Józefa Czubu. 28. června 1979 byli oba oceněni titulem „Spravedlivý mezi národy“, uděleným izraelským památníkem Yad Vashem.

FATES OF THE CZECH JEWS AND JEWESSES IN THE IZBICA TRANSIT GHETTO

Summary

Steffen Häschen, Bildungswerk Stanislaw Hantz e.V.

Between March and June 1942, almost 80,000 Jews and Jewesses from the then Protectorate of Bohemia and Moravia, Germany, Austria, Luxembourg and Slovakia were deported to the Lublin region in eastern Poland, then belonging to the General Gouvernement. Arriving inmates were not summarily murdered but were temporarily placed in villages in the region. These so-called transit ghettos proved to be “transfer stations” where the deportees had to bear truly inhumane conditions. Their stay in those places usually did not last long. Deportations to death camps, as part of the “Operation Reinhard”, got under way in March 1942, while the camps began to be gradually liquidated in the fall of 1942. The largest transit ghetto was situated in Izbica, to which almost 15,000 Jews and Jewesses were deported during the spring of 1942. In addition to other shipments, three transports carrying 2,986 Jews and Jewesses from Terezín arrived to Izbica. These people came from the whole territory of the Protectorate of Bohemia and Moravia. Only 14 people are known to have survived and returned to Bohemia. Based on the testimony of four survivors – Karel Reinisch, Štěpánka Fischerová, Helena Danielová and Hugo Goldscheider – the article describes how they experienced their deportation to Izbica, their stay in the transit ghetto, its living conditions, and their deportation to death camps, their escape and return home.

SCHICKSALE TSCHECHISCHER JUDEN UND JÜDINNEN IM TRANSITGHETTO IZBICA

Resümee

Steffen Häschen, Bildungswerk Stanislaw Hantz e.V.

Zwischen März und Juni 1942 wurden fast 80 000 Juden und Jüdinnen aus dem damaligen Protektorat Böhmen und Mähren, Deutschland, Österreich, Luxemburg und der Slowakei nach Ostpolen in den Distrikt Lublin im damaligen Generalgouvernement verschleppt. Die Ankömmlinge wurden nicht unmittelbar nach ihrer Ankunft ermordet, sondern vorübergehend in Ortschaften der Region untergebracht. Diese sogenannten Transitghettos waren „Umschlagstationen“, an denen die Deportierten unmenschliche Verhältnisse vorfanden. Der Aufenthalt an diesen Orten war nicht von langer Dauer. Bereits ab März 1942 fanden Deportationen in die Mordlager der „Aktion Reinhard“ statt, ab Herbst 1942 wurden sie schrittweise aufgelöst. Das größte dieser Transitghettos war die Ortschaft Izbica – fast 15 000 Jüdinnen und Juden wurden im Laufe des Frühjahrs 1942 dorthin deportiert. Unter anderem kamen auch drei Transporte mit 2 986 Juden und Jüdinnen aus Theresienstadt nach Izbica. Diese Menschen stammten aus dem gesamten Gebiet des Protektorates Böhmen und Mähren. Lediglich von 14 Personen ist bekannt, dass sie dies überlebten und nach Tschechien zurückkehrten. Auf Basis von Berichten von vier dieser Überlebenden – Karel Reinisch, Štěpánka Fischerová, Helena Danielová und Hugo Goldscheider – wird in dem Artikel dargestellt, wie sie die Verschleppung nach Izbica, den Aufenthalt und die Lebensbedingungen im Transitghetto, die Verschleppungen in den Tod sowie die Flucht und Rückkehr nach Tschechien erlebten.

STARŠÍ DOMU (DER HAUSÄLTESTE) – NEPOSTRADATELNÝ ADMINISTRATIVNÍ PILÍŘ TEREZÍNSKÉHO GHETTA

Tomáš Fedorovič, Památník Terezín

Radost má, že našel nové dřívce, kdo se tady stále dře, je úl.¹⁾

Tato pasáž satirické básně vzniklá při příležitosti vystěhování *starších domu* (Hausältester, HÄ) z Hamburských kasáren do sousedních Hannoverských kasáren, vystihuje roli nepostradatelného úředníka terezínského ghetta. Zatímco některé funkce a „zaměstnání“ v rámci nuceného společenství byly jen *pro forma*, naopak funkce a pracovní náplň těchto mužů a žen byly pro existenci a vnitřní chod ghetta nezbytnými.

Do léta 1942 tato pozice neexistovala, neboť vězni ghetta byli kvůli přítomnosti civilního obyvatelstva umístěni pouze v bývalých vojenských objektech. Teprve s převzetím města židovskou samosprávou byla v rámci oddělení *Vnitřní správy* (Innere Verwaltung) a jí podřízeného *Vedení budov* (Gebäudeleitung) vytvořena funkce *staršího domu*. Podle dochovaných záznamů stavebního oddělení byly jednotlivé domy přejímány do správy židovského ghetta již od 27. června 1942 (domy Q 605, Q 608, Q 705 a L 110, L 403 a L 501).²⁾ Po převzetí domu probíhala oprava a instalace potřebných rozvodů, která trvala několik dní, poté se mohli nastěhovat první obyvatelé. Např. dům L 223 byl předán židovské samosprávě 7. července 1942, ale nastěhování vězňů bylo možné až 15. července 1942.³⁾ V lednu 1943 bylo pod správou *Vedení budov* 162 domů, navíc byly v létě 1943 pro potřeby „berlínské služebny“ RSHA vyklizeny dvojce kasárny a domy v ulici přiléhající ke *Kameradschaftsheimu* (dnes Parkhotel).⁴⁾

Bohužel nemáme k dispozici úplný seznam těchto funkcionářů, ale jejich jména se nacházejí v dochovaných dokumentech „stavebního“ fondu Ghetto Terezín uložených ve Státním okresním archivu v Litoměřicích se sídlem v Lovosicích a v materiálech dr. Herrmanna Weisse uložených v archivu památníku Yad Vashem. Známe jména 115 *starších domu*,⁵⁾ z nichž většinu tvořili čeští Židé a pouze jen 11 osob (9 procent) pocházelo z Německa a Rakouska. Z této skupiny přijeli dva muži transporty z Vídně, ostatní dorazili z Německa. Mezi nimi byl i Adolf Bernstein (nar. 1863), *starší domu* Q 704, který přijel berlínským transportem I/65 dne 15. září 1942. Podle záznamů v tzv. Sterbefälle zemřel o necelé dva měsíce později (6. listopadu 1942) v domě L 306.

Zajímavé je i zjištění, že někteří se stali *staršími domu* v několika objektech. Tuto kumulaci funkcí najdeme u Huga Brauna (nar. 1897), který měl „na povel“ chod domu L 233 a později současně domy Q 503 a Q 505, či Huga Katze (nar. 1881), který se staral o domy L 101 (budova terezínského zemědělství) a L 413. Také Wilhelm Stern (nar. 1887), deportovaný do ghetta z Frankfurtu nad Mohanem, pečoval současně o sousedící domy Q 313 a Q 315.

Obvykle měli *starší domu* v ghettu na starosti jen jeden dům, popřípadě měnili svá pracoviště podle potřeb *správy budov*. Leopold Mogan (nar. 1880) dbal nejprve o dům L 207 a později Q 715. Podobně tomu bylo i u dalších sedmi osob.

Jejich průměrný věk v létě 1942, kdy se ujali této činnosti, činil 57 let. Jednalo se tedy o skupinu na hranici práce schopnosti a i z tohoto úhlu pohledu je nutné jejich nasazení a práci pro spoluvězně hodnotit. To potvrzuje i výzva personální kanceláře zveřejněná v Denním rozkazu č. 161 z 29. června 1942. Podle ní měli všichni uchazeči o administrativní vedení domů, ženy i muži, pracovní kvalifikace III (schopen lehké práce) a IV (fyzické práce neschopen) podat své životopisy.⁶⁾ Ačkoliv nabídka byla otevřena oběma pohlavím, mezi 115 identifikovanými *staršími domu* nalezneme pouze tři ženy, což představuje mizivou menšinu.

V pravém slova smyslu byl nejstarším *starším domu* Adolf Wurzel (nar. 1860), který do ghetta dorazil šestým vídeňským transportem a o kterém víme, že byl nejprve zástupcem *staršího domu* a teprve až později přijal funkci *staršího domu* v Q 611. Jeho „kariéra“ trvala necelé dva měsíce, neboť byl záhy zařazen do transportu přestárlých německých a rakouských vězňů (Bp 1695) do vyhlazovacího tábora Treblinka, kde byl zavražděn.⁷⁾

Zkusme statistické srovnání možnosti přežití *starších domu* a ostatních deportovaných (pro statistické šetření používáme jen vzorek 103 mužů z protektorátu). Zjistíme, že jejich šance na přežití se zřetelně nepromítla do žádného vykazatelného kritéria, jako je zařazení do transportu či přežití po deportaci. Zaznamenáváme jedinou výhodu *starších domu*, a to u osob starších 60 let, které byly sice ohroženy úmrtím v Terezíně, ale nebyly zařazeny do transportu na Východ. Toto srovnání je provedeno ve vztahu k třinácti stům vězňů, kteří přijeli stejným transportem, ve kterém byl alespoň jeden pozdější *starší domu* stejné věkové kategorie. Tito *starší domu* měli třiačtyřicetiprocentní šanci na přežití v Terezíně oproti průměrné šanci jiných skupin vězňů, která byla jen 10 procent.⁸⁾

Z celé skupiny *starších domu* bylo třináct (tj. 12 procent) vysokoškolsky vzděláno. Mezi nimi se nacházel i *starší domu* Q 703 dr. Leo Zeckendorf (nar. 1884), který do ghetta dorazil transportem X v únoru 1942 z Prahy. Philipp Manes zaznamenal ve své reportáži z ghetta i kulturní program ze srpna 1944, kdy dr. Zeckendorf dvakrát vystoupil s přednáškou na téma *Ernste und heitere Dichtung*⁹⁾ (Vážná a humorná poezie). Dalším ze *starších domu*, který věnoval svůj čas přednáškové činnosti, byl dr. David Schapira (nar. 1897) z Vídně, který se ve funkci vedoucího slepeckého domu zabýval tématem *Blinde Menschen und Ihr Welt* (Slepí a jejich svět).¹⁰⁾

Starší domu byli pověřeni péčí o jim svěřený dům ve věcech administrativních a také zásobovacích. Na jejich pečlivosti záleželo, zda obyvatelé domu dostanou přiznanou normu jídla (S, N, K). Z deníkového záznamu Margarete Pedde (nar. 1898), která plnila funkci zástupce *staršího domu* v L 415 a po deportaci nadřízeného funkci převzala, vyplývalo, že se v době jeho nepřítomnosti denně starala o odhlašování osob (Abmeldung), zaznamenávala přemístění do jiných kasáren nebo bloku domů (Übersiedlung) a rovněž organizovala převoz nemoc-

Diplom pro *staršího domu* L 219. Zdroj Židovské muzeum v Praze.

ných (Krankenübersiedlung). Zaznamenávala i výdej chleba (Brotausgabe), ale i osoby, které odcházely transporty.¹¹⁾ Jednou z kartoték, kterou musel každý *starší domu* vést, byla kartotéka nemocných (Krankenkartei). Skládala se ze dvou sad karet – malých a velkých, a sloužila jako zdroj informací o stavu ambulantních a ležících pacientů. Jejich vedení poskytovalo přehled *Ústředně práce* o pracovní (ne)chopnosti obyvatel domu.¹²⁾ Aby byla dodržována jednotná úprava administrativní práce, byla ze strany *Vedení budov* pořádána pravidelná školení. Například 12. března 1943 bylo svoláno školení ve věci poštovního styku pod názvem *Vereinheitlichung der Kanzleien, Geltende Vorschriften über die Briefpost*. Školení měl vést referent JUDr. Mayer.¹³⁾

Obširněji nás o jednotlivých oblastech činnosti a funkcích či kompetencích *starších domu* či jejich zástupců (Hausältester-Stellverteter) informuje *Služební řád domu* (Hausdienstordnung) z července 1943, ve kterém se dovídáme, že každý *starší domu* měl spolu se svým zástupcem v jim svěřeném domě bydlet a být neustále k dispozici. Zástupce byl k ruce *staršímu domu* především v administrativních záležitostech. Kromě již výše uvedených činností spadala do jeho kompetence i starost o veškerý inventář domu, zodpovědnost za celkové zatem-

Hugo Katz (1881–1944),
starší domu L 413.
Zdroj Národní archiv.

nění domu či péče o morálku jeho obyvatel prostřednictvím poradenství, případně poskytováním útěchy nebo naopak zprostředkováním kulturního programu ve spolupráci s Oddělením pro organizování volného času (*Freizeitgestaltung*). V případě úmrtí měli *starší domu* doručit oznámení o úmrtí obyvatele domu do kanceláře matricy a pohřebnictví v přízemí Ženijních kasáren (E IIIa).¹⁴ Seznam věcí z pozůstalosti po zemřelém měl *starší domu* se dvěma svědky sepsat a odeslat do kanceláře *Pozůstalostního soudu* (Nachlassgericht), sídlícího na pokoji č. 113 v Magdeburských kasárnách (B V).¹⁵ Samotné věci z pozůstalosti si po ověření totožnosti podle osobního dokladu měl vyzvednout člen transportního vedení Pavel Hammerschlag (nar. 1896). Jakoukoliv „krádež“ z pozůstalosti měl *starší domu* nahlásit *kriminální strážci ghetta* (Kriminalwache). Jeho úkolem bylo také pro *Pozůstalostní soud* uvést jména všech případných dědiců.¹⁶

Každému *staršímu domu* měli být k dispozici i *starší pokoje* (Zimmerälterster). Minimální počet obyvatel domova, za který tyto lidé zodpovídali, musel být vždy vyšší než třicet osob. Na ně byly kromě výše uvedených úkolů v rozsahu místnosti nebo místností delegovány další úkoly jako větrání pokojů nebo urovňování sporů mezi obyvateli.¹⁷ U domů, kde bylo ubytováno více jak pět set osob,

nabízela tato směrnice možnost kooptace tzv. Hausgruppenältesterů, kteří mohli zodpovídat za jednotlivá patra nebo části domu, podobně jako tomu bylo u kasárenských objektů, kde za jednotlivé části kasáren zodpovídal tzv. *starší skupiny (pokoje)* (Gruppenältester).¹⁸⁾ Jako podpora *starších domu*, ovšem bez jakýchkoliv rozhodovacích pravomocí, byl k ruce *pomocník* (Helfer). Jejich počet rostl v závislosti na obsazenosti jednotlivých domů. Jeden *pomocník* byl ustaven v případě, že dům měl méně než 250 osob a po každých padesáti osobách navíc měl dům nárok na *pomocníka* dalšího. V domech přes 550 osob tak mohlo působit až pět *pomocníků*. Jejich počet se zvýšil o jednoho v případě, že v domě vedli kartotéku nemocných. Měli pomáhat s administrativní prací a zajišťovat hromadné přesuny obyvatel domů uvnitř ghetta.¹⁹⁾ Kromě *domovní stravovací komise* (Hausmenagekommission), která sice podléhala *staršímu domu*, ale nebyla jím jmenována,²⁰⁾ se na chodu domu podílela i *záchodová strážní služba* (Klosettwachdienst), která měla dozorčí a úklidovou službu u toalet, pisoárů a latrín vždy od 6 do 22 hodin. V některých případech byla služba činná i během noci. V případě znečištění záchodu měla služba provinilce nahlásit *staršímu domu*. Ten se v případě technické poruchy záchodů postaral také o jejich odstavení. Podle vzpomínek Alice Randt, vrchní sestry v domově L 120, trvala záchodová služba vždy hodinu, a poté došlo k výměně „stráže“. Podle jejích slov se na službě musel podílet každý jen trochu chůze schopný obyvatel domu a podle rozpisu vycházela na jednoho člověka dvakrát do týdne.²¹⁾ *Starší domu* se podle Denního rozkazu č. 192 musel postarat také o úklid v okolí domovních studní a postavit ke studni *studniční stráž* (Brunnenwache).²²⁾

Trochu s nádechem ironie působí anonymní báseň „12 wichtige Punkte für Hausälteste und Insassen“. Tato důležitá „přikázání“, z nichž například šesté znělo „*Willst Du bleiben ohne Strafen / Darfst Du nie in Kleidern schlafen*“, byla podle autora pro terezínské vězně podstatnější než Mojžíšovo Desatero.²³⁾

Důležitá byla pro fungování celého domu kooperace *Bytového hospodářství* (Raumwirtschaft) a *starších domu*. Na základě instrukcí v ubytovacích záležitostech, konkrétně při umísťování jednotlivých vězňů v domě, byla pro *starší domu* stanovena pravidla. Podle bodu 4 záleželo jen na *starším domu*, kde osoby v domě ubytuje. K tomu mu sloužily i průběžně doplňované přehledy o možnosti normálního, nouzového a půdního obsazení domu. Principiální zásadou ovšem bylo, že musel dbát na rovnoměrné rozmístění osob do jednotlivých pokojů. Výjimku mu mohlo povolit jen *Bytové hospodářství*.²⁴⁾ Jelikož nouzové ubytování bylo spojeno se spaním bez postele na zemi, zneužívali někteří vězni rozhodnutí oddělení *Zdravotnictví*, že nemocným v režimu nouzového ubytování se mělo po dobu nemoci uvolnit místo v režimu normálního ubytování v posteli. Tento systém zamýšlený jako pomoc nemocným byl zanedlouho zrušen, neboť „*da die Ärzte derart viele Bescheinigungen ausfolgten, dass es zu einer ständigen Zirkulation führte, und die ursprüngliche Absicht, akut Erkrankte vorübergehend besser unterzubringen vereitelt wurde.*“²⁵⁾ Z rozhodnutí *Bytového hospodářství* nemohl *starší domu* manipulovat ani uvolněnými místy po odjezdu čtyř velkých trans-

portů na Východ v září a prosinci 1943, kdy celkový počet terezínských vězňů poklesl o deset tisíc na 35 000 osob. I přesuny uvnitř samotných domů a kasáren byly prohlášeny za neplatné a přestěhovaný se musel vrátit na místo, odkud předtím odešel.²⁶⁾

V době, kdy celé ghetto žilo příjezdem delegátů Mezinárodního výboru červeného kříže, obdrželi *starší domu* bezpočet pokynů, mezi nimi i následující: „*Es wird gebeten, allen Hausältesten nochmals in Erinnerung zu bringen, dass die Müllkisten zugedeckt sein müssen, dass die Pissoire öfters gespült werden müssen und dass die Klosettüren nach Möglichkeit geschlossen bleiben müssen. Desgleichen sind bei Müllbunkern die Deckel resp. die Bunkertüren zu schliessen und die Umgebung der Bunker in Ordnung zu halten.*“²⁷⁾

Podobně tomu bylo i u obsluhy a dozoru nad vodovodními kohoutky, které měla na starosti *vodní služba* (Wasserdienst).²⁸⁾ Z rozhodnutí *staršího kasáren* E I Karla Pragera se na *noční záchodové hlídce* (Nacht-Clo-Wache) mělo podílet postupně veškeré osazenstvo kasáren a „*odmítnutí této služby, která přijde vhod zájmu veškerého osazenstva, bude bráno jako těžké odpírání služebních povinností.*“²⁹⁾

Podle velikosti domu se pod dozorem a materiálním zabezpečením *staršího domu* podíleli na úklidových pracích i „zaměstnanci“ tzv. *čistící služby* (Reinigungsdienst). Do 100 obyvatel byl pro dům vyčleněn kolektiv čtyř osob, od 100 do 200 obyvatel to bylo již sedm a od 200 do 300 osob dokonce deset jedinců starajících se o úklid domu, dvora či schodiště. Každé další navýšení stavu domu o 100 obyvatel znamenalo nárůst o další dvě pracující osoby. Obsazenost domu se přitom řídila normami stanovenými oddělením *Bytového hospodářství*, které oficiálně počítaly s 2,4 m² na jednoho obyvatele ghetta.³⁰⁾ *Čistící služba* se starala jen o společné prostory, úklid místností byl prováděn osobami vybranými *starším pokoje* (Zimmerältester) tak, aby v 8 a 14 hodin byl pokoj uklizen.³¹⁾

Podle možností měla být v každém domě zřízena minimálně jedna *ohřívárna* (Aufwärmeküche). Do služby v ní se měly zapracovat vždy dvojice starých zkušených žen. *Starší domu* měl pro ně zajistit topivo a vykonávat v nich častější námatkové kontroly.³²⁾ Směrnice pro ohřívárny stanovila dobu využívání na rozmezí od 9 do 13.30 a od 16 do 19.30 hod. Současně mezi důležité body patřilo i stanovení přednostního obslužení nemocných a zákaz za ohřev jídla požadovat nějaké náhrady. Členy služby v ohřívárnách se však nesměli stát žádní členové rodiny či příbuzní *staršího domu*.³³⁾ Podle přehledu činnosti židovské správy za rok 1943 bylo v lednu 1943 v provozu jedenáct ohříváren a v prosinci téhož roku již patnáct, které byly využity v 206 647 případech.³⁴⁾ Podle rozpisu povoleného množství uhlí na přelomu let 1944 a 1945 bylo na každá kamna v ohřívárně v určené dny (tzv. Heiztagy) vydáváno 15 kg hnědého uhlí a cca 0,6 kg hnědého uhlí na každý kilogram prádla, který se měl v domovní prádelně vyprat.³⁵⁾ Dvanáctým bodem *služebního řádu domu* byly totiž i instrukce ke zřízení a vedení prádelen (Waschküche). Kromě osob, které mohly využít této možnosti, se měl *starší domu* postarat i o praní prádla obyvatel s omezenou pohyblivostí.³⁶⁾ Pomocníkem ne-

pohyblivým obyvatelům domova byl také *nosič jídla a nákladů* (Essen-Lastenträger). Nad padesát nepohyblivých osob v domě měl *starší domu* k dispozici až čtyři nosiče jídla a různého nákladu.³⁷⁾ Židovská samospráva také podpořila možnost zaměstnat *stráž schnoucího prádla* (Wäsche-Trocknungs-Wache) na dvorech nebo na půdách domu.³⁸⁾

Leo Demner, *starší domu* chlapeckého domova L 417, se o své činnosti v příspěvku k ročnímu trvání existence domova vyjádřil, že „*udržování budovy převzali tak zvaní „technici“ – Hausältester, Materialbeschaffer, Hausmechaniker (plus Lehrling), Leiterin der Putzkolonne plus 8, Reinigung der Höfe, Hausdienst, všichni tito stojí ve dne, někdy i v noci v boji proti technickým poruchám, nedostatkům, nečistotě a špíně a v poslední řadě i v boji proti neopatrnosti, lajdáctví a dokonce vandalismu.*“³⁹⁾

Pravomoc káznit prohřešky obyvatel domova neměl sám *starší domu*, ale pouze *starší blokový* (Blockältester) a *starší kasáren* (Gebäudeältester). Podle § 14 *Zvláštního táborového řádu* mohli udělit pořádkové nebo disciplinární tresty. Mezi pořádkové tresty, proti kterým nebylo ze strany vězňů možné odvolání, patřily přísná důtka nebo práce během osobního volna, v maximální výši od čtyř hodin až po tři dny. Přísnějšími tresty, které již měly dopad na životní kondici vězňů, bylo odnětí denní porce chleba nebo odnětí teplého jídla, resp. jídel. Mezi disciplinární tresty patřil zákaz vycházení tři nebo osm dní (Ausgehspere).⁴⁰⁾ Ovšem jako úřední osoby požívali *starší domu* jisté ochrany, o čemž svědčí i oznámení o peněžním trestu 50 ghettokorun pro *vedoucího setniny v zemědělství* (Hundertschaft) Otto Kohna (nar. 1898), který urazil *staršího domu* ve výkonu služby.⁴¹⁾ Gisella Konstreicherová (nar. 1889) byla za stejný prohřešek potrestána mnohem přísněji, odsouzena byla na pět dní vězení. Nakonec se jí tento přečin stal osudným, neboť se odehrál v době registrací do zářijových transportů 1943 a ona s transportem Dm opustila ghetto.⁴²⁾ I později bylo ustáleným trestem za urážku *staršího domu* pro provinilce dva až pět dnů vězení nebo peněžní trest.⁴³⁾

Starší domu také přebírali od vězňů *denní propustky* (Tagesdurchlassscheine) a odevzdávali je na ústřední sekretariát, kde se kontrolovalo, zda byly odevzdány v řádném termínu. V případech, že denní propustky nebyly odevzdány včas, hrozilo držitelům propustek zadržení a trest.⁴⁴⁾ Podle *denních rozkazů* měl *starší domu* povinnost přísné kontroly a případně nahlásit provinilce, pokud by se obyvatelé jemu svěřeného domu pokoušeli neposlechnout příkazů služebny SS, aby se nezdržovali na ulici, kudy prochází transport mířící do ghetta,⁴⁵⁾ nebo pokud by u sebe neměli občanskou legitimaci, potvrzení nebo *průkaz totožnosti* (Kennkarte).⁴⁶⁾

Starší domu byl ovšem také kázeňsky potrestán svými nadřízenými, pokud řádně neplnil své povinnosti nebo poškozoval jemu svěřené obyvatele domu. *Starší domu* L 215 Berthold Weissmandl (nar. 1875) byl potrestán dvěma měsíci vězení, neboť si část „nafasovaného“ cukru pro obyvatele domu nechal pro sebe. Současně byl zbaven práva vykonávat práci v úřadech židovské samosprávy.⁴⁷⁾

Tresty hrozily i za nedokonalé zatemnění. Časté kontroly činnosti *starších po-*

koje a starších domu byly prováděny nadřízenými orgány Vedení budov a Detektivním oddělením nebo příslušníky stráže ghetta (Ghetto-Wache). V oběžníku pro všechny starší bloku nebo starší budovy je výslovně uvedeno: „...derjenige Verantwortliche, welcher den Raum für den er verantwortlich ist, nicht genügend verdunkelt hat, mit einer Bestrafung, wie es laut Verdunklungsvorschriften außerhalb des Ghettos gilt, d. i. mit Konzentrationslager zu rechnen hat.“⁴⁸⁾ Starší domu měli dbát, aby pět minut před začátkem zatmění byla všude na pokojích zhasnuta světla a na marodkách, ve kterých se svítilo, muselo být světlo obaleno tmavým papírem.⁴⁹⁾ Hrozba koncentračním táborem se nenaplnila v případě staršího domu L 313, který byl potrestán třemi dny vězení a výtka, že jeho dům byl špatně zatměn.⁵⁰⁾ Dne 10. prosince 1943 byl zveřejněn záznam o odsouzení staršího domu MUDr. Alfreda Gottliebera (nar. 1888), který dostal dva dny vězení za neplnění povinností.⁵¹⁾ Moritz Fried (nar. 1882), starší domů L 310 a Q 308, byl odsouzen k pokutě 20 ghetto-korun, či v případě nezaplacení ke dvěma dnům vězení, neboť nezajistil dveře vedoucí do sklepa a jistý obyvatel domu utrpěl pádem ze schodů lehké zranění.⁵²⁾

Rozsahem práce se některým starším domu přibližovali starší pokoje v kasárnách (tzv. Gebäudeältester), kteří zodpovídali za 300 až 500 vězňů v několika místnostech. V Sudetských kasárnách proběhla tato vnitřní reorganizace na konci června 1942. Mezi největší pokoje patřily velké sály v Sudetských kasárnách, kam se mohlo umístit od 188 do 463 osob.⁵³⁾

Život starších domu přinášel především v roce 1942 jednu podstatnou výhodu, totiž možnost užívat jednu místnost pro pracovní i osobní záležitosti. V místnosti tak mohli přebývat i rodinní příslušníci. Kategorie starších domu se vyskytuje i v oficiální zprávě *Bytového hospodářství* (Raumwirtschaft). Hovoří se v ní o výměře životního prostoru pro přednostně ubytované (podle definice židovské administrativy všichni s životním prostorem větším než 3,5 m²) z poloviny května 1943 a března 1944 (tab. 1). Ve srovnání s nimi měl „obyčejný“ vězeň v květnu 1943 k dispozici pouze 2,44 m² v kasárnách a 2,04 m² v blocích domů.⁵⁴⁾ Podle dochovaných záznamů však téměř 45 osob alespoň dočasně nevyužívalo ubytování v domě, ale měly uvedenu adresu jedné místnosti nebo sálu Sudetských kasáren (E I), což činí 72 procent osob. Tyto záznamy se nacházely na kartách jednotlivých domů ghetta vyhotovených *Komisi pro převzetí města*.

Tabulka 1

Přednostně ubytovaní	Plocha celkem (m ²)		Obsazení (osob)		Plocha pro osobu / m ²	
	1943	1944	1943	1944	1943	1944
Štábní ubikace v B V	3 500	2 622	410	414	8,53	6,33
Prominenti	1 029	1 877	187	195	5,50	9,62
Starší domu	2 500	1 855	360	310	6,94	5,98

O přednostním ubytování starších domu se zmiňuje v záznamu popisujícím jeden svůj den v ghettu i vedoucí Oddělení péče (Fürsorge) MUDr. Karel Fleischmann (nar. 1897): „Směšně groteskní a pobuřující je rozdíl pokojů, v nichž bydlí „Hausältester“, obyčejně se svou manželkou, kde nestojí šláfmašiny [patrové kavalce – pozn. TF], kde je teplo, kde je čisto, kde se vaří a kde se jakž takž žije. Se-

znamuješ se s různými typy těchto domácích pánů, s typy tyranů, násilníků, chole-
riků, ale také s lidmi dobrého srdce a nekonečné trpělivosti a laskavosti. Poznáváš
lidi, kteří se vydali ze všeho, co v nich zbylo pozitivního, tělesně i duševně a teď se
podobají často jen mátohám, vymláčeným strojům, dýchavičným mašinám, které
s námahou táhnou hroznou zodpovědnost za sebou.⁴⁵⁵⁾

Ovšem pokud tato „privilegia“ platila v roce 1942, pak postupem doby se
v podmínkách proměny města oklešťovala. Po vyklizení Sudetských kasáren
(E I) v létě 1943 docházelo ke změně k horšímu, šlo to dokonce tak daleko, že si
starší domu stěžovali vedení ghetta, že „*der Hausälteste von 1944 wohnt heute
schlechter als ungemein viele Siedlungsbewohner und jene Hausältesten, die
Kanzlei und Wohnung in ein und demselben Raum zu vereinen haben, bekommen
von ihren Familienmitgliedern täglich, oder besser gesagt, nächtlich erbitterte Vor-
würfe wegen Störung der Nachtruhe zu hören; denn es gibt schon fast keinen An-
lass, bei dem der Hausälteste nicht auch geweckt werden würde.*“⁴⁵⁶⁾

O co hůře v kontrastu k jejich „pohodlí“ vypadala situace u zástupců star-
ších domu, tedy jejich „pravé ruky“, dosvědčuje žádost zástupce staršího domu
L 314, osmdesátiprocentního válečného poškozenec Fritze Szameka (nar. 1886).
Do funkce byl ustanoven v dubnu 1944 a svou žádost na výstavbu mansardy na
půdě domu ze srpna 1944 zdůvodnil takto: „...vom Juni 1943 bis Ende Jänner 1944
auf dem Boden und bis heute in einer, vom Chefarzt als vollständig ungesund be-
zeichneten Ubikation.“⁴⁵⁷⁾ Terezín nedobrovolně opustil posledním transportem
Ev do Auschwitz-Birkenau.

K ocenění práce starších domu už nestačily diplomy, které obdrželi k prvnímu
výročí jejich činnosti pro „nucené společenství“. Jeden ze zachovaných diplomů
byl udělen také staršímu domu L 219 Zikmundu Ledererovi, který se v Terezíně
dožil osvobození.⁴⁵⁸⁾

S ohledem na výdobytky ostatních skupin pracovníků žádalo shromáždění
starších domu v létě 1944 vedení ghetta o nápravu „*ganz unhaltbar gewordene
Lage*“. K dorovnání svých práv žádali vytvoření funkce jakéhosi ombudsmana
z jejich řad, který by hájil jejich zájmy. Dále žádali zařazení do stravovací katego-
rie S, tedy stejné jako pro těžce pracující, a také přiznání přídatku pro tělesně pra-
cující. Třetím a posledním požadavkem byla žádost o přídatky za noční služby
nad rámec stanovené pracovní doby.⁴⁵⁹⁾ Podání obsahovalo i nesplněné požadavky
z minulosti, jako bylo nedodání slíbené mimořádné dávky 20 kg salámu a dvou
housek z poloviny dubna 1944.⁴⁶⁰⁾ Žádost byla zdůvodněna několika případy totál-
ního psychického a fyzického zhroucení, dále pak argumentem, že úkoly starších
domu se za dva roky jejich činnosti podstatně rozšířily. Zatímco dříve se starali
pouze o ubytování, stravování a zajišťovali celkovou péči o obyvatele domu, tak
„*entwickelte sich im Wandel der Zeit praktisch zu einem unentbehrlich geworde-
nen Verbindungsoffizier zwischen allen vorhandenen Institutionen der Siedlung
und der Einwohnerschaft.*“⁴⁶¹⁾

O tom, že starší domu vytvářeli vlastní sociální skupinu, svědčily i zábavné
večery organizované pro ně a jejich partnery. Jeden z takových večerů se usku-

tečnil v lednu 1943, další pak v červenci 1944 v rámci dvouletého výročí uvedení do služby. Toto setkání se konalo v Sokolovně (C I) a na programu byla dětská opera *Brundibár*, od 20.30 hodin hrál k tanci a poslechu Swing orchestr a vystoupil také Kurt Gerron.⁶²⁾

Po odjezdu poslední vlny transportů na podzim 1944 byl 28. listopadu 1944 vydán nový řád pro *Vedení budov*. Nejmarkantnější změnou bylo přejmenování dosavadních funkcí: *starší* (Ältester) se měnil na *vedoucího* (Leiter), *správce* (Verwalter) či *dozor* (Aufsicht). Proto po tomto datu už v blocích domů, domech a na pokojích vykonával svou činnost jen tzv. Blockleiter, Hausverwalter a Zimmeraufsicht. Činnost *správce domu* byla pro jemu vytyčený úsek definována následovně: „... *ist für die Aufrechterhaltung, der Ordnung, Ruhe, Reinlichkeit im Gebäude verantwortlich, ebenso für wichtige Standesführung sowie Bekanntgabe und Durchführung aller Weisungen übergeordneter Stellen.*“⁶³⁾

K hlavním činnostem *starších domu* patřila během odbavování transportů příprava všech předvolaných k odvedení na služebnu SS. Margarete Pedde to při absenci *staršího domu*, který byl i s manželkou během zářijových transportů v roce 1943 zařazen do transportní rezervy, vnímala takto: „...*ich bin bald verrückt geworden. Denn der Gedanke, dass man für jeden Fehler zur Rechenschaft gezogen wird, ist nicht so einfach.*“⁶⁴⁾

Po odchodu účastníků transportu na shromaždiště měli *starší domu* odpovědnost za zanechaný inventář v místnostech a v případě odchodu všech obyvatel pokoje museli místnost uzamknout až do rozhodnutí *Bytového hospodářství*.⁶⁵⁾

Vztahovala se v systému deportací na *starší domu* nějaká ochrana? Růžena Brösslerová v rozhovoru pro Židovské muzeum v Praze tvrdila, že „*jeden z tatínků těch děvčat byl hausältester v nějakém bloku, měl pozici, nemusel pryč.*“⁶⁶⁾

Podářilo se dohledat data k osudu 115 mužů a žen působících v uvedené funkci, dalších dvacet mužů známe sice podle jmen, ale nelze je na základě neúplných údajů úplně ztotožnit. Na základě analýzy databáze terezínských vězňů lze konstatovat, že pozice *staršího domu* byla jen „dočasně“ chráněna a vůbec neznamenala, že by tato skupina byla z transportů vyjmuta. Devadesát osob, což je 78 procent z celkového počtu *starších domu*, o nichž jsme měli data k dispozici, bylo po ustanovení do funkce v červenci 1942 deportováno dále na Východ a dalších třináct zemřelo v Terezíně na rozličné nemoci. Jen dvanáct se dožilo osvobození.

Tabulka 2

Počet <i>starších domu</i> (Hausältester)	Deportace 1942	Deportace 1943	Deportace 1944	Zemřel v Terezíně	Osvobozen v Terezíně
115	11	16	63	13	12

Zachoval se rozpis jednotlivých oddělení terezínské židovské samosprávy o odchodu jejích pracovníků transporty Dr a Ds v prosinci 1943 do Auschwitz-Birkenau. Do transportů bylo zařazeno devět *starších domu* (7 mužů a 2 ženy),

dále jedna *starší sálu* (Saalälteste), 61 *starších pokojů* (21 mužů a 40 žen), jedna osoba ze *záchodové stráže* (Klowache) a 277 osob pracujících v *domovní službě* (Hausdienst).⁶⁷⁾

Z deníku Arnošta Kleina, *staršího domu* Q 314, se dovídáme o jeho zápase o život v době transportní vlny českých přestárlých osob směřujících na podzim 1942 do Treblinky:

První zařazení: „Z našich obyvatel je zařazeno 16 osob do polského transportu, jsem také mezi nimi, ale jako vedoucí domu jsem vyreklamován a od vedoucího Ing. Elberta jsem byl o tom spěšným poslem vyrozuměn, což mu přičítám velice k dobru.“

Druhé zařazení: „O den později, okolo 12 hodin v noci dostanu zařazení do transportu Bx a balím si věci, neboť se smí vzít pouze baťoh, betrolí a příruční zavazadlo. Vše ostatní zůstane zde! Jsem stěží vyreklamován, což bylo tentokrát o mnoho těžší, neboť z transportu sestávajícího z Čechů a Němců je vyjmuto 900 Němců a byli ihned doplněni povolánými Čechy. Při reklamaci mi byl velmi nápomocen P. B. a domnívám se, že k tomu přispěl více než moji nadřízení byrokrat (Bonzen)!“

Třetí zařazení: „Do transportu By jsem byl zařazen potřetí, ale na popud vedoucího okrsku (Bezirksältester) bez okolků vyreklamován.“⁶⁸⁾

Jak v přehledu vidíme, tak pro většinu *starších domu* byla poslední terezínskou kapitolou podzimní vlna transportů v roce 1944, ačkoliv tomu z počátku nic nenavědčovalo. Willy Mahler, Gruppenältester v Hannoverských kasárnách, si do svého deníku napsal, že *starší domu* převzali úseky kasáren od těch, kteří byli zařazení do transportu. „Po neklidné noci Truda jde do Glimmeru a já do kanceláře. Zde jsou již shromážděni četní Hausältesteři určené vedením k převzetí naší agendy. HÁ Bruno Fürth z L 306 přebírá můj rayon.“⁶⁹⁾

Vír transportů ovšem nakonec pohltit i většinu *starších domu*, jak si do svého deníku poměrně výstižně napsal tehdy třináctiletý Pavel Weiner: „Na obzoru se jeví zítřejší transport. Takového rázu tady ještě nebyl. Je to tak. Všichni [z] administrativy a Innereverwaltung [se] jdou registrovat a vesměs všichni pojedou. Není mi jich vůbec líto, jelikož ti ještě nikdy neokusili transport. Půjdou všichni Hausältesteři a Gebäudeältesteři atd.“⁷⁰⁾ Dne 16. října 1944 opouští terezínské ghetto nejméně čtrnáct *starších domu*, z nichž se žádný nedožije osvobození. Podle přehledu všech práceschopných mužů ve stáří mezi 18 a 45 lety (ročníky 1899–1926) měla poslední vlna transportů na obsazenost jednotlivých oddělení drtivý dopad. V této věkové kategorii nezbyl nikdo v oddělení *Bytového hospodářství*, *Rabinátu*, *Banky židovské samosprávy* a *Veřejné stráže* (Gemeindewache). Nikdo nezbyl ani v *Domovní službě* (Hausdienst), v činnosti *ohříváren* (Wärme-Küche), zůstali jen čtyři muži v oddělení *Vedení budov*.⁷¹⁾

Kvůli příchodu evakuačních transportů na přelomu dubna a května 1945 byly vyklizeny Drážďanské kasárny, přičemž došlo k masívní ztrátě (včetně krádeží) zavazadel mnoha *starších nepohyblivých vězeňkyň*. *Vedení budov* dalo *správcům domu* příkaz, aby pomohli *Pátrací službě* a ve svěřených objektech provedli kontrolu všech neznámých zavazadel.⁷²⁾

Jedním z posledních důležitých úkolů *starších domu* po osvobození byla jejich povinnost připevnit osobám, které onemocněly tyfem, na krk tabulku ze dřeva nebo lepenky. Docent Vedder, pověřený likvidací tyfové epidemie, připomínal, že tato tabulka se základními údaji o pacientovi má být napsána nesmyvatelným inkoustem (Wäschetinte), aby údaje na ní byly i po dezinfekční koupeli a následném přemístění do nemocnice u těžce nemocných pacientů zjistitelné.⁷³⁾ *Vedení budov* připomenulo v oběžníku č. 374 z 30. dubna 1945, že všichni původní vězni měli obdržet mýdlo, vězni z evakuačních transportů navíc polovinu role toaletního papíru a *starší domu* měli vězeňkyním z evakuačních transportů poskytnout i hygienické potřeby a zubní prášek. *Starší domu* měli pro vězně k dispozici také jednu krabičku záplek.⁷⁴⁾

To byla poslední etapa činnosti skupiny vězňů, kteří patřili k důležitým článkům židovské samosprávy ghetta a v naprosté většině sdíleli tragický osud se svými spoluvězni. Tuto skutečnost jsem chtěl v článku připomenout.

Poznámky

¹⁾ Památník Terezín (dále PT), A 4237, Píseň na rozloučenou s Hamburkem, 1. 11. 1943.

²⁾ Státní okresní archiv Litoměřice se sídlem v Lovosicích (dále SOKA Litoměřice), fond Ghetto Terezín, kart. 1, inv. č. 2, sl. F II (Q 605). Tamtéž, kart. 8, inv. č. 93, sl. Q 605. Tamtéž, kart. 7, inv. č. 82, sl. Q 608. Tamtéž, kart. 12, inv. č. 120, Q 808, složka obsahuje i kartu domu Q 705. Tamtéž, kart. 12, inv. č. 115, Q 804, složka obsahuje i kartu domu L 110. Tamtéž, kart. 1 inv. č. 2, sl. L 403.

³⁾ Tamtéž, kart. 6, inv. č. 70, L 223.

⁴⁾ Archiv Židovského muzea v Praze (dále AŽMP), fond Terezín (T), inv. č. 82, fol. 26, Robert Prochník, Juden in Theresienstadt. Ein statistischer Bericht, 14. 7. 1945. Srov. Yad Vashem Archive (YVA) [online]. Theresienstadt Collection (O.64), File 409 (dále O.64 / 409), fol. 149, Innere Verwaltung, b. d. [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/>. Zde je uvedeno, že 1. 1. 1943 se Správa budov starala o 14 kasáren, 166 domů a 5 (dřevěných) baráků, k 31. 12. 1943 již jen o 10 kasáren, 164 domů a 20 baráků.

⁵⁾ Z dokumentů k terezínskému ghettu jsem dohledal ještě dalších sedm osob, které byly *zástupci staršího domu* (Hausältester-Stellvertreter).

⁶⁾ Anna HYNDRÁKOVÁ – Raisa MACHATKOVÁ – Jaroslava MILOTOVÁ (edd.), Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941–1945 (Regesta), Praha 2003, Denní rozkaz [Tagesbefehl] č. 161, 29. 6. 1942.

⁷⁾ U Adolfa Wurzela je však k dispozici korespondence z let 1943 a 1944 z Terezína do Prostějova, což by znamenalo, že nakonec nebyl deportován, ale zůstal v terezínském ghettu. Jeho osud je neznámý. Viz: AŽMP, T, inv. č. 327, Wurzel, Adolf: dopisnice z Terezína adresované Ervínu Herrmannovi do Prostějova, 17. 12. 1943 – 12. 9. 1944.

⁸⁾ Údaje pocházejí z projektu GAČR *Analýza přežití v terezínském ghettu*, které zpracovává CERGE-EI (prof. Štěpán Jurajda). Toto statistické srovnání má smysl jen v případě, pokud *starší domu*, kterým bylo přes 60 let, měli výhodu nebo nevýhodu při možnosti zařazení do transportu, či zda jejich pravděpodobnost přežití v Terezíně závisela na tom, že byli *starší domu*.

⁹⁾ Philipp MANES, *Als ob's ein Leben wär. Tatsachenbericht Theresienstadt 1942–1944*, Berlin 2005, s. 358.

¹⁰⁾ Elena MAKAROVA – Sergei MAKAROV – Victor KUPERMAN, *University Over The Abyss. The story behind 520 lecturers and 2,430 lectures in KZ Theresienstadt 1942–1944*, Jerusalem 2004, s. 440.

¹¹⁾ PT, A 10 549, Deník Margarette Pedde, 9. 9. 1943.

¹²⁾ YVA [online]. O.64 / 29, fol. 90–91, Richtlinien zur Fuehrung der Krankenkartei in Häusern, 18. 6. 1943 [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/>.

- ¹³⁾ AŽMP, T, inv. č. 150, Oběžník č. 113 z Tereziína (Oddělení vnitřní správy) ze dne 12. 8. 1943.
- ¹⁴⁾ YVA [online], O.64 / 409, fol. 62–67, Hausdienstordnung, červen 1943 [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/>.
- ¹⁵⁾ V červenci 1942 se cenné věci z pozůstalosti zemědělných musely odevzdávat vrchnímu soudnímu radovi JUDr. Birnbaumovi v době od 10.45 do 11.30 a od 16.30 do 17.00 hod. Viz. AMŽP, T, inv. č. 150, Oběžník Bezirksältesten (III) č. 6 z Tereziína ze dne 24. 7. 1942.
- ¹⁶⁾ AŽMP, T, inv. č. 178a, Správa budov v Tereziíně – různé směrnice pro činnost vedoucích budov a bloků, Merkblatt für die Hausältesten Nr. II, 7. 7. 1942.
- ¹⁷⁾ YVA [online], O.64 / 409, fol. 62–67, Hausdienstordnung, červen 1943 [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/>.
- ¹⁸⁾ Tamtéž.
- ¹⁹⁾ Tamtéž.
- ²⁰⁾ Anna HYNDRÁKOVÁ – Raisa MACHATKOVÁ – Jaroslava MILOTOVÁ (edd.), c. d., TB č. 193, 11. 8. 1942.
- ²¹⁾ YVA [online], O.64 / 104, Alice Randt, *Die Schleuse, Drei Jahre in Theresienstadt*, s. 25, b. d. [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/>.
- ²²⁾ Anna HYNDRÁKOVÁ – Raisa MACHATKOVÁ – Jaroslava MILOTOVÁ (edd.), c. d., TB č. 192, 10. 8. 1942.
- ²³⁾ AŽMP, T, inv. č. 84, Neznámý autor: Tereziín; 12 důležitých bodů pro *starší domu* a obyvatelé, b. d.
- ²⁴⁾ YVA [online], O.64 / 417, fol. 79, Instruktionen für die Hausältesten in Ubikationsangelegenheiten, 7. 5. 1943 [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/>.
- ²⁵⁾ YVA [online], O.64 / 417, fol. 28, Verlegung kranker Personen vom Notbelag auf Betten, b. d. [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/>.
- ²⁶⁾ YVA [online], O.64 / 417, fol. 107, 108, Belegung der durch die (Arbeits-)Transporte freigewordenen Plätze, 4. 9. 1943 a 17. 12. 1943 [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/>.
- ²⁷⁾ AŽMP, T, inv. č. 197, Abt. Innere Verwaltung, Müllkisten und Bunker, 22. 6. 1944.
- ²⁸⁾ YVA [online], O.64 / 409, fol. 62–67, Hausdienstordnung, červen 1943 [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/>.
- ²⁹⁾ YVA [online], O.64 / 409, fol. 189, Rundschreiben Nr. 373, 18. 2. 1943 [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/>.
- ³⁰⁾ YVA [online], O.64 / 409, fol. 62–67, Hausdienstordnung, červen 1943 [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/>. K oficiální míře osobního prostoru pro vězně viz karty jednotlivých domů v tereziínském ghettu. Výpočet vychází z poměru celkové obyvatelné plochy domu a doporučeného počtu obyvatel domu. SOKA Litoměřice, fond Ghetto Tereziín.
- ³¹⁾ AŽMP, T, inv. č. 150, Oběžník Bezirksältesten (IV) z Tereziína správcům domů ze dne 9. 7. 1942.
- ³²⁾ YVA [online], O.64 / 409, fol. 62–67, Hausdienstordnung, červen 1943 [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/>.
- ³³⁾ YVA [online], O.64 / 409, fol. 299, Richtlinien für die Haus-Wärmeküchen, květen 1943 [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/>.
- ³⁴⁾ YVA [online], O.64 / 409, fol. 149, Innere Verwaltung, b. d. [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/>.
- ³⁵⁾ YVA [online], O.64 / 29, fol. 51–52, Beachte beim Heizen – Merke Zuteilung, 13. 12. 1944 [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/>.
- ³⁶⁾ YVA [online], O.64 / 409, fol. 62–67, Hausdienstordnung, červen 1943 [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/>.
- ³⁷⁾ Tamtéž.
- ³⁸⁾ Tamtéž.
- ³⁹⁾ YVA [online], O.64 / 57, fol. 6–8, Leo Demner – Technická zpráva, 18. 10. 1943 [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/>.
- ⁴⁰⁾ YVA [online], O.64 / 409, fol. 42–45, Besondere Lagerordnung, 7. 1. 1943 [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/>. Srv. nestruturovaný Zvláštní táborový řád z 9. 2. 1942, který zavedl tyto tresty již v době, kdy funkce *staršího domu* ještě neexistovala. Tamtéž, fol. 48–51, Besondere Lagerordnung, 9. 2. 1942.
- ⁴¹⁾ Anna HYNDRÁKOVÁ – Raisa MACHATKOVÁ – Jaroslava MILOTOVÁ (edd.), c. d., TB č. 329, 3. 6. 1943.
- ⁴²⁾ Tamtéž, TB č. 353, 24. 8. 1943.
- ⁴³⁾ Tamtéž, TB č. 395, 29. 12. 1943. Friedländer Karl (Cv 14) – pět dní vězení za urážku zástupce *star-*

šího domu. Tamtéž, TB č. 399, 10. 1. 1944. Nussbaum Sofie (IV/12-478) – potrestána pokutou 100 ghettokoron za slovní urážku *staršího domu*.

⁴⁴⁾ Tamtéž, TB č. 184, 30. 7. 1942.

⁴⁵⁾ Tamtéž, TB č. 206, 3. 9. 1942.

⁴⁶⁾ Tamtéž, TB č. 221, 27. 9. 1942.

⁴⁷⁾ Tamtéž, TB č. 291, 21. 1. 1943.

⁴⁸⁾ YVA [online], O.64 / 29, fol. 59, Verdunklung, 4. 1. 1944 [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/>.

⁴⁹⁾ Anna HYNDRÁKOVÁ – Raisa MACHATKOVÁ – Jaroslava MILOTOVÁ (edd.), TB č. 187, 3. 8. 1942.

⁵⁰⁾ Tamtéž, TB č. 382, 23. 11. 1943.

⁵¹⁾ Tamtéž, TB č. 389, 10. 12. 1943.

⁵²⁾ Tamtéž, TB č. 410, 12. 2. 1944.

⁵³⁾ AŽMP, T, inv. č. 345, Soubory plánů terezínského ghetta.

⁵⁴⁾ AŽMP, T, inv. č. 172, Bytové hospodářství: zprávy o ubytování v Terezíně, 17. 5. 1943.

⁵⁵⁾ PT, A 1329, Karel Fleischmann: Terezínský den, s. 10, b. d.

⁵⁶⁾ AŽMP, T, inv. č. 2b, Přípis „Hausältestrü“ vedení o situaci v Terezíně, 9. 7. 1944.

⁵⁷⁾ YVA [online], O.64 / 29, fol. 125–126, Fritz Szamek na Ústřední sekretariát, 17. 8. 1944 [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/>.

⁵⁸⁾ AŽMP, T, inv. č. 327, Lederer, Zikmund: diplom za výstavbu Terezína (Hausältester L 219), 10. 7. 1943.

⁵⁹⁾ AŽMP, T, inv. č. 2b, Přípis „Hausältestrü“ vedení o situaci v Terezíně, 9. 7. 1944.

⁶⁰⁾ Tamtéž. V listopadu 1944 dostávaly sestry pracující v chorobinci přídavek 15 dkg salámu a tři housky týdně. Viz AŽMP, T, inv. č. 268, Přehled určený Oddělení zdravotnictví a péče v Terezíně týkající se zvýšení přídaveků, 29. 11. 1944.

⁶¹⁾ AŽMP, T, inv. č. 2b, Přípis „Hausältestrü“ o situaci v Terezíně, 9. 7. 1944.

⁶²⁾ YVA [online], O.64 / 409, fol. 205–206, Rundschreiben Nr. 54, 4. Bezirk, s. 3, 8. 1. 1943 [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/> a PT 4235, Upomínkový plakátek Feierabend der Hausältesten.

⁶³⁾ YVA [online], O.64 / 29, fol. 53, Neuordnung der Gebäudeleitung, 28. 11. 1944 [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/>.

⁶⁴⁾ PT A 10 549, Deník Margarete Pedde, 9. 9. 1943.

⁶⁵⁾ YVA [online], O.64 / 29, fol. 63, Belegung der durch die Transporte freigewordenen Plätze, 17. 12. 1943 [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/>.

⁶⁶⁾ AŽMP, Růžena Brösslerová, interview 126.

⁶⁷⁾ AŽMP, T, inv. č. 137, Číselné přehledy pracovníků, kteří odjeli prosincovými transporty v roce 1943, podle jejich pracovního zařazení v Terezíně.

⁶⁸⁾ AŽMP, T, inv. č. 324a, Deník a přílohy k deníku Arnošta Kleina, říjen 1942.

⁶⁹⁾ PT, A 5704, Deník Willyho Mahlera, 24. 9. 1944.

⁷⁰⁾ PT, A 6/93 K 1/Ghetto, Kopie deníku Pavla Weinera, záznam z 13. 10. 1944.

⁷¹⁾ AŽMP, T, inv. č. 156, Pracovní nasazení podle různých oborů nebo skupin obyvatelstva v ghettu, Männer 1899–1926, 2. 12. 1944.

⁷²⁾ AŽMP, T, inv. č. 178a, Správa budov v Terezíně – různé směrnice pro činnost vedoucích budov a bloků, Aussiedlung aus der Dresdner Kaserne, 29. 4. 1945. Tato pátrací činnost byla uložena *starším domu* již v srpnu 1942. Viz: Anna HYNDRÁKOVÁ – Raisa MACHATKOVÁ – Jaroslava MILOTOVÁ (edd.), c. d., TB č. 194, 13. 8. 1942.

⁷³⁾ YVA [online], O.64 / 55, fol. 5, Dringend!, 21. 5. 1945 [cit. 1. 4. 2019]. Dostupné z: <https://documents.yadvashem.org/>.

⁷⁴⁾ AŽMP, T, inv. č. 260, Oběžníky a zpravodaje oddělení Zdravotnictví a péče v Terezíně, Rundschreiben Nr. 374, 1. 5. 1945.

HOUSE ELDER (DER HAUSÄLTESTE) – AN INDISPENSABLE ADMINISTRATIVE PILLAR OF THE TEREZÍN GHETTO

Summary

Tomáš Fedorovič, Památník Terezín

The article offers a summary of information on the activities of the “middle management” of the Terezín Self-administration. The spotlight is focused on the function of *House Elders* (Hausältester), who served as an executive link, a cog in the machine of the Terezín Ghetto administration. Even though these were people known for their low degree of fitness for work, one may say that without their dedicated efforts the Terezín Ghetto would have descended into chaos since their key task was to play the role of an intermediary for all the departments of the Jewish Self-administration. The article presents statistics on 115 men and women who were appointed caretakers of houses in Terezín after its civilian population had left the town in the summer of 1942. It goes on to describe their living conditions, duties as well as their major privilege, namely to have their own room in an overcrowded Ghetto in 1942. Such premises were used by *House Elders* not only as their offices; they also shared them with their next of kin for accommodation.

According to statistical surveys *House Elders* enjoyed no greater protection than other inmates from transports, and most of them (90 people) were eventually deported further to the East. However, *House Elders*, aged over 60 years, had a 43% chance of survival, as compared with other groups of inmates who stood only a 10% average chance of surviving in the Ghetto.

DER HAUSÄLTESTE – EINE UNENTBEHRLICHE STÜTZE DER VERWALTUNG DES GHETTOS THERESIENSTADT

Resümee

Tomáš Fedorovič, Památník Terezín

Der Beitrag fasst Informationen über die Aktivitäten des „mittleren Managements“ der Theresienstädter Selbstverwaltung zusammen. Es handelt sich um die Funktion der *Hausältesten*, die das exekutive Glied im Räderwerk der Funktion des Ghettos Theresienstadt bildeten. Obgleich es sich dabei um Personen handelte, die vermindert arbeitsfähig waren, können wir sagen, dass ohne ihre aufopferungsvolle Tätigkeit das Ghetto Theresienstadt im Chaos versunken wäre, denn sie spielten die Rolle von Vermittlern für alle Abteilungen der jüdischen Selbstverwaltung. Dieser Beitrag bringt statistische Informationen über 115 Männer und Frauen, die ab dem Sommer 1942, nachdem die Zivilbevölkerung die Stadt verlassen hatte, Verwalter der ihnen anvertrauten Häuser wurden. Er beschreibt ihre Lebensbedingungen, Pflichten und auch ihr bedeutendes Privileg, 1942 im überfüllten Ghetto einen eigenen Raum zur Verfügung zu haben. Dieser Raum diente ihnen nicht nur als Büro, sondern sie teilten ihn gleichzeitig mit ihren Nächsten.

Aus der statistischen Untersuchung geht hervor, dass die *Hausältesten* keinen wesentlichen Schutz vor Transporten genossen und die meisten von ihnen (90 Personen) weiter nach Osten deportiert wurden. Über 60 Jahre alte *Hausälteste* hatten jedoch gegenüber anderen Häftlingsgruppen mit einer zehnpromzentigen eine dreiundvierzigprozentige Überlebenschance.

POBOČKY KONCENTRAČNÍHO TÁBORA FLOSSENBÜRG NA KARLOVARSKU A SOKOLOVSKU – PŘEHLED A GENEZE PIETNÍCH MÍST

Lubor Lacina, Severočeské muzeum v Liberci

K oblastem, v nichž ve druhé polovině druhé světové války existovalo několik poboček koncentračních táborů, patří také Karlovarsko a Sokolovsko. V letech 1942–1944 zde bylo zřízeno pět poboček koncentračního tábora Flossenbürg, z nich tři v první fázi podléhaly koncentračnímu táboru Ravensbrück. Jednotlivé pobočky byly geograficky položeny relativně blízko sebe, zřizovány však byly ze značně odlišných důvodů a nucené pracovní nasazení vězňů se vzájemně podstatně lišilo.

Vůbec první pobočný tábor koncentračního tábora Flossenbürg na území dnešní České republiky začal fungovat 19. srpna 1942 v obci Korunní zhruba v půli cesty mezi Ostrovem a Kláštercem nad Ohří. Jeho věžňové tvořili stavební komando, které vykonávalo práce v areálu stáčírny minerální vody firmy Heinrich Mattoni A. G. Tábor zanikl 15. července 1944 přesunem vězňů do kmenového tábora Flossenbürg.¹⁾

Jiná západočeská pobočka Flossenbürgu byla zřízena 17. května 1943 v Ostrově pro přesunutý výstrojný sklad SS. Další pobočný tábor byl založen v Nové Roli na Karlovarsku 7. prosince 1942 jako mužské stavební komando, později se však stal především ženským táborem. Vězeňkyně zde byly nasazeny jako dělnice v porcelánové manufaktuře, mužští věžňové vykonávali stavební práce v nedalekých Božičanech. Do výčtu flossenbüřských poboček v oblasti dnešního Karlovarského kraje patří ještě dva tábory. Ve Svatavě u Sokolova byly vězeňkyně od prosince 1943 nuceně nasazeny ve zbrojní výrobě, stejné pracovní určení platilo pro vězeňkyně v Kraslicích, kde byla pobočka Flossenbürgu zřízena 7. srpna 1944. S výjimkou tábora v Korunní a pracovního komanda v Božičanech jsou všechny ostatní flossenbüřské pobočky dnes připomínány pietními místy věnovanými obětem táborů.

Tábor ve Svatavě (Zwodau)

Pobočka koncentračního tábora Flossenbürg ve Svatavě byla zřízena jako rezervuár pracovních sil pro zbrojní leteckou výrobu firmy Luftfahrtgerätewerk Hakenfelde GmbH (LGW), která od září 1943 působila v bývalé přádelně Ignaz Schmieger A. G. Zwodau b. Falkenau b. Eger ve Svatavě. Tábor byl zřízen nejprve jako pobočka koncentračního tábora Ravensbrück, odkud byly do Svatavy přivezeny první vězeňkyně. Umístěny byly nejprve přímo v továrním areálu, v březnu 1944 však začal být o několik set metrů dál v místní části Podlesi budován barákový tábor, do kterého byly v létě téhož roku vězeňkyně přesunuty. V září 1944 byl tábor převeden pod správu Flossenbürgu.²⁾ Před příchodem evakuačních transportů na jaře 1945 činil stav tábora zhruba 750 vězeňkyň, v dubnu 1945

Svatava – informační tabule o táboře Zwodau. Foto Lubor Lacina.

vrostl z uvedených příčin na 2 500 až 3 000 vězňů. V té době v barákovém táboře propukla tyfová epidemie s následky až několika úmrtí denně. Další ženy se staly oběťmi pochodu smrti, který byl ze Svatavy vypraven 20. dubna 1945. O několik dní později se kolona vězeňů vrátila. Tábor byl osvobozen 7. května 1945 příchodem americké armády.³⁾

Pietní místo ve Svatavě-Podlesí

Krátce po skončení války byl barákový tábor v lokalitě Podlesí 26. června 1945 kvůli nebezpečí tyfové epidemie spálen,⁴⁾ stát zůstala jen jedna budova. Ta byla později také odstraněna a některé části bývalého táborového areálu byly zastavěny rodinnými domy. Na místě vznikly rovněž dva veřejné objekty – v jednom dodnes působí mateřská škola,⁵⁾ druhý byl vybudován jako pamětní síň obětí svatavského tábora.⁶⁾ Tato stálá výstava byla v několika etapách⁷⁾ provozována do roku 1990, po vzniku samostatné obce Svatava⁸⁾ byla expozice zrušena a její inventář převeden do muzea v Sokolově. Muzeum umístěné v sokolovském zámku v současnosti ve stálé historické expozici vystavuje soubor předmětů ze svatavské pamětní síně – fotografickou a kresebnou dokumentaci tábora, osobní předměty vězňů nebo vstupní tabuli z bývalé expozice. Budova svatavské pamětní síně byla po zrušení expozice adaptována na domov důchodců a dodnes je provozována jako objekt chráněného bydlení pro seniory.

V roce 1963 bylo v lokalitě tábora vybudováno pietní místo. Jeho středem je dlážděná plocha se sloupem a plastikou umučené ženy od akademické sochařky Daniely Vinopalové-Vodákové. Vše doplňují smuteční zeleň, vlajkové stožáry,

Svatava – pamětní deska v továrním areálu. Foto Lubor Lacina.

sedm kamenů s názvy domovských zemí vězněných žen⁹⁾ a kamenný blok s textem: „Na tomto místě stál v letech 1943–1945 ženský koncentrační tábor Svataava – Pobočka K. Z. Flossenbürg“.

Pietní místo se přirozeně stalo dějištěm pamětních akcí, nejvýznamnější z nich byly zřejmě mírové slavnosti,¹⁰⁾ které se konaly v různých nepravidelných termínech.¹¹⁾ Pietní akce se však ve Svataavě-Podlesí odehrávaly i při jiných příležitostech – v rámci návštěv oficiálních delegací¹²⁾ nebo ve dnech dobových výročí.¹³⁾ Podobně jako v jiných lokalitách i pietní místo ve Svataavě několikrát navštívily bývalé vězeňkyně tábora. Svataavský areál však v rámci okresu Sokolov zřejmě neměl tak výsadní postavení jako pietní prostory jiných pobočných táborů – periodické smuteční slavnosti na úrovni okresu Sokolov se konaly většinou přímo v okresním městě.¹⁴⁾

V roce 2010 byla obcí Svataava na zmíněné pietní místo instalována informační tabule s historií tábora a fotografickou dokumentací.¹⁵⁾ Dle informací v místním tisku je pietní místo v současnosti předmětem zvyšujícího se zájmu turistů a cyklistů.¹⁶⁾ Nezastavěná část lokality bývalého tábora je zarostlá náletovými dřevinami, které úřad městyse Svataava udržuje,¹⁷⁾ mezi kmeny stromů však lze stále dohledat malou vodní nádrž a součásti ohrazení tábora. Část ohrazení je i při vstupu na pietní místo.

Pamětní deska ve svataavské továrně

Na fasádě ve dvoře továrny ve svataavské ulici U Přádelny, kde byly pracovně nasazené vězeňkyně tábora, je umístěna dnes značně sešlá tabule s textem: „Zde pra-

Svatava – plastika na pietním místě. Foto Lubor Lacina.

Svatava – vstupní část pietního místa. Foto Lubor Lacina.

covaly v době II. světové války 1939–1945 internované ženy – příslušnice národů Francie. ČSR. Polska. Německa. Ukrajiny. Jugoslávie – mnohé se již nedožily osvobození – čest jejich památce!“

Sokolov – pamětní deska na židovském hřbitově.
Foto Lubor Lacina.

Pamětní deska na židovském hřbitově v Sokolově

Dne 5. května 2015 byla na židovském hřbitově v Sokolově odhalena pamětní deska obětem tábora ve Svatavě a pochodů smrti, které tábořem procházely.¹⁸⁾ Jejimi autory jsou sochař Jiří Černý a kameník Josef Kronus. Zároveň byla na hřbitov umístěna tabule s historií místní židovské obce a hřbitova (v textu jsou zmíněny i zde pochované oběti svatavského tábora) a byla zde také pokřtěna kniha Vladimíra Bružeňáka „Ve stínu Krušných hor“ o historii koncentračních táborů na Karlovarsku a Sokolovsku.¹⁹⁾

Tábor v Kraslicích (Graslitz)

Flossenbüřská pobočka v Kraslicích byla zřízena 7. srpna 1944 příchozím transportem vězeňkyň z Ravensbrücku, od 1. září byl tábor pod správou Flossenbürgu. Vězeňkyně byly stejně jako ve Svatavě nasazeny do letecké zbrojní výroby firmy Luftfahrtgerätewerk Hakenfelde GmbH (LGW), výrobní závody v obou místech byly poměrně úzce propojeny. Kraslické vězeňkyně byly po celou dobu existence tábora umístěny v továrním areálu, početní stav činil před příchodem evakuačních transportů z jiných poboček necelých 500 vězeňkyň. V polovině dubna 1945 byly z Kraslic vypraveny dva pochody smrti.²⁰⁾

Existenci tábora v Kraslicích dnes připomíná pamětní deska na fasádě tovární budovy v ulici Čs. armády s jednoduchým textem: „V této budově byl ve 2. světové válce umístěn Arbeitslager Graslitz pobočka K Z. Flossenbürg“.

Nová Role – informační tabule o táboře Neurohlau. Foto Lubor Lacina.

Tábor v Nové Roli (Neurohlau)

Dějiny další pobočky Flossenbürgu v západních Čechách začínají příchodem čtyřiceti mužských vězňů z kmenového tábora do Nové Role 7. prosince 1942. Vytvořili z nich stavební komando pro vybudování většího barákového tábora poblíž porcelánové manufaktury, kterou vlastnila a provozovala SS. Na začátku ledna 1943 bylo do Nové Role přemístěno padesát vězeňkyň z Ravensbrücku, v dalších obdobích jejich počet postupně narůstal. Ženy byly nuceně nasazeny do výroby porcelánu, částečně ale také vykonávaly práce ve zbrojní produkci firmy Messerschmitt AG. Dne 1. září 1944 byl celý novorolský tábor převeden pod správu Flossenbürgu. V závěru války také Novou Rolí prošly evakuační transporty, tehdy stav ženského tábora vystoupal nad jeden tisíc vězňů. Ve druhé polovině dubna 1945 byly ženy vyhnány na pochody smrti.²¹⁾

Mužští vězňové novorolského tábora byli mezi srpnem 1944 a květnem 1945 pracovní nasazeni ve stavebních komandech v nedalekých Božíčanech, na noc se však každý den vraceli do Nové Role.

Hromadný hrob na hřbitově

V dubnu 1945 do Nové Role přibyl transport vězňů z krušnohorské flossenbürské pobočky Johannegeorgenstadt. Během transportu mnoho vězňů zahynulo, ostatky několika desítek z nich byly pohřbeny do provizorního hrobu poblíž novorolského tábora.

Po skončení války Novou Roli navštívily vyšetřovací komise zemského národního výboru a mezinárodní vyšetřovací komise důstojníků spojeneckých ar-

Nová Role – společný hrob na městském hřbitově. Foto Lubor Lacina.

mád.²²⁾ Z hrobu u táborového areálu bylo 28. června 1945 exhumováno 41 zesnulých ruské, ukrajinské, polské, jugoslávské, francouzské, italské, české nebo neidentifikované národnosti. Těla zesnulých byla uložena do rakví a shromážděna na „apelplace“ dosud stojícího tábora, 30. června 1945 proběhla smuteční slavnost, při níž byly ostatky vězňů přeneseny na městský hřbitov a tam pietně pochovány ve společném hrobě.²³⁾

Pietní místo u hrobu prošlo během své existence četnými úpravami. V první fázi bylo hrobové pole označeno dřevěným křížem s trnovou korunou a o údržbu se staraly děti z místní družiny mládeže.²⁴⁾ V dokumentech z roku 1958 je hrob vyobrazen již s trvalým osazením – menším kamenným pylonem s pěticípou hvězdou na vrcholu a tabulkou s textem: „Památce umučených“. Další změnou pietní místo prošlo v roce 1971, tehdy nechal Městský národní výbor v Nové Roli hrob osadit stélou obloženou kamenem, která nese stejný text jako starší pomník a nově symbolický ostnatý drát.²⁵⁾ O další tři roky později však místo zdobil zase nový pomník – smuteční deska z tmavého kamene s opět totožným textem. I tento pomník byl postaven nákladem městského národního výboru.²⁶⁾ Také v dalších letech byl prostor dílčím způsobem upravován, v roce 1981 například byl opatřen mřížkovou dlažbou,²⁷⁾ ale zásadně se již nezměnil. Kromě každoročních květnových vzpomínkových shromáždění se na pietním místě konala řada mimořádných akcí – v červnu 1968 hřbitov například navštívily bývalé vězeňkyně tábora. Program mezinárodního setkání obsahoval mimo jiné putování po trase pochodu smrti z Nové Role v dubnu 1945, prohlídku porcelánky nebo návštěvu západočeských lázeňských měst.²⁸⁾ Další mezinárodní setkání se konalo v roce 1975.²⁹⁾

Nová Role – pomník v centru města. Foto Lubor Lacina.

V dubnu 1977 došlo u novorolského hrobu k vyzvednutí prsti do urny, která poté byla odeslána Československým svazem žen do Mezinárodního památníku Velké vlastenecké války v sovětském Soči.³⁰⁾

Pietní místo u nádraží

Areál novorolského tábora byl po skončení války využíván nejprve pro internaci členů nacistických organizací, poté jako odsunové středisko. V roce 1948 začaly být budovy rozebírány, na počátku šedesátých let byl tábor již zcela zlikvidován. Na jeho místě vznikla skládka odpadu z výroby porcelánu, škváry a komunálního odpadu. Ta byla v roce 1996 zrušena, prostor zrekultivován a dnes slouží jako pastvina. Existence tábora přímo v jeho lokalitě není připomínána.³¹⁾

Pomník obětem tábora byl zřízen v roce 1985 v zeleni před novorolským nádražím. Jedná se o nepravidelný kámen přivezený od Smolnické výsypky v Krušných horách, který je osazen tabulí s textem: „*Obětem a vězňům koncentračního tábora v Nové Roli z let 1942–1945. Občané města – květen 1985*“.³²⁾

V roce 2005 k pamětnímu kameni a smuteční zeleni přibyl mohutný dřevěný kříž s keramickým zvonkem. Slavnostně odhalen byl 8. května 2005, přičemž byl i posvěcen římskokatolickým farářem. Autory kříže jsou Jarmila a Heřman Koubovi.³³⁾

Pietní místo doplňuje ještě zasklená informační skříňka se schematickým plánem tábora a textem v českém, německém a anglickém jazyce. V minulosti skříňka neušla opakovanému poškození vandaly.³⁴⁾

Nová Role – pietní kříž. Foto Lubor Lacina.

Tábor v Ostrově (Schlackenwerth)

Na zámku v Ostrově, kde v letech 1943–1945 fungovala další pobočka koncentračního tábora Flossenbürg, bylo zařízení podobného typu provozováno již o několik let dříve. Krátce poté, co se Karlovarsko stalo součástí Německé říše, byli v ostrovském zámku na podzim 1938 internováni odpůrci nacistů zatčení operačním oddílem karlovarského gestapa. Po zániku zbytku Československa v březnu 1939 se Ostrov stal navíc místem internace českých odpůrců nacistů ze západních Čech, například z Plzeňska. Tábor byl v dokumentech označován jako „Übungslager“ a fungoval v ostrovském zámeckém areálu do srpna 1939.³⁵⁾

Druhé vězeňské zařízení ve stejné budově bylo zřízeno 17. května 1943 v souvislosti s přesunem výstrojního skladu SS z Berlína do Ostrova. Vězňové koncentračního tábora Flossenbürg (někteří byli přivezeni i ze Sachsenhausenu) zde vykonávali stavební práce na poškozeném a později také vyhořelém zámku, další byli nuceni pracovat jako krejčí nebo obuvníci ve výstrojním skladu. Na konci roku 1944 byl tábor po požáru zámku přesunut do sousedního objektu hostince „Zum Westfallen“ a flossenbürská pobočka nakonec fungovala až do druhé poloviny dubna 1945, kdy byli ostrovští vězni přemístěni do pobočného tábora v Litoměřicích.³⁶⁾

Pamětní deska na zámku

Pietní místo připomínající existenci koncentračního tábora v Ostrově vzniklo v roce 1962 – ve dnech 12. a 13. května ve městě proběhla krajská manifestace Svazu protifašistických bojovníků, v jejímž rámci byla na fasádě zámku odhalena

Ostrov – pamětní deska na fasádě zámku. Foto Lubor Lacina.

Ostrov – pamětní deska (detail). Foto Lubor Lacina.

pamětní deska s textem „*Na paměť obětí umučených fašisty v koncentračním táboře Ostrov. Měst NV Ostrov 13. V. 1962*“.³⁷⁾

V roce 1963 bylo v rámci pietní slavnosti u pamětní desky uděleno čestné občanství města bývalým ostrovským vězňům.³⁸⁾ Kromě periodických připomín-

kových akcí byly věnce nebo kytice k pamětní desce pokládány také například v rámci mírového pochodu z Jáchymova do Ostrova.³⁹⁾

Pietní místo v kapli svatého Floriána

Součástí klášterního areálu v Ostrově je barokní kaple svatého Floriána, do které byl v roce 1933 instalován památník obětem světové války. Někdy po roce 1945 byl odstraněn a kaple zchátrala, v roce 2007 však bylo po rekonstrukci objektu navázáno na předválečnou tradici a v kapli byl zřízen „Památník obětem násilí na Ostrovsku ve 20. století“.

K pietnímu sdělení v památníku jsou využity vnitřní stěny kaple – na jedné z nich je umístěn kříž a skleněná deska s textem „*Památce českých a německých obyvatel Ostrovska a všech, kteří zde trpěli z národnostních, rasových, politických nebo náboženských důvodů v průběhu dvacátého století.*“⁴⁰⁾ Na jiných místech v kapli najdeme podobné desky s texty, které se týkají útrap místních obyvatel ve 20. století včetně částečně mylné informace o ostrovské pobočce koncentračního tábora Flossenbürg: „*V březnu roku 1939 byla v ostrovském zámku zřízena, jako první na našem území, pobočka koncentračního tábora ve Flossenbürgu, později změněná na výstrojní sklady SS s vězeňským pracovním komandem. V letech 1939 až 1945 prošlo táborem na osm set vězňů a mnoho z nich podlehl následkům krutého zacházení.*“ Podobu celého pietního místa v kapli svatého Floriána doplňuje soubor plastik křížové cesty, které během internace v táboře nucených prací ve Vykmánově u Ostrova vytvořil akademický sochař Jaroslav Šlezinger.⁴¹⁾

Poděkování

Za vstřícnost a pomoc při dohledávání informací děkuji panu Jiřímu Beranovi z Muzea Sokolov.

Poznámky

¹⁾ Alfons ADAM, Krondorf-Sauerbrunn (Korunní), in: W. BENZ a B. DISTEL (ed.), Flossenbürg. Das Konzentrationslager Flössenbürg und seine Außenlager, München 2007, s. 166–168.

²⁾ Některé vědecké práce tábor ve Svatavě chápou jako dvě samostatně vedené a časově po sobě existující pobočky. Například historik Rolf SCHMOLLING v encyklopedii „Der Ort des Terrors“ (2007) a jejím separátu „Flossenbürg“ (citace v poznámce níže) svatavský tábor popisuje ve dvou samostatných heslech „Falkenau“ a „Zwodau“, přičemž hraničním okamžikem mezi oběma hesly je přesun vězeňkyn z prostor svatavské továrny do barákového tábora. Dva postupně existující tábory jsou uváděny i v jiných zdrojích, naproti tomu další práce tvrdí, že pobočky „Falkenau“ a „Zwodau“ jsou jen dvěma dílčími fázemi jediného tábora řízeného nejprve z Ravensbrücku a následně z Flossenbürgu.

³⁾ Rolf SCHMOLLING, Falkenau (Sokolov), in: W. BENZ a B. DISTEL (ed.), Flossenbürg: Das Konzentrationslager Flössenbürg und seine Außenlager, München 2007, s. 100–103. – Rolf SCHMOLLING, Zwodau (Svatava), in: W. BENZ a B. DISTEL (ed.), Flossenbürg: Das Konzentrationslager Flössenbürg und seine Außenlager, München 2007, s. 283–285.

⁴⁾ Václav NĚMEC, Ženský koncentrační tábor Svatava 1943–1945, Sokolov, nedatováno.

⁵⁾ SOKA Sokolov, kronika města Sokolova 1975–1981, zápis za rok 1976.

⁶⁾ Historik Vladimír Bružeňák ve své práci „Ve stínu Krušných hor“ uvádí, že budova pamětní sí-

- ně byla postavena na základech jednoho z vězeňských baráků. – Vladimír BRUŽEŇÁK, *Ve stínu Krušných hor. Z historie poboček koncentračního tábora Flossenbürg na Karlovarsku a Sokolovsku (Svatava, Kraslice, Nová Role, Ostrov a Korunní) a pochodů smrti*, Cheb 2015, s. 166.
- ⁷¹ Jedno dílčí otevření pamětní síně proběhlo v roce 1979, o čemž více uvádí kronika města Sokolova: „15. listopadu 1979 byla ve Svatavě za přítomnosti předsedy České mírové rady prof. A. Stejskala otevřena rekonstruovaná pamětní síň. Při úpravách se zejména aktivně podíleli členové ČSPB, kteří tu odpracovali 340 hodin, studenti sokolovského gymnasia 500 a učňové středního odborného učiliště HDB dalších 100 hodin. Vzniklo tak dílo cenné nejen svým odkazem boje proti fašismu, ale i jako pietní vzpomínka stovkám žen z celé Evropy, které zde prožily nevýslovné utrpení, strádání a mnohé našly i smrt.“ – SOKA Sokolov, kronika města Sokolova 1975–1981, zápis za rok 1979. – Další otevření expozice je zaznamenáno v roce 1982: „Pod záštitou OV KSČ v Sokolově se konala 5. června 1982 v areálu bývalého koncentračního ženského tábora ve Svatavě mírová slavnost u příležitosti 40. výročí vyhlazení Lidic. [...] Po skončení manifestace byla znovuotevřena pamětní síň v areálu Svatava a výstava Lidice žijí v HDKT Sokolov.“ – SOKA Sokolov, kronika města Sokolova 1982–1986, zápis za rok 1982.
- ⁸⁰ V letech 1976–1990 byla Svatava součástí okresního města Sokolov.
- ⁹⁰ Texty na jednotlivých kamenných blocích uvádějí: *Союз Советских Социалистических Республик; Polska; Magyarorszag; Jugoslavija; France; Deutschland; Československo*.
- ¹⁰⁰ Průběh pietní akce v rámci mírové slavnosti v roce 1965 popisuje kronika: „Devátého května byla neděle. Dopoledne přestalo pršet. Do sousední Svatavy se šlo na 10.000 lidí, aby vzpomnělo oběti někdejšího ženského koncentračního tábora F.K. Lager-Zwodau. U pomníku, postaveného u táborového revíru (tj. nemocnice), se sešly bývalé vězeňkyně tábora: Češky, Němky, Francouzky, Polka i sovětská příslušnice Naďa Listopadová ze Lvova. Mírové slavnosti předcházela beseda s těmi, kdo na bývalém Falknovsku prožili ve fašistických mučírňách roky utrpení. Besedy se zúčastnil i národní umělec Sovětského svazu, hudební skladatel Aram Chačaturjan.“ – SOKA Sokolov, kronika města Sokolova 1965–1974, zápis za rok 1965.
- ¹¹¹ V roce 1980 okresní mírovou manifestaci ve Svatavě navštívilo 20 000 lidí, mezi nimi bývalé vězeňkyně tábora. – SOKA Sokolov, kronika města Sokolova 1975–1981, zápis za rok 1980. – V letech 1985 a 1986 byla mírová manifestace spojena s Mezinárodním dnem žen a konala se 16. března. – SOKA Sokolov, kronika města Sokolova 1982–1986, zápisy za roky 1985 a 1986. – V roce 1987 se pak mírová slavnost konala v měsíci červnu. – SOKA Sokolov, kronika města Sokolova 1987–1992, zápis za rok 1987.
- ¹²¹ V dubnu 1988 pietní místo navštívila delegace členů Komsomolu z města Karpinsk. – SOKA Sokolov, kronika města Sokolova 1987–1992, zápis za rok 1988.
- ¹³¹ V roce 1988 například v rámci oslav Měsíce československo-sovětského přátelství dne 7. listopadu. – SOKA Sokolov, kronika města Sokolova 1987–1992, zápis za rok 1988.
- ¹⁴¹ Kronika města Sokolova v zápise za rok 1975 uvádí výčet pietních akcí k příležitosti osvobození: „Dopoledne proběhlo kladení věnců k pomníku Bojovníka od Sokolova, u pamětní desky popravených sovětských občanů v ul. SČSP a u Památníku sovětských zajatců, kteří zahynuli v průběhu II. světové války v Sokolově.“ – K tématu lze doplnit, že v roce 1948 byl původní název města Falknov nad Ohří změněn na Sokolov nejen v souvislosti s překladem německého názvu města, ale také s výročím bitvy u Sokolova v SSSR v březnu 1943.
- ¹⁵¹ Vladimír BRUŽEŇÁK, *Ve stínu Krušných hor*, s. 166.
- ¹⁶¹ Přímo k pietnímu místu vede modrá turistická značka od sokolovského nádraží a cyklostezka č. 2178 z téhož místa.
- ¹⁷¹ Do tábora vedly pochody smrti. Svatava chce důstojný pomník. In: sokolovsky.denik.cz [online]. [cit: 15. 4. 2018]. Dostupné z: <https://sokolovsky.denik.cz/z-regionu/do-tabora-vedly-pochody-smrti-svatava-chce-dustojny-pomnik-20131116.html>.
- ¹⁸¹ Text pamětní desky uvádí: „Na tomto hřbitově našly svůj poslední odpočinek židovské ženy z Maďarska, Polska, ČSR a Nizozemí, jež zemřely při pochodech smrti v roce 1945 v pracovním táboře ve Svatavě – Apel Seren 23, Askenazy Rosi 20, Ast Rířka 17, Brunner Síska 27, Daskal Margit 16, Dawidowits Sari 19, Edermann Livia 29, Eliaus Hedwig 22, Engel Rosi 24, Ernst Hedwig 19, Fester Rosi 18, Fischer Sala 20, Fried Edith 21, Friedmann Jolan 20, Gesterede Olga 31, Gondar Margit 30, Gronner Marie 31, Guinberg Zita 17, Hainfeld René 28, Hermann Kati 24, Herz Lenke 22, Jut Henriette 23, Kamil Erika 20, Kain Klara 29, Kramer Berta 30, Kraus Melanie 35, Kurland Zlata 16, Lebovits Adele 25, Lenkel Agnes 19, Lichtenberg Charlotte 23, Ligety Rosi 45, Lowi Ida 24, Löwidtova Marta 43, Lustig Alice 29, Mendovits Eva 23, Mermelstein Maria 30, Mittelman Aranka 20, Moses

Juliana 39, Moskovits Manzi 22, Moskovits Gilli 32, Neuländer Piroška 33, Rotenberg Szaindla 34, Safir Ibolya 26, Schiff Ella 30, Schönberger Katalin 22, Schwimmerová Edita 22, Silberzahn Ruda 18, Spiegel Lenke 23, Steinfeld Frania 27, Stern Frieda 20, Stern Helene 24, Steyer Eta 22, Tausowitz Tejgla 24, Weinstock Irene 15, Weiss Judith 18, Winger Lilli 22, Winkler Rosi 18, Zwerenbaum Mindla 26 a nejméně 21 neznámých ... – Ubožák ale nebude zapomenut navždy, naděje ponižených nezhyne navěky! *Zalm* 9,19 (připojeno je i jeho znění v hebrejštině).

- ¹⁹⁾ Nová pamětní deska a kniha připomínají oběti nacionalismu. In: sokolov.cz [online]. [cit: 15. 4. 2018]. Dostupné z: <https://www.sokolov.cz/novinky/nova-pametni-deska-a-kniha-pripominaji-obeti-nacionalismu--29687>.
- ²⁰⁾ Rolf SCHMOLLING, Graslitz (Kraslice), in: W. BENZ a B. DISTEL (ed.), Flossenbürg: Das Konzentrationslager Flössenbürg und seine Außenlager, München 2007, s. 117–120.
- ²¹⁾ Petr KAŇÁK, Neurohlau (Nová Role), in: W. BENZ a B. DISTEL (ed.), Flossenbürg: Das Konzentrationslager Flössenbürg und seine Außenlager, München 2007, s. 201–204. – Petr KAŇÁK, Poschetzau (Božíčany), in: W. BENZ a B. DISTEL (ed.), Flossenbürg: Das Konzentrationslager Flössenbürg und seine Außenlager, München 2007, s. 231.
- ²²⁾ Jiří SANKOT, Peklo mezi střepy porcelánu. Koncentrační tábor v Nové Roli a pochody smrti 1945, 2014, s. 24.
- ²³⁾ Jaroslav ČERVENÝ, Vzpomínka, in: Novorolský zpravodaj, duben 2005.
- ²⁴⁾ SOKA Karlovy Vary, kronika města Nová Role, zápis za rok 1946. – SOKA Karlovy Vary, fotoalbum kroniky města Nová Role 1945–1964.
- ²⁵⁾ SOKA Karlovy Vary, fotoalbum kroniky města Nová Role 1945–1964. – Více je uvedeno v zápise novorolské kroniky za rok 1971: „Je nutno zaznamenat, že v dubnu t. r. byl péčí MěstNV v záhlaví společného hrobu postaven nový pomníček. Materiál opatřil a pomníček, který nese nápis „Památce umučených 1942–1945“, postavil kulturní referent SČSP [...] ve funkci vedoucího Technických služeb MěstNV. Hlava pomníčku je lemována ostnatým drátem na paměť, že tu leží oběti koncentračního tábora.“
- ²⁶⁾ SOKA Karlovy Vary, fotoalbum kroniky města Nová Role 1945–1964.
- ²⁷⁾ SOKA Karlovy Vary, fotoalbum kroniky města Nová Role 1981.
- ²⁸⁾ SOKA Karlovy Vary, fotoalbum kroniky města Nová Role 1964–1968. – Jiří SANKOT, Peklo mezi střepy porcelánu, s. 28.
- ²⁹⁾ Jiří SANKOT, Peklo mezi střepy porcelánu, s. 29.
- ³⁰⁾ SOKA Karlovy Vary, fotoalbum kroniky města Nová Role 1977. – Událost můžeme srovnat s podobným pietním aktem ze 4. května 1969, kdy byla v Rychnově u Jablonce nad Nisou sebrána prst z lokality zdejšího pobočného tábora a uložena do společné urny koncentračního tábora Gross-Rosen v Mauzoleu války a mučednictví ve Varšavě. – Lubor LACINA, Pobočný tábor KT Gross-Rosen v Rychnově u Jablonce nad Nisou. Přehled a geneze pietních míst, in: Tereziánské listy 43/2015, s. 124–132.
- ³¹⁾ SOKA Karlovy Vary, fotoalbum kroniky města Nová Role 1996. – Jaroslav ČERVENÝ, Vzpomínka, in: Novorolský zpravodaj, duben 2005.
- ³²⁾ Jaroslav ČERVENÝ, Vzpomínka, in: Novorolský zpravodaj, duben 2005. – Ve fotoalbu kroniky města Nová Role za rok 1985 jsou zdokumentovány pietní akce u pomníku i hromadného hrobu na hřbitově. U pomníku probíhalo například skládání pionýrského slibu. Po roce 1989 pietní akce pokračují a účastní se jich i zástupci soudobých místních organizací, například skauti.
- ³³⁾ 8. květen, in: Novorolský zpravodaj. Listovka Městského úřadu v Nové Roli, červenec 2005.
- ³⁴⁾ Opět příklad bezohledného vandalismu!, in: Novorolský zpravodaj. Listovka Městského úřadu v Nové Roli, březen 2007.
- ³⁵⁾ Vladimír BRUŽEŇÁK, Ve stínu Krušných hor, s. 254–267.
- ³⁶⁾ Petr KAŇÁK, Schlackenwerth (Ostrov nad Ohří), in: W. BENZ a B. DISTEL (ed.), Flossenbürg. Das Konzentrationslager Flössenbürg und seine Außenlager, München 2007, s. 247–249.
- ³⁷⁾ Tématem pro další bádání je otázka, zda pamětní deska s tímto textem byla věnována vězňům pobočky koncentračního tábora Flossenbürg nebo spíše zajatcům z roku 1939. V dobových materiálech jsou totiž obě perzekuční zařízení charakterizována jako „koncentrační tábor“. Ve prospěch druhé možnosti svědčí zápis v kronice města: „Politický význam Ostrova je zdůrazňován tradičními oslavami 1. máje, pořádanými pro široké okolí. Vzhledem k likvidaci Jáchymovských dolů ztrácejí svůj lesk oslavy Dne horníků, což je na druhé straně mnohonásobně vyváženo záměrem pořádat v našem městě každoročně „Krajské manifestace SPB“ pro celý Západočeský kraj. V roce 1962 byla uskutečněna tato manifestace poprvé u příležitosti odhalení pamětní desky na budově zámku

– *bývalém koncentračním táboře – kde byli věznění hlavně komunisté z Plzeňska.*“ – SOkA Karlovy Vary, kronika města Ostrova 1946–1962, zápis za rok 1962.

³⁸⁾ Mezi významnými je v ostrovské kronice uveden mj. Josef Ullrich z Prahy, bývalý velvyslanec ČSR u OSN. – SOkA Karlovy Vary, Kronika města Ostrov 1963–1973, zápis za rok 1963. – Ullrich také v letech 1951–1954 vykonával post velvyslance ČSR ve Velké Británii. – Josef Ullrich. In: cs.wikipedia.org [online]. [cit: 15. 4. 2018]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Josef_Ullrich.

³⁹⁾ SOkA Karlovy Vary, Kronika města Ostrova, zápisy za roky 1980 a 1986.

⁴⁰⁾ Ostrov – kaple sv. Floriána. In: pamatkyaprirodakarlovarska.cz [online]. [cit: 15. 4. 2018]. Dostupné z: <http://www.pamatkyaprirodakarlovarska.cz/ostrov-kaple-sv-floriana/>.

⁴¹⁾ Tamtéž.

BRANCHES OF THE FLOSSENBÜRG CONCENTRATION CAMP IN THE KARLOVY VARY AND SOKOLOV DISTRICTS – AN OVERVIEW AND ESTABLISHMENT OF MEMORIAL SITES

Summary

Lubor Lacina, Severočeské muzeum v Liberci

The Karlovy Vary and Sokolov districts also ranked among the regions where several branches of Nazi concentration camps operated during the latter half of World War II. Five branches of the Flossenbürg concentration camp were established in the two districts between 1942 and 1944, three of which were subordinated, in the first stage, to the Ravensbrück concentration camp. Even though the individual branches were set up close to one another the actual purposes of their establishment were different and their methods of forced labor deployment of the inmates substantially differed as well.

The very first branch camp in the territory of today's Czech Republic was opened on August 19, 1942 in the village of Korunní, roughly midway between the towns of Ostrov and Klášterec nad Ohří. Its inmates formed a building commando doing various jobs in the mineral water filling plant owned by the Heinrich Mattoni A. G. company. The camp was closed down on July 15, 1944 by transferring its inmates to the Flossenbürg core camp.

Another West Bohemian branch of Flossenbürg was established at Ostrov on May 17, 1943 for an advanced SS accoutrement warehouse. Yet another branch camp was set up at Nová Role in the Karlovy Vary district on December 7, 1942 as a men's construction commando; however, it was later turned into a camp predominantly for women. While the local female inmates worked in a chinaware manufacture, the male inmates were employed as building workers in the nearby village of Božíčany. A list of the local branches of the Flossenbürg camp in today's Karlovy Vary Region comes complete with another two repressive facilities: starting in December 1943 female inmates at Svatava near Sokolov were deployed for forced labor in arms production, the same forced labor rule applied to women prisoners at Kraslice where a Flossenbürg branch camp was established on August 7, 1944.

With the exception of the camp at Korunní and the labor commando at Božíčany, the other local Flossenbürg branches are today commemorated at memorial sites.

DIE ZWEIGSTELLEN DES KONZENTRATIONSLAGERS FLOSSENBÜRG IN DEN REGIONEN KARLOVY VARY (KARLSBAD) UND SOKOLOV (FALKENAU) – ÜBERSICHT UND GENESE DER GEDENKSTÄTTEN

Resümee

Lubor Lacina, Severočeské muzeum v Liberci

Zu den Gebieten, in denen in der zweiten Hälfte des Zweiten Weltkriegs mehrere Zweigstellen von Konzentrationslagern bestanden, gehören auch die Regionen Karlovy Vary und Sokolov. In den Jahren 1942–1944 wurden hier fünf Zweigstellen des Konzentrationslagers Flossenbürg angelegt, von denen anfänglich drei dem Konzentrationslager Ravensbrück unterstanden. Die einzelnen Zweigstellen lagen nahe beieinander, waren jedoch aus verschiedenen, erheblich unterschiedlichen Gründen angelegt worden und die Art des Zwangsarbeitseinsatzes der Häftlinge in diesen Lagern unterschied sich wesentlich.

Das überhaupt erste Zweigstellenlager auf dem Gebiet der heutigen Tschechischen Republik ging am 19. August 1942 in der Gemeinde Korunní, ungefähr auf halben Wege zwischen Ostrov und Klášterec nad Ohří, in Betrieb. Seine Häftlinge bildeten ein Baukommando, das verschiedene Arbeiten im Areal der Mineralwasser-Abfüllhalle der Firma Heinrich Mattoni A.G. ausführte. Dieses Lager wurde am 15. Juli 1944 auf Grund der Überführung der Häftlinge in das Stammlager Flossenbürg geschlossen.

Eine andere westböhmisches Zweigstelle von Flossenbürg wurde am 17. Mai 1943 in Ostrov für das verlagerte Ausrüstungsarsenal der SS angelegt. Ein weiteres Nebenlager wurde am 7. Dezember 1941 in Nová Role im Bezirk Karlovy Vary als Männer-Baukommando angelegt, später wurde es jedoch vor allem ein Lager für Frauen. Die weiblichen Häftlinge wurden als Arbeiterinnen in der Porzellanmanufaktur eingesetzt, die männlichen Gefangenen führten im nahe gelegenen Božíčany Bauarbeiten aus. Zur Liste der Flossenbürger Zweigstellen im Raum des heutigen Karlovy Vary gehören noch zwei Lager: In Svatava bei Sokolov wurden seit Dezember 1943 Frauen in der Waffenproduktion zwangseingesetzt, das gleiche galt für die in Kraslice inhaftierten Frauen, wo am 7. August 1944 eine Flossenbürger Zweigstelle gegründet worden war.

Mit Ausnahme des Lagers in Korunní und des Arbeitskommandos in Božíčany wird heute an die übrigen Zweigstellen von Flossenbürg als Gedenkstätten erinnert.

Databáze vězňů z českých zemí v koncentračním táboře Dachau

Záměrem této zprávy je seznámit čtenáře s výsledky více jak rok a půl trvajících práce pracovníků historického oddělení Památníku Terezín (Mgr. Tomáše Gola a Miroslavy Langhamerové) na vytvoření další databáze osob perzekvovaných nacistickým režimem. Zabývá se českými vězni, kteří prošli koncentračním táborem Dachau.

Stručně o táboře

Koncentrační tábor Dachau byl prvním stálým represivním zařízením tohoto typu v Německu. Otevřen byl 22. března 1933. Leží zhruba 15 km severozápadně od Mnichova. Zpočátku zde byli vězněni političtí odpůrci nacionálně socialistického režimu – především komunisté, sociální demokraté a odboráři. Později k nim přibývaly další skupiny vězňů – Židé, svědkové Jehovovi, Romové či homosexuálové. Během války přicházely do Dachau další osoby z okupovaných zemí. Patřili mezi ně i duchovní z celé Evropy.

Právě v Dachau byl pod vedením nového velitele tábora (Theodor Eicke od června 1933) vyzkoušen systém správy koncentračního tábora a jeho vězeňský režim, který se pak stal vzorem pro ostatní tábory. V červenci 1934 byl Eicke říšským vůdcem SS Heinrichem Himmlerem jmenován inspektorem koncentračních táborů a strážních oddílů, tzv. SS-Totenkopfverbände, které v nich vykonávaly službu.

Samotný tábor Dachau se v následujících letech stal místem s rychle rostoucí úmrtností vězňů, ale také jedním z center zločinných pseudolékařských pokusů končících povětšinou smrtí mučených obětí. Od roku 1942 vznikala síť pobočných táborů a venkovních komand, jejichž vězni byli využíváni především pro otrockou práci ve válečné výrobě německého průmyslu.

Na konci války panovaly v Dachau katastrofální podmínky. Hromadili se zde vězni evakuovaní z jiných táborů před postupujícími spojeneckými armádami a šířila se zde epidemie tyfu. Dne 29. dubna 1945 do tábora dorazily americké jednotky, které zde našly více než třicet tisíc zbědovaných vězňů.¹⁾

Prameny

Samotným pracím na databázi předcházely rešerše archivních pramenů. Výsledkem byl jejich soupis, který obsahoval ty, u nichž se dalo s velkou pravděpodobností předpokládat, že by mohly obsahovat požadované údaje pro databázi. Tyto podklady bylo možné najít v několika institucích. Prameny většinou pocházejí z dokumentačního oddělení Památníku Terezín, Národního archivu v Praze a z archivu Židovské obce Praha. O spolupráci byla požádána i partnerská instituce KZ-Gedenkstätte Dachau.

Ime	Příjmení	Deb.	Geburts- und Wohnort	Gestorben
✓	Friedmann <i>Friedmann</i>	27.10.07	Schetschewka —	24.1.45
	Josef			
✓	Friedmann	22.1.07	Lipník Pusta/Michalovec —	15.2.45
	Leopold			
✓	Friedman	19.2.26	Hanusovce/Zeman-Kert —	23.3.45
	Milar			
✓	Friedman	13.12.16	Dobroslawa/Presburg —	7.3.45
	Paul			
✓	Friedmann	27.12.98	Kalasciny/Braun <i>EM-925</i>	24.1.45
	Emu			
✓	Frisch	9.3.99	Hot Tetschitz/Frag <i>EK-216</i>	4.1.45
	Karl			
✓	Friedmann <i>Bela Benda</i>	19.8.09	Konjatice/Tenava —	19.12.44
	Bela			
✓	Friedmann	15.3.07	Frag <i>EK-180</i>	24.1.45
	Rudolf			
✓	Friedmann	18.6.02	Boskowitz/Frag <i>EK-302</i>	26.3.45
	Ernst			
✓	Friedmann	25.2.05	Braun/Frag <i>EK-538</i>	8.2.45
	Hans			
✓	Fuchs	23.6.92	Frag —	16.2.41
	Alfred			
✓	Fuchs	25.8.19	Frag <i>EK-914</i>	23.4.45
	Josef			
✓	Fuchs	11.12.97	Iglau/Mähr.Ostreu —	5.6.41
	Karl			
✓	Fuerst	15.9.04	Zlate Moravce/Novo mesto —	24.1.45
	Eugene			
✓	Veit	9.10.23	Prejow —	2.12.24 / 3.12.44
	Ferdinand			

Seznamy zemřelých československých Židů v Dachau. Zdroj Památník Terezín.

Prameny z Památníku Terezín, které byly pro tvorbu databáze použity, můžeme rozdělit do dvou skupin podle doby jejich vzniku. První pocházejí z doby okupace, druhý soubor naopak představuje dokumenty poválečné. Nehledě na předchozí rozdělení, jedná se o tyto prameny:

- Počítačové zpracování žádostí podle zákona č. 255/1946 Sb.
- Kartotéka Polizeifängnis Theresienstadt (A 12731)

- 2 -

Friedman Lad., student ?
 Friedman Ludv., Topolčany, Sultétého 15
 Friml Em., kreslící, Ústí n/Orl.
 Frnkaur Jan, holič, Studená u Pelče
 Fryco Josef, dělník
 Fryš Václ., gusťFužník, Mikulášovice
 u Sluknova 241
 Fuchs Jindř., dělník, Královec n/Tisou
 Frydrych Jaroslav, horník
 Galab Ant. kulisník
 Gál Jos. Bratislava, Stalinova nám. 5
 Geib Emil, mlynář, Zelená
 Geles Emil, pekař
 Golis Petr, rolník, Hodč. Joy-Klopač
 Gregor Boh., vrch. strážn., Jihlava
 Grlický Pavel, zév. SNB, Sašurov o. Vra-
 nov
 Gross Jindř., Ostrava, Rybnická 4
 Grossmann Jos., rolník, Sereďné s. Uho-
 rod
 Grossmann Artur, Sloven. Město Město
 Grünberg Otto, chemik
 Grünwald Eugen, typograf
 Guhl Maximilián, kmeník.
 Habán Bohuslav, malíř
 Hackl Fr., řezník, Sejetice 31
 Hafner Josef, obchodník
 Halif Jos. strojíř. K. Vary, Konečova 13
 Hanuš Jan, zámečník, Praha 6, Žižkova
 Haruda Václ., tajemník, Pelhřimov
 Harvát Arnošt, horník
 Hassin Jos. řez., Babičice 162 u Kyjova
 Heitner Ad. Indr., Ostrava 10
 Hejtmánek Ladislav, holič
 Heiler Karel, obchod., Praha XII, Ve-
 přátce 9
 Heiler Václav, úředník, pojišťovny
 Heppler Jos. Karolína Hut 764
 Herman Em., čet. stráž., Skřipov
 Herrvog Gabriel, obchodník
 Herrmann Jan, student ?
 Herzogoviš M., dělník, Dubová 169
 Heráček Stef., pekař, H. Pisek, Nová 397
 Herz Juraj, student ? Košice
 Hilbert Jos., drogist, Cheb
 Hirsch Frv. stud. ? Zelená Olša, Komárno
 Hlaváček Ant. kovář, Katičské Hory
 Hlaváček Boh., zámeč., Vel. Turná 41
 Hlinovský Stan., Libán, Na Roháči 474
 Hoďaš Karel, stud. ? Praha 6, Bohemská
 Holáček Jan, grafik, Praha, Stalinova
 Holcman Edm., horník
 Holif Mir., kreslící, Domažlice o. Prostě-
 jov
 Holý Prokep Ing. Praha 6, Masaryk. kol. ?
 Homola Al., kaplan, Štítec u Polné 11
 Homolka Jos., Praha XII, Prámyslovská
 Honců Jaroslav, Vrchlabí
 Horáček Jan, kolář ?
 Horák Boh., stolar, Brno, Kopečská 5
 Horáček Karel, ušitel

Horský Jer., horník, Kateřinice
 Hornof Vác., úřed., Byznov u Podmokel
 Horváth Alex., obch., Bratislava
 Detská 18
 Horváth Andrej, šedlín
 Hořánek Vác., zámeč., Píseň, Sallát-
 kova 40
 Houdek Karel, ruční technik
 Hrabal Svatoptuk, studující ?
 Hrndecký Mir., strojíř, Praha 11,
 Kalvínova 26
 Hradská Karel, šofér
 Hrdlička Jaroslav, automechanik
 Hrdlička Jos., zám. Hlads, Seleslav
 Hrubý Karel, rysovač, Píseň, Na Pome-
 ztí B 4
 Hušáček Jindř., stolar, Jedovnice
 Husáček Pavel Ph. Dr. Journalista
 Praha
 Husák Vítězslav, strojíř
 Chalupa Karel, Brno, Na Klíněch 24
 Chavát Vác., stolar, Vyrsko 293
 Chotrný Jos. sklář, železárna u Brna
 Chodko St. stud. ? Praha, Karlova
 Chramosta Karel, porybný
 Chroust Stanislav, typograf
 Chyby Al. soustruž., Buch u Přerova
 Chyby Inoc., stud. řepy u Práhy
 Ideš Jan, sklář, Milina o. N. Jičín
 Indrák Jan, zámečník, Ostrava
 Janoda František, lakýřník
 Jechzel Zikm., kuch., Praha, Měšerná
 Jaska Vác., kovář, Píseň, Pod Svabí-
 nými 11
 Jakoboviš Mich., dělník, Zorub
 Jakobovitz Mor., kreslící, Úžberd
 Janáček Jar. mlynář, Mlýn Orlice
 Janáček Jos., holič, Rudka u Kunšt.
 Janáček Lad. huš. Praha III, Lázeň,
 Janík Václav, redaktor, Praha II,
 Jánáky Kiroslav, studující ?
 Jaso Juraj, dělník, Očová na Slovan.
 Jevúrek Al. K. Vary, Jiráčkova 15
 Jelínek Em., doz. vězní, Praha-Mladá
 Jelínek Jiří, nástrojář, N. Zámky
 Jelínek Rud. tajem. SNV, Dobříš 75
 Jelínek Rud. zahrad., Praha 7
 Jemelka Jiří, optik, Olomouc VII
 Ješek Jos., děkan, Hřčany u Práhy
 Jindra Lad., pekař, Ostrava
 Jiras Vác., průvodčí, Praha-Motel
 Josef Evi. stud. ? Křelovo n/Tisou
 Jáchák Jan, zám. Ostrava, Hněbovská
 Juchák Fr. obch. Opolecany o. Přerov
 Juppá Fr. nástrojník, Vsetín
 Jungwirth Jan, truhlář, Cheb, Žižkova
 Juppá Milan, Praha 2, Opletalova 38
 Kadlec Frant., rolník
 Kahán Martin, dělník
 Kajpr Adolf, kněz, Praha 2, Ječná
 Kalbaza Vác., rytec, o. Budějovice

Seznam bývalých politických vězňů v Dachau. Zdroj Památník Terezín.

- Seznamy vězňů sestavené Československým židovským výborem při Světovém židovském kongresu v New Yorku (A 8629)
- Jmenný seznam československých osvobozených vězňů, nacházejících se v Landshutu (A 9708)
- Seznamy zemřelých (A 7293)
- Seznamy zemřelých (A 7294)
- Seznam vězňů (A 10046)

Pro tvorbu databáze byly také využity podklady pocházející z Národního archivu v Praze. Z archivní sbírky s názvem Okupační vězeňské spisy (dále jen OVS) byly vybrány Seznamy zatčených 1941–1942 a 1944–1945, tzv. pankrácké knihy.²⁾ Vytěžena byla také tzv. Aussendienststellen-Buch³⁾ neboli kniha osob z let 1943–1945, které předaly jednotlivé venkovní služebny gestapa do policejní věznice v Terezíně. Dále se ve fondu OVS nachází několik kartonů, které obsahují dokumenty týkající se koncentračního tábora Dachau. Opět i zde je můžeme rozdělit do dvou skupin. Do první tak řadíme ty, jež vznikly během fungování koncentračního tábora. Druhá skupina potom představuje ty, které pocházejí z doby osvobození či z následné repatriace vězňů zpět do vlasti. Jedná se o tyto archiválie ze sbírky OVS, celek Dachau:

- sg. Dachau 1 – Seznamy vězněných a repatriovaných příslušníků čs. branné moci a četnictva
- sg. Dachau 2/A – Přihlášky k repatriaci
- sg. Dachau 2/B – Seznamy repatriantů
- sg. Dachau 2/C – Dotazníky k repatriaci
- sg. Dachau 3 – Seznamy osobních věcí vězňů
- sg. Dachau 4 – Dotazníky pro osvobozené vězně
- sg. Dachau 7 – Různé seznamy vězňů – transporty a pracovní nasazení (Leonberg, Markkirch, Natzweiler, Neckarelz); blíže neurčený seznam
- sg. Dachau 10 – Seznam zemělých při náletu na továrnu firmy Messerschmitt z 25. února 1944
- sg. Dachau 14 – Seznamy nemocných a léčených

Nebyly tedy zpracovány všechny prameny z archivního celku Dachau, které byly prozkoumány. Ze seznamů nemocných a léčených vězňů (sg. Dachau 14) byly zaznamenávány jejich diagnózy a umístění v táboře podle bloků (Block), případně světnic (Stube).

Jak již bylo zmíněno výše, byla o spolupráci při tvorbě databáze cestou poskytnutí relevantních pramenů požádána partnerská instituce KZ-Gedenkstätte Dachau. Výsledkem spolupráce s německými kolegy bylo získání mnoha důležitých informací o českých vězňích. Památník Terezín recipročně poskytl německé straně skeny vlastních archiválií, jež se vztahují ke koncentračnímu táboru Dachau. Některé z nich jsou použity jako obrazová příloha této zprávy.

Vytvoření samotné databáze

Poté, co bylo stanoveno, jaké prameny budou pro databázi vězňů použity, byla zahájena excerpce potřebných údajů z výše uvedených zdrojů. Jednalo se o základní osobní údaje, jakými jsou jméno a příjmení dané osoby, datum a místo narození, případně bydliště. Dále to byly údaje o důvodu jejich zatčení a místě jejich věznění a údaje o jejich pobytu v koncentračním táboře Dachau. Zaznamenávalo se také to, zda byli z tábora propuštěni, případně přemístěni do jiného

tábora, kdy a kde zemřeli či zda se dočkali osvobození. Tyto údaje byly zaznamenány do jednotlivých tabulek. Až na výjimky platí, že pro každý pramen vznikla jedna tabulka. Informace z jednotlivých dokumentů byly do tabulek přepsány přesně tak, jak jsou v nich zaznamenány, tedy včetně zjevných překlepů, gramatických a věcných chyb.

Následně došlo ke sloučení všech informací do jedné souhrnné tabulky. Poté následovalo tzv. čištění databáze, tj. analýza a slučování duplicit, nakonec celkové sjednocování údajů do jednoho záznamu. Opraveny byly také výše zmíněné chyby přenesené z jednotlivých pramenů, ale vždy tak, aby nedošlo ke změně významu dané informace.

Několik poznatků vyplývajících z tvorby databáze Dachau

V současné době obsahuje databáze téměř 10,5 tisíce záznamů. Co z ní můžeme vyčíst? Při bližším pohledu zjistíme, že nejvíce jsou v ní zastoupeni politici a židovští vězni. Dále zde najdeme svědky Jehovovy, homosexuály, nebo například osoby umístěné do Dachau za pracovní delikty.

První vězni z českých zemí začali do Dachau přicházet už v roce 1938. Dne 12. listopadu tohoto roku dorazil do Dachau první velký transport osob z okupovaného českého pohraničí. Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava sem směřovaly první skupiny českých vězňů z příkazu řídicích služeben gestapa v Praze a Brně. Další lidé pak přicházeli v průběhu celé války.

Pro některé z nich to byl první z řady koncentračních táborů, jež poznali na své strastiplné cestě po represivních zařízeních Třetí říše. Někteří zde byli vězněni dokonce opakovaně. Vězni nebyli umísťováni pouze v hlavním táboře, ale také přesunováni do pobočných táborů nacházejících se například v Kauferingu, Allachu, Landshutu, Mühldorfu a na dalších místech. I v těchto táborech se ti šťastnější z nich dočkali osvobození. V databázi nalezneme i osoby, které byly označeny za invalidy. Tito vězni byli z Dachau transportováni na zámek Hartheim, nechvalně známé místo spojené s nacistickým programem „eutanazie“. V tomto konkrétním případě se jednalo o 120 lidí.

V závěru války mířily do zdejšího koncentračního tábora evakuační transporty z ostatních táborů. Poslední velký transport námi sledovaných osob dorazil do Dachau dva dny před jeho osvobozením, tedy 27. dubna 1945. Vězeň Stanislav Švec má dokonce v pramenech uvedeno datum příchodu 28. duben 1945. Bohužel část vězňů zemřela v důsledku prodělaných útrap ještě po osvobození tábora. V databázi se nachází 140 osob s datem úmrtí po 29. dubnu 1945.

Koncentračním táborem Dachau prošla také celá řada významných českých osobností, jako byli malíř a spisovatel Josef Čapek, profesor Ing. arch. Jiří Kroha, průmyslník a mecenáš Jindřich Waldes, budoucí čeští kardinálové Štěpán Trochta a Josef Beran, zavlčena sem byla celá řada českých katolických kněží. Dále zde byl vězněn například olympionik František Fischer, malíř a grafik Vojtěch Preissig nebo představitel československé armádní duchovní správy brigádní generál Msgre. Metoděj Kubáň.

příjmení	jméno	datum narození	datum narození 1	místo narození	bydliště
Šikýř	Dominik	11.07.1899		Kladno	Motyčín u Kladna
Černý	Josef	14.09.1886		Sudovo Hlavno	Sudovo Hlavno
Pech	Vojtěch	18.07.1909		Malešice	Malešice, okr. Týn n/Vl.
Jelínek	Alois	29.08.1898		Brno	Brno Židenice, Tábořská
Vokatý	František	04.01.1909		Rozdělov	Rozdělov u Kladna
Freund	Lothar	21.10.1917		Olomouc	Olomouc
Ščerbák	Meer	20.03.1898		Soroky	Praha
Barber	Jindř.	28.12.1903		Orlová	Mor. Ostrava
Weis	Jiří	27.06.1914		Košice	Praha, Šleserova 32
Vaneček	Bohumil	01.04.1916		Český Dub	Mnich. Hradiště 559
Pochyla	Emil	17.11.1907		Věška	Praha
Schmid	Alexej	27.01.1921		Senec	Praha
Roubíček	Karel	09.07.1927		Čes. Budějovice	Praha
Spiker	Sigmund	24.02.1915		Krakov	Frydek
Podhola	Karel	22.10.1912	1922	Žimoň	Heřman
Seideman	Vilém	08.10.1901		Prušovice	Praha
Seideman	Erich	18.08.1914		Prušovice	Praha
Seidl	Karel	23.01.1915		Pohořelice	Praha
Straka	Stanislav	30.01.1901			
Moudschein	Emil	19.01.1917		Hradec Kr.	Praha
Brouček	Jan	22.02.1924		Nosislav	Nosislav
Neuman	Vilém	10.05.1907			
Pavlas	Frant.	05.02.1880		Dolní Bludovice	Místek, Moravská 31
Kružík	Miloslav	28.07.1921		Třebíč	Třebíč
Stern	Ervín	14.10.1900		Hortlíkov	Praha
Fořt	Jiří	28.04.1914		Pelhřimov	Písek
Horkal	Jaroslav	01.05.1924		Sedlice	Kabeřinice Místek
Klapetek	Josef	17.07.1921		Skřipov	Val. Meziříčí
Bloch	Otta	16.01.1914		Podsedice	Praha
Heller	Karel	14.07.1906		Louny	Praha XII, Pštrosova
Knausenstock	Abraham	01.04.1922		Český Těšín	Český Těšín
Fridrich	Frant.	30.01.1912		Vracov u Kyjova	Vracov
Stehlík	Josef	19.03.1921		Unanov, Mor. Budějovice	Unanov
Überacker	Josef	19.02.1913		Tachov	Tachov
Dušek	Josef	23.06.1922			
Buriánský	Josef	16.05.1907		Olomouc	Čelakovice u Prostějova
Popovič	Vilém	22.07.1924		Sevljuš	Orlov u Tábora
Prousek	František	15.11.1904		Plavy	Plavy 162, Žel. Brod
Fiala	Jaroslav	05.03.1924		Lysá n. Lab.	Lysá n/L. 854
Kazinitka	Ladislav	15.06.1908		Hrušky u Slavkova	Židenice, Ve Figurách 20
Novotný	Zdeněk	15.11.1926		Košice	Vraclav 123, Vys. Mýto
Dolejš	Frant.	11.04.1924		Praha	Hlubočepy 70
Čagánek	Jaroslav	24.12.1923		Jalubí, Uh. Hr.	Jalubí 272
Hlinovský	Stanisl.	14.09.1922		Smidary	Libáň u Jičina
Janecký	Jaroslav	15.03.1924			
Ocman	Josef	22.10.1906			
Basta	Rudolf	12.02.1896		Vicemilice	Bucovice

Pramen přepsaný do samostatné tabulky. Seznamy nemocných a léčených.

profese, titul	důvod odchodu	poznámka v dokumentu	poznámka v dokumentu, diagnóza	poznámka autora	číslo pramene
	osvobozen	Blok 18	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost, exsudát pohr.		25
	osvobozen	Blok 18	Cachexia		25
	osvobozen	Blok 18	Cachexia		25
	osvobozen	Blok 18	Enteritis		25
Dr.	osvobozen	Blok 18	Cachexia		25
	osvobozen	Blok 18	Myocarditis		25
	osvobozen	Blok 18	Myocarditis		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 18, Blok 1, světnice 4	Enteritis, celková slabost		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 30			25
	osvobozen	Blok 30	průjem, horečky, Bronchitis		25
	osvobozen	Blok 30	chorý na plíce		25
	osvobozen	Blok 30			25
	osvobozen	Blok 30	Edem		25
	osvobozen	Blok 30	tělesná slabost, 2x tyfus		25
	osvobozen	Blok 30	průjem, Edem etc.		25
	osvobozen	Blok 30	Edem, slabost		25
	osvobozen	Blok 30	hluchý, slabost		25
	osvobozen	Blok 30, Blok 9, světnice 2	Flegmony na nahou, ty. ex.		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost, po tyfu		25
	osvobozen	Blok 20	průjem, srdeční slabost		25
	osvobozen	Blok 20	průjem slabost		25
	osvobozen	Blok 20	průjem, žal. Bolesti		25
	osvobozen	Blok 20	průjem, Edem		25
	osvobozen	Blok 3, 24	Absces na ruce po zranění, frac. compl. humeri sex		25
	osvobozen	Blok 24	skvr. tyfus (podezř.)		25
	osvobozen	Blok 24	průjem, obtíže žaludeční		25
	osvobozen	Blok 28	celková slabost, Antivitaminosa, velmi tez. případ		25
	osvobozen	Blok 28	celková slabost, horečky, velmi tezky případ		25
	osvobozen	Blok 28	slabost, antivitaminosa		25
	osvobozen	Blok 28	slabost, srdeční nervosa		25
	osvobozen	Blok 28	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 28	slabost, průjem		25
	osvobozen	Blok 28	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 5	Colitis		25
	osvobozen	Blok 5	Bronchitis		25
	osvobozen	Blok 5	vyčerpanost		25

Zdroj Národní archiv. Autor Tomáš Gol.

prameny	kategorie vězně	tábor. číslo	tábor. číslo 1	tábor. číslo 2	předchozí číslo	příjmení	jméno
1, 26	Schutzhäftling	50561				Krupička	Josef
26	Schutzhäftling	50240				Kruzík	Josef
9a, 25, 26	Schutzhäftling	134841				Kružík	Miloslav
1, 5, 9a, 26	Nicht aus dem Lager; Schutzhäftling	140356				Krýsl	Jindřich
27	Schutzhäftling	35284				Krystynek	Josef
26	Arbeitszwang, Reich; Zigeuner	100890				Krysztof	Rudolf
9a, 26	Schutzhäftling	50293				Kryza	Josef
1, 7, 9, 26	Schutzhäftling	57180				Křenek	Josef
1, 5, 7, 24, 26	Schutzhäftling	40674				Křesala	Metoděj
13, 26	Schutzhäftling	39105				Křišťál	František
1, 9, 27	Schutzhäftling	6398				Kříž	Rudolf
1, 7, 9, 26	Schutzhäftling	39106				Kříž	Ladislav
1						Kříž	Rudolf
1, 7, 9						Kříž	Alois
1, 9, 26	Schutzhäftling	13947	34760			Křížan	František
1, 11, 26	Nicht Aussenkommando; Schutzhäftling	60593				Křížek	František
1, 9, 9a, 26	Schutzhäftling					Kuba	František
26	Schutzhäftling; Rotspanier	22841				Kuba	Josef
1, 5, 7, 9a						Kuba	Bohumil
1						Kubačák	Josef
1						Kubala	Adam
1, 26	Schutzhäftling	75611				Kubalík	Otto
1, 9, 26	Schutzhäftling	50659				Kubáň	Antonín
26, 100	Schutzhäftling	29214				Kubáň	Methoděj
26	Schutzhäftling	52577				Kubanek	Franz
1						Kubánek	Julian
1, 9, 26	Schutzhäftling	64864				Kubart	Miroslav
26	Schutzhäftling	17362				Kubat	Franz
1, 26	Schutzhäftling	23897				Kubát	Emil
26	Schutzhäftling	158713				Kubatek	Oldrich
1, 9, 26	Schutzhäftling	39259				Kubec	Gustav
9a, 26	Schutzhäftling	91101				Kubeček	Václav
1, 26	Schutzhäftling	58081				Kubečka	Jan
27	Schutzhäftling	35529				Kubelik	Ladislav
1, 7, 9, 26	Schutzhäftling	50646				Kubenka	Leopold
7, 9						Kubeš	Vojtech
9a						Kubiak	Frantisek
26	Polizeiliche Sicherungsverwahrung	17361				Kubicek	Josef
26	Schutzhäftling	152939				Kubicek	Paul
26	Schutzhäftling	11575				Kubicek	Franz
9, 13, 26	Schutzhäftling	60592				Kubiček	Josef
1, 9, 26	Schutzhäftling	39260				Kubiček	Vojtěch
5, 26	Schutzhäftling	23571				Kubiček	František
7, 9, 25						Kubiček	Jan
1, 26	Schutzhäftling	32073				Kubiček	František

Ukázka celkové tabulky po sloučení jednotlivých tabulek. Autor Tomáš Gol.

datum nar.	datum nar. 1	místo narození	region místo narození	bydliště	region bydliště	profese, titul
29.03.1892		Mcely		Mcely		
11.12.1919		Strahl-Hoschitz		Strahl-Hoschitz		
28.07.1921		Třebíč		Třebíč		
20.08.1919		Kolinec		Kolíneček 110	Klatovy	holič
11.06.1881		Myslocovice		Lubacovice		
12.09.1917		Bilawa				
13.10.1921		Mutěnice		Strakonice 579		
06.07.1906		Turnov		Rtyně v Podkrkonoší		natěrač
08.06.1913		Dolní Bečva		Zubří	Valašské Meziříčí	řezník
23.08.1909		Kladno		Kladno		valcář
19.01.1884		Svitávka	Boskovice	Moravské Budějovice		správce
25.08.1900		Viničné Šumice		Viničné Šumice	Vyškov	dělník
14.04.1889						
20.06.1908		Česká Třebová		Česká Třebová		slévač kovu
16.07.1920		Lebedov		Divoky 57 u Zdounek	Kroměříž	malíř
29.06.1899		Suchomasty				
21.08.1921		Ústí nad Labem		Chlumeck nad Cidlinou 28		strojný zámečník
17.02.1900		Třebíč		Linz		
25.11.1902		Příbram		Příbram 172		
06.06.1914						
06.07.1885						
26.07.1923		Vösendorf				
31.08.1918		Horní Bečva		Horní Bečva		strojný
18.09.1885		Horní Bečva		Praha		generál duchovní služby čsl. armády
28.03.1921		Praha		Praha		
18.12.1913						
12.08.1920		Vysoký Újezd		Kolín		soukromý úředník
31.03.1880		Kostelec		Leimeritz		
09.04.1918		Vídeň		Praha		
05.07.1926		Moravská Ostrava				
13.06.1920		Běruničky		Praha		strojný zámečník
25.09.1921		Machow		Chrást 242	Plzeň	
18.07.1897		Wernsdorf		Wernsdorf		
03.01.1904		Luschna-Lischau		Jihlava		
14.08.1879		Olomouc		Staré Město 171 u Frýdku		vlakvedoucí
13.02.1914		Plumlov		Plumlov		rolník
	1900			Český Těšín		
31.08.1892		Studink		Studink		
03.10.1919		Bratislava		Bratislava		
24.07.1887		Turnitz		Birnbaum	Protektorát	
17.05.1903		Třtenice	Jičín	Nová Paka 1135		tajemník
18.04.1906		Dub		Dub	Olomouc	rolník
01.09.1904		Třtenice		Pardubice, Divadelní 1341		
25.05.1909		Ruda		Ruda	Šumperk	dělník
01.04.1917		Teplice		Bruch	Brno	

Skupinové foto českých kněží pořízené v Dachau druhý den po osvobození.
Zdroj Památník Terežín.

INTERNATIONAL INFORMATION OFFICE
for the former Concentration Camp Dachau
AN INSTALLATION OF UNRRA TEAM 306
Branch of UNRRA Documents and Tracing Bureau Munich
DACHAU - GERMANY
Schloßheimstr. 90 Phone 378

CERTIFICATE OF DEATH No. 161

It is hereby certified, that Mr. Metoděj Kubáň
Metod, born 18 - 9 - 1885
in Boleš was detained in Dachau Concentration Camp from 23 - 9 - 1942 to the day of his death 5 - 3 - 1942 and was registered in the Camp Records under the number 29214

He came from Concentration Camp _____

ISSUED 10 - 7 - 1946

INTERNATIONAL INFORMATION OFFICE
Munich
International Information Office
DACHAU

Osvědčení o smrti č. 161 Metoděje Kubáně (vystaveno ale na jméno Metod Kuboň).
Zdroj Památník Terežín.

V době vzniku této zprávy probíhají nadále práce na novém rozhraní pro vyhledávání v databázích. Z tohoto důvodu nebyla databáze vězňů z českých zemí v koncentračním táboře Dachau doposud umístěna na webové stránky Památníku Terezín. Bude pak sloužit laické i odborné veřejnosti nejen u nás, ale i v zahraničí, což umožní její využívání pro badatelské i osobní účely. Práce na ní tím ale nekončí. Neustále budou upřesňovány stávající záznamy a do budoucna se v ní jistě objeví také nové informace, včetně údajů o dalších osobách.

Tomáš Gol, Památník Terezín

Poznámky

¹⁾ Informace o historii tábora pochází z webové stránky Holocaust.cz, <https://www.holocaust.cz/dejiny/koncentracni-tabory-a-ghetta/dachau/> (6. 4. 2019).

²⁾ Národní archiv, Okupační vězeňské spisy (dále NA, OVS), Seznamy zatčených 1941–1942 a Seznamy zatčených 1944–1945.

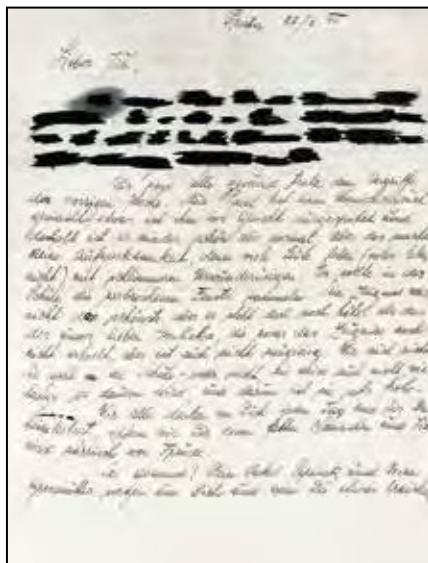
³⁾ NA, OVS, Aussendienststellen-Buch.

Výzva Památníku Terezín

V únoru roku 2018 zveřejnil Památník Terezín na svých webových stránkách výzvu, ve které žádal spoluobčany o darování předmětů a dokumentů spojených s nacistickou perzekucí českých občanů.

Důvodů pro její uveřejnění bylo několik. Za prvé postupně vymírá generace, která válku zažila a má k těmto dokumentům či předmětům osobní vztah, za druhé máme zkušenost, že mnohdy potomci perzekvovaných osob ne vždy doceňují, jaké „poklady“ se u nich doma nacházejí.

V průběhu roku 2018 byla proto výzva uveřejněna i v časopisech, novinách, rozhlasu a v hlavní zpravodajské relaci České televize v Událostech a především na zpravodajském kanále ČT24. Cílem bylo postihnout co největší spektrum obyvatel.

Dopis Jiřímu Pradáčovi od matky do věznice v Pardubicích, dat. 22. 2. 1945. Zdroj Památník Terezín.

Dopisnice Jiřímu Pradáčovi od matky do Terezína, dat. 23. 3. 1945. Zdroj Památník Terezín.

A právě takto cílenou strategií se nám podařilo oslovit vlastníky dokumentů i výtvarných děl. Ne vždy jsme se ale setkali s ochotou darovat originály. Často se nám jejich majitelé ozvali s tím, že si můžeme udělat kopie, ale že originálů se vzdávat nechťejí. Je to velká škoda, protože, pokud se někdo rozhodne darovat nám dokument, obraz či předmět, můžeme se o něj odborně postarat a uchovat ho pro další generace.

I přesto se nám podařilo rozšířit sbírku Památníku Terezín o velmi zajímavé přírůstky. Jako jedna z prvních se k nám dostala pozůstalost po panu Jiřím Pradáčovi, bývalém vězni policejní věznice gestapa v Terezíně. Velkou část pozůstalosti tvoří vyznamenání a odznaky Jiřího Pradáče (vy-

Dopisnice Bohuslava Mahlera z 25. 9. 1944. Zdroj Památník Terezín.

Památníček Olgy Sojkové, str. 2. Zdroj Památník Terezín.

Památníček Olgy Sojkové, str. 7. Zdroj Památník Terezín.

Hromadná fotografie židovské pracovní skupiny, pořízena v letech 1940–1941 v obci Brocná. Zdroj Památník Terezín.

Proutěný koš s transportním číslem Ac 935 do ghetta Terezín. Zdroj Památník Terezín.

znamení za odboj, různé pamětní a skautské odznaky) a také korespondence s rodiči (z věznic v Pardubicích i z Terezína).

Další pozůstalost pochází od rodiny Mahlerovy za Solnice, jejíž členové byli transportováni do ghetta Terezín a dále pak do Osvětimi. Jejich příbuzná nám darovala nejen fotografie členů rodiny a jejich korespondenci, ale i snímky skupiny Židů pracujících v lese v okolí Solnice.

Do třetice bychom rády zmínily deník paní Olgy Sojkové, který nám darovala její vnučka. Jedná se de facto o památníček, který je velmi zajímavý nejen kresbami, ale zároveň jsou do něj vlepny i dokumenty dokreslující život v ghettu Terezín.

Zajímavou akvizicí je proutěný prádelní koš, který využili po osvobození Terezína příbuzní dárkyně jako zavazadlo při návratu domů. Transportní číslo Ac 935 uvedené na koši patřilo Františkovi Maierovi (1922–2013). Zda mu koš sloužil jako transportní zavazadlo do Terezína (transport Ac dne 19. 3. 1942 z Brna), nebo ho pro své věci využíval až v Terezíně, již nevíme. František Maier pracoval v ghettu jako vychovatel v chlapeckém domově v budově L 417 na tzv. sedmičce. Byl brankářem fotbalového klubu Jugendfürsorge. Z Terezína byl deportován 28. září 1944 transportem Ek do Osvětimi. Osvobozen byl v pobočném osvětimském táboře Gleiwitz. O jeho odchodu z Terezína se ve svém deníku zmiňuje chlapec z dětského domova v L 417 Pavel Weiner (1931–2010).

Vedle předmětů z terezínského ghetta jsme prostřednictvím výzvy získali též kresbu z Internačního tábora pro německé obyvatelstvo, který byl po skončení

Karl Winkel: Malá pevnost Terezín, 1945. Zdroj Památník Terezín.

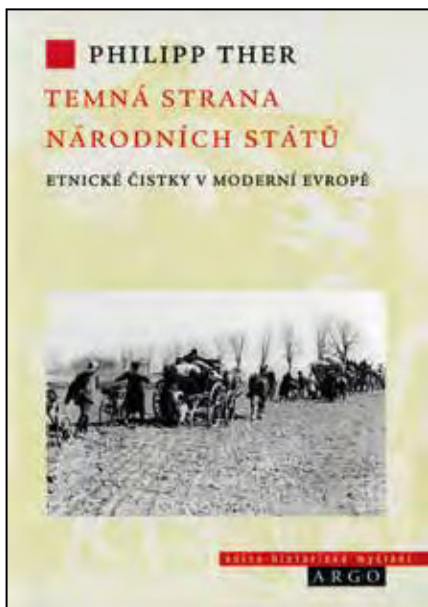
války zřízen v Terezíně. Kresba tužkou od německého autora Karla Winkela je datována rokem 1945 a zachycuje pohled shora na Malou pevnost a krajinu za ní. Její autor, německý malíř z Mnichova, byl od 6. června do 15. prosince 1945 vězněn v internačním táboře v Malé pevnosti. Kreslil se souhlasem správy tábora, která mu dávala i potřebný materiál. Kresbu získal otec dárce, pan Antonín Pavliš, který v Terezíně ve druhé polovině roku 1945 vykonával vojenskou službu.

Výzva i nadále pokračuje. Doufáme proto, že i do budoucna se naše sbírky rozšíří o zajímavé přírůstky. Současným dárčům děkujeme.

Michaela Dostálová, Iva Gaudesová, Památník Terezín

Philipp THER: Temná strana národních států. Etnické čistky v moderní Evropě. Praha, Argo 2017, 289 s., ISBN 978-80-257-2133-9

„Možná bylo ale tedy nakonec lepší, že to dopadlo, jak to dopadlo, ať už to bylo sebebolestnější. Václav Havel, jenž byl prezidentem nejen těch, kdo ho směli volit, se za vyhnání omluvil, a tím to pro mě bylo vyřízené (jsem ale ročník 1967 a měl jsem klidné dětství, bez zahořklých rodičů či prarodičů). Tenkrát se ale v Německu něco takového napsat nedalo, ještě méně než dnes.“⁽¹⁾

Citace pochází ze závěru recenzované knihy německého historika Philippa Thera. Konkrétně z doslovu k jejímu českému vydání, ke kterému přistoupilo nakladatelství Argo v roce 2017 (v překladu Zuzany Schwarzové). Jak je čtenáři této recenze určitě zřejmé, úryvek je vztahován k odsunu/vyhnání Němců po druhé světové válce z Československa a autor v něm reflektuje i svou osobní zkušenost, neboť část jeho rodiny jím byla postižena. Jedná se o Therovu reflexi v každém případě důležitou, kterou by čtenáři této knihy neměli opomenout. A pokud ji neopomenou, určitě je nenechá bez napětí, ať už s nábojem plusovým, či mínusovým. Ale zanechme prozatím malé ochutnávky z autorových subjektiv-

ních soudů s příslibem návratu k nim na konci této recenze a zaměříme se na jiné aspekty spojené se sledovanou monografií.

V autorově rodném jazyce vyšla práce poprvé roku 2011 v nakladatelství Vandenhoeck & Ruprecht (Göttingen),²⁾ recenzovaný překlad však vychází z jejího třetího vydání (2013). Již předtím se ovšem Ther v řadě studií věnoval problematice etnických čistek a konfliktů ve 20. století.³⁾ Toto téma však není jediné, na které se badatelsky zaměřuje. V soupisu jeho publikační činnosti můžeme objevit i zájem o problematiku kulturních dějin či společenských změn ve státech bývalého východního bloku po roce 1989.⁴⁾ Recenzovaná kniha také není jeho první, která vyšla v češtině. Již v roce 2008 vydalo nakladatelství Dokořán Therovu monografii o pražské Zlaté kapliče v širších souřadnicích s názvem *Národní divadlo v kontextu evropských operních dějin. Od založení do první světové války*⁵⁾ a o rok dříve před recenzovanou publikací vydalo nakladatelství Libri jeho práci *Nový pořádek na starém kontinentě s podtitulem Příběh neoliberální Evropy*.⁶⁾ Ther, jenž v současné době působí jako profesor středoevropských dějin v Institutu dějin východní Evropy na Vídeňské univerzitě,⁷⁾ je však autorem, kterému vycházejí práce ne-

jen v němčině, angličtině, případně češtině, ale třeba i v polštině či ukrajinštině.⁸⁾

Autor *Temnou stranu národních států* rozdělil do třech hlavních částí, pokud opomineme úvod, doslov a rozbor použité literatury. Nejdříve se zabývá předpoklady, které vytvořily příznivé prostředí pro vznik etnických čistek v Evropě ve 20. století, dále jejich jednotlivými případy od roku 1912 do roku 1999 a následně zařazuje úvahu, v níž je mimo jiné typologicky třídí, shrnuje svůj předchozí výklad a řeší otázky týkající se náhledů na rozdíly mezi nimi a genocidou (například holokaustem). Ostatně tuto záležitost vysvětluje již v úvodu.

Podle mezinárodního práva tkví odlišnost mezi nimi v úmyslech a cílech. Pokud bychom právní definici interpretovali vlastními slovy tak, že úmyslem a cílem genocidy je vyhladit/vyvráždit označenou/vykonstruovanou konkrétní skupinu lidí (náboženskou, etnickou, třídní apod.) do jejího posledního příslušníka, pak etnická čistka sleduje homogenizaci obyvatel určitého území ve prospěch té skupiny (náboženské, národnostní, třídní apod.), která ji provádí. Jen na okraj ale přidejme postřeh nespádající do právního diskurzu, že oběť zavražděnou v rámci čistek nejspíše nečiní spokojenější, že nezahynula kvůli genocidním záměrům, ale „jen“ kvůli očistě regionu od skupiny, se kterou byla spojována. V této souvislosti by recenzent mohl parafrázovat slova novináře, pedagoga, signatáře Charty 77 a v 90. letech mimo jiné zpravodaje z konfliktu na území bývalé Jugoslávie Jana Urbana, že tlející mrtvolky páchnou vždy stejně.⁹⁾ Sám autor monografie si ale nutnost zohlednění tohoto humanistického úhlu pohledu také uvědomuje, jak je patrné z jeho textu. Ve výkladu ale převážně vychází spíše z právní argumentace, která mu napomáhá přesně vymezit pole jeho zájmu. Také si však uvědomuje, že není možné a navíc etické srovnávat oběti jakéhokoliv násilí, přesně jak píše ve své knize *Úvahy o holokaustu* významný historik šoa Jehuda Bauer, na kterého se ovšem Ther neodvolává. „*Krajní formy lidského utrpení jsou neporovnatelné, a nikdo by se nikdy neměl vyjadřovat, že určitá podoba masového vraždění je „méně strašná“ či dokonce „lepší“ než jiná.*“¹⁰⁾

Nejen výše uvedeným, ale i dalšími aspekty se dle Thera etnická čistka liší od genocidy. Dalším rozdílem je i skutečnost, že leckdy může probíhat se souhlasem subjektu, který reprezentuje skupinu, jež je jí postižena. Například výměna obyvatelstva mezi Řeckem a Tureckem ve 20. letech minulého století byla provedena na základě lausanské smlouvy uzavřené v roce 1923 po ukončení řecko-tureckého konfliktu. Etnická čistka totiž nenachází svou formu pouze ve vraždění a násilnostech s cílem přinutit atakovanou skupinu k útěku z konkrétního regionu, ale též v organizaci jejího odsunu, vyhnání, deportace, vysídlení či právě ve výměně obyvatelstva – národnostních či jiných menšin mezi státy. Jak píše, většina „*etnických čistek v Evropě byla provedena v důsledku mezinárodních smluv. [...] Uzavření smlouvy však zpravidla předcházelo hromadně zaměřené násilí a fáze útěku a vyhánění.*“¹¹⁾

Další odlišností je to, že etnické čistky nebyly na rozdíl od „*nacistických táborů smrti a bolševických gulagů*“¹²⁾ výplodem totalitních systémů, ale národních států, které nemusely být diktaturami. Jestliže si dovolíme bez Thera svolení to-

to sdělení zasadit opět do kontextu názorů Jehudy Bauera, který tvrdí, že obranou proti genocidě je demokratické zřízení,¹³⁾ v případě etnických čistek si tím nemůžeme být jisti.

Kvůli výše uvedeným a také dalším jím jasně vyargumentovaným rozdílům se tedy autor zevrubně nevěnuje genocidám, jakou bylo například šoa. Recenzent proto zcela nechápe výtku, kterou vznesla v textu o Therově monografii otištěném v časopise *Dějiny a současnost* v září 2018 Hana Kubátová. Vytýká autorovi, že „ze svého pojednání [...] vynechal nacistickou genocidu Židů (a také Romů). [...] Jakkoli můžeme s autorem souhlasit v tom, že mezi etnickou čistkou a genocidou jsou značné rozdíly, holokaust těžko vysvětlíme, aniž bychom vzali v potaz politiku očisty od těch, kteří nezapadali do většinového obyvatelstva.“¹⁴⁾ Dle Kubátové byl tedy i holokaust výrazem snahy o čistku/očistu území a je přesvědčena, že jeho začleněním do monografie by pak Ther napomohl čtenáři lépe pochopit sledovanou problematiku v širším kontextu. Autor však zcela jasně, adekvátně a pochopitelně své důvody k neakcentování šoa vysvětluje. Navíc není pravdou, že by holokaust zcela opomněl, jak o tom ještě bude řeč níže.

Autor vidí předpoklady pro vytvoření podmínek rozpoutání etnické čistky v nacionalistické ideologii, v idejích a praxi národního státu, v jeho negativním vnímání menšin v rámci vlastních hranic, v náboženské, konkrétně v evropském případě křesťanské netoleranci a v neposlední řadě i v modernitě provozu státních útvarů. Jak píše, etnické čistky „spočívaly v souběžném působení radikálního nacionalismu a mechanismů moderního národního státu.“¹⁵⁾ Tedy přesně v intencích závěrů sociologa Zygmunta Baumana, který však tento aspekt vztahoval k šoa.¹⁶⁾ Velmi důležitou premisou vzniku etnických čistek pak byla snaha státních útvarů 19. a 20. století nuceně rozřazovat své obyvatelstvo do konkrétních národnostních či jiných „škatulek“ podle shora určených kritérií.

Nejnámějším evropským případem oktrojované kategorizace obyvatelstva jsou nacistické norimberské zákony, nicméně jak Ther mimovolně připomíná, ty se svým způsobem nijak nevymykaly myšlení řady evropských vlád již od druhé poloviny 19. století. „Přibližně od roku 1870 vznikl v Evropě tlak na jednoznačnost, zapříčiněný kategorizací při sčítání lidu. Obyvatelstvo se při statistických měřeních muselo rozhodnout pro jednu národnost. Asi od roku 1900 si státní byrokracie uzurpovala rozhodování stran toho, komu přidělí jakou národnost. Tato objektivizace národnosti probíhala nejprve v jednotlivých státech Evropy, a to i v těch, které se nepovažovaly za národní. V meziválečné době převzala i Společnost národů v řadě konfliktů postoj, kdy o národnosti rozhodují státní úřady a nikoli jedinec.“¹⁷⁾ Jinými slovy, přínáležitost „ke skupině určovala nikoli subjektivní, nýbrž exaktní, zdánlivě objektivní kritéria. [...] O národnosti jednotlivců či celé skupiny zpravidla nerozhodovalo individuální chápání sebe sama či vlastní prohlášení, nýbrž přiřazení, jež provedla byrokratická instituce.“¹⁸⁾ Další fází pak bylo, že „kategorizace byla spojena s diskriminací a vyčleňováním menšin z mnoha oblastí života. V logice moderního národního státu už chyběl jen krůček k rozhodnutí nuceně vysídlit neoblíbené menšiny.“¹⁹⁾

V oktrojovaném určování příslušnosti pak nemusel hrát roli jen rodný jazyk, ale hlavně rodinný původ, stejně jako v případě norimberských zákonů. Ther uvádí řadu případů, jmenujme například přístup Francie k obyvatelstvu v Alsasku a Lotrinsku po první světové válce. Toto území, které jí v důsledku vítězství ve zmiňovaném konfliktu opět připadlo, se rozhodla očistit od Němců. „*Obyvatelé s oběma francouzskými či alsaskými rodiči spadali do kategorie A, za Alsasana byl [...] považován jen ten, jehož předek se v regionu usadil již před rokem 1871. Do kategorie B patřili obyvatelé s jedním alsaským rodičem. Kategorie C zahrnovala cizince, kteří nebyli ani německého, ani rakouského původu. Do kategorie D se dostali obyvatelé německého či rakouského původu [...] a jejich děti, přestože se narodily v Alsasku. [...] V průběhu roku 1919 muselo Alsasko a Lotrinsko opustit asi 150 000 lidí, označovaných francouzským státem jako Němci. Kromě toho bylo mnoho lidí internováno a čtvrtina obyvatelstva byla vystavena [...] diskriminaci.*“²⁰⁾

Pro autora *Temné strany národních států* je v líčení důležitý důraz na kontextualizaci. Ostatně jednu z klíčových událostí v česko-německých vztazích – mnichovskou dohodu, jež také vedla ještě v roce 1938 k etnické čistce v odtrženém pohraničí namířené proti Čechům a nakonec byla i jednou z příčin odsunu Němců z Československa počínaje rokem 1945, napomáhá Ther chápat zohledněním kontextu mezinárodního politického myšlení tehdejších evropských velmocí. Ty totiž dle Therova výkladu již před Mnichovem došly ke zjištění, že klidu v kvasící Evropě by napomohlo překrytí státních a etnických hranic, a to nejen v případě Československa. Takže řešení ve vztahu k menšinám, zejména německé, aplikovaná záhy po druhé světové válce, navíc s radikální zkušeností nabytou v jejím průběhu, byla vlastně jinou podobou stejného velmocenského uvažování.

Z hlediska konkrétních případů zahajuje Ther svůj výklad léty 1912 a 1913: balkánskými válkami a jejich důsledky. Pokračuje příklady deportací v době první světové války, migrací po jejím ukončení, výše uvedenou čistkou v Alsasku a Lotrinsku a s podobnými procesy spojenými s řecko-tureckým konfliktem na počátku 20. let. Je paradoxní, že všechny etnické čistky proběhlé v meziválečné době se uskutečnily navzdory ujednáním o ochraně menšin z pařížských mírových smluv po ukončení Velké války. Zvláštní kapitolu pak v autorově výkladu tvoří období od mnichovské dohody po rok 1944. Do něj zahrnuje nejen transfery obyvatelstva v režii nacistického Německa či s ním spřátelených států, ale také Sovětského svazu, a dále zápasy, jež nazývá „*války ve válce*“:²¹⁾ takto označuje krvavý polsko-ukrajinský a srbsko-chorvatský konflikt. Následně se věnuje etnické očistě od německého obyvatelstva v důsledku druhé světové války ve střední Evropě (v Československu a Polsku), odvlékání německého obyvatelstva ze Stalinovy sféry vlivu na práci do Sovětského svazu, transferu Poláků Sověty z předválečného polského území na západ od nově vytyčené hranice a také nazírání na Maďary mimo jejich státní území a realizování či jen plánování jejich přesunů. Další kapitolou je pak dění ve „*zlomových zónách studené války*“: přístup k Itálii na území Jugoslávie, přístup k Makedoncům na území Řecka, emigrace Tur-

ků z Bulharska do Turecka. Na závěr části věnované konkrétním příkladům pak ještě rozebírá otázku dění v Indii a v Palestině, neboť dle něj úzce souvisí s vývozem evropských přístupů do těchto oblastí, a tragédiím na Kavkaze a na území bývalé Jugoslávie v 90. letech minulého století.

Autor ve svém líčení nezabíhá do velkých detailů a volí komparativní přístup s nadhledem, který upřednostňuje před zevrubným rozbořením jednotlivých dílčích témat. Bohužel jeho výklad není úplně bez mezer, byť se jedná o výjimky. V této souvislosti uvedme, že v líčení přesunů civilního obyvatelstva v době první světové války, které bylo vnímáno jako potenciálně sympatizující s nepřítelem, a proto nespolehlivé, opomenul přesuny Italů z Jižního Tyrolska do vnitrozemí rakousko-uherského soustátí. Také nijak nereflktuje ve stejné době masivní uprchlictví haličských Židů na západ v rámci zmiňované monarchie.

Co se týká holokaustu, jak již bylo výše řečeno, i přes výtku recenzentky Kubátové otištěnou v *Dějínách a současnosti* v září 2018, se jím Ther zabývá. Pravda, pouze dílčím způsobem a navíc jen tehdy, když pronásledování Židů v letech druhé světové války dle něj s přihlédnutím k teritoriálním specifikům vykazuje spíše rysy etnické čistky než genocidy. Tento přístup však může u čtenáře vzbudit otázku, zda se již nejedná o přílišnou snahu podřídít specifika holokaustu v jednotlivých evropských oblastech za každou cenu zohledňovanému právnímu úhlu pohledu. Ther píše, že kvůli „úzkému vztahu mezi deportacemi a masovým vyhlazováním se mezinárodní literatura věnuje pronásledování Židů ve spojených státech Německé říše zpravidla v souvislosti s holocaustem. S ohledem na vyhlazovací mašinerii nacistů se jedná o správný přístup, i když je to přístup směrem od konce, od Osvětimi. Rumunsko, Bulharsko, Maďarsko, Chorvatsko a Slovensko však sledovaly vlastní společenskopolitické cíle [...]. To ale automaticky neznamená, že tyto státy plánovaly genocidu své židovské menšiny nebo že ji organizovaly.“⁽²²⁾ Dále tvrdí, že pro názor, že se z pohledu výše uvedených států nejednalo o genocidní chování, ale o etnickou čistku, hrají následující faktory. V prvé řadě ten, že Židé v nich nebyli pronásledováni jako první, neboť například na Slovensku byli nejdříve diskriminaci podrobeni Češi, kteří měli být vyštvaní ze slovenského území. V Německu však byli Židé naopak pronásledováni jako první. Dalším jím uváděným faktorem je skutečnost, že na rozdíl od německých nacistů, kteří měli nejspíše od roku 1941 jasný úmysl Židy jako celek vyhladit, v uvedených státech tomu tak nebylo, neboť deportace mimo jejich území (tedy přesněji do Auschwitz-Birkenau) souvisely s řešením problémů, jež přinesla sociální vyloučenost za Židy označeného obyvatelstva. Dle Thera se tedy v jejich případě jednalo o napomáhání genocidě prostřednictvím etnické čistky, ovšem nikoliv o genocidu plánovanou vlastními silami. Není to ale spíše tak, že v konkrétních podmínkách se může genocida při zohlednění určitého úhlu pohledu jen jevit jako etnická čistka, ale ve skutečnosti se stále jedná o genocidu? Nejde tedy nikoliv o napomáhání genocidnímu procesu formou etnické čistky, ale naopak přímo o podíl na něm? V případě situace na Slovensku Ther bohužel navíc pracuje se zavádějícími informacemi. Například píše: „Když se v okupovaném Polsku roz-

křiklo, že existují tábory smrti a k čemu slouží, zesílil odpor proti vydávání Židů dokonce i mezi zatvrzelými antisemity. V srpnu 1942 se slovenský prezident Josef Tiso postavil proti dalšímu vydávání Židů [...].⁴²³⁾ Nicméně dle významného historika holokaustu na Slovensku Ivana Kamence tomu bylo jinak. Proti deportacím Tiso nikdy nevystoupil a například v polovině srpna 1942 je naopak veřejně podpořil.²⁴⁾ Další slabinou v argumentaci je fakt, že špičky slovenského režimu o cíli transportů ze Slovenska věděly, jak ostatně sám Ther uvádí. Skutečně se tedy nejednalo o podíl na genocidě? Na druhou stranu recenzent přiznává, že čtenář tuto jeho výzvu k zamyšlení může vnímat jako slovíčkaření. I přesto se však domnívá, že mezi napomáháním a podílem může být významový rozdíl.

I v pasážích týkajících se jiných témat bohužel můžeme nalézt určité faktografické nepřesnosti. Například v souvislosti s odsunem Němců z ČSR tvrdí, že mu „v zásadě podléhali dokonce i prokazatelní odpůrci nacistického režimu, například sudetští antifašisté.“ To však není zcela pravda. Ano, ve fázi spontánního a chaotického tzv. divokého odsunu jím mohly být některé takovéto osoby v jeho průběhu postiženy, ale v případech již regulérního, mocnostmi schváleného transferu z něj byli antifašisté, kteří prokazatelně aktivně proti režimu vystupovali, podle platné československé legislativy oficiálně a proklamativně vyňati.²⁵⁾ To, že nakonec někteří z nich do Německa skutečně z vlastního rozhodnutí odešli, je věc jiná. Stejně tak je zavádějící tvrzení, že při osidlování vysídlovaného českého pohraničí v patách „armádě, revolučním gardám a prvním skutečným správním orgánům šli dobrodruzi a kriminálníci, kteří se ale většinou chtěli jen obohatit, zároveň však páchali ty nejhorší násilnosti na německém civilním obyvatelstvu.“²⁶⁾ Jedná se o zjednodušující kategorický soud promítající přítomnost osob pohybujících se již předtím za hranicí zákona v obsazovaném pohraničí tak říkajíc na „širokoúhlém plátně“, který však neodráží realitu.²⁷⁾ Výše uvedených faktických nepřesností recenzent v autorově textu lituje, neboť se nedomnívá, že by výklad postrádal důraz na vnímání kontextu a kauzality. Zvláště je třeba ocenit autorovo pochopení pro charakter poválečných nálad neněmeckého obyvatelstva, které bylo postiženo nacistickým režimem a německou okupací na konci 30. a v první polovině 40. let 20. století. Citujme přímo Therova slova: „Kdo chce pochopit útěk, vyhnání a nucené vysídlení Němců ze střední Evropy, nemůže opomenout etnické čistky za německé okupace a německé nadvlády během druhé světové války [...].“²⁸⁾ Recenzent by jen rád dodal, že pochopení neznamená omlouvání násilností a zvrstev, které v průběhu poválečných transferů probíhaly.

Vzhledem k charakteru publikace a volbě komparativního přístupu byl Ther nucen vycházet zejména ze sekundární literatury, nikoliv z vlastního výzkumu primárních pramenů. V tom tedy můžeme hledat příčiny uvedení určitých faktografických chyb, které z ní pravděpodobně byly přejaty a které nejdou zcela ve všech případech vnější kritikou jen na základě doposud publikovaných studií vylimovat. Je třeba si uvědomit, že Therova monografie není analýza, ale naopak pokusem o syntetické zpracování problematiky evropských etnických čistek ve 20. století. A jako každá syntéza, ani ona není ušetřena z výše uvedených

důvodů dílčích chybných tvrzení. Nedá se však říci, že by autorova drobná faktografická pochybení zapříčinila pomýlení interpretační.

Právě ve vztahu k literatuře, kterou autor využil, je třeba ocenit její šíři a jazykový záběr. Vychází ze studií publikovaných nejen v angličtině, francouzštině a němčině, ale také v jazycích některých regionů, kterým se v monografii věnuje: polštině, češtině, slovenštině, ukrajinštině, rumunštině, řečtině a italštině. Základní zdroje k tématu Ther rozebírá v komentované bibliografii. Jak ovšem můžeme zjistit z poznámkového aparátu, tak v některých případech pracoval s výtahy psanými pro něj ve srozumitelném jazyce odborníky z řad rodilých mluvčích, jako v případě řeckých studií.

Ačkoliv publikace na první pohled budí dojem, že je koncipována jako odborná, po bližším ohledání čtenář zjistí, že tomu tak není ve všech aspektech. Odkazování na informační zdroje, o které se Ther opírá, není zcela vyčerpávající. Čtenář často nedokáže přesně zjistit, z jaké literatury autor konkrétní fakta čerpal. Poznámkový aparát čítá pouze 415 položek, což je dle soudu recenzenta na odbornou monografii o 252 stranách textu poněkud málo. Autor této recenze bohužel neměl k dispozici německý originál, takže nemůže bezpečně rozhodnout, jestli tato nedokonalost vychází z něj, anebo je plodem přístupu českého nakladatelství.

Nicméně přes všechny výše uvedené připomínky je třeba zdůraznit, že četba překladu Therovy monografie v žádném případě není ztrátou času. Naopak. Čtenáři velice přístupnou formou a srozumitelným jazykem podává z celoevropské perspektivy přehled o fenoménu, který je jedním z důležitých aspektů dějin 20. století. Promyšlené strukturování knihy čtenáři navíc přináší i snadnou orientaci v problematice.

Jak bylo slíbeno na začátku recenze, vraťme se na jejím konci opět k autorovým subjektivním soudům, vyjádřeným v doslovu pro české vydání ve vztahu k vývoji česko-německých vztahů po roce 1945. A navažme přímo na citát uvedený v jejím prvním odstavci. Proč je dle něj lepší, že proběhl odsun/vyhnání Němců z Československa, než kdyby se neuskutečnil? Ve své úvaze může pro někoho Ther opouštět odborné pole (použitím otázky, co by se stalo, kdyby německé obyvatelstvo zůstalo v Československu), pro jiného může naopak na základě srovnání s jinými regiony dospívat k možným hypotézám případného vývoje. Autor se domnívá, že *„by se němečtí spoluobčané pravděpodobně považovali za oběti dějin i bez vyhnání. Prezidenta Beneše a jeho dekrety by zatracovali tak i tak [...] a nelitovali by, protože tak kapitálních zločinů, k nimž došlo mezi léty 1938–1945, se lituje špatně, jedině, že by to nařídila velmi silná okupační mocnost. Takový hypotetický scénář by vyústil v nekonečné, malicherné hádky [...] Vztah většinového národa k příliš silné menšině by se ve skutečnosti nezlepšil a z českých Němců by se stali jacísi středoevropští kosovští Albánci.“*⁽²⁹⁾ Stejně jako citát úvodní, ani tato slova určitě čtenáře nenechají bez vzrušení.

Philipp Ther ve své knize vyjadřuje důležité přání: dospět jednou do dne, kdy téma jeho knihy již nebude aktuální a nikdo se o něj nebude zajímat. Na dru-

hou stranu se obává, že kvůli současnému politickému vzestupu nacionalismu se tento stav neustále oddaluje. A recenzent k tomu jen může dodat, že pokud státy ve výhodné, zejména velmocenské pozici (byť třeba regionální), budou využívat menšiny za svými hranicemi jako své karty (viz například nedávná anexe Krymu Ruskem), nebezpečí etnických čistek zde bude neustále.

Ačkoli v současné době, navzdory výše řečenému, nejsou dle Thera etnické čistky (vyhánění, transfery) mezinárodním společenstvím oproti minulosti brány jako řešení, nenechává ho to chladným. Může to mít totiž za následek, že „nežádoucí menšiny už nebudou vyháněny do sousedních států, nýbrž v extrémním případě zabíjeny rovnou na místě.“³⁰⁾ Doufejme však, že se tento jeho odhad dalšího vývoje nikdy nenaplní. Byť zkušenost lidstva, ať současná, či minulá, tomu nenasvědčuje.

Jan Špringl, Památník Terezín

Poznámky

- ¹⁾ Philipp THER, *Temná strana národních států. Etnické čistky v moderní Evropě*, Praha 2017, s. 259.
- ²⁾ Viz: https://iog.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/i_iog/ueber_uns/personen_dokumente/Publicationsliste_Ther.pdf (staženo 10. 4. 2019).
- ³⁾ Například viz Philipp THER – Ana SILJAK (eds.), *Redrawing Nations. Ethnic Cleansing in East-Central Europe 1944–1948*, Lanham u.a. 2001; Philipp THER – Holm SUNDHAUSEN (eds.), *Nationalitätenkonflikte im 20. Jahrhundert. Ursachen von inter-ethnischer Gewalt im Vergleich*, Wiesbaden 2001; Kai STRUVE – Philipp THER (eds.), *Nationen und ihre Grenzen. Identitätenwandel in Oberschlesien in der Neuzeit*, Marburg 2002; Philipp THER – Holm SUNDHAUSEN (eds.), *Regionale Bewegungen und Regionalismen in europäischen Zwischenräumen seit der Mitte des 19. Jahrhunderts*, Marburg 2003; Philipp THER, *Deutsche und polnische Vertriebene. Gesellschaft und Vertriebenenpolitik in der SBZ/DDR und in Polen 1945–1956*, Göttingen 1998.
- ⁴⁾ Viz pozn. 2.
- ⁵⁾ Philipp THER, *Národní divadlo v kontextu evropských operních dějin. Od založení do první světové války*, Praha 2008.
- ⁶⁾ Philipp THER, *Nový pořádek na starém kontinentě. Příběh neoliberální Evropy*, Praha 2016.
- ⁷⁾ Viz <https://iog.univie.ac.at/ueber-uns/personal/professoren/philipp-ther/> (staženo 10. 4. 2019).
- ⁸⁾ Viz pozn. 2.
- ⁹⁾ Jan URBAN, *Všem sráčům navzdory aneb Válka, o které nechcete nic vědět*, Žilina 2017, s. 182.
- ¹⁰⁾ Jehuda BAUER, *Úvahy o holocaustu*, Praha 2009, s. 30.
- ¹¹⁾ Philipp THER, *Temná strana*, s. 226.
- ¹²⁾ *Tamtéž*, s. 9.
- ¹³⁾ Přednáška profesora Jehudy Bauera pronesená 26. října 2015 v rámci semináře pro pedagogy z České republiky v Mezinárodní škole pro studium holocaustu při Yad Vashem v Jeruzalémě.
- ¹⁴⁾ Hana KUBÁTOVÁ, *Století brutální demografie*, in: *Dějiny a současnost*, 2018, č. 7, s. 53.
- ¹⁵⁾ Philipp THER, *Temná strana*, s. 59.
- ¹⁶⁾ Zygmunt BAUMAN, *Modernita a holocaust*, Praha 2010.
- ¹⁷⁾ Philipp THER, *Temná strana*, s. 50.
- ¹⁸⁾ *Tamtéž*, s. 13.
- ¹⁹⁾ *Tamtéž*, s. 50.
- ²⁰⁾ *Tamtéž*, s. 73–74.
- ²¹⁾ *Tamtéž*, s. 112.
- ²²⁾ *Tamtéž*, s. 133.

²³⁾ *Tamtéž*, s. 134–135.

²⁴⁾ Ivan KAMENEC, *Po stopách tragédie*, Bratislava 1991, s. 161–162.

²⁵⁾ Z novější literatury viz například Andreas WIEDEMANN, „*Pojď s námi budovat pohraničí*“. *Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952*, Praha 2016, s. 132.

²⁶⁾ Philipp THER, *Temná strana*, s. 159.

²⁷⁾ Srov. Andreas WIEDEMANN, „*Pojď a námi budovat pohraničí*“, s. 75–76.

²⁸⁾ Philipp THER, *Temná strana*, s. 17.

²⁹⁾ *Tamtéž*, s. 258–259.

³⁰⁾ *Tamtéž*, s. 235.

CHRONOLOGICKÝ PŘEHLED O ČINNOSTI PAMÁTNÍKU TEREZÍN V ROCE 2018

Leden

5. 1.

Putovní historická výstava ze sbírek Památníku Terezín „O osudu člověka se rozhoduje proužkem papíru... Transporty Židů z ghetta Terezín do Osvětimi-Březinky na podzim 1944“ byla otevřena v předsálí kina Malé pevnosti.

Záběry z pietního aktu konaného k Mezinárodnímu dni památky obětí holocaustu a předcházení zločinům proti lidskosti.

24. 1.

V Terezíně proběhla za účasti zástupců České republiky a Spolkové republiky Německo vzpomínková akce k uctění Mezinárodního dne památky obětí holocaustu a předcházení zločinům proti lidskosti. Posláním terezínského shromáždění bylo předání odkazu obětí nacismu současné mladé generaci. Tu zde zastoupilo několik desítek studentů česko-německého dvojjazyčného gymnázia Friedricha Schillera v saské Pirně.

Únor

23. – 25. 2.

V Židovském muzeu v Praze a v Památníku Terezín proběhl první termín již osmnáctého ročníku semináře „Jak vyučovat o holokaustu“. Třídenního semináře se zúčastnilo přibližně sedmdesát pedagogů z českých základních a středních škol.

Březen

Byla vydána výroční zpráva Památníku Terezín za rok 2017 v českém a anglickém jazyce.

7. 3.

V předsálí kina Muzea ghetta byla vernisáží zahájena putovní historická výstava „Alfred Kantor: Terezín-Osvětim-Schwarzheide. Holocaust v deníku umělce“. Výstava trvala do 29. května 2018.

9. – 11. 3.

V Židovském muzeu v Praze a v Památníku Terezín proběhl druhý termín již osmnáctého ročníku semináře „Jak vyučovat o holokaustu“. Třídenního semináře se zúčastnilo přibližně sedmdesát pedagogů z českých základních a středních škol.

Duben

12. 4.

Před modlitebnou z doby ghetta v Dlouhé ulici v Terezíně se konala vzpomínková akce u příležitosti světového dne památky obětí holokaustu Jom ha-šoa za účasti kantora Židovské obce Brno Jakuba Schwaba.

27. 4.

V předsálí kina Malé pevnosti byla zahájena putovní dokumentární výstava, která vznikla ve spolupráci mezi Památníkem Terezín a občanským sdružením KAM po Česku. Mapuje životní příběhy a osudy bývalých vězňů represivních zařízení v Terezíně a Litoměřicích.

Květen

14. – 16. 5.

Památník Terezín navštívili pracovníci a průvodci izraelského památníku Beit Theresienstadt. Pracovníci naší spřátelené organizace se během pobytu v Terezíně seznámili s činností, plány a projekty naší instituce. Prohlédli si zdejší expozice a nemalou pozornost věnovali také návštěvě vědeckých oddělení, diskusím a výměně zkušeností s našimi odbornými pracovníky. Součástí programu byla beseda s paní Ditou Krausovou, bývalou vězeňkyní terezínského ghetta, která je ústřední postavou knihy Osvětimská knihovnice od Antonia G. Iturba.

17. 5.

Výtvarná výstava kreseb, fotografií a objektů nazvaná „Sourozenci červené nitě“, jejichž autorkou je Kateřina Piňosová, byla zahájena slavnostní vernisáží v cele č. 41 ve výstavních prostorách IV. dvora Malé pevnosti.

Záběr z vernisáže výstavy „Sourozenci červené nitě“, autorka Kateřina Piňosová.

20. 5.

Na Národním hřbitově se konala každoroční Tereziánská tryzna za účasti zástupců Senátu Parlamentu ČR a Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, vlády ČR, zastupitelských úřadů mnoha zemí a dalších hostů. Hlavní projev přednesl předseda

Předseda Ústavního soudu Pavel Rychecký klade věnec na Národním hřbitově v Terezíně.

Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR Radek Vondráček. Před zahájením Tereziánské trizny proběhlo kladení věnců na popravišti Malé pevnosti při příležitosti uctění památky obětí poslední poprav v Terezíně dne 2. května 1945.

Záběr z Tereziánské trizny 2018.

Kladení věnců na popravišti Malé pevnosti při uctění památky obětí poslední poprav 2. května 1945. Na snímku místopředsedkyně Senátu Parlamentu ČR Miluše Horská.

Červen

4. 6.

V předpolí Židovského hřbitova v Terezíně byl v průběhu pietního aktu, kterého se zúčastnili zástupci Evropského židovského kongresu (EJC) a Federace židovských obcí v ČR, odhalen monument „Zákon nezvratnosti“ z dílny Aleše Veseleho.

Monument „Zákon nezvratnosti“ z dílny Aleše Veselého.

Účastníci pietního aktu, v jehož průběhu byl odhalen monument Aleše Veselého.

Dominika Weiss Hošková a Jiří Hošek při vystoupení na pietním aktu.

6. 6.

Slavnostní vyhlášení výsledků 22. ročníku literární a výtvarné soutěže pojmenované na památku iniciátorky, spoluzakladatelky a donátorky soutěží Memoriál Hany Greenfeldové, tentokrát pod společným názvem „Domov“, se uskutečnilo v kinosále Muzea ghetta. Soutěž každoročně vyhlašuje Památník Tereziín ve spolupráci s Tereziínskou iniciativou. Součástí vyhlášení výsledků soutěže bylo také zahájení výstavy výtvarných prací, zaslaných do soutěže. Výstava byla přístupna do 31. srpna 2018.

27. 6.

Pietní akt k výročí popravy Milady Horákové proběhl v pamětní síni Malé pevnosti v bývalém objektu Krankenrevíru.

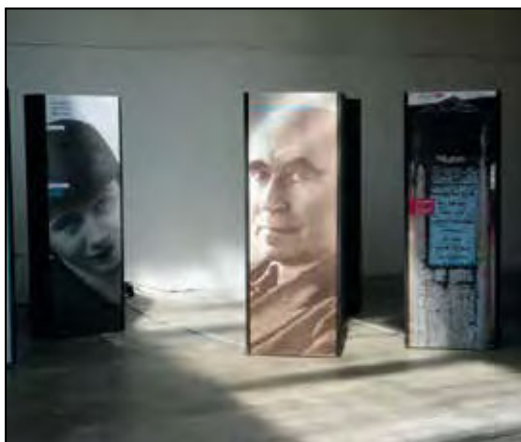
Červenec

19. 7.

Ve výstavních prostorách IV. dvora byla otevřena putovní výstava „Vyhlazovací středisko Malý Trostinec – dějiny a památka“. Výstava trvala do 26. září 2018.

Plakát k výstavě „Vyhlazovací středisko Malý Trostinec – dějiny a památka“.

Pohled na instalaci výstavy „Vyhlazovací středisko Malý Trostinec – dějiny a památka“.

24. 7.

Slavnostní odhalení sochy nizozemské autorky Chanah Cassuto proběhlo v prostorách Muzea ghetta.

Srpen

9. 8.

Výtvarná výstava grafik Miloše Michálka byla zahájena vernisáží v předsálí kina Muzea ghetta. Výstava byla otevřena do 12. října 2018.

Září

2. 9.

Každoroční tryzna Kever Avot za oběti genocidy Židů z českých zemí se konala v prostoru Židovského hřbitova a na pietním místě u řeky Ohře.

7. 9.

V prostoru Kolumbária byla slavnostně odhalena pamětní deska na památku občanů města Chemnitz, kteří byli v letech 1942–1945 odvezeni do Terezína.

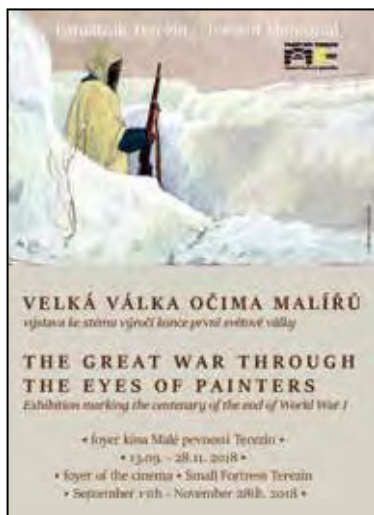
Záběr ze slavnostního odhalení pamětní desky na památku občanů města Chemnitz.

13. 9.

V předsálí kina Malé pevnosti byla otevřena historicko-výtvarná výstava ke stému výročí konce první světové války nazvaná „Velká válka očima malířů“. Přístupna byla do 28. listopadu 2018.

Záběr z instalace výstavy „Velká válka očima malířů“.

Plakát k výstavě „Velká válka očima malířů“.

Jaroslav Svěcený při vystoupení na vernisáži výstavy „Velká válka očima malířů“.

24. 9.

Putovní dokumentární výstava Výboru pro odškodnění obětí romského holocaustu v ČR pod názvem „Zaniklý svět“ prezentuje prostřednictvím vzácných dobových fotografií život Romů a Sintů v době před jejich uvězněním v nacistických koncentračních táborech a dokládá pomocí archiválií jejich pronásledování. Výstava poukazuje na nepřijatelnost ideologií o nadřazenosti ras. Zpřístupněna byla ve venkovním prostoru před kinem v Malé pevnosti.

Říjen

1. – 5. 10.

Za spolupráce Památníku Terezín a MŠMT ČR, Památníku Ravensbrück a Domu konference ve Wannsee proběhl v prvním říjnovém týdnu roku 2018 čtyřdenní pedagogický seminář III. stupně. Účastníci se seznámili s programy vzdělávacích oddělení Památníku Ravensbrück a Domu konference ve Wannsee, měli možnost zúčastnit se vybraných workshopů a podrobných prohlídek expozic obou institucí.

13. 10.

V kinosále Malé pevnosti se uskutečnilo veřejné promítání filmu „Gavrilo Princip – Proces“.

25. 10.

V předsálí kina Muzea ghetta byla zahájena výtvarná výstava grafik nazvaná „Malá retrospektiva“ autorky Marie Blabolilové, která byla otevřena do 31. ledna 2019.

Listopad**20. – 23. 11.**

V bývalých Magdeburských kasárnách se ve spolupráci s MŠMT ČR uskutečnil již 17. ročník mezinárodního semináře „Holokaust ve vzdělávání“.

Prosinec

Byly vydány Terezínské listy č. 46.

Sestavila Dagmar Holzhammerová, Památník Terezín

VÝBĚROVÁ TEREZÍNSKÁ BIBLIOGRAFIE 2018

- Použité zkratky:**
- ČČH Český časopis historický
DK Dapei Keshet
ĐaS Dějiny a současnost
HaGS Holocaust and Genocide Studies
HO Historický obzor
JB Judaica Bohemiae
LD Litoměřický deník
NO Národní osvobození
PaD Paměť a dějiny
RCH Roš chodeš
SI Securitas Imperii
TI Terezínská iniciativa
TL Terezínské listy
Z/N Zpravodaj / Newsletter
- Periodika a sborníky:**
- Český časopis historický** / The Czech Historical Review. Ročník 116, č. 1–4/2018. Praha, Historický ústav AV ČR, 2018.
- Dapei Keshet** News Letter Beit Theresienstadt No. 84, 85. Israel, Theresienstadt Martyrs Remembrance Association 2018.
- Dějiny a současnost** Ročník LX, č. 1–10/2018. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2018.
- Historický obzor** Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie. Vyd. Lukáš Novotný, Plzeň 2018.
- Holocaust and Genocide Studies** Volume 32, Nr. 1–3/2018. Publ. Oxford University Press with the United States Holocaust Memorial Museum 2018, 542 s.
- Judaica Bohemiae LIII/1–2/2018.** Eds: Iveta Cermanová – Alexandr Putík. Praha, Židovské muzeum 2018, 164 s. + 140 s.
- Maskil, ročník 17, 5778 / 2017–2018** Vyd. židovská kongregace Bejt Simcha, Praha 2017–2018, č. 1–4.
- Národní osvobození** Čtrnáctideník Českého svazu bojovníků za svobodu a Československé obce legionářské. Praha, ÚV ČSBS 2018, č. 1–26.
- Paměť a dějiny** Revue pro studium totalitních režimů 2018/01–04, ročník XII. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2018, à 140 s.
- Roš chodeš, ročník 80 (2018)** Věstník židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku. Praha, Federace židovských obcí v ČR 2018, č. 1–12.
- Securitas Imperii 33 (01/2018)** Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2018, 424 s.
- Securitas Imperii 33 (02/2018)** Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2018, 238 s.
- Terezínská iniciativa** Časopis mezinárodního sdružení. Praha, Terezínská iniciativa 2018, č. 89–94.
- Terezínské listy 46/2018** Sborník Památníku Terezín. Vydal Památník Terezín. Praha, Helena Osvaldová – Nakladatelství OSWALD 2018, 128 s.
- Yad Vashem Studies 45/1** Ed. David Silberklang. Jerusalem, Yad Vashem 2018, 227 s.
- Zpravodaj / Newsletter** Vzdělávací a informační bulletin / Educational and Information Bulletin. Vyd. Památník Terezín / Publ. Terezín Memorial 2018, č. 1–4.
- Židovská ročenka 5779 / 2018–2019** Sestavili Alice Marxová a Jiří Daniček. Praha, Federace židovských obcí v České republice 2018, 208 s.
- A Song Drives Away the Darkness.** In: DK 84/2018, s. 11.
- Bajgarová Jitka** O věčné naději se hrálo také v Terezíně. Nadace Věčná naděje „Gustav Mahler a terezínští skladatelé 2018“. In: LD 29. 8. 2018, s. 3.
- Bakovská Brigita** Vzpomínka na vzácnou kamarádku [Hanku Wertheimerovou, rozenou Weingartemovou]. In: TI 92/2018, s. 17.
- Balvín Jaroslav** Chce uctít oběti Richardu. In: LD 24. 11. 2018, s. 1 a 2.
Památník pátrá po svědectví utrpění. In: LD 27. 2. 2018, s. 4.

- Baumová Věra** Terezínská tryzna 2018. In: TI 91/2018, s. 8–9.
- Beit Theresienstadt v Terezíně / Beit Theresienstadt in Terezín.** In: Z/N 3/2018.
- Benz Wolfgang** Als Blinder in Theresienstadt: Der Münchner Schriftsteller Norbert Stern. Editor Hermann Simon. Edice Jüdische Miniaturen, sv. 201. Berlin, Hentrich & Hentrich 2017, 63 s.
(Das) Dritte Reich: Die 101 wichtigsten Fragen. Beckische Reihe. München, C. H. Beck 2012, 144 s.
(Der) Holocaust. München, C. H. Beck 2018, 128 s.
- Bethke Svenja** Tanz auf Messers Schneide: Kriminalität und Recht in den Ghettos Warschau, Litzmannstadt und Wilna. Editor Hamburger Institut für Sozialforschung, Jörg Baberowski, Bernd Greiner, Michael Wildt. Hamburg, Hamburger Edition 2015, 317 s.
- Beweise für die Nachwelt.** Die Zeichnungen des Dachau – Überlebenden Georg Tauber. Katalog zur Sonderausstellung / Evidence for Prosperity. The Drawings of the Dachau Survivor Georg Tauber. Catalog of the special exhibition. Berlin, Metropol Verlag 2018, 128 s.
- Bez idealizace a odsouzení.** Rozhovor s historikem Janem Láníčkem vedla Alice Marxová. In: RCH 6/2018, s. 18–19.
- Blodig Vojtěch** Recenze knihy: Wolf Gruner – Die Judenverfolgung im Protektorat Böhmen und Mähren. Lokale Initiativen, zentrale Entscheidungen, jüdische Antworten 1939–1945. In: TL 46/2018, s. 90–98.
- Cerman Ivo** Střední Čechy 1918/2018 – Průvodce historií. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2018, 319 s.
- Ciglbauer Jan** Útěk příslušníků českobudějovického Gestapa. In: PaD 01/2018, s. 16–26.
- Co se stalo s těly hrdinů?** Rozhovor s Jaroslavem Čvančarou vedl Jan Vajskebr. In: PaD 01/2018, s. 36–48.
- Czerniaków Adam** Deník Varšavského ghetta 1939–1942. Z pol. orig. Dziennik getta warszawskiego přel. Jiří Červenka. Praha, Sefer 2018, 424 s.
- Čapkova Kateřina** Between Expulsion and Rescue: The Transports for German speaking Jews of Czechoslovakia in 1946. In: HaGS 1/2018, s. 66–92.
- Čekám, až se vrátíš.** Rodinné deníky z války. Ed. Anna Hájková. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2018, 102 s.
- Černík Rudolf** Školákem ve válečných letech. In: TI 89/2018, s. 17.
- Černý Vladimír** Brněnské gestapo 1939–1945 a poválečné soudní procesy s jeho příslušníky. Brno, Archiv města Brna a Moravské zemské muzeum 2018, 424 s.
- Dagmar Lieblová:** Člověk si nemůže připustit, že už neuvidí nic než dráty a že se už nikdy neprojde lesem. S Dagmar Lieblovou hovořila Zoja Franklová. In: TI 91/2018, s. 16–18.
- Daníček Jiří** Kéž je konec zlobě svévolníků. Mimořádný pomník památce Židů v Suchdole nad Lužnicí. In: RCH 2/2018, s. 8–9.
- Děti hledaly děti.** Osudy židovských dětí na Kolínsku za holocaustu. Ed. Miroslava Jouzová, Ladislav Jouza. Předmluva Luboš Dobrovský-Hammerschlag. Kolín, Město Kolín 2017, 220 s.
- (Der) Deutsche Krieg um „Lebensraum im Osten“ 1939–1945:** Ereignisse und Erinnerung. Hrsg. Peter Jahn – Florian Wieler – Daniel Ziemer. Ed. Initiative Gedenkort für die Opfer der NS-Lebensraumpolitik. Berlin, Metropol Verlag 2018, 195 s.
- Doležalová Jarmila ml. – Doležal Štěpán** Osud jménem Ležáky. Včelákov, RONADO 2017, 483 s.
- Doležalová Lenka** Workshop – Psychologické příčiny antisemitismu / Workshop – Psychological Roots of Anti-Semitism. In: Z/N 2/2018.
- Drda Adam** Maminka po válce přivedla opuštěnou Židovku a Němku. Všichni žili v harmonii. In: LD 4. 7. 2018, s. 6.
- Educational Seminar for Beit Theresienstadt staff, May 2018.** In: DK 85/2018, s. 10.
- Erben Peter** Auf eigenen Spuren: Aus Mährisch-Ostrau durch Theresienstadt, Auschwitz I, Mauthausen, Gusen III über Paris nach Israel. Jüdische Schicksale aus der Tschechoslowakei. Editor Erhard Roy Wiehn. Konstanz, Hartung-Gorre Verlag 2001, 150 s.

- Fedorovič Tomáš** Propagandistická role Terezína a terezínský rodinný tábor v Auschwitz-Birkenau. In: TL 46/2018, s. 32–40.
- (The) First Period of the Agricultural Department in the Theresienstadt Ghetto.** In: DK 84/2018, s. 9.
- Fischer Jan** Šest skoků do budoucnosti. Praha, IDEA SERVIS 1998, 159 s.
- Fischer Úta** Ghetto Terezín 1941–1945. Materiální doklady a stopy v dnešní topografii Terezína. In: TL 46/2018, s. 69–83 + Z/N 4/2018.
- Flusser Jindřich** Život na úvěr. VI. nákl. 2010, 224 s.
- Franklová Zoja** Nemilovaná v divadle Kolowrat. In: TI 89/2018, s. 23.
- Friedl Jiří** Repatriace polských a československých občanů po druhé světové válce v polské a české historiografii / The repatriation of Polish and Czechoslovak citizens after World War II in Polish and Czech historiographies). In: ČČH 2/2018, s. 426–446.
- Gebel Ralf** „Domů do říše“. Konrád Henlein a Říšská župa Sudety (1938–1945). Z něm. orig. „Heim ins Reich!“ Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland 1938–1945 přeložil Jan Dobeš. Praha, Argo 2018, 408 s.
- (Das) Gefängnis Kleine Festung Theresienstadt.** In: Heinz Wewer: Postalische Zeugnisse zur deutschen Besatzungsherrschaft im Protektorat Böhmen und Mähren. Berlin, Hentrich & Hentrich 2018, s. 45–49.
- Gol Tomáš** „Aussie“ a „Tommy“ v Malé pevnosti. Osudy dvou válečných zajatců vězněných v Terezíně / “Aussie” and “Tommy” in the Small Fortress. Fates of Two POWs Imprisoned in Terezín. In: Z/N 3/2018.
- Hájková Anna** Searching for Jan Mautner. In: DK 85/2018, s. 15.
What Kind of Narrative is Legal Testimony? Terezín Witness before Czechoslovak, Austrian, and German Courts. In: Rethinking Holocaust Justice. Essays Across Disciplines. Ed. Norman J. W. Goda. New York – Oxford, Berghahn Books 2018, s. 71–99.
- Hana Trávníková, tak trochu včelí královna.** Rozhovor s Hanou Trávníkovou zaznamenal Michal Stránský. In: TI 90/2018, s. 18–19.
- Hausner Gideon** Spravedlnost v Jeruzalémě. Svědectví muže, který žaloval Eichmanna. Z angl. orig. Justice in Jerusalem. The Trial of Adolf Eichmann přeložil Martin Pokorný. Praha, Paseka 2018, 447 s.
- Havránková Bohumila** Setkání s Evou [Štichovou, roz. Beldovou]. In: TI 89/2018, s. 19.
- Hemelík Martin ml.** Příběh rodiny Kolbenů ze Strančic. Historie židovské rodiny na pozadí dějinných událostí. Jihlava, Nakl. Ing. Jakub Novotný – Alcus 2017, 108 s.
- Herrmann Heinz J.** Mein Kampf gegen die Endlösung. Von Troppau und Proßnitz durch Theresienstadt, Auschwitz-Birkenau und Dachau nach Israel. Tschechisch-jüdische Schicksale 1921–1948. Vorwort von Peter Erben. Hrsg. Erhard Roy Wiehn. Konstanz, Hartung-Gorre Verlag 2002, 140 s.
- Herrmannová Eva** Do Terezína a zpět. Praha, Vlastní náklad 2014, 96 s.
- Hersch Jack J.** Death March escape. The Remarkable Story of a Man Who Twice escaped the nazi holocaust. London, Frontline Books 2018, 283 s.
- Hirsch Camilla** Tagebuch aus Theresienstadt. Hrsg. Beit Theresienstadt. Wien, Mandelbaum Verlag 2018, 151 s.
- Hmírová Tereza** Komparace vysídlení Čechů z pohraničí 1938–1939 a poválečného odsunu Němců z Československa. I. část: In: HO 3–4/2018, s. 74–90 a II. část: In: HO 5–6/2018, s. 124–138.
- Hrabovská Olĝa** Spomienka na A. Wetzlera na vrchu ROH. In: RCH 7/2018, s. 26.
- Hron Hanuš** Zde vzpomínka krátká na terezínská jatka. In: TI 90/2018, s. 24.
- Children in quest of children** The Jewish children of Kolín and surroundings during the holocaust. Eds. Miroslava Jouzová, Ladislav Jouza. Kolín, Město Kolín 2017, 220 s.
- Imhof Werner** Ich bitte Sie, wir sind doch Europäer! Lisa Miková – Eine Tschechin, die nicht nur Auschwitz überlebt hat. Hamburg, Tredition 2018, 112 s.
- Im Theresienstädter Familienlager Auschwitz-Birkenau.** Gespräch mit Dagmar Lieblóvá. In: Heinz Wewer: Postalische Zeugnisse zur deutschen Besatzungsherrschaft im Protektorat Böhmen und Mähren. Berlin, Hentrich & Hentrich 2018, s. 172–176.
- Internationale Wanderausstellung – Industrie und Holocaust:** Topf & Söhne – Die Ofenbauer von

- Auschwitz = International travelling exhibition Industry and the Holocaust: Topf & Sons – Builders of the Auschwitz Ovens. Hrsg. Annegret Schüle – Landeshauptstadt Erfurt / Ed. Annegret Schüle – City Erfurt. Berlin, Hentrich & Hentrich 2018, 175 s.
- Jakubec Pavel** Od Heršla k Tigridovi. O semilských předcích Pavla Tigrida. In: RCH 1/2018, s. 10–11 a 14.
- Janáčková Eva** Proč on, a proč ne já? [Chava Pressburger]. In: Literární noviny, příloha 3/2018, s. 6.
- Jan Roubínek** Otázky pro ředitele Památníku Terezín. In: Věstník Asociace Muzeí a galerií 3/2018. Praha, Asociace Muzeí a galerií ČR 2018, s. 32.
- Jelínek Jan** Jizvy na duši. Brno, Barrister & Principal 2016, 104 s.
- Jews and Theater in an Intercultural Context.** Ed. Edna Nahanson. Leiden, Boston, BRILL 2012, 388 s.
- Jindra Martin** Sáhnout si do ran tohoto světa. Perzekuce a rezistence Církve československé (husitské) v letech 1938–1945. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů a Církev československá husitská 2017, 698 s.
- Jouzová Miroslava** Stolpersteiny města Kolína / Stolpersteins of the City of Kolín. Kolín 2017, 71 s.
- Kaňa Jan** Semináře. Jak vyučovat o holocaustu / Seminars. How to teach about the holocaust. In: Z/N 2/2018.
Seminář pro české pedagogy v Památníku Ravensbrück a v Domě konference ve Wannsee / Seminar for Czech Teachers in the Ravensbrück Memorial and in the House of the Wannsee Conference. In: Z/N 4/2018.
- Kass Sarah – Auerswald Thomas – Hesse Lars** Die Kinder der toten Stadt. Vollständige Textausgabe sowie Materialien zum historischen Hintergrund. Musikdrama gegen das Vergessen. Hrsg. Deutschen Institut für Erinnerungskultur, Paderborn 2018, 239 s.
- Kaumkötter Jürgen** Der Tod hat nicht das letzte Wort. Kunst in der Katastrophe 1933–1945. Berlin, Galiani 2015, 382 s.
- Kleker Jiří** Beit Terezín – výjimečný památník v Izraeli / Beit Terezin – A Unique Memorial in Israel. In: Z/N 1/2018.
Ilse Weber a její odkaz / Ilse Weber and her Legacy. In: Z/N 2/2018.
- Kmoch Pavel** Operace Anthropoid: Epilog. Atentát na Reinharda Heydricha ve světle dobových pramenů. Praha, Academia 2018, 267 s.
- Konta Jiří** Slyšet své srdce. Edice Paměť, sv. 40. Praha, Academia 2011, 213 s.
- Kraus Tomáš** Ostrůvek naší kultury. Centrum pronásledovaného umění v Solingenu a Jürgen Serke. In: RCH 6/2018, s. 8–9.
- Krausová Dita** Odložený život. Skutečný příběh osvětimské knihovnice. Z angl. orig. A Delayed Live přel. Dagmar Lieblová. Praha, Ikar 2018, 332 s.
- Krejčová Helena a kol.** Židovský majetek uložený na zámku Sychrov II. Svazek 6. Odp. red. Vanda Drbohlavová. Praha, Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války 2018, 426 s.
Židovský majetek uložený na zámku Zákupy. Svazek 5. Odp. red. Vanda Drbohlavová. Praha, Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války 2018, 364 s.
- Krch Martin** Budou kopat za oběti ghetta. In: LD 7. 9. 2018, s. 1 a 2.
- Kristallnacht:** Antijüdischer Terror 1938. Ereignisse und Erinnerung / Kristallnacht: Anti-Jewish Terror 1938. Events and Remembering. Ed. Stiftung Denkmal für die ermordeten Juden Europas, Uwe Neumärker, Stiftung Topographie des Terrors, Andreas Nachama. Berlin 2018, 239 s.
- Křivohlavý Pavel** Konce první světové války. Gavrilo Princip byl po sarajevském atentátu uvězněn v Malé pevnosti v Terezíně. In: Litoměřicko 5plus2, 23. 11. 2018, s. 2 a 3.
- Kukánová Zlatuše** „Rád bych byl sloužil déle“. K odsunu německého katolického kléru z českých zemí. In: SI 32(1/2018), s. 98–129.
- Kux Jan** Interniční tábor Svatobořice. Editor Obecní úřad Svatobořice-Místřín a Magistrát města Brna. Brno, Bukovanská kaple 2017, 324 s.

- Lacina Lubor** Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen na Trutnovsku – přehled a geneze pietních míst. In: TL 46/2018, s. 53–68.
- Laipertová Tereza** Česká kinematografie v letech 1939–1945. In: HO 5–6/2018, s. 111–123.
- Langhamerová Miroslava** Životní podmínky vězňů v policejní věznici Terezín v letech 1940–1945. In: TL 46/2018, s. 11–31.
- Langová Alžběta – Růžičková Renáta** Stopy Židů v Pardubickém kraji / Traces of the Jews in the Pardubice Region. Fotografie Štěpán Bartoš. Český, anglický a hebrejský text. Pardubice, Pardubický kraj 2018, 143 s.
- Lauermann Marek** Moje vzpomínka na Dagmar Lieblovou. In: TI 90/2018, s. 4.
- Leblová Marta** „Kameny zmizelých“ poprvé v Jindřichově Hradci. In: TI 91/2018, s. 11. Vzpomínka na rodinu Winternitzovu. In: TI 92/2018, s. 17.
- Lederman Shmuel** Hannah Arendt's Critique of the Judenräte in Context: Modern Jewish Leadership and Radical Democracy. In: HaGS 2/2018, s. 207–223.
- Ležáky a odboj ve východních Čechách.** Eds. Vojtěch Kyncl – Jiří Padevět a Kamila Chvojková, Pavel Šmejkal, Adolf Vondrka. Vyd. Památník Lidice. Praha, Academia 2016, 268 s.
- Lieblová Dagmar** Den památky obětí holocaustu v Terezíně. In: TI 89/2018, s. 1. Nečekaný dar. In: TI 89/2018, s. 16. Setkání po 74 letech [s Renkou Lichtensternovou]. In: TI 89/2018, s. 21. From the Archives. In: DK 85/2018, s. 11.
- Maizels Tereza**
- Majewski Piotr M. – Vajskebr Jan** Bezpečnostní situace v Generálním gouvernementu. Pokus o kvantitativní analýzu na základě německých policejních statistik. In: SI 32(01/2018), s. 66–97.
- Marek Jindřich** Vyhánění Čechů z pohraničí v roce 1938: Kniha vzpomínek s obrazovou přílohou Jaroslava Čvančary. Praha, Toužimský & Moravec 2018, 134 s.
- Marxová Alice** Anna Lorencová (13. 3. 1927 – 14. 10. 2018). In: RCH 11/2018, s. 17. Dvakrát o jednom. Knihy o holocaustu psané z pohledu dítěte. In: RCH 5/2018, s. 16.
- Meinhold Philip** Erben der Erinnerung: Ein Familienausflug nach Auschwitz. Berlin, Verbrecher Verlag 2015, 192 s.
- Merová Evelina** Vzpomínka na Danu. In: TI 90/2018, s. 2–3.
- Minulost do popelnice nepatří!** Výzva Památníku Terezín. In: Ústecko a Děčínsko 5plus2, 27. 9. 2018, s. 11.
- Mohn Volker** Nacistická kulturní politika v Protektorátu. Koncepce, praxe a reakce české strany. Z něm. orig. NS-Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren. Konzepte, Praktiken, Reaktionen přel. Petr Dvořáček. Praha, Prostor 2018, 519 s. + 24 s. obr. příl.
- Molina Rodrigo Villacís** Las Dos vidas de Trude Sojka / The Two Lives of Trude Sojka. Quito, Macshori Ruales 1999, 152 s.
- Náhlík Petr** Hanuš Adel a plzeňský osmý oddíl židovských skautů. In: RCH 3/2018, s. 15.
- Nachrichtendienst, politische Elite und Mordeinheit:** Der Sicherheitsdienst des Reichsführers SS. Hg. Michael Wildt, Hamburger Institut für Sozialforschung. Hamburg, Hamburger Edition 2003, 383 s.
- Němí svědkové holocaustu v Náchodě** Ed. Marie Vintrová. Náchod, Vyšší odborná škola stavební a Střední průmyslová škola stavební arch. Jana Letzela 2018, 88 s.
- Neufeld Hermína** Tváře a příběhy. Uchovávaní paměti v Židovském muzeu v Praze. In: RCH 1/2018, s. 16–17.
- Novák Milan – Šimůnek Michal V.** Zdraví nemocní říšští protektori v Čechách a na Moravě 1939–1945. Lékařsko-historický příspěvek k biografii Konstantina von Neuratha, Reinharda Heydricha, Kurta Daluegeho a Wilhelma Fricka. Praha, Academia 2018, 286 s.
- Obrana národa v dokumentech 1939–1942** Ed. Stanislav Kokoška. Praha, ÚSTR 2018, 318 s.
- Oliva Pavel** Osudy mé rodiny. Praha, Arista Books 2017, 237 s.
- (The) Opening of the “Brown Cardboard Folder” Exhibition in Terezín.** In: DK 84/2018, s. 8.
- Orlev Uri** Běž, chlapče, běž. Z hebrej. orig. přel. Lenka Bukovská. Praha, Práh 2014, 179 s.

- Padevět Jiří** Ostny a oprátky. Brno, Host 2018, 130 s.
Tři králové. Průvodce. Odbojová činnost legendární skupiny a vysílací místa radiostanic Sparta I a Sparta II. Praha, Academia 2017, 171 s.
Za dráty. Tábory v období 1938–1945 na území dnešní České republiky. Průvodce. Praha, Academia 2018, 470 s.
- Palová Helena – Seifertová Naděžda** Nové pracovní listy v nabídce vzdělávacího oddělení Památníku Terezín / New Worksheets offered by the Terezín Memorial's Department of Education. In: Z/N 2/2018.
- Památník Terezín vyhlásil další ročník literární a výtvarné soutěže.** Tisková zpráva Památníku Terezín. In: TI 93/2018, s. 9.
- Pavličková Tamara** Paměť národa – příběh Dagmar Lieblové. In: TI 91/2018, s. 18.
- Pejčoch Ivo** Jaroslav Kratochvíl – důstojník československých legií a spisovatel vězněný v policejní věznici v Malé pevnosti v Terezíně. In: TL 46/2018, s. 41–52.
- Peschel Lisa** Voices from the Edge of the Abyss: Theatrical Texts from the Terezín / Theresienstadt Ghetto, 1941–45. In: Jews and Theater in an Intercultural Context, s. 153–164.
- Plachá Pavla** Černé a zelené trojúhelníky. Perzekuce a recepce skupiny antisociálních a kriminálních vězňů na příkladu žen deportovaných z českého území do Ravensbrücku. In: SI 32(01/2018), s. 38–65.
Osvobozený transport. Příběh pomoci vězňům z transportu smrti ve světle historických pramenů. In: PaD 01/2018, s. 70–83.
- Vajskebr Jan** Spejbl a Hurvínek v hledáčku pražského Sicherheitsdienstu. In: PaD 01/2018, s. 55–60.
- Plachý Jiří** V zájmu klidu a veřejného pořádku. Ke vzniku prvního koncentračního tábora na území Československa. In: PaD 01/2018, s. 49–54.
- Poláková Miroslava** Již popáté jsme přijeli, abychom se poklonili. In: NO 11–12/2018, s. 1–2.
- Portrét dámy.** O nové publikaci Centra pro dokumentaci majetkových převodů. In: RCH 3/2018, s. 14.
- Post Gerben** Lotty's Bench. The Persecution of the Jews of Amsterdam Remembered. Volendam, LM Publishers 2018, 223 s.
- Provaz Lukáš** Historik s charismatem. Život a dílo Zdeňka Jelínka (1936–1994). Žehušice, Městské knihy 2014, 95 s.
- Přežil internaci i pochod smrti** [Luděk Eliáš, 1923–2018]. In: NO 17–18/2018, s. 9.
- Putík Daniel** Z nouze život, z nouze smrt? Slovenští Židé v Terezíně, Sachsenhausenu, Ravensbrücku a Bergen-Belsenu, 1944–1945. Edice 1938–1953, sv. 14. Praha, Academia 2018, 239 s.
- Raichl Tomáš** Z depozitáře Sbírkového oddělení Památníku Terezín. Urna Hermine Mayerové jako připomínka jednoho z osudů rakouských a německých Židů v ghettu Terezín / From the Depository of the Collection Department of the Terezín Memorial. Cinerary Urn of Hermine Mayer as a Recollection of One of the Fates of Austrian and German Jews in the Terezín Ghetto. In: Z/N 1/2018.
Z nových akvizic sbírkového oddělení Památníku Terezín za rok 2017 / From the New Arrivals in the Departement of Collections of the Terezín Memorial for 2017. In: Z/N 2/2017.
Z přírůstků do sbírek Památníku Terezín – vězeňský mundúr a vojenská identifikační známka / From the New Arrivals to the Collections of the Terezín Memorial – a Prison Jacket and an Army Identification Tag. In: Z/N 4/2018.
- Redlich Egon** The Terezín Diary of Gonda Redlich. Ed. Saul S. Friedman. Z hebr. orig. přel. Laurence Kutler. Lexington, The University Press of Kentucky 1992, 173 s.
- Rethinking Holocaust Justice.** Essays Across Disciplines. Ed. J. V. Norman Goda. New York – Oxford, Berghahn Books 2018, 336 s.
- Rieger Tomáš** Výzva Památníku Terezín. Minulost nepatří do popelnic! In: LD – Týdeník Litoměřicko 16/2018, s. 8.

- Robek Antonín** Lidé bez domova. Praha, Středočeské nakladatelství a knihkupectví 1980, 166 s.
- Rosenbaumová Jindřiška a kol.** Berounsko a jeho Židé. Beroun, Machart 2018, 140 s.
- Roubínek Jan** Památník Terezín v sedmdesátém roce své činnosti. In: TI 89/2018, s. 8.
- Rund um die Alster** Hamburger Geschichte im Nationalsozialismus. Texte, Fotos und Dokumente. Ed. KZ-Gedenkstätte Neuengamme. Hamburg 2018, 72 s.
- Ruth Meisner's Diary.** In: DK 85/2018, s. 13.
- s (ne)lidskou tváří?! 1938–1989** Ed. Jan Šícha. Praha, ÚSTR a Národní galerie 2018, 256 s.
- Sack Birgit** „Převoz mrtvých do protektorátu nepřichází v úvahu“. Nakládání s tělesnými ostatky popravených v Drážďanech v letech 1940–1945. In: PaD 01/2018, s. 27–35.
- Salomonovič Michal** O době, kdy byli jen vězeňskými čísly. In: NO 13–14/2018, s. 4.
- Seifertová Naděžda** Beit Theresienstadt v Terezíně / Beit Theresienstadt in Terezín. In: Z/N 3/2018.
Den památky obětí holocaustu v Terezíně – společný česko-německý pietní akt / The Holocaust Remembrance Day in Terezín – Joint Czech-German Act of Commemoration. In: Z/N 1/2018.
- Shachar Sima** The Buchenwald Children at Ghetto Theresienstadt. In: DK 85/2018, s. 14.
- Shlain Margalit** Dutch and Danish Jews in the Theresienstadt Ghetto. In: DK 84/2018, s. 12–15.
- Schwarmberg Harriet** Die „Judenfrage“ im Bild: Der Antisemitismus in nationalsozialistischen Fotoreportagen. Editor Hamburger Institut für Sozialforschung, Jörg Baberowski, Stefanie Schüler-Springorum, Michael Wildt. Hamburg, Hamburger Edition 2018, 443 s.
- Smolková Eva (roz. Weilová)** Poslední dopis Evě Štichové roz. Beldové. In: TI 89/2018, s. 18–19.
- Snyder Timothy** Tyranie. 20 lekcí z 20. století. Praha, Prostor 2017, 118 s.
- Sochocký Stanislav** Smutný příběh Židů nejenom v Chabařovicích. Chabařovice, město Chabařovice 2018, 98 s.
- Stamper Vesper** What the nicht sings: A novel. New York, Alfred A. Knopf 2018, 266 s.
- Steinová Iva** Odkud pocházeli A. Goldstein či J. Brady. In: RCH 8/2018, s. 20 a 26.
- Sternlicht Hana** Svobodná, volná. Editor Milan Prouza, Diana Prouzová. Předmluva Jan Kačer. Holice 2018, 149 s.
- Sto let (1918–2018):** Hodnota svobody, nebo cena za nezávislost? Editor Jan Horský, Miroslav Hroch. Praha, Sociologické nakladatelství–Slon 2018, 454 s.
- Stone Dan** “Somehow the pathetic dumb suffering of these elderly people moves me more than anything”: Caring for Elderly Holocaust Survivors in the Immediate Postwar Years. In: HaGS 3/2018, s. 384–403.
- Straka Pavel** Memoriál Hany Greenfieldové. Slavnostní vyhlášení výsledků soutěží Památníku Terezín 2018 / The Hana Greenfield Memorial. Ceremonial announcement of the results of the Terezín Memorial's competitions 2018. In: Z/N 3/2018.
Recenze knihy: Ivana Cahová, Erik Gilk a Martin Lukáš (eds.) – Tobě zahynouti nedám... česká časopisecká šoa povídka 1945–1989. In: TL 46/2018, s. 99–105.
Zemřela Eva Štichová (1927–2017). In: RCH 2/2018, s. 23.
- Stránský Michal** Slavnostní odhalení monumentu v Památníku Terezín. In: TI 91/2018, s. 23.
- (The) Struggle against Racism and Discrimination on Football Fields.** In: DK 84/2018, s. 11.
- Strzelecka Irena** Women in Auschwitz. Ed. International Center for Education about Auschwitz and the Holocaust. Edition: Voices of Memory 12. Z pol. přel. Wiliam Brand. Oświęcim, Auschwitz-Birkenau State Museum 2017, 219 s.
- Sumičová Jana** Pedagogické využití rytin vězňů ghetta v poterně III. In: TL 46/2018, s. 84–89 + Z/N 4/2018.
- Kaňa Jan** Podzimní semináře pro pedagogy / Autumn Seminars for School-teachers. In: Z/N 1/2018.
- Svoboda Lukáš** Kříšťalová noc a historie Židů v Karlovarském kraji. Karlovy Vary, Muzeum Karlovy Vary 2018, 158 s.

- Šimsová Milena** Svět Jaroslava Šimsy. Ed. YMCA Brno. Benešov, EMAN 2013, 617 s. V šat bílý odění. Zápasy a oběti Akademické Ymky 1938–1945. Vzpomínky, svědectví a záznamy vyprávění. Brno, YMCA 2005, 255 s.
- Šmejkal Pavel** Silver A. Průvodce. Praha, Academia 2018, 199 s.
- Špringl Jan** „Se sportem kupředu“. Tělesná kultura ve službách Kuratoria pro výchovu mládeže. In: *ĎaS* 5/2018, s. 42–44.
- Štěpková Tereza** Ohlédnutí za Dagmar Lieblovou. In: *TI* 90/2018, s. 3.
Za Dagmar Lieblovou, In: *PaD* 02/2018, s. 114–115.
Terezínská tryzna 2018. In: *NO* 11–12/2018, s. 1–2.
- Štusák Karel** Zavraždění Židy připomínají mosazné stolpersteiny v zemi. In: *LD* 25. 4. 2018, s. 2.
- Šujan Kristián** Chlapec, který přežil pochod smrti ... a natruc jsem neumřel! Praha, Grada Publishing – Cosmopolis 2018, 198 s.
- Taussig Pavel** Neznámí hrdinové – Pohnuté osudy. Praha, Česká televize a Albatros Media, 2013, 239 s.
- Terezínská tryzna 2018 / Terezin Commemorative Ceremony 2018.** In: *Z/N* 3/2018.
- Theresienstadt. Durchstation zur Vernichtung.** In: Heinz Wewer: Postalische Zeugnisse zur deutschen Besatzungsherrschaft im Protektorat Böhmen und Mähren. Berlin, Hentrich & Hentrich 2018, s. 101–151.
- (The) Theresienstadt League Memorial Tournament.** In: *DK* 85/2018, s. 10.
- (Das) Theresienstädter Familienlager Auschwitz-Birkenau.** In: Postalische Zeugnisse zur deutschen Besatzungsherrschaft im Protektorat Böhmen und Mähren / Wewer Heinz. Berlin, Hentrich & Hentrich 2018, s. 159–171.
- Tonner Corinna** Das Jahrhundert von Rosita: Das Gängeviertel, die Operette, der Holocaust. Bremen – Boston, Kellner Verlag, 2018, 248 s.
- Ťopek František** Pochod hladu a smrti ve východních Čechách v roce 1945. Havlíčkův Brod, Krajské nakladatelství 1961, 64 s.
- Torch Lighters – The 2018 Holocaust Remembrance Day Ceremony:** Jakob Denekamp, Reuven Fischermann, Jehudith Ashkenazi, Noa Cohen (Kahan), Roi Wolf. In: *DK* 85/2018, s. 8–9.
- Tragická místa paměti / Tragische Erinnerungsorte:** Průvodce po historii jednoho regionu 1938–1945 / Ein Führer durch die Geschichte einer Region 1938–1945. Praha, Antikomplex 2010, 451 s.
- Trantina Václav** František Závorka, velitel skupiny Antimony, In: *Podbrdsko* 25/2018. Praha, Státní oblastní archiv; Příbram, Státní okresní archiv Příbram; Hornické muzeum Příbram; Sedlčany, Městské muzeum Sedlčany 2018, s. 216–218.
- Tryzna za 3 792 oběti rodinného tábora – 8. března.** In: *TI* 90/2018, s. 6–8.
„Überall Luthers Worte...“ Martin Luther im Nationalsozialismus / „Luther’s Words are everywhere...“ Martin Luther in nazi Germany. Hrsg. / Publ. Andreas Nachama, Gedenkstätte Deutscher Widerstand. Berlin, Stiftung Topographie des Terrors, 2017, 271 s.
- Vajskebr Jan – Krčmář Dalibor** Ohlas stalingradské bitvy v protektorátním veřejném mínění. In: *PaD* 01/2018, s. 3–15.
- Velfl Josef** Oběti Heydrichiády z Příbramska. In: *Podbrdsko* 24/2017. Praha, Státní oblastní archiv; Příbram, Státní okresní archiv Příbram; Hornické muzeum Příbram; Sedlčany, Městské muzeum Sedlčany 2017, s. 156–183.
- (Die) Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945.** Das KZ Auschwitz 1942–1945 und die Zeit der Todesmärsche 1944/45. Ed. Bundesarchiv, Berlin – Walter Gruyter, Boston. Berlin, Oldenbourg 2018, 883 s.
- Vidláková Michaela** Jsem Jehuda Bacon. In: *TI* 89/2018, s. 22.
Jsem Žid a zdrav. In: *TI* 89/2018, s. 24.
Kniha života, příběhy 16 osob přeživších holocaust. In: *TI* 89/2018, s. 16–17.
Nadání je touha. In: *TI* 90/2018, s. 20–21.
Ocenění tvořivým. In: *TI* 92/2018, s. 18.
Ruth Bondy – osobnost, jakých není mnoho. In: *TI* 89/2018, s. 20.

- Vzpomínka na Pavla Kohna. In: TI 92/2018, s. 9–10.
- Visit by the Association of Immigrants from Yugoslavia in Beit Theresienstadt.** In: DK 84/2018, s. 10.
- Vlk Václav** Krvavé dozvuky války. Konec druhé světové války na českém území. Praha, Grada Publishing 2015, 249 s.
- (Der) Volksgerichtshof 1934–1945 / The People's Court 1934–1945.** Terror durch „Recht“ / When nazi Terror became law. Berlin, Stiftung Topographie des Terrors 2018, 316 s.
- Vor aller Augen / In Plain Sight:** Die Deportation der Juden und die Versteigerung Ihres Eigentums / The Deportation of the Jews and the Auctioning of Their Property: Fotografien aus Lörrach 1940 / Photos from Lörrach 1940 / Ed. Klaus Hesse, Andreas Nachama. Edition Topographie des Terrors, Notizen – Visuell 2. Berlin, Hentrich & Hentrich 2018, 111 s.
- Vrzgulová Monika** The Memory of the Return of Slovak holocaust survivors in jewish and non-jewish testimonies. Together we all know everything about this world. But we don't talk about it. Peter Krišťúfek: The Atlas of Forgetting. In: JB L-III/2/2018, s. 53–76.
- Výzva Památníku Terezín / Appeal of the Terezin Memorial.** Minulost nepatří do popelnic / The Past does not belong to the Bins. In: Z/N 1/2018.
- Vzpomínky / Memories.** Ed. KAM po Česku a Památník Terezín, 2018, 400 s.
- Vzpomínky na terezínské ghetto:** Charlotta Weinsteinová, Maud Steckelmacherová, Marie Klánová (Kleinová), Viktor Kosák, Bedřich Hellmann, Anonym. In: Revolver Revue 46/2001. Praha, Sdružení na podporu vydávání časopisů 2001, s. 150–198.
- Waageová Eliška** Veřejné čtení jmen obětí holocaustu – Jom ha-Šoa 2018. In: TI 90/2018, s. 16–17.
- Wendland Jörn** Das Lager von Bild zu Bild. Narrative Bildserien von Häftlingen aus NS-Zwangslagern. Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag 2017, 409 s.
- Wette Wolfram** Rotmistr Anton Schmid. Hrdina humanity a zachránce Židů. Praha, Prostor 2018, 317 s.
- Wewer Heinz** Postalische Zeugnisse zur deutschen Besatzungsherrschaft im Protektorat Böhmen und Mähren. Berlin, Hentrich & Hentrich 2018, 205 s.
- Wolf Gerhard** Ideologie und Herrschaftsrationalität. Nationalsozialistische Germanisierungspolitik in Polen. Editors Jörg Baberowski, Stefanie Schüler-Springorum, Michael Wildt, Bernd Greiner, Hamburger Institut für Sozialforschung. Hamburg, Hamburger Edition 2012, 528 s.
- Zumr Jan** Emanuel Sladek. Neznámý čelný funkcionář SS v Protektorátu Čechy a Morava. In: SI 32 (01/2018), s. 12–37.
- Zwischen Brundibár und Auschwitz-Transporten.** Gespräch mit Eva Herrmannová. In: Heinz Wewer: Postalische Zeugnisse zur deutschen Besatzungsherrschaft im Protektorat Böhmen und Mähren. Berlin, Hentrich & Hentrich 2018, s. 152–158.

*Zpracovala Marie Poljaková,
Památník Terezín*

TEREZÍNSKÉ LISTY 47/2019

SBORNÍK PAMÁTNÍKU TEREZÍN

Řídí redakční rada ve složení:

doc. PhDr. Vojtěch Blodig, CSc.; Miroslava Langhamerová; PhDr. Marek Poloncarz;
Mgr. Tomáš Raichl; PhDr. Ivana Rapavá, Ph.D.; PhDr. Jan Roubínek; Mgr. Jan Špringl;
Mgr. Jan Vajskebr.

Grafická úprava: Petr Oswald s použitím obálky Milana Janáčka

Překlad resumé:

Jan Valeška (do angličtiny),

Peter Zieschang (do němčiny vyjma s. 85)

Překlad z němčiny do češtiny: Lenka Vosičková

Výkonný redaktor: Miroslava Langhamerová

Vydal PamátníkTerežín v roce 2019

Realizace Helena Oswaldová – Nakladatelství OSWALD, Praha

Náklad 600 kusů

ISBN 978-80-88052-19-7

© Památník Terežín, 2019

PAMÁTNÍK TEREZÍN
TEREZIN MEMORIAL
ПАМ'ЯТНИК ТЕРЕЗИН
GEDENKSTÄTTE THERESIENSTADT

vedení komunistické strany, jež připravovala, vydávala a rozšiřovala ilegální tisk a letáky. K jeho zatčení došlo 20. července 1940. Po výsleších a věznění v Kouřimových kolejích a na Mírově byl Vrebním zemským soudem ve Vratislavi odsouzen ke čtyřem letům kázně. Po odpykání trestu v kazněci Stein an der Donau nebyl propuštěn, ale v září 1944 převezen do Flossenbürgu, odkud se v květnu 1945 vrátil s podlomeným zdravím. Blüza je zajímavá tím, že ve Flossenbürgu nebyli všichni protektorátní vězni označováni jako v jiných táborech písmenem F (Tschechen), ale písmenem C.

Příběh má i vojenská identifikační známka, která patřila seržantovi armády USA Jamesi G. Wellmanovi (1925–2002). Na podzim 1944 padl do německého zajetí a byl umístěn do zajateckého tábora Stalag IV-B u Mühlbergu na jihozápadě Braniborska. Před osvobozením tábora sovětskou armádou 23. dubna 1945 byl zatážen do evakuačního transportu a přesunut do Terezína. Po osvobození se spolu s dalšími dvěma bývalými terezínskými vězni zotavoval u manželů Pilekových v obci Černouček u Roudnice nad Labem. Jejich tehdy tříměsíční vnučce věnoval jeden ze svých dvou identifikačních štítků a ta jej po třiasedmdesáti letech darovala Památníku Terezín.

*Tomáš Raichl,
Památník Terezín*

ISBN 978-80-88052-19-7

Vězeňská blůza Stanislava Mana z KT Flossenbürg. Zdroj Památník Terezín.

Vojenská identifikační známka Jamese G. Wellmana. Zdroj Památník Terezín.

TEREZIŇSKĚ LISTY 47

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

© Památník Terežín, 2019

ISBN 978-80-88052-19-7

OBSAH

Odešel jeden z protagonistů přelomové doby

Vojtěch Blodig

(9)

Články a studie

Spravedlivý mezi gestapáky?

Případ příslušníka „židovského“ referátu gestapa v Praze

Fritze Badelta

Jan Vajskebr, Jan Zumr

(12)

České ženy jako rukojmí v Ravensbrücku

Pavla Plachá

(31)

Židovští míšenci a smíšená manželství

v období protektorátu

Radana Rutová

(52)

Osudy českých Židů a Židovek v tranzitním ghettu Izbica

Steffen Hänschen

(69)

Starší domu (der Hausälteste)

– nepostradatelný administrativní pilíř terezínského ghetta

Tomáš Fedorovič

(86)

Pobočky koncentračního tábora Flossenbürg

na Karlovarsku a Sokolovsku – přehled

a geneze pietních míst

Lubor Lacina

(101)

Zprávy a recenze

Databáze vězňů z českých zemí v koncentračním táboře Dachau

Tomáš Gol

(117)

Výzva Památníku Tereziín
Michaela Dostálová, Iva Gaudesová
(128)

Recenze – Philipp THER: Temná strana národních států.
Etnické čistky v moderní Evropě
Jan Špringl
(132)

Chronologický přehled o činnosti Památníku Tereziín v roce 2018
Dagmar Holzhammerová
(141)

Výběrová tereziínská bibliografie 2018
Marie Poljaková
(150)

ODEŠEL JEDEN Z PROTAGONISTŮ PŘELOMOVÉ DOBY

V neděli 12. května 2019 zemřel po dlouhé těžké nemoci PhDr. Jan Munk, CSc., osobnost, která se významným způsobem podílela na událostech přelomové doby, jež naší zemi dala novou tvář.

Narodil se 22. září 1946 v rodině, která byla poznamenána tragickými událostmi spojenými s nacistickou genocidou Židů, známou dnes v obecném povědomí jako holokaust. Oba rodiče během války ztratili své původní partnery, kteří zahynuli, a po celý další život si nesli vzpomínky na tragické události, které přinesly smrt většiny jejich příbuzných a známých. S tímto těžkým dědictvím minulosti se postupně seznamoval i mladý Jan, který pak o to citlivěji vnímal nerovnoprávné postavení Židů ve společnosti a projevy skrytého i otevřeného antisemitismu.

Po ukončení studií a získání doktorátu se Jan Munk věnoval především empirickému sociologickému výzkumu vysokoškolských studentů. Patřil k těm mladým intelektuálům, kteří poctivovali naléhavou potřebu politických změn a přivítal proto pád tzv. reálného socialismu v listopadu 1989.

V roce 1990 úspěšně absolvoval výběrové řízení na nového ředitele Památníku Terežín. Nastoupil tak do vedoucí funkce v paměťové instituci připomínající i památku obětí represivního zařízení, v němž trpěli jeho rodiče. V této funkci pak působil 27 let a vedl důslednou transformaci instituce, jež rychle získávala novou tvář a zasloužený respekt doma i v zahraničí. Svým nadšením a cílevědomostí dokázal nejen strhnout své spolupracovníky, ale také pro spolupráci získávat i další odborníky z domova i ze zahraničí. Díky tomu se podařilo dosavadní stále expozice poznamenané dřívější vládnoucí ideologií v poměrně krátké době nahradit expozicemi novými, přinášejícími objektivní hodnocení historických událostí.

Streis	Ortsgruppe und Wohnort		ab
SSG: Dresden	R.L.17.4.1940	9. 1940	
Prag	Prag	unauffindbar	
Name: B a d e l t F r i t z			
Beruf:			
Wohnort: Prag,			
Geb.-Datum: 19.6.1906		Geb.-Ort: Zschernitzsch	
Mittl.-Nr. 4 953 423		Eintritt: 1.5.37	
Pol.-Nr.		Geb.-Nr.	
Austritt:		Unbef. verzogen:	
Gestorben:		Ueberwiesen an Gau:	
Ausfluß:			

Kartotéka příslušníků německých bezpečnostních složek Abwehr, Gestapo a Sicherheitsdienst – karta Fritze Badelta. Zdroj Archiv bezpečnostních složek.

tat. Jako uznání za jeho dosavadní aktivity pro „hnutí“ byl v roce 1933 jmenován velitelem oddílu (Kommandoführer) v koncentračním táboře Halbestadt a později Hohnstein v Saském Švýcarsku.⁸⁾ Ty patřily mezi tzv. rané (frühere) koncentrační tábory, které začaly v Německu vznikat bezprostředně po uchopení moci nacisty. Jednalo o decentralizované, v podstatě soukromé mučírny, ve kterých panovaly otřesné poměry. Příslušníci SA a SS si v nich brutálním způsobem vyřizovali účty s politickými protivníky.⁹⁾ Koncentrační tábor Hohnstein, který existoval od března 1933 do srpna 1934, je považován za místo s největším počtem úmrtí ze všech raných táborů.¹⁰⁾ Spravovala ho saská SA-Standarte 177, konkrétně příslušník SA Jähnichen.¹¹⁾

Brutální zacházení s vězni nicméně vyvolalo už v době jeho existence skandál a na odpor se postavili dokonce i vysoce postavení úředníci státní správy. Saský státní zástupce a člen SA dr. Walther tehdy obžaloval zodpovědného vedoucího koncentračního tábora Hohnstein a jeho podřízené kvůli sadistickému zacházení s vězni, do něhož bylo zapleteno i gestapo. Několik dozorců bylo odsouzeno a na soud čekal i Badeltův podporovatel Erich Vogel.¹²⁾ Celá kauza ale vyvolala odpor ze strany nacistických funkcionářů, načež Hitler odsouzené osobně omilostnil a Vogelovo trestní stíhání zastavil.¹³⁾

Ke konkrétní Badeltově činnosti v Hohnsteinu se bohužel nepodařilo získat žádné relevantní dokumenty. Jeho působení zde však na něj vrhá obzvlášť špatné světlo. Napovídá o jeho radikální politické profilaci a ochotě dělat ve prospěch nového režimu špinavou práci. V tomto směru měl pokračovat i nadále, když byl na začátku roku 1934 přeložen k tajné státní policii v Sasku.

Hrad Hohnstein v Saském Švýcarsku. Wikipedia. Die freie Enzyklopädie. (CC BY-SA 4.0).

vrchní vládní rada E. Vogel a vedoucím oddělení obranného zpravodajství byl Wilhelm Krichbaum.²⁵⁾

Po znovuzavedení branné povinnosti v březnu 1935 se Badelt dle svých slov coby bývalý příslušník zemské policie přihlásil do Wehrmachtu.²⁶⁾ Jelikož ale nesloužil u své bývalé jednotky víc jak šest měsíců, nebyl úspěšný. Toto tvrzení může a nemusí být pravdivé, neboť jím mohl pouze omlouvat další kariéru. Následně byl totiž definitivně přijat do služeb gestapa, kde získal hodnost vrchního kriminálního asistenta.²⁷⁾ Badelt věnoval poměrně velkou část poválečného životopisu lamentacím nad tím, jak coby bývalý příslušník ochranné policie „trpěl“ ústrky a posměšky ze strany nových zaměstnanců gestapa, kteří byli často příslušníky SS, či jak byl nucen podat přihlášku do NSDAP a účastnit se nejrůznějších ideologických kurzů a školení. Absence brutálního zacházení se zatčenými (sic!) byla podle něj způsobena stále ještě převládajícím vlivem starších kriminálních úředníků.²⁸⁾ I tato tvrzení v konfrontaci s jinými údaji ale neobstojí. Německá policie měla ve výmarské republice bohaté zkušenosti s velkou vlnou násilí ze strany nacistů a komunistů, kde úmrtí nebyla výjimečná. Velká část kriminalistů, která později nastoupila ke gestapu, měla za sebou výcvik v tvrdém dohledu a drsné zátky se jim nijak nepříčily. Ještě před uchopením moci nacisty nezdávka přicházeli do styku s vraždami, znásilněními a závažnými gangsterskými činy.²⁹⁾ Badelt poté dostal příležitost se s každodenním násilím seznámit lépe než kdo jiný při službě v koncentračním táboře. Používání fyzických donucovacích prostředků nebylo nijak cizí ani jeho kamarádovi Hermannu Zanderovi, se kterým sloužil u saské ochranné policie a který později nechvalně proslul jako jeden z nejsurovějších úředníků pražského gestapa.³⁰⁾

Jméno (tisk. M.): F R I T Z E Badelst Funkce: vrbní internovní tajemník	Vypis (tisk. M.):
Datum narození: 15.6.1906 - Vrbna u Mladé Boleslavi	Mě, kde pracoval a kde je nyní: GESTAPO PRAHA - Inf. odd. z mlčenosti. - Stálá služba. 1940-1941 gestapo Kladno. Zastupce vedoucího služebny.
	Osvědčení: 7 květnu 1945 odhlášen. Odsouzen Mě v Praze ku 2 letům. Saláta. 305-647-5/24.2829, 315-6-92/1-2. 302-156-2/104 ASD 302-156-5/69

Kartotéka členů NSDAP, SA a držitelů medaile za zásluhy za 1. říjen 1938 – karta Fritze Badelsta. Zdroj Archiv bezpečnostních složek.

obsah. Byl tedy zařízen jeho překlad do němčiny, na další schůzku se ovšem nedostavil ze zdravotních důvodů. Přesto byl 25. října 1954 založen osobní svazek spolupracovníka vedený pod jménem „FRANZ“. Mezitím převzal agendu npor. Miroslav Návrat. Jako další termín schůzky byl vybrán 23. listopad 1954. Během následné schůzky se bývalý gestapák zaštiťoval svými zásluhami v době osvobození, stejně jako úsilím při budování socialismu. Na druhou stranu uvedl, že je vážně nemocný a neschopný těžké práce.¹¹¹⁾ Pracovní nasazení odůvodnil i tím, že se chce vrátit do Německé demokratické republiky (NDR) k manželce, k čemuž potřebuje osvědčení o poctivé práci. Zároveň zmínil, že by poté rád pracoval u Volkspolizei. Slib ovšem odmítl podepsat s odůvodněním, že vše již o své činnosti u gestapa uvedl, se žádnými bývalými příslušníky nacistických složek se s výjimkou Habelta nestýká a že je ve velmi špatném zdravotním stavu. Poněkud vyčítavě konstatoval, že za války pomohl jako úředník gestapa řadě Židů, kteří se po válce od něho odvrátili (sic!). Spolupráce se mu proto zdála bezúčelná. Argumenty, kterými Badelst odůvodňoval svoje další setrvání v ČSR, ačkoliv v nedalekých Drážďanech bydlela jeho rodina, zní vskutku kuriózně. Údajně na něj v NDR čekali bývalí příslušníci gestapa, které pomáhal v Praze odhalovat a usvědčovat, aby si s ním vyřídili účty.¹¹²⁾

K další schůzce mělo dojít 2. prosince 1954, ale Badelst na poměr s StB rezignoval. V květnu 1955 bylo navrženo rozvázání spolupráce, neboť odmítl podepsat slib mlčenlivosti, nechodil na domluvené schůzky a vymlouval se na nemoc nebo pracovní zaneprázdnění. Spolupráce se tak z hlediska StB jevila jako neproduktivní a byla ukončena.¹¹³⁾

Rodina Feierabendových, 1930. Zleva Bohuslav Feierabend se ženou a dvěma dcerami, Karel Feierabend st. se ženou, Karel Feierabend ml. se ženou Marií a syny Karlem a Vladimírem, Ladislav Feierabend se ženou Hanou a dětmi Ivem a Hanou.

Foto: Atelier Langhans, rodinná sbírka Vladimíra Feierabenda.

Po zadržení byli příbuzní významných politiků či představitelů armády posíláni do koncentračních táborů. Nebyl jim přiznán žádný zvláštní vězeňský statut, bylo s nimi zacházeno jako s řadovými vězni. V případě zjištěného židovského původu byli vystaveni zesílené perzekuci. Zvláště těžce nacistická perzekuce zasáhla kromě rodiny Edvarda Beneše také rodiny ministrů exilové vlády Jaromíra Nečase (1888–1945), jehož manželka Marie a dcera Věra zahynuly v Osvětimi,¹¹⁾ a Františka Němce (1898–1963), jehož matku Annu, manželku Jiřinu, dceru Alenu, sestru Marii a bratra Josefa potkal stejný osud.¹²⁾

Deportace ženských rukojmí do Ravensbrücku

Podle vzpomínek postihlo zatýkání na počátku července 1942 několik desítek žen,¹³⁾ které byly následně deportovány do Osvětimi nebo do Ravensbrücku. Jmenované seznamy zadržených nejsou k dispozici, lze však dohledat konkrétní případy. Kromě již zmíněné Hany a Marie Feierabendových byli v červenci 1942 zatčeni pardubickým gestapem Julie Laušmanová (rozená Kášková, nar. 1902), její tchyně Rudolfina Laušmanová (1881–1942) a švagr Jaroslav (nar. 1904). Důvodem zadržení bylo odbojové angažmá manžela Julie Laušmanové, sociálnědemokratického politika a člena exilové Státní rady Bohumila Laušmana (1903–1963). Rudolfinu a Julii věznili v Pardubicích, a poté je převezli do policejní věznice v Terezíně. V říjnu 1942 byly deportovány do Ravensbrücku, kde byl mimo jiné registrován

Vlasta Nolčová-Lišková a Anna Lišková, dcera a manželka gen. Aloise Lišky, sedícího uprostřed, na společné fotografii, Londýn 1969.

Repro z knihy Vladislav Mareš: Tři emigrace armádního generála Aloise Lišky, Brandýs nad Labem 2004, s. 63.

Pavel Svatý působil jako komentátor českého vysílání BBC. Jeho žena zatím unikala pozornosti gestapa. Upozornilo na ni až udání z roku 1943, v němž stálo, že je sestrou Prokopa Drtiny a její manžel je židovského původu. Byla zadržena, uvězněna v Praze na Pankráci a vyslýchána v Petschkově paláci. Přes věznic v Berlíně na Alexanderplatzu byla v září 1943 deportována do Ravensbrücku. Zanedlouho byla přemístěna do pobočného tábora Barth u Baltského moře, odkud se v červenci 1944 vrátila zpět do kmenového tábora. Pracovala nejprve v lese, pak jako pletařka a nakonec v Ravensbrücku jako vězeňská lékařka na infekčním oddělení. Osvobození se dočkala v táboře 30. dubna 1945.²¹⁾

Jana Posládková (nar. 1909 v Bordovicích) byla zadržena se svým manželem z preventivních důvodů při hromadném zatýkání rodinných příslušníků uprchlých členů ilegální KSČ. Její bratr a člen KSČ Josef Drozd, který žil v ilegality, byl při akci též dopaden gestapem. V průběhu vyšetřování vyšlo najevo, že svého bratra podporovala (poskytovala mu mimo jiné úkryt), a sama byla zapojena do komunistického odboje. V prosinci 1943 byla i s manželem přemístěna do věznic v Moravské Ostravě. Následovalo soudní řízení, které však bylo po několika měsících zastaveno (její bratr mezitím zemřel ve vazbě), a Jana Posládková byla vrácena gestapu. To na ni znovu uvalilo tzv. ochrannou vazbu a v prosinci 1944 byla převezena do Ravensbrücku. V únoru 1945 byla poslána na práci do pobočného koncentračního tábora Retzow v obci Rechlin,²²⁾ kde se dočkala osvobození.²³⁾

Nedlouho před tzv. Akcí E byla zadržena Anna Lišková (nar. 1897), manželka generála Aloise Lišky, který odešel do zahraničí v únoru 1940. Zatčena byla též

Vilma Locherová, manželka
Karla Lochera, nedatováno.
Zdroj Národní archiv.

jejich dcera Vlasta, provdaná Nolčová (nar. 1922), a syn Jaroslav (nar. 1926). Po odchodu Aloise Lišky do exilu rodinu opakovaně vyslýchalo gestapo a provádělo u nich domovní prohlídky (všichni tři žili ve společné domácnosti). Dne 6. července 1942 došlo po jednom z výslechů k jejich uvěznění v Mladé Boleslavi (poté byli převezeni do Prahy na Pankrác a následně do policejní věznice v Terezíně). Syn Jaroslav s bratrem Aloise Lišky Josefem, který byl též zadržen, byli z Terezína převezeni do Sachsenhausenu. Oba zavraždili koncem války na pochodu smrti. Manželka Anna a dcera Vlasta byly 5. října 1942 transportovány do Ravensbrücku, kde zůstaly do konce války. Bydlely na 8., později na 3. bloku. Anna pracovala jako pletařka, Vlasta v opravářské dílně.²⁴⁾

Stejného dne jako rodina Aloise Lišky byla zadržena také Marie Hieková (nar. 1910), jejíž manžel plk. František Hieke (krycím jménem Petar Stoj) působil v československé zahraniční armádě. Jeho žena pracovala v odboji od března 1939 jako spojka mezi některými členy organizace Obrana národa, mimo jiné s pplk. Josefem Mašínem. Z obavy před vyzrazením se v roce 1940 přestěhovala do Mladé Boleslavi, nadále však spolupracovala s odbojem, ukrývala například redaktora Josefa Jošta. Zatčena byla jako rukojmí za manžela, vyšetřování její vlastní ilegální činnosti probíhalo bezvýsledně. Po kratším pobytu v Praze na Pankráci a ve věznici gestapa v Terezíně byla v říjnu 1942 deportována do Ravensbrücku. V září

MUDr. Olga Löwenbachová-
-Drtinová, sestra Prokopa
Drtiny, nedatováno.
Zdroj Národní archiv.

Jak ukazují níže uvedené příklady žen přemístěných z internačního tábora ve Svatobořicích do koncentračního tábora Ravensbrück, byla tato zostřená forma perzekuce uplatněna v případech, kdy německé bezpečnostní složky dodatečně odhalily podíl zadržovaných na odbojových aktivitách.

Zaměstnankyně Národního muzea Marie Hieková (nar. 1901) se již v březnu 1939 zapojila do vznikající Obrany národa, na níž byla napojena prostřednictvím svého bratra plk. Františka Hiekeho. Pracovala jako spojka a po zatčení některých kolegů začala spolupracovat s tzv. jugoslávskou skupinou, která udržovala zpravodajské spojení s československým exilem. Opět působila jako spojka, přechovávala osoby žijící v ilegalitě, zprostředkovávala předávání falešných legitimací. Zadržena byla až 17. září 1942 při Akci E a byla internována ve Svatobořicích. V březnu 1943 ji gestapo převezlo do Prahy na Pankrác (krátce byla též vězněna v Praze na Karlově náměstí), což souviselo s vyšetřováním jejích kolegů z odboje pro podezření z vlastizrady.³²⁾ Přes věznici Berlín Moabit byla v červnu 1943 dodána do Ravensbrücku. Pracovala zde jako švadlena u firmy Grahl a bydlela na 8., později na 31. bloku. V táboře byla vězněna do jeho osvobození.³³⁾

Také v případě Anny Zdráhalové (nar. 1881), matky příslušníka zahraniční armády Richarda Zdráhaly, která byla zadržena v rámci Akce E, existovalo podezření, že napomáhala k ilegálním přechodům hranic. To zřejmě zapříčinilo její přemístění ze Svatobořic do Ravensbrücku.³⁴⁾

Marie Hieková, sestra
plk. Františka Hiekeho,
nedatováno.
Zdroj Národní archiv.

Důvodem pro převezení Libuše Zedníkové (nar. 1921), dcery a sestry příslušníků zahraniční armády plk. Jana Lexy a Zdeňka Lexy, ze Svatobořic do Ravensbrücku byl její podíl na kolportování a výrobě ilegálního časopisu *V boj*. Do koncentračního tábora přijela v dubnu 1944, později ji přemístili do pobočného tábora Neubrandenburg. Zde se setkala se svou matkou Annou Lexovou.³⁵⁾

Bohumila Juranová (nar. 1892) byla zatčena až v rámci Akce E jako rukojmí za manžela Josefa Jurana (1885–1963), člena ilegálního ÚV KSČ, který uprchl do Moskvy a později se stal členem československé vojenské jednotky v SSSR. Ona sama působila v ilegální KSČ již od roku 1939. Ze Svatobořic ji převezli do Brna, kde byla vyslýchána v souvislosti s touto činností. Byla na ni uvalena tzv. ochranná vazba a následovala deportace do Ravensbrücku, kde zůstala do konce války. Společně s ní byl zadržen také její syn Josef, který následně zahynul v Osvětimi.³⁶⁾

Také Marie Gruntová (nar. 1917) byla převezena ze Svatobořic do Ravensbrücku pravděpodobně proto, že věděla o ilegální činnosti svého manžela Bedřicha Grunta (skupina *V boj*).³⁷⁾

MUDr. Marta Hynková (nar. 1904 v Třebotově) upoutala pozornost gestapa kvůli útěku jejího manžela MUDr. Václava Hynka do exilu. Přitom sama již od počátku okupace působila v odbojovém hnutí. V rámci Obrany národa se podílela na organizování ilegálních přechodů hranic, podpoře rodin zatčených a byla pověřena přípravou zdravotní služby pro případ ozbrojených akcí. Její odbojová

Manželé Marie a Vladimír Krajínovi, Kanada 1959. Zdroj Archiv Libri prohibiti.

dinných příslušnic při politickém manévrování jako nátlakového prostředku na konkrétní zadržené odbojáře.

První případ se týká rodinných příslušníků československého parašutisty Václava Kindla (1916–1944), který odešel v roce 1939 do exilu, kde později vstoupil do jednotek československé zahraniční armády. Jeho nejbližší příbuzní (rodiče, bratr František a sestra Růžena) byli zadrženi při Akci E v září 1942 a internováni ve Svatobořicích. Kindl mezitím ve Velké Británii absolvoval zvláštní výcvik a byl jmenován velitelem výsadku Intransitive. Dne 30. dubna 1942 byl vysazen do protektorátu. Když se gestapo o jeho přítomnosti na českém území dozvědělo, převezlo v červnu 1943 jeho otce do Dachau, bratra do Kounicových kolejí v Brně a sestru do Ravensbrücku (pracovala zde u Siemensu a bydlela na 8. bloku). Matka zůstala ve Svatobořicích. Václav Kindl byl zatčen v březnu 1943 a pod nátlakem získán ke spolupráci s gestapem. Díky tomu byli jeho příbuzní z věznění propuštěni. Internace sestry Růženy v Ravensbrücku skončila v únoru 1944.⁴⁴⁾

Manipulace s Marií Krajínovou (1906–1992) a Zdeňkou Čurdovou (nar. 1913)

od jejich sociálního postavení před uvězněním. To zde ztrácelo na významu.⁵⁷⁾ Výstižný je v tomto ohledu postřeh Niny Jirsíkové, která právě ono oboustranné setrvávání ve společenských stereotypch z doby před uvězněním, jež v prostředí tábora působilo nemístně, ironizovala v tzv. Ravensbrückém módním žurnálku, sešitku kreslených karikatur, v němž se pomocí humoru vyrovnávala s krutostmi táborového života. Jedna z karikatur žurnálku nesla titulek: „*Udržuji denně nejtěsnější kontakt s paní generální konzulovou*“ a ukazovala vězeňkyni, která slézá ze slamníku ve třetím patře dolů a celou šířkou svého bosého chodidla šlape na obličej pod ní ležící „*paní generální konzulové*“.⁵⁸⁾

Závěr

Závěrem lze shrnout, že tzv. rukojmí tvořila v rámci skupiny českých vězeňkyň koncentračního tábora Ravensbück početně i významově nezanedbatelnou skupinu, která byla v období komunistického režimu v Československu účelově marginalizována a difamována. Navzdory všeobecně rozšířenému mínění o jejich odbojové pasivitě se v mnoha případech jednalo o ženy, které byly ve skutečnosti aktivně zapojeny do odbojové činnosti. Také některá další tvrzení, tradovaná ve vzpomínkové kultuře, jako je například teze o jejich privilegovaném postavení v rámci vězeňské společnosti, lze považovat za historicky neopodstatněná.

Příloha

Následující tabulka přináší přehled žen, u nichž se podařilo jednoznačně určit příbuzenský vztah k odbojovým pracovníkům, jenž byl důvodem jejich zadržení a po němž následovala deportace do Ravensbrücku. Je však velmi pravděpodobné, že rukojmí bylo do Ravensbrücku zavlčeno více.⁵⁹⁾

Příbuzné odbojových pracovníků a příslušníků zahraniční armády deportované do Ravensbrücku

Jméno	Narození	Příbuzenský vztah	Zatčení	Věznění před R.	Deportace do R.	Ukončení věznění v R.
Caletková Josefa ⁶⁰⁾	1913 Osek nad Bečvou	manželka příslušníka zahr. armády Františka Caletky	Akce E	Svatobořice, Brno	srpen 1943	30. 4. 1945
Čurdová Zdeňka, roz. Skrbková	1913 Roztoky u Semil	manželka Karla Čurdy (1908), který žil v ilegality	Akce E	Svatobořice, věznice gestapa Terezín	březen 1943	červenec 1943, převezena do Prahy a v září 1943 propuštěna
Dorazilová Emilie	1915 Nový Jičín	manželka Josefa Dorazila, který žil v ilegality	Akce E	Svatobořice, Brno	březen 1944	30. 4. 1945
Feierabendová Hana, roz. Hartmannová	1903 Velešín	manželka exilového politika Ladislava Feierabenda	červenec 1942	věznice gestapa Terezín	říjen 1942	30. 4. 1945

Jméno	Narození	Příbuzenský vztah	Zatčení	Věznění před R.	Deportace do R.	Ukončení věznění v R.
Feierabendová Marie, roz. Kubiasová	1898 Praha	švagrová exilového politika Ladislava Feierabenda	červenec 1942	věznice gestapa Terezín	listopad 1942	30. 4. 1945
Gruntová Marie, provd. Böhmová	1917 Plzeň	manželka Bedřicha Grunta, který žil v ilegilitě	Akce E	Svatobořice, Dráždany, Lipsko, Berlín	červenec 1943	únor 1945, transport do Bergen-Belsenu, osvobozena v květnu 1945
Hellerová Marie, roz. Janoušková ⁶¹⁾	1896 Přerov	sestra příslušníka zahr. armády gen. Karla Janouška	červenec 1942	Ostrava, Brno	říjen 1942	30. 4. 1945
Hieková Marie	1901 Roudnice n. Labem	sestra příslušníka zahr. armády plk. Františka Hiekeho	Akce E	Svatobořice, Praha Pankrác	červen 1943	30. 4. 1945
Hieková Marie, roz. Pazderníková	1910 Břežno	manželka příslušníka zahr. armády plk. Františka Hiekeho	6. 7. 1942	Mladá Boleslav, Praha Pankrác, věznice gestapa Terezín	říjen 1942	14. 9. 1943 propuštěna
Homolová Františka	-	švagrová exilového politika Františka Hály	červenec 1942	Brno (Kounicovy koleje)	říjen 1942	zemřela během transportu do Osvětimi ⁶²⁾
Homolová Marie, roz. Hálová ⁶³⁾	1910 Dražovice	neteř exilového politika Františka Hály	červenec 1942	Brno (Kounicovy koleje)	říjen 1942	30. 4. 1945
Hynková Marta, roz. Hrubá	1904 Třebotov	manželka MUDr. Václava Hynka, který odešel do exilu	Akce E	Uherské Hradiště, Svatořice, Brno	srpen 1943	30. 4. 1945
Ingrová Libuše, roz. Schejbalová	1904 Dašice	manželka gen. Sergěje Ingra	Akce E	Svatobořice, Osvětim	srpen 1943	30. 4. 1945
Juranová Bohumila	1892 Domašov	manželka příslušníka zahr. armády Josefa Jurana	Akce E	Svatobořice, Brno	srpen 1943	30. 4. 1945
Krajínová Marie, roz. Závodská	1906 Tasov	manželka domácího odbojáře Vladimíra Krajiny	květen 1941	Praha	říjen 1941	14. 1. 1943, poté vězněna ve věznici gestapa v Terezíně
Kindlová Růžena, provd. Čuchalová	1914 Dašice	sestra příslušníka zahr. armády Václava Kindla	Akce E	Svatobořice	červen 1943	propuštěna únor 1944
Kratochvílová Jana, roz. Václavková	1902 Olomouc	matka Jiřího Kratochvíla, který žil v ilegilitě (KSČ)	Akce E	Svatobořice, Brno	květen 1943	30. 4. 1945
Laušmanová Julie, roz. Kášková	1902 Praha	sestra exilového politika Bohumila Laušmana	červenec 1942	Pardubice, věznice gestapa Terezín	říjen 1942	30. 4. 1945
Laušmanová Rudolfina, roz. Weissbarth	1881	matka exilového politika Bohumila Laušmana	červenec 1942	Pardubice, věznice gestapa Terezín	říjen 1942	zemřela v Osvětimi 10. 12. 1942
Lišková Vlasta, provd. Nolčová	1922 Stará Boleslav	dcera příslušníka zahr. armády gen. Aloise Lišky	6. 7. 1942	Mladá Boleslav, Praha Pankrác, věznice gestapa Terezín	říjen 1942	30. 4. 1945

Jméno	Narození	Příbuzenský vztah	Zatčení	Věznění před R.	Deportace do R.	Ukončení věznění v R.
Lišková Anna, roz. Jírová	1897 Voděradý	manželka příslušníka zahr. armády gen. Aloise Lišky	6. 7. 1942	Mladá Boleslav, Praha, věznice gestapa Terezín	říjen 1942	duben 1945
Locherová Vilma, roz. Herychová	1901 Praha	manželka exilového politika Karla Lochera	červenec 1942	Praha, věznice gestapa Terezín, Lipsko	říjen 1942	30. 4. 1945
Löwenbachová Olga, roz. Drtinová	1898 Praha	sestra exilového politika Prokopa Drtiny	červen 1943	Praha Pankrác	září 1943	30. 4. 1945
Moudrá Růžena, roz. Tichá	1886 České Budějovice	matka příslušníka zahr. armády Luďka Moudrého	Akce E	Svatobořice	duben 1944	30. 4. 1945
Opočenská Marie, roz. Suková	1889 Maršovice	manželka exilového politika Jana Opočenského	1940	Martillac, Paříž, Trevír, Kolín n. Rýnem, Frankfurt n. Mohanem, Berlín	květen 1941	30. 4. 1945
Posládková Jana, roz. Drozdová	1909 Bordovice	sestra Josefa Drozda, který žil v ilegality (KSC)	září 1943	Svatobořice	-	-
Prousková Ludvíka, roz. Švermová ⁶⁴⁾	1895 Praha	sestra komunisty Jana Švermy, který byl v moskevském exilu	květen 1943	Praha Pankrác, Osvětim, Lublín ⁶⁵⁾	prosinec 1944	květen 1945 (pochod smrti)
Rajnochová Jiřina, roz. Melčáková	1921 Veřovice	manželka Vladimíra Rajnocha, který žil v ilegality	srpen 1943	Ostrava, Svatořečice	květen 1944	30. 4. 1945
Řezáčová Štěpánka, roz. Minaříková	1911 Pazin (Itálie)	manželka příslušníka zahr. armády pplk. Vladislava Řezáče	Akce E	Přerov, Svatořečice, Brno, Auschwitz-Birkenau	duben 1944	30. 4. 1945
Trojáčková Anna, roz. Šebelová ⁶⁶⁾	1884 Rudice	matka příslušníka zahr. armády, gen. Karla Trojáčka	Akce E	Brno, Svatořečice	listopad 1943	zemřela 5. 5. 1945
Trojáčková Helena, provd. Nejezchlebová	1925 Rudice	sestra příslušníka zahr. armády, gen. Karla Trojáčka	Akce E	Brno, Svatořečice	listopad 1943	30. 4. 1945
Volopichová Barbora, roz. Brabcová	1911 Přeštice	manželka Oldřicha Volopicha, který žil v ilegality (KSC)	Akce E	Klatovy, Svatořečice, Brno	duben 1944	30. 4. 1945
Vrzáková Emílie, roz. Benešová	1912 Lhota Samoty	neteř prezidenta Edvarda Beneše	červen 1943	Praha	říjen 1943	30. 4. 1945
Zdráhalová Anna	1881 Slavíč	matka příslušníka zahr. armády Richarda Zdráhalý	Akce E 17. 9. 1942	Hranice, Svatořečice	srpen 1943, podruhé říjen 1944 (1944 přechodně vězněna v Lublinu a Osvětimi)	30. 4. 1945
Zedníková Libuše, roz. Lexová	1921 Přerov	dcera a sestra příslušníků zahr. armády Jana a Zdeňka Lexových	duben 1942	Přerov, Svatořečice, Brno	duben 1944	30. 4. 1945

Baráky pracovního tábora na Hagiboru. Archiv Otto Langa. Zdroj Židovské muzeum v Praze.

vztahoval na míšence. Děti ze smíšených manželství byly vyloučeny z německých i českých škol až o rok později, tedy od školního roku 1942/1943. Míšenci druhého stupně mohli školy nadále navštěvovat, ovšem pouze za předpokladu, že jim školy mohly nabídnout volné místo.¹⁷⁾

Po vyloučení ze škol byly dětem k dispozici tzv. denní útulky zřizované pražskou Židovskou náboženskou obcí, později Židovskou radou starších v Praze. V nich se ovšem děti učit nesměly. Útulky, které měly sloužit především jako útočiště pro děti pracujících rodičů, sídlily v Praze v Soukenické, Havelské, Spálené a dnešní Vinohradské ulici. Po odtransportování většiny židovských dětí do Terezína tvořily jejich osazenstvo právě děti ze smíšených manželství. Pro malé děti obec zajišťovala jesle, které se nacházely v Kozí ulici.¹⁸⁾ Židovská rada starších v Praze spravovala i poslední sirotčinec – dětský domov, kde žili především také míšenci.¹⁹⁾

Protižidovské předpisy vycházely téměř po celou dobu nacistické okupace. K vydání posledních, které se týkaly zbytku židovského obyvatelstva v protektorátu, došlo v roce 1944. Těmito předpisy byli míšenci vyloučeni z výkonu povolání civilních techniků. Majitelé živností, jejichž partner platil za Žida, se nesměli od roku 1944 vzdělávat a vychovávat učně.²⁰⁾

Registrace míšenců a smíšených manželství

Jedním z nejdůležitějších momentů v provádění protižidovských opatření byla registrace židovského obyvatelstva. První registrace se uskutečnily již v roce 1939. Další evidence v říjnu 1941 podchytila téměř všechny osoby židovského pů-

Denní útulek v Sázavské ulici. Zdroj Židovské muzeum v Praze.

„Pocházím z jižních Čech. Můj tatínek ze židovské rodiny, moje maminka z nežidovské rodiny, ale když si vzala tatínka, přestoupila na židovskou víru a byla opravdu věřící židovka. Taky my děti jsme byly vychovány ve víře, chodily jsme na židovské náboženství, večer jsme se modlily hebrejsky a podobně.“²⁵⁾

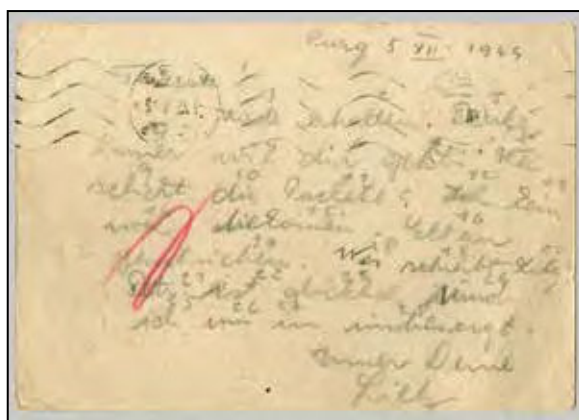
Většina smíšených manželství žila v naprosto sekulárním prostředí a jediným stykem dětí se židovským náboženstvím byly návštěvy u prarodičů. V několika případech se děti o židovském původu jednoho z rodičů dozvěděly až s nástupem rasové perzekuce. Mnoho rodin vnímalo své židovství více jako otázku národnosti než náboženskou a své děti vedly k poznávání židovské historie a kultury.

Pro pozdější osud dětí ze smíšených manželství bylo důležité, do jaké matrice byly po narození zapsány, zda byly pokřtěny, či zapsány na židovské obci. Pokud byly děti vedeny v židovské matrice, po zavedení rasových předpisů platily za Židy a po dovršení věku čtrnácti let je čekala deportace do Terezína. Děti, které nebyly zapsány v židovské matrice ani nebyly členy židovských obcí, platily za míšence a zpravidla se deportacím do Terezína vyhnuly.

Poměrně nezvyklá situace nastala v rodině jedné pamětnice, kde oba rodiče pocházeli z věřících rodin. Jelikož se po narození dětí nedokázali shodnout na náboženství, dcery byly zapsány v židovské matrice a syn byl pokřtěn. Toto rozhodnutí pak rozdělilo osud dětí během války. Zatímco dcery byly vyloučeny ze školy, jejich bratr mohl dát studovat na gymnáziu. Dcery, považované za Židovky, byly deportovány do Terezína, syn spadl do kategorie míšenec a deportaci do Terezína se naopak vyhnul, pouze strávil několik měsíců v pracovním táboře v Klettendorfu.²⁶⁾

Dopisnice Lily Ptačovské z Hagiboru adresovaná manželovi do tábora v Postoloprtech. Zdroj Židovské muzeum v Praze.

dítě mělo být také ponecháno u židovského rodiče.²⁹⁾ Děti z rozvedených smíšených manželství, které předtím byly považovány za Židy, byly po rozvodu rodičů brány jako míšenci.

Řada rodin se však nátlaku nepodvolila a partneři se rozvést nenechali. Sice tím ochránili své židovské partnery, ale dopad to mělo na jejich děti a je samotné. Nežidovští partneři byli od roku 1943 a v průběhu roku 1944 posíláni do zvláštních pracovních táborů pro míšence a nežidovské partnery ze smíšených manželství. Jelikož v roce 1945 museli do transportu nastoupit i židovští partneři, děti tak často zůstaly bez rodičů odkázány na pomoc příbuzných a známých.

„Pamatuji si, že k nám často jezdilo gestapo a hrubě otce přemlouvali, aby se nechal rozvést, protože jeho manželka je Židovka. Otec, přes to, že věděl, že ho čeká koncentrák, se rozvést nenechal a maminku neopustil. [...] V září 1944 musela do transportu nastoupit maminka. Plakala jsem tři dny. [...] Po odchodu maminky dostal předvolání můj bratr. Byl o sedm let starší než já. Nastoupil nejdřív na Hagibor, potom byl odvezen do Klettendorfu. Otec měl strach, že teď přijdu na řadu já. Naší domácnosti a mě se ujala paní, která dříve pracovala jako hospodyně u dědečka.“³⁰⁾

A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
M	E	M	E	A	E						
čís. stran	celk. stran	celková část									

Dotazník

A) pro smíšená manželství

B) pro židovské pěstouny adoptovaných dětí pokrevních Němců

Z nadřízeného úřadu jsem povinni vyzvat Židy, kteří žijí ve smíšeném manželství, nebo z jejich manželství žijí nežidovští potomci (a to i tehdy, když manželství již neexistuje, nebo mají-li adoptované děti – pokrevní Němci – i v případě, že manželství smíšené manželství) odpovědět na dle uvedených otázek.

Vyplněné formuláře je nutno předat nebo zašlat doporučenou dobrou 20. nebo 21. I. 1942. příslušné národnostní obci.

Neuposlechnutí tohoto předpisu má za následek trestní opatření.

Židovská náboženská obec v Praze

1. Údaje o židovském manžel(ce) příp o žid. pěstounech:

a) příjmení (dívčí jméno) <i>P o h o r n á</i>	b) jméno <i>Brith Vera</i>
c) povolání (vyměnit) <i>obchodní příručí</i>	d) povolání (vyměnit) <i>v domácnosti</i>
e) datum narození <i>11. října 1921</i>	f) ročník <i>Německý Brod</i>
g) národnost <i>ryšavoprauská</i>	h) státní příslušnost <i>Protectorát Č.S.N.</i>
i) adresa <i>Německý Brod, Žitkova ul. 204.</i>	

A 1. Údaje o arijském manžel(ce) smíšeného manželství:

a) příjmení (dívčí jméno) <i>P o h o r n á</i>	b) jméno <i>Alice</i>
c) povolání <i>obchodní učitel</i>	d) datum narození <i>11. srpna 1908</i>
e) rodiče <i>Chotěboř</i>	f) státní příslušnost <i>Protectorát Č.S.N.</i>
g) národnost <i>česká</i>	

2. Data o manželství

a) datum a místo uzavření sňatku *7/4 1931 na okres. úřad v Nm. Brodč (9/10 1941 na řádné up. orgánu bankovního úř. v Nm. Brodč).*

b) datum a důvod zániku manželství

V případě, že po zániku původního smíšeného manželství došlo k novému sňatku:

c) příjmení nynějšího manžela(ky) (dívčí jméno)

d) jméno

e) datum narození

f) národnost

g) státní příslušnost

h) ras

3. Údaje o dětech židovského manžela(ky):

a) děti nepovažované za Židy:

příjmení a jméno (u puvod. sňatku židovské)	datum narození	státní příslušnost u narození	svěcení I. nebo II. stupně	stare	rasa manžela (ky)	světoběžnost	čís. a státní příslušnost mat.	adresa

b) děti považované za Židy

příjmení a jméno (u puvod. sňatku také dívčí jméno)	celk. stran	státní příslušnost

B) Údaje o adoptovaných dětech – pokrevních Němcích:

příjmení a jméno	adresa

Pocházejí tyto adoptované děti z příslušného dřívějšího manželství Vašeho (Vaší) arijského(ho) manžela(ly).

Prohláším, že jsem tyto údaje učinil(a) podle nejlepšího vědomí a svědomí.

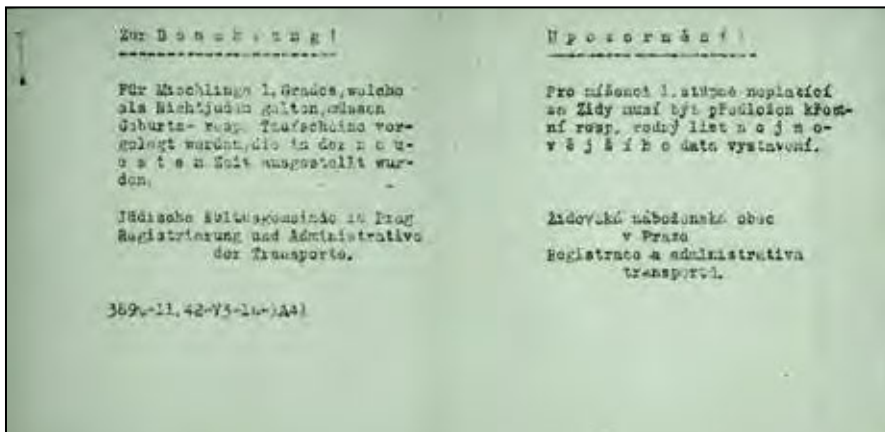
Datum: *19 I 1942*

E. Věra Pokorná
Předpis židovské národnostní obce.

Dotazník pro smíšená manželství. Zdroj Židovské muzeum v Praze.

„Po mém odjezdu do Terezína byl tatínek poslán do tábora v Klettendorfu. Takže maminka zůstala doma sama s tím bratříčkem, kterému ještě nebylo čtrnáct, ale aby to všechno bylo ještě dovršeno, někdo ji udal za to, že chodí na vesnice shánět potraviny a že posílá ty balíčky, takže ji zavřelo tábořské gestapo a můj bratříček zůstal doma úplně sám, bez prostředků a bezradný a nešťastný, samozřejmě. Ale našli se v Soběslavi dobří lidé, kteří ho zvali do svých domácností a dávali mu obědy, a tak trošku ho psychicky podrželi, dokud se maminka nevrátila.“³¹⁾

K rozvodům někdy docházelo z iniciativy nežidovských partnerů ve sna-

Upozornění pro míšence. Zdroj Židovské muzeum v Praze.

nebyl vůbec šlojsováný. [...] Náš transport byl od začátku nějak preferovaný. V Bohušovicích mně přišel naproti F. P. [...] a řekl: ‚Ty máš štěstí, holka, zrovna včera Němci vydali zákon, že všechny, které nechaly německému partnerovi děti, nepůjdou dál do žádného transportu.‘ To byl můj první zázrak tam.⁴³⁴

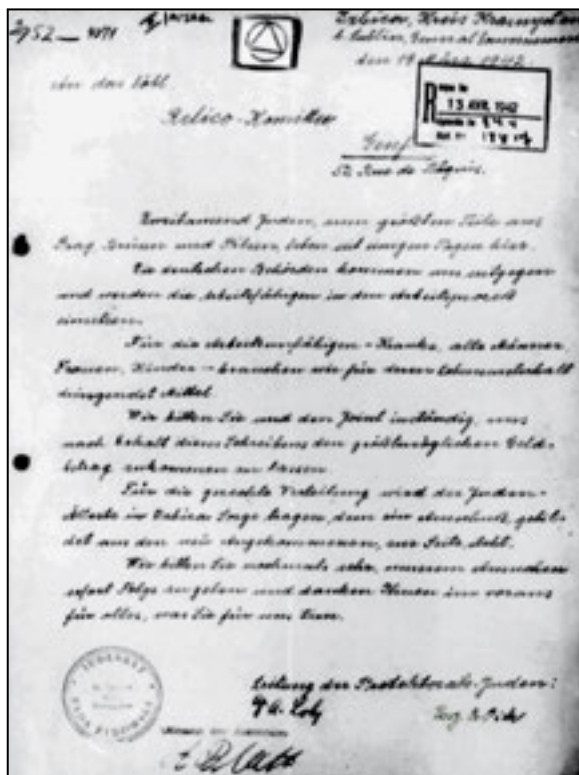
„Před Prahou přišel esesák: ‚Doprovod ven!‘ Začal pláč rodičů – tam byla čtrnáctiletá děcka. Míšenci od čtrnácti let museli pryč, já jsem byla jedna z nejstarších. A byli jsme ubytováni ve starém Veletržním paláci. Přišli tam ještě různí zapomenutí z jižních Čech. Tam jsme byli přes noc. [...] Museli jsme odevzdat peníze a šperky atd. Byla tam taky nějaká paní Esterová z Brna – ti měli textilní továrnu a ona se kvůli té továrně a kvůli dětem rozvedla a jela do transportu. Nebyla vdova, byla rozvedená. Ta začala, že bude dělat Červený kříž, tak jsem se taky přidala a staraly jsme se o ty lidi.⁴³⁵

„Ano, tatínek a já jsme hvězdu nosili, samozřejmě. Takže jsme byli chráněni určitou dobu a částečně. Ona (maminka) byla taková drobounká osůbka, hubenoučká a teď chodila na ty vesnice shánět nějaké ty potraviny a bylo to pro ni velice těžké, zvláště, když potom musela vyprovodit mě, jakmile mi bylo čtrnáct let, tak ti míšenci museli odejít do transportu také. [...] Zanedlouho potom, kdy jsem byla v Terezíně, odešel s transportem můj tatínek, nebylo to do koncentračního, ale do tzv. pracovního tábora. Pracoval jako horník v Oslavanech se skupinou židovských manželů těch árijských žen. [...] Tatínka potom poslali do Terezína až v lednu 1945, do té doby pracoval v těch oslavanských dolech. Takže maminka zůstala doma sama s tím bratříčkem, kterému ještě nebylo čtrnáct.⁴³⁶

Po příchodu do Terezína téměř všichni pamětníci popisovali velkou nejistotu a silný stesk po rodičích či dětech, kteří zůstali doma. Mnohdy v Terezíně už žádné příbuzné nenašli, protože mezitím byli deportováni na Východ, a oni se tak ocitli v neznámém prostředí zcela sami.

V Terezíně pro sirotky a jinak opuštěné děti fungovalo tzv. poručnictví. V praxi to znamenalo, že poručník dítě navštěvoval, přilepšoval mu ze svých pří-

Krátce po příjezdu druhého transportu z Terezína do Izbici vedení protektorátních Židů (dr. Artur Lob a Ing. K. Pick) a předseda Židovské rady (Abram Blatt) prosili o zaslání co největšího peněžního obnosu. Zdroj Central Zionist Archives.

výpovědi skutečnou podlahu a ne jen holou zem. Spali na podlaze, nebyly tam ani postele, ani ložní prádlo. Jediná budova, která tomuto popisu odpovídala, byla místní synagoga.

Transport, ve kterém přijeli Helena Danielová a Hugo Goldscheider, znamenal počátek deportací zahraničních Židů nejen do Izbici, nýbrž do celé lublinské oblasti. Jen o šest dní později, 19. března 1942, dorazil do Izbici další vlak z Terezína. Byl to transport Ab, tentokrát s 996 pasažéry. Zkušenosti příchozích se téměř nelišily od toho, co zažili lidé z předchozího transportu. V deportačním vlaku seděl i Karel Reinisch z Prahy s manželkou a rodiči:

„Strávil jsem měsíc v ghettu Terezín severně od Prahy. Pak nás odvezli do Polska. [...] Jeli jsme tři dny a v Izbici nás nechali vystoupit. Nikdo o tom místě nikdy předtím neslyšel. [...] Tam jsme poznali, co znamená horor. Aby nám zajistili místo, vyhnali ukrajinští esesáci domácí Židy z jejich domů, nás seřadili na náměstí.“¹⁰

Německé úřady samotné rozpoznaly nouzový stav a zavedly příslušná opatření. Po příjezdu prvního a druhého transportu z Terezína přeložily asi 1 500 lidí z Izbici do Kraśniczyňa a Gorzkówa. Tyto dvě menší obce se nacházely stejně jako Izbica v okrese Krasnystaw a jejich židovské obyvatelstvo tam bylo izolováno v ghettech.¹¹ Nelze říci, jakého počtu Židů z protektorátu se toto přesídlení týka-

Židovská pořádková služba před skupinou deportovaných, Izbica, 1942. Na čepicích českých policistů lze vidět Davidovu hvězdu, vpravo dole na fotografii je zavazadlo s číslem „AA 117“. Jedná se o transportní číslo Oskara Lederera, jenž byl 11. března 1942 deportován v transportu Aa z Terezína do Izbici. Archiv Petera Huga Langerera.

dodává: „A začali jsme pracovat. Hodně domů bylo zničených a my se pokoušeli dát ty ruiny do pořádku. Pokud jde o jídlo, byla situace velmi špatná. V Terezíně byla alespoň kuchyň, tady jsme ale nedostávali nic.“¹⁵⁾

Mzda za práci, pokud se vůbec nějaká práce našla, nestačila. Stejně tak nedostatečnou byla pomoc poskytnutá židovskou samosprávou, Židovskou sociální svépomocí a Židovskou radou.

Jednou z mála, kdo měl v této situaci štěstí, byla Hermína Vojtajová. Získala místo hospodyně u polské rodiny v Izbici. Rodina Bazylkových z české Židovky profitovala – sami nebyli zámožní, nyní však měli levnou, téměř zadarmo pracující služku. Pro Hermínu Vojtajovou to přesto znamenalo, že od rodiny dostávala najíst. Když bylo ghetto v Izbici na podzim 1942 zlikvidováno a židovské obyvatelstvo zavražděno, stáli Bazylkovi před dilematem. Mají své hospodyně nabídnout úkryt? Na rozdíl od mnoha jiných se nakonec rozhodli Hermínu Vojtajovou schovat a zachránit.¹⁶⁾

Hugo Goldscheider s manželkou Boženu Goldscheiderovou-Liederbauchovou po válce. Zdroj Židovské muzeum v Praze.

vodem ze Zamošče, mohla být pravda jen zpočátku: „Převážná část při prvních vysídleních, to byli Židé z Čech, Holandska a Belgie. Neuměli polsky, nedokázali s Poláky navázat kontakt. Byli úplně cizí, takže šli jako první. Ti z Izbici se dokázali držet ještě trochu déle.“⁽²⁸⁾

V polovině května 1942 přišel rozkaz, aby se všechny osoby nad 50 let a osamělé ženy hlásily na náměstí k transportu. To se týkalo také Štěpánky Fischerové z Brna. V uvedený den všude panoval velký zmatek a brutalita, takže se jí v tom chaosu podařilo uprchnout. Umožnily jí to tři věci: Seznámila se s jedním Polákem, který byl ochoten jí pomoci; vypadala „árijsky“ – jen proto ji muž neodmítl; a měla peníze – mohla zaplatit úkryt oblečením, které si dovezla z domova.

Rodina Reinischových našla práci mimo Izbicu. Rodiče pracovali u lesníka, Hana a Karel Reinischovi na polském statku. K 31. říjnu 1942 byli všichni, kdo pracovali mimo Izbicu, povoláni zpět do obce. 2. listopadu 1942 bylo nakonec ghetto během rozsáhlé deportační akce zlikvidováno a vězni převezeni do Belzce a Sobiboru. Karel s Hanou se ukrývali až do 18. listopadu v blízkosti statku. Poté se rozhodli uprchnout, z Izbici chtěli jet vlakem do Lvova; váhali však, neboť od Izbici slyšeli výstřely. Cestou narazili na polského lesníka, který je oloupil a nechal vsadit do vězení v Izbici vedle sídla gestapa. Izbica na manžele působila po zlikvidování ghetta jako město duchů: „Přišli jsme do mrtvého města. Některé domy shořely, všechna okna vytlučená, a nikde nikdo. Ženou nás do izbického vězení.“⁽²⁹⁾ Z ulic zmizeli židovští obyvatelé, někteří uprchli a ukryli se. Stejně jako manželé Reinischovi byli mnozí z nich nakonec dopadeni a předáni gestapu, za pokus o útek měli být zastřeleni. Uvěznění Židé a Židovky se pokusili vyhloubit díru do zdi a znovu uprchnout. Pokus se ale nezdařil: „Vchází příslušník gestapa.

Karel a Hana Reinischovi, 4. srpna 1940. Oba byli 17. března 1942 zavlčeni z Terezína do Izbici, kde byla Hana zastřelena. Karel Reinisch holokaust přežil. Zdroj Židovské muzeum v Praze.

Míří na nás zbraní. Zuří a my víme, že nás přistihl. Rozkazuje nám položit obličej vedle sebe na postel. Chystá se střílet, slyšíme, jak odjistil spoušť. Ale nic se neděje, stále jsme naživu. Tady vládne on, nařizuje nám, abychom šli do kanceláře. Tam nás zbíjí. Chtějí vědět, kdo hloubil díru. Protože máme všichni za nehty omítku, musíme si svléknout svrchníky, a pak nás odvádějí na věžeňský dvůr. Jsou všichni rozzuřeni, třesou se vzteky a neustále do nás kopou. Teď na mě míří zbraní, nejsou dál než dva tři metry, vidím už kouř z hlavně. Jsem první, kdo padne. Nemám ponětí, jak dlouho to trvá, než přijdu k sobě. Vidím nebe plné hvězd.“ Karel Reinisch jako jediný střelbu přežil. Jeho manželka Hana byla při popravě zastřelena přímo vedle něj, jeho však netrefili. Reinisch se osvobodil z masového hrobu a uprchl do Varšavy. Dva roky byl na útěku, pak se na konci roku 1944 přidal ke 4. pluku československé armády pod velením generála Svobody a vrátil se s ním do Prahy.

Helena Danielová (roz. Trollerová), narozená 18. 2. 1925 v Brně, přijela 28. ledna 1942 se svým otcem Hugem Trollerem a sestrou Věrou transportem „U“ do Terezína, odkud byli 11. března 1942 deportováni prvním transportem do Izbici. Tam byl otec od dcer odloučen a poslán na práci do Zamošče.

V roce 1941 vydal generální guvernér okupovaného Polska Hans Frank příkaz ke zřízení pracovních táborů k těžbě rašeliny. Jeden z nich se nacházel v obci Bzite v okrese Krasnystaw, kam museli na nucenou práci také Židé z Izbici. V táboře pracovaly i Helena a Věra Trollerovy. Při jeho likvidaci na podzim 1942 se Heleně Trollerové podařilo uprchnout, vyskočila z okna baráku a utekla do lesa. Poté se až do osvobození vydávala za sestru polského zeměměřiče.³⁰⁾

6. října 1945 zažádal Karel Reinisch u úřadů v Praze o vrácení řidičského průkazu, který mu byl odebrán z rasových důvodů během německé okupace. Karel Reinisch byl jeden ze čtyř lidí, kteří přežili transport Ab z Terezína. Zdroj Národní archiv.

Během práce na stavbě a na poli se Hugo Goldscheider seznámil s Poláky, kteří mu nakonec pomohli k útěku:

„V Izbici jsem pracoval na poli, kde rostla cukrová řepa a které patřilo polské rodině Plewových, která ode mě koupila hodinky. Jednoho rána jsem spal po tvrdém pracovním dni na kupě sena, když přišel starý Plewa a vzbudil mě, protože venku se střílelo. V lese jsem narazil na pět lidí, jediných, kteří z Izbici uprchli. Dva dny

Zabavený majetek židovských rodin v Praze. Před zahájením deportací dostala 13. října 1941 Židovská obec v Praze příkaz, aby ukradené věci inventarizovala. Zdroj Židovské muzeum v Praze.

jsme tam zůstali, než střílení přestalo. Od jednoho kočího jsem se dozvěděl, že lidé z ghetta byli buď mrtví, nebo je odvezli jinam. Ve skupinách po 120 je zavřeli do vagonů se zamřížovanými okny. Polští železničáři jim různými gesty zřetelně dávali najevo, že jsou mrtví. Beneš a já jsme ale už měli naplánovaný náš útěk. Beneš však nečekal u Lysowských v Krasnystawu, odjel už do Varšavy. Jel jsem tedy také tím směrem, s průkazem bez fotky. Ve Varšavě mi pomohla dcera Lysowských; koupila mi na svůj průkaz jízdenku na slovenskou hranici.³¹⁾

Návrat do vlasti

Poté co Hugo Goldscheider na podzim 1942 Izbicu opustil, podařilo se mu proniknout s falešnými polskými doklady do slovenské Žiliny. Tam ho však chytili a chtěli postavit před soud. Soudnímu řízení se vyhnul díky dalšímu útěku. „Podařilo se mi překročit hranici, chytili mě ale četníci. Řekl jsem jim, že jsem Čech a na Slovensku hledám práci. Své polské doklady jsem ale už zahodil. Několikrát jsem byl zatčen, pak se mi ale podařilo dostat se do Prahy.“ Nakonec se vrátil do rodných Rokycan, protože tam měl známou: „Domů do Rokycan jsem se bál vrátit, každý mě tam znal. Tak jsem zavolal své současné ženě, aby se se mnou setkala v Mýtě a odvezla mě pod hromadou dříví domů. Bylo to na konci června 1943. Vážil jsem jenom 43 kilogramů, byl jsem unavený a vypadal strašně. Má současná

Diplom pro *staršího domu* L 219. Zdroj Židovské muzeum v Praze.

ných (Krankenübersiedlung). Zaznamenávala i výdej chleba (Brotausgabe), ale i osoby, které odcházely transporty.¹¹⁾ Jednou z kartoték, kterou musel každý *starší domu* vést, byla kartotéka nemocných (Krankenkartei). Skládala se ze dvou sad karet – malých a velkých, a sloužila jako zdroj informací o stavu ambulantních a ležících pacientů. Jejich vedení poskytovalo přehled *Ústředně práce* o pracovní (ne)chopnosti obyvatel domu.¹²⁾ Aby byla dodržována jednotná úprava administrativní práce, byla ze strany *Vedení budov* pořádána pravidelná školení. Například 12. března 1943 bylo svoláno školení ve věci poštovního styku pod názvem *Vereinheitlichung der Kanzleien, Geltende Vorschriften über die Briefpost*. Školení měl vést referent JUDr. Mayer.¹³⁾

Obširněji nás o jednotlivých oblastech činnosti a funkcích či kompetencích *starších domu* či jejich zástupců (Hausältester-Stellverteter) informuje *Služební řád domu* (Hausdienstordnung) z července 1943, ve kterém se dovídáme, že každý *starší domu* měl spolu se svým zástupcem v jim svěřeném domě bydlet a být neustále k dispozici. Zástupce byl k ruce *staršímu domu* především v administrativních záležitostech. Kromě již výše uvedených činností spadala do jeho kompetence i starost o veškerý inventář domu, zodpovědnost za celkové zatem-

Hugo Katz (1881–1944),
starší domu L 413.
Zdroj Národní archiv.

nění domu či péče o morálku jeho obyvatel prostřednictvím poradenství, případně poskytováním útěchy nebo naopak zprostředkováním kulturního programu ve spolupráci s Oddělením pro organizování volného času (*Freizeitgestaltung*). V případě úmrtí měli *starší domu* doručit oznámení o úmrtí obyvatele domu do kanceláře matiky a pohřebnictví v přízemí Ženijních kasáren (E IIIa).¹⁴ Seznam věcí z pozůstalosti po zemřelém měl *starší domu* se dvěma svědky sepsat a odeslat do kanceláře *Pozůstalostního soudu* (Nachlassgericht), sídlícího na pokoji č. 113 v Magdeburských kasárnách (B V).¹⁵ Samotné věci z pozůstalosti si po ověření totožnosti podle osobního dokladu měl vyzvednout člen transportního vedení Pavel Hammerschlag (nar. 1896). Jakoukoliv „krádež“ z pozůstalosti měl *starší domu* nahlásit *kriminální strážci ghetta* (Kriminalwache). Jeho úkolem bylo také pro *Pozůstalostní soud* uvést jména všech případných dědiců.¹⁶

Každému *staršímu domu* měli být k dispozici i *starší pokoje* (Zimmerälterster). Minimální počet obyvatel domova, za který tito lidé zodpovídali, musel být vždy vyšší než třicet osob. Na ně byly kromě výše uvedených úkolů v rozsahu místnosti nebo místností delegovány další úkoly jako větrání pokojů nebo urovnávání sporů mezi obyvateli.¹⁷ U domů, kde bylo ubytováno více jak pět set osob,

koje a starších domu byly prováděny nadřízenými orgány Vedení budov a Detektivním oddělením nebo příslušníky stráže ghetta (Ghetto-Wache). V oběžníku pro všechny starší bloku nebo starší budovy je výslovně uvedeno: „...derjenige Verantwortliche, welcher den Raum für den er verantwortlich ist, nicht genügend verdunkelt hat, mit einer Bestrafung, wie es laut Verdunklungsvorschriften außerhalb des Ghettos gilt, d. i. mit Konzentrationslager zu rechnen hat.“⁴⁸⁾ Starší domu měli dbát, aby pět minut před začátkem zatmění byla všude na pokojích zhasnuta světla a na marodkách, ve kterých se svítilo, muselo být světlo obaleno tmavým papírem.⁴⁹⁾ Hrozba koncentračním táborem se nenaplnila v případě staršího domu L 313, který byl potrestán třemi dny vězení a výtka, že jeho dům byl špatně zatměn.⁵⁰⁾ Dne 10. prosince 1943 byl zveřejněn záznam o odsouzení staršího domu MUDr. Alfreda Gottliebera (nar. 1888), který dostal dva dny vězení za neplnění povinností.⁵¹⁾ Moritz Fried (nar. 1882), starší domů L 310 a Q 308, byl odsouzen k pokutě 20 ghetto-korun, či v případě nezaplacení ke dvěma dnům vězení, neboť nezajistil dveře vedoucí do sklepa a jistý obyvatel domu utrpěl pádem ze schodů lehké zranění.⁵²⁾

Rozsahem práce se některým starším domu přibližovali starší pokoje v kasárnách (tzv. Gebäudeältester), kteří zodpovídali za 300 až 500 vězňů v několika místnostech. V Sudetských kasárnách proběhla tato vnitřní reorganizace na konci června 1942. Mezi největší pokoje patřily velké sály v Sudetských kasárnách, kam se mohlo umístit od 188 do 463 osob.⁵³⁾

Život starších domu přinášel především v roce 1942 jednu podstatnou výhodu, totiž možnost užívat jednu místnost pro pracovní i osobní záležitosti. V místnosti tak mohli přebývat i rodinní příslušníci. Kategorie starších domu se vyskytuje i v oficiální zprávě *Bytového hospodářství* (Raumwirtschaft). Hovoří se v ní o výměře životního prostoru pro přednostně ubytované (podle definice židovské administrativy všichni s životním prostorem větším než 3,5 m²) z poloviny května 1943 a března 1944 (tab. 1). Ve srovnání s nimi měl „obyčejný“ vězeň v květnu 1943 k dispozici pouze 2,44 m² v kasárnách a 2,04 m² v blocích domů.⁵⁴⁾ Podle dochovaných záznamů však téměř 45 osob alespoň dočasně nevyužívalo ubytování v domě, ale měly uvedenu adresu jedné místnosti nebo sálu Sudetských kasáren (E I), což činí 72 procent osob. Tyto záznamy se nacházely na kartách jednotlivých domů ghetta vyhotovených *Komisi pro převzetí města*.

Tabulka 1

Přednostně ubytovaní	Plocha celkem (m ²)		Obsazení (osob)		Plocha pro osobu / m ²	
	1943	1944	1943	1944	1943	1944
Štábní ubikace v B V	3 500	2 622	410	414	8,53	6,33
Prominenti	1 029	1 877	187	195	5,50	9,62
Starší domu	2 500	1 855	360	310	6,94	5,98

O přednostním ubytování starších domu se zmiňuje v záznamu popisujícím jeden svůj den v ghettu i vedoucí Oddělení péče (Fürsorge) MUDr. Karel Fleischmann (nar. 1897): „Směšně groteskní a pobuřující je rozdíl pokojů, v nichž bydlí „Hausältester“, obyčejně se svou manželkou, kde nestojí šláfmašiny [patrové kavalce – pozn. TF], kde je teplo, kde je čisto, kde se vaří a kde se jakž takž žije. Se-

tečnil v lednu 1943, další pak v červenci 1944 v rámci dvouletého výročí uvedení do služby. Toto setkání se konalo v Sokolovně (C I) a na programu byla dětská opera *Brundibár*, od 20.30 hodin hrál k tanci a poslechu Swing orchestr a vystoupil také Kurt Gerron.⁶²⁾

Po odjezdu poslední vlny transportů na podzim 1944 byl 28. listopadu 1944 vydán nový řád pro *Vedení budov*. Nejmarkantnější změnou bylo přejmenování dosavadních funkcí: *starší* (Ältester) se měnil na *vedoucího* (Leiter), *správce* (Verwalter) či *dozor* (Aufsicht). Proto po tomto datu už v blocích domů, domech a na pokojích vykonával svou činnost jen tzv. Blockleiter, Hausverwalter a Zimmeraufsicht. Činnost *správce domu* byla pro jemu vytyčený úsek definována následovně: „... *ist für die Aufrechterhaltung, der Ordnung, Ruhe, Reinlichkeit im Gebäude verantwortlich, ebenso für wichtige Standesführung sowie Bekanntgabe und Durchführung aller Weisungen übergeordneter Stellen.*“⁶³⁾

K hlavním činnostem *starších domu* patřila během odbavování transportů příprava všech předvolaných k odvedení na služebnu SS. Margarete Pedde to při absenci *staršího domu*, který byl i s manželkou během zářijových transportů v roce 1943 zařazen do transportní rezervy, vnímala takto: „...*ich bin bald verrückt geworden. Denn der Gedanke, dass man für jeden Fehler zur Rechenschaft gezogen wird, ist nicht so einfach.*“⁶⁴⁾

Po odchodu účastníků transportu na shromaždiště měli *starší domu* odpovědnost za zanechaný inventář v místnostech a v případě odchodu všech obyvatel pokoje museli místnost uzamknout až do rozhodnutí *Bytového hospodářství*.⁶⁵⁾

Vztahovala se v systému deportací na *starší domu* nějaká ochrana? Růžena Brösslerová v rozhovoru pro Židovské muzeum v Praze tvrdila, že „*jeden z tatínků těch děvčat byl hausältester v nějakém bloku, měl pozici, nemusel pryč.*“⁶⁶⁾

Podářilo se dohledat data k osudu 115 mužů a žen působících v uvedené funkci, dalších dvacet mužů známe sice podle jmen, ale nelze je na základě neúplných údajů úplně ztotožnit. Na základě analýzy databáze terezínských vězňů lze konstatovat, že pozice *staršího domu* byla jen „dočasně“ chráněna a vůbec neznamenala, že by tato skupina byla z transportů vyjmuta. Devadesát osob, což je 78 procent z celkového počtu *starších domu*, o nichž jsme měli data k dispozici, bylo po ustanovení do funkce v červenci 1942 deportováno dále na Východ a dalších třináct zemřelo v Terezíně na rozličné nemoci. Jen dvanáct se dožilo osvobození.

Tabulka 2

Počet <i>starších domu</i> (Hausältester)	Deportace 1942	Deportace 1943	Deportace 1944	Zemřel v Terezíně	Osvobozen v Terezíně
115	11	16	63	13	12

Zachoval se rozpis jednotlivých oddělení terezínské židovské samosprávy o odchodu jejích pracovníků transporty Dr a Ds v prosinci 1943 do Auschwitz-Birkenau. Do transportů bylo zařazeno devět *starších domu* (7 mužů a 2 ženy),

Svatava – informační tabule o táboře Zwodau. Foto Lubor Lacina.

vrostl z uvedených příčin na 2 500 až 3 000 vězňů. V té době v barákovém táboře propukla tyfová epidemie s následky až několika úmrtí denně. Další ženy se staly obětmi pochodu smrti, který byl ze Svatavy vypraven 20. dubna 1945. O několik dní později se kolona vězeňů vrátila. Tábor byl osvobozen 7. května 1945 příchodem americké armády.³⁾

Pietní místo ve Svatavě-Podlesí

Krátce po skončení války byl barákový tábor v lokalitě Podlesí 26. června 1945 kvůli nebezpečí tyfové epidemie spálen,⁴⁾ stát zůstala jen jedna budova. Ta byla později také odstraněna a některé části bývalého táborového areálu byly zastavěny rodinnými domy. Na místě vznikly rovněž dva veřejné objekty – v jednom dodnes působí mateřská škola,⁵⁾ druhý byl vybudován jako pamětní síň obětí svatavského tábora.⁶⁾ Tato stálá výstava byla v několika etapách⁷⁾ provozována do roku 1990, po vzniku samostatné obce Svatava⁸⁾ byla expozice zrušena a její inventář převeden do muzea v Sokolově. Muzeum umístěné v sokolovském zámku v současnosti ve stálé historické expozici vystavuje soubor předmětů ze svatavské pamětní síně – fotografickou a kresebnou dokumentaci tábora, osobní předměty vězňů nebo vstupní tabuli z bývalé expozice. Budova svatavské pamětní síně byla po zrušení expozice adaptována na domov důchodců a dodnes je provozována jako objekt chráněného bydlení pro seniory.

V roce 1963 bylo v lokalitě tábora vybudováno pietní místo. Jeho středem je dlážděná plocha se sloupem a plastikou umučené ženy od akademické sochařky Daniely Vinopalové-Vodákové. Vše doplňují smuteční zeleň, vlajkové stožáry,

Svatava – pamětní deska v továrním areálu. Foto Lubor Lacina.

sedm kamenů s názvy domovských zemí vězněných žen⁹⁾ a kamenný blok s textem: „Na tomto místě stál v letech 1943–1945 ženský koncentrační tábor Svataava – Pobočka K. Z. Flossenbürg“.

Pietní místo se přirozeně stalo dějištěm pamětních akcí, nejvýznamnější z nich byly zřejmě mírové slavnosti,¹⁰⁾ které se konaly v různých nepravidelných termínech.¹¹⁾ Pietní akce se však ve Svataavě-Podlesí odehrávaly i při jiných příležitostech – v rámci návštěv oficiálních delegací¹²⁾ nebo ve dnech dobových výročí.¹³⁾ Podobně jako v jiných lokalitách i pietní místo ve Svataavě několikrát navštívily bývalé vězeňkyně tábora. Svataavský areál však v rámci okresu Sokolov zřejmě neměl tak výsadní postavení jako pietní prostory jiných pobočných táborů – periodické smuteční slavnosti na úrovni okresu Sokolov se konaly většinou přímo v okresním městě.¹⁴⁾

V roce 2010 byla obcí Svataava na zmíněné pietní místo instalována informační tabule s historií tábora a fotografickou dokumentací.¹⁵⁾ Dle informací v místním tisku je pietní místo v současnosti předmětem zvyšujícího se zájmu turistů a cyklistů.¹⁶⁾ Nezastavěná část lokality bývalého tábora je zarostlá náletovými dřevinami, které úřad městyse Svataava udržuje,¹⁷⁾ mezi kmeny stromů však lze stále dohledat malou vodní nádrž a součásti ohrazení tábora. Část ohrazení je i při vstupu na pietní místo.

Pamětní deska ve svataavské továrně

Na fasádě ve dvoře továrny ve svataavské ulici U Přádelny, kde byly pracovně nasazené vězeňkyně tábora, je umístěna dnes značně sešlá tabule s textem: „Zde pra-

Svatava – plastika na pietním místě. Foto Lubor Lacina.

Svatava – vstupní část pietního místa. Foto Lubor Lacina.

covaly v době II. světové války 1939–1945 internované ženy – příslušnice národů Francie. ČSR. Polska. Německa. Ukrajiny. Jugoslávie – mnohé se již nedožily osvobození – čest jejich památce!“

Sokolov – pamětní deska
na židovském hřbitově.
Foto Lubor Lacina.

Pamětní deska na židovském hřbitově v Sokolově

Dne 5. května 2015 byla na židovském hřbitově v Sokolově odhalena pamětní deska obětem tábora ve Svatavě a pochodů smrti, které tábořem procházely.¹⁸⁾ Jejimi autory jsou sochař Jiří Černý a kameník Josef Kronus. Zároveň byla na hřbitově umístěna tabule s historií místní židovské obce a hřbitova (v textu jsou zmíněny i zde pochované oběti svatavského tábora) a byla zde také pokřtěna kniha Vladimíra Bružeňáka „Ve stínu Krušných hor“ o historii koncentračních táborů na Karlovarsku a Sokolovsku.¹⁹⁾

Tábor v Kraslicích (Graslitz)

Flossenbüřská pobočka v Kraslicích byla zřízena 7. srpna 1944 příchozím transportem vězeňkyň z Ravensbrücku, od 1. září byl tábor pod správou Flossenbürgu. Vězeňkyně byly stejně jako ve Svatavě nasazeny do letecké zbrojní výroby firmy Luftfahrtgerätewerk Hakenfelde GmbH (LGW), výrobní závody v obou místech byly poměrně úzce propojeny. Kraslické vězeňkyně byly po celou dobu existence tábora umístěny v továrním areálu, početní stav činil před příchodem evakuačních transportů z jiných poboček necelých 500 vězeňkyň. V polovině dubna 1945 byly z Kraslic vypraveny dva pochody smrti.²⁰⁾

Existenci tábora v Kraslicích dnes připomíná pamětní deska na fasádě tovární budovy v ulici Čs. armády s jednoduchým textem: „V této budově byl ve 2. světové válce umístěn Arbeitslager Graslitz pobočka K Z. Flossenbürg“.

Nová Role – informační tabule o táboře Neurohlau. Foto Lubor Lacina.

Tábor v Nové Roli (Neurohlau)

Dějiny další pobočky Flossenbürgu v západních Čechách začínají příchodem čtyřiceti mužských vězňů z kmenového tábora do Nové Role 7. prosince 1942. Vytvořili z nich stavební komando pro vybudování většího barákového tábora poblíž porcelánové manufaktury, kterou vlastnila a provozovala SS. Na začátku ledna 1943 bylo do Nové Role přemístěno padesát vězeňkyň z Ravensbrücku, v dalších obdobích jejich počet postupně narůstal. Ženy byly nuceně nasazeny do výroby porcelánu, částečně ale také vykonávaly práce ve zbrojní produkci firmy Messerschmitt AG. Dne 1. září 1944 byl celý novorolský tábor převeden pod správu Flossenbürgu. V závěru války také Novou Rolí prošly evakuační transporty, tehdy stav ženského tábora vystoupal nad jeden tisíc vězňů. Ve druhé polovině dubna 1945 byly ženy vyhnány na pochody smrti.²¹⁾

Mužští vězňové novorolského tábora byli mezi srpnem 1944 a květnem 1945 pracovní nasazeni ve stavebních komandech v nedalekých Božíčanech, na noc se však každý den vraceli do Nové Role.

Hromadný hrob na hřbitově

V dubnu 1945 do Nové Role přibyl transport vězňů z krušnohorské flossenbürské pobočky Johannegeorgenstadt. Během transportu mnoho vězňů zahynulo, ostatky několika desítek z nich byly pohřbeny do provizorního hrobu poblíž novorolského tábora.

Po skončení války Novou Rolí navštívily vyšetřovací komise zemského národního výboru a mezinárodní vyšetřovací komise důstojníků spojeneckých ar-

Nová Role – společný hrob na městském hřbitově. Foto Lubor Lacina.

mád.²²⁾ Z hrobu u táborového areálu bylo 28. června 1945 exhumováno 41 zesnulých ruské, ukrajinské, polské, jugoslávské, francouzské, italské, české nebo neidentifikované národnosti. Těla zesnulých byla uložena do rakví a shromážděna na „apelplace“ dosud stojícího tábora, 30. června 1945 proběhla smuteční slavnost, při níž byly ostatky vězňů přeneseny na městský hřbitov a tam pietně pochovány ve společném hrobě.²³⁾

Pietní místo u hrobu prošlo během své existence četnými úpravami. V první fázi bylo hrobové pole označeno dřevěným křížem s trnovou korunou a o údržbu se staraly děti z místní družiny mládeže.²⁴⁾ V dokumentech z roku 1958 je hrob vyobrazen již s trvalým osazením – menším kamenným pylonem s pěticípou hvězdou na vrcholu a tabulkou s textem: „Památce umučených“. Další změnou pietní místo prošlo v roce 1971, tehdy nechal Městský národní výbor v Nové Roli hrob osadit stélou obloženou kamenem, která nese stejný text jako starší pomník a nově symbolický ostnatý drát.²⁵⁾ O další tři roky později však místo zdobil zase nový pomník – smuteční deska z tmavého kamene s opět totožným textem. I tento pomník byl postaven nákladem městského národního výboru.²⁶⁾ Také v dalších letech byl prostor dílčím způsobem upravován, v roce 1981 například byl opatřen mřížkovou dlažbou,²⁷⁾ ale zásadně se již nezměnil. Kromě každoročních květnových vzpomínkových shromáždění se na pietním místě konala řada mimořádných akcí – v červnu 1968 hřbitov například navštívily bývalé vězeňkyně tábora. Program mezinárodního setkání obsahoval mimo jiné putování po trase pochodu smrti z Nové Role v dubnu 1945, prohlídku porcelánky nebo návštěvu západočeských lázeňských měst.²⁸⁾ Další mezinárodní setkání se konalo v roce 1975.²⁹⁾

Nová Role – pomník v centru města. Foto Lubor Lacina.

V dubnu 1977 došlo u novorolského hrobu k vyzvednutí prsti do urny, která poté byla odeslána Československým svazem žen do Mezinárodního památníku Velké vlastenecké války v sovětském Soči.³⁰⁾

Pietní místo u nádraží

Areál novorolského tábora byl po skončení války využíván nejprve pro internaci členů nacistických organizací, poté jako odsunové středisko. V roce 1948 začaly být budovy rozebírány, na počátku šedesátých let byl tábor již zcela zlikvidován. Na jeho místě vznikla skládka odpadu z výroby porcelánu, škváry a komunálního odpadu. Ta byla v roce 1996 zrušena, prostor zrekultivován a dnes slouží jako pastvina. Existence tábora přímo v jeho lokalitě není připomínána.³¹⁾

Pomník obětem tábora byl zřízen v roce 1985 v zeleni před novorolským nádražím. Jedná se o nepravidelný kámen přivezený od Smolnické výsypky v Krušných horách, který je osazen tabulí s textem: „*Obětem a vězňům koncentračního tábora v Nové Roli z let 1942–1945. Občané města – květen 1985*“.³²⁾

V roce 2005 k pamětnímu kameni a smuteční zeleni přibyl mohutný dřevěný kříž s keramickým zvonkem. Slavnostně odhalen byl 8. května 2005, přičemž byl i posvěcen římskokatolickým farářem. Autory kříže jsou Jarmila a Heřman Koubovi.³³⁾

Pietní místo doplňuje ještě zasklená informační skříňka se schematickým plánem tábora a textem v českém, německém a anglickém jazyce. V minulosti skříňka neušla opakovanému poškození vandaly.³⁴⁾

Nová Role – pietní kříž. Foto Lubor Lacina.

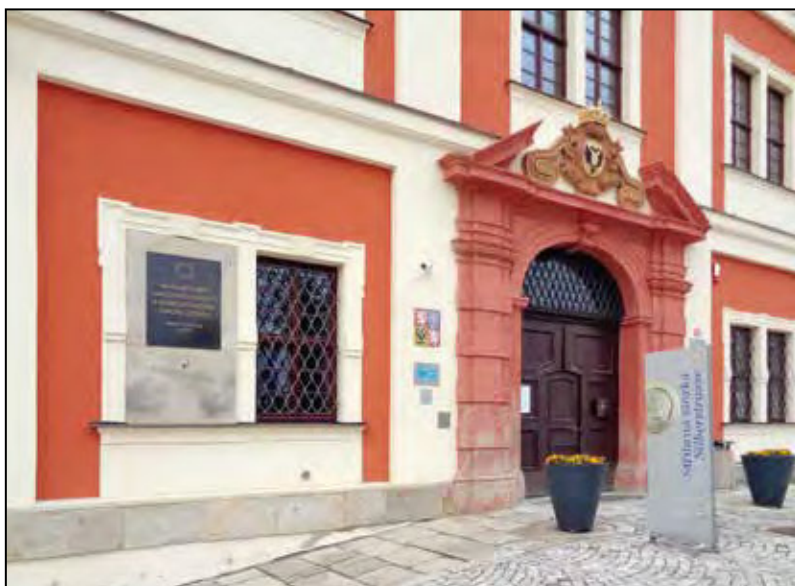
Tábor v Ostrově (Schlackenwerth)

Na zámku v Ostrově, kde v letech 1943–1945 fungovala další pobočka koncentračního tábora Flossenbürg, bylo zařízení podobného typu provozováno již o několik let dříve. Krátce poté, co se Karlovarsko stalo součástí Německé říše, byli v ostrovském zámku na podzim 1938 internováni odpůrci nacistů zatčení operačním oddílem karlovarského gestapa. Po zániku zbytku Československa v březnu 1939 se Ostrov stal navíc místem internace českých odpůrců nacistů ze západních Čech, například z Plzeňska. Tábor byl v dokumentech označován jako „Übungslager“ a fungoval v ostrovském zámeckém areálu do srpna 1939.³⁵⁾

Druhé vězeňské zařízení ve stejné budově bylo zřízeno 17. května 1943 v souvislosti s přesunem výstrojního skladu SS z Berlína do Ostrova. Vězňové koncentračního tábora Flossenbürg (někteří byli přivezeni i ze Sachsenhausenu) zde vykonávali stavební práce na poškozeném a později také vyhořelém zámku, další byli nuceni pracovat jako krejčí nebo obuvníci ve výstrojním skladu. Na konci roku 1944 byl tábor po požáru zámku přesunut do sousedního objektu hostince „Zum Westfallen“ a flossenbürská pobočka nakonec fungovala až do druhé poloviny dubna 1945, kdy byli ostrovští vězni přemístěni do pobočného tábora v Litoměřicích.³⁶⁾

Pamětní deska na zámku

Pietní místo připomínající existenci koncentračního tábora v Ostrově vzniklo v roce 1962 – ve dnech 12. a 13. května ve městě proběhla krajská manifestace Svazu protifašistických bojovníků, v jejímž rámci byla na fasádě zámku odhalena

Ostrov – pamětní deska na fasádě zámku. Foto Lubor Lacina.

Ostrov – pamětní deska (detail). Foto Lubor Lacina.

pamětní deska s textem „*Na paměť obětí umučených fašisty v koncentračním táboře Ostrov. Měst NV Ostrov 13. V. 1962*“.³⁷⁾

V roce 1963 bylo v rámci pietní slavnosti u pamětní desky uděleno čestné občanství města bývalým ostrovským vězňům.³⁸⁾ Kromě periodických připomín-

Ime	Příjmení	Deb.	Geburts- und Wohnort	Gestorben
✓	Friedmann <i>Friedmann</i>	27.10.07	Schetschewka —	24.1.45
	Josef			
✓	Friedmann	22.1.07	Lipník Pusta/Michalovec —	15.2.45
	Leopold			
✓	Friedman	19.2.26	Hanusovce/Zeman-Kert —	23.3.45
	Milar			
✓	Friedman	13.12.16	Dobroslawa/Pressburg —	7.3.45
	Paul			
✓	Friedmann	27.12.98	Kalasciny/Braun <i>EM-925</i>	24.1.45
	Emu			
✓	Frisch	9.3.99	Hot Tetschitz/Frag <i>EX-216</i>	4.1.45
	Karl			
✓	Friedmann <i>Bela Benda</i>	19.8.09	Konjatice/Tenava —	19.12.44
	Bela			
✓	Friedmann	15.3.07	Frag <i>EX-180</i>	24.1.45
	Rudolf			
✓	Friedmann	18.6.02	Boskowitz/Frag <i>EX-302</i>	26.3.45
	Ernst			
✓	Friedmann	25.2.05	Braun/Frag <i>EX-538</i>	8.2.45
	Hans			
✓	Fuchs	23.6.92	Frag —	16.2.41
	Alfred			
✓	Fuchs	25.8.19	Frag <i>EX-914</i>	23.4.45
	Josef			
✓	Fuchs	11.12.97	Iglau/Mähr.Ostreu —	5.6.41
	Karl			
✓	Fuerst	15.9.04	Zlate Moravce/Novo mesto —	24.1.45
	Eugene			
✓	Veit	9.10.23	Prejow —	2.12.24 / 3.12.44
	Ferdinand			

Seznamy zemřelých československých Židů v Dachau. Zdroj Památník Terezín.

Prameny z Památníku Terezín, které byly pro tvorbu databáze použity, můžeme rozdělit do dvou skupin podle doby jejich vzniku. První pocházejí z doby okupace, druhý soubor naopak představuje dokumenty poválečné. Nehledě na předchozí rozdělení, jedná se o tyto prameny:

- Počítačové zpracování žádostí podle zákona č. 255/1946 Sb.
- Kartotéka Polizeifängnis Theresienstadt (A 12731)

- 2 -

Friedman Lad., student ?	Horský Jar., horník, Kateřnice
Friedman Ludv., Topolčany, Sultétého 15	Hornof Vác., úřed., Byňov u Podmokel
Frmlík Em., křesť., Ústí n/Orl.	Horváth Alex., obch., Bratislava
Frnkář Jan., holič, Studená u Tálce	Detecák 18
Frýd Josef, dělník	Horváth Andrej, šedádn
Fryš Václ., gausťužník, Mikulášovice	Hošínek Vác., zámeč., Píseň, Sallát-
u Sluknova 241	kova 40
Fuchs Jindř., dělník, Královce n/Tisou	Houdek Karel, ruční technik
Frydrych Jaroslav, horník	Hrabal Svatoopluk, studující??
Galab Ant. kulisník	Hrdecký Mir., strojník, Praha 11
Gál Joz. Bratislava, Stalinova nám. 5	Kalvínova 26
Gelb Emil, mlynář, Zlatá	Hradská Karel, šofér
Kolce 201, pekař	Hrdlička Jaroslav, automechanik
Goliáš Petr, rolník, Hodějov-Klapele	Hrdlička Joz., zám. Klodě, Českoslov
Gregor Boh., vrch. strážn., Jihlava	Hrubý Karel, rysovač, Píseň, Na Pome-
Grlický Pavel, zév. SNB, Sašurov o. Vra-	zí B 4
nov	Hošáček Jindř., stolar, Jedovnice
Gross Jindř., Ostrava, Rybnická 4	Hudáček Pavel Ph. Dr. Journalista
Grossmann Joz., rolník, Sereďské o. Užho-	Praha
rod	Husek Vítězslav, strojník
Grossmann Artur, Sloven. Nové Město	Chalupa Karel, Brno, Na Klíněch 24
Grünberg Otto, chemik	Chervět Vác., stolar, Vyraho 293
Grünwald Eugen, typograf	Chotrný Joz.-sklář, železářka u Brna
Gund Maximilian, kuchař	Chodka St. stud. ? Praha, Karlova
Habán Bohuslav, malíř	Chromasta Karel, porybný
Hackl Fr., řezník, Sejetice 31	Chroust Stanislav, typograf
Hafner Josef, obchodník	Chyby Al. soustruž., Buch u Přerova
Hališ Joz. strojíř. K. Vary, Končova 13	Chyby Inoc., stud. řepy u Práhy
Honák Jan, zámečník, Praha 6, Žižkova	Ides Jan, sklář, Milina o. N. Jičín
Horuda Václ., tajemník, Pálůvínov	Indrák Jan, zámečník, Ostrava
Hurvát Arnošt, horník	Jachoda František, lakýrník
Husák Joz. řez., Babičice 162 u Kyjova	Jachzel Zikm., kuch., Praha, Měšerník
Heitner Ad. Mudr., Ostrava 10	Jakob Vác., Kovár, Píseň, Pod Svabí-
Hejtmánek Ladislav, holič	naši 11
Heiler Karel, obchod., Praha XII, Ve-	Jakobovič Mich., dělník, Zorub
Pátrovice 9	Jakubovitz Mor., křesť., Úžberd
Heller Václav, úředník, pojišťovny	Janeček Jar. mlynář, Mlýn Orlice
Herzler Joz. Karolinina Hut 764	Janeček Joz., holič, Rudka u Kunšt.
Herman Em., čet. strážn., Skřipov	Janeček Lad. huš. Praha III, Lázeň,
Herrzog Gabriel, obchodník	Jeník Václav, redaktor, Praha 11
Herrmann Jan, student ??	Jánáky Kiroslav, studující??
Herkzovič M., dělník, Dubová 169	Jaso Juraj, dělník, Očová na Slovén.
Herdáček Stef., pekař, M. Písek, Nová 397	Jevůrek Al. K. Vary, Jiráskova 15
Hertz Juraj, student ?? Košice	Jelínek Em., doz. věznů, Praha-Mladá
Hilbert Joz. drogist, Cheb	Jelínek Jiří, nástrojář, N. Zámky
Hirsch Frv. stud. ? Zelená Olša, Komárno	Jelínek Rud. tajem. SNV, Dobříš 75
Hlaváček Ant. košíkář, Katičské Hory	Jelínek Rud. zahrad., Praha 7
Hlaváček Boh., zámeč., Vel. Turná 41	Jemelka Jiří, optik, Olomouc VII
Hlinovský Stan. Libeň, Na Roháčích 474	Ježek Joz., děkan, Jičany u Práhy
Hodáč Karel, stud. ? Praha 6, Bochnušská	Jindra Lad. pekař, Ostrava
Holeček Jan, grafik, Praha, Stalinova	Jiras Vác. průvodčí, Praha-Motel
Holekas Edm., horník	Josef Evi. stud. ? Královo n/Tisou
Holif Mir., křesť., Domažlice o. Prostě-	Šachák Jan, zám. Ostrava, Hněbovská
šov	Juchák Fr. obch. Opolecany o. Přerov
Holý Prokep Ing. Praha 6, Masaryk. kol. ?	Juppá Fr. nástojník, Vsetín
Homola Al., kaplan, Štítec u Polné 11	Jungwirth Jan, truhlář, Cheb, Žižkova
Homolka Joz., Praha XII, Prámyslovská	Juppá Milan, Praha 2, Opletalova 38
Honeč Jaroslav, Vrchlabí	Kollec Frant., rolník
Hordáček Jan, školák ??	Kahan Martin, dělník
Horák Boh., stolar, Brno, Kopečská 5	Kajpr Adolf, kněz, Praha 2, Ječná
Hoříšková Kiroslav, učitel	Kalibza Vác. rytec, o. Budějovice

Seznam bývalých politických vězňů v Dachau. Zdroj Památník Terezín.

- Seznamy vězňů sestavené Československým židovským výborem při Světovém židovském kongresu v New Yorku (A 8629)
- Jmenný seznam československých osvobozených vězňů, nacházejících se v Landshutu (A 9708)
- Seznamy zemřelých (A 7293)
- Seznamy zemřelých (A 7294)
- Seznam vězňů (A 10046)

příjmení	jméno	datum narození	datum narození 1	místo narození	bydliště
Šikýř	Dominik	11.07.1899		Kladno	Motyčín u Kladna
Černý	Josef	14.09.1886		Sudovo Hlavno	Sudovo Hlavno
Pech	Vojtěch	18.07.1909		Malešice	Malešice, okr. Týn n/Vl.
Jelínek	Alois	29.08.1898		Brno	Brno Židenice, Tábořská
Vokatý	František	04.01.1909		Rozdělov	Rozdělov u Kladna
Freund	Lothar	21.10.1917		Olomouc	Olomouc
Ščerbák	Meer	20.03.1898		Soroky	Praha
Barber	Jindř.	28.12.1903		Orlová	Mor. Ostrava
Weis	Jiří	27.06.1914		Košice	Praha, Šleserova 32
Vaneček	Bohumil	01.04.1916		Český Dub	Mnich. Hradiště 559
Pochyla	Emil	17.11.1907		Věška	Praha
Schmid	Alexej	27.01.1921		Senec	Praha
Roubíček	Karel	09.07.1927		Čes. Budějovice	Praha
Spiker	Sigmund	24.02.1915		Krakov	Frydek
Podhola	Karel	22.10.1912	1922	Žimoň	Heřman
Seideman	Vilém	08.10.1901		Prušovice	Praha
Seideman	Erich	18.08.1914		Prušovice	Praha
Seidl	Karel	23.01.1915		Pohořelice	Praha
Straka	Stanislav	30.01.1901			
Moudschein	Emil	19.01.1917		Hradec Kr.	Praha
Brouček	Jan	22.02.1924		Nosislav	Nosislav
Neuman	Vilém	10.05.1907			
Pavlas	Frant.	05.02.1880		Dolní Bludovice	Místek, Moravská 31
Kružík	Miloslav	28.07.1921		Třebíč	Třebíč
Stern	Ervín	14.10.1900		Hortlíkov	Praha
Fořt	Jiří	28.04.1914		Pelhřimov	Písek
Horkal	Jaroslav	01.05.1924		Sedlice	Kabeřinice Místek
Klapetek	Josef	17.07.1921		Skřipov	Val. Meziříčí
Bloch	Otta	16.01.1914		Podsedice	Praha
Heller	Karel	14.07.1906		Louny	Praha XII, Pštrosova
Knausenstock	Abraham	01.04.1922		Český Těšín	Český Těšín
Fridrich	Frant.	30.01.1912		Vracov u Kyjova	Vracov
Stehlík	Josef	19.03.1921		Unanov, Mor. Budějovice	Unanov
Überacker	Josef	19.02.1913		Tachov	Tachov
Dušek	Josef	23.06.1922			
Buriánský	Josef	16.05.1907		Olomouc	Čelakovice u Prostějova
Popovič	Vilém	22.07.1924		Sevljuš	Orlov u Tábora
Prousek	František	15.11.1904		Plavy	Plavy 162, Žel. Brod
Fiala	Jaroslav	05.03.1924		Lysá n. Lab.	Lysá n/L. 854
Kazinitka	Ladislav	15.06.1908		Hrušky u Slavkova	Židenice, Ve Figurách 20
Novotný	Zdeněk	15.11.1926		Košice	Vraclav 123, Vys. Mýto
Dolejš	Frant.	11.04.1924		Praha	Hlubočepy 70
Čagánek	Jaroslav	24.12.1923		Jalubí, Uh. Hr.	Jalubí 272
Hlinovský	Stanisl.	14.09.1922		Smidary	Libáň u Jičina
Janecký	Jaroslav	15.03.1924			
Ocman	Josef	22.10.1906			
Basta	Rudolf	12.02.1896		Vicemilice	Bucovice

Pramen přepsaný do samostatné tabulky. Seznamy nemocných a léčených.

profese, titul	důvod odchodu	poznámka v dokumentu	poznámka v dokumentu, diagnóza	poznámka autora	číslo pramene
	osvobozen	Blok 18	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost, exsudát pohr.		25
	osvobozen	Blok 18	Cachexia		25
	osvobozen	Blok 18	Cachexia		25
	osvobozen	Blok 18	Enteritis		25
Dr.	osvobozen	Blok 18	Cachexia		25
	osvobozen	Blok 18	Myocarditis		25
	osvobozen	Blok 18	Myocarditis		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 18, Blok 1, světnice 4	Enteritis, celková slabost		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 30			25
	osvobozen	Blok 30	průjem, horečky, Bronchitis		25
	osvobozen	Blok 30	chorý na plíce		25
	osvobozen	Blok 30			25
	osvobozen	Blok 30	Edem		25
	osvobozen	Blok 30	tělesná slabost, 2x tyfus		25
	osvobozen	Blok 30	průjem, Edem etc.		25
	osvobozen	Blok 30	Edem, slabost		25
	osvobozen	Blok 30	hluchý, slabost		25
	osvobozen	Blok 30, Blok 9, světnice 2	Flegmony na nahou, ty. ex.		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 18	celková slabost, po tyfu		25
	osvobozen	Blok 20	průjem, srdeční slabost		25
	osvobozen	Blok 20	průjem slabost		25
	osvobozen	Blok 20	průjem, žal. Bolesti		25
	osvobozen	Blok 20	průjem, Edem		25
	osvobozen	Blok 3, 24	Absces na ruce po zranění, frac. compl. humeri sex		25
	osvobozen	Blok 24	skvr. tyfus (podezř.)		25
	osvobozen	Blok 24	průjem, obtíže žaludeční		25
	osvobozen	Blok 28	celková slabost, Antivitaminosa, velmi tez. případ		25
	osvobozen	Blok 28	celková slabost, horečky, velmi tezky případ		25
	osvobozen	Blok 28	slabost, antivitaminosa		25
	osvobozen	Blok 28	slabost, srdeční nervosa		25
	osvobozen	Blok 28	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 28	slabost, průjem		25
	osvobozen	Blok 28	celková slabost		25
	osvobozen	Blok 5	Colitis		25
	osvobozen	Blok 5	Bronchitis		25
	osvobozen	Blok 5	vyčerpánost		25

Zdroj Národní archiv. Autor Tomáš Gol.

prameny	kategorie vězně	tábor. číslo	tábor. číslo 1	tábor. číslo 2	předchozí číslo	příjmení	jméno
1, 26	Schutzhäftling	50561				Krupička	Josef
26	Schutzhäftling	50240				Kruzík	Josef
9a, 25, 26	Schutzhäftling	134841				Kružík	Miloslav
1, 5, 9a, 26	Nicht aus dem Lager; Schutzhäftling	140356				Krýsl	Jindřich
27	Schutzhäftling	35284				Krystynek	Josef
26	Arbeitszwang, Reich; Zigeuner	100890				Krysztof	Rudolf
9a, 26	Schutzhäftling	50293				Kryza	Josef
1, 7, 9, 26	Schutzhäftling	57180				Křenek	Josef
1, 5, 7, 24, 26	Schutzhäftling	40674				Křesala	Metoděj
13, 26	Schutzhäftling	39105				Křišťál	František
1, 9, 27	Schutzhäftling	6398				Kříž	Rudolf
1, 7, 9, 26	Schutzhäftling	39106				Kříž	Ladislav
1						Kříž	Rudolf
1, 7, 9						Kříž	Alois
1, 9, 26	Schutzhäftling	13947	34760			Křížan	František
1, 11, 26	Nicht Aussenkommando; Schutzhäftling	60593				Křížek	František
1, 9, 9a, 26	Schutzhäftling					Kuba	František
26	Schutzhäftling; Rotspanier	22841				Kuba	Josef
1, 5, 7, 9a						Kuba	Bohumil
1						Kubačák	Josef
1						Kubala	Adam
1, 26	Schutzhäftling	75611				Kubalík	Otto
1, 9, 26	Schutzhäftling	50659				Kubáň	Antonín
26, 100	Schutzhäftling	29214				Kubáň	Methoděj
26	Schutzhäftling	52577				Kubanek	Franz
1						Kubánek	Julian
1, 9, 26	Schutzhäftling	64864				Kubart	Miroslav
26	Schutzhäftling	17362				Kubat	Franz
1, 26	Schutzhäftling	23897				Kubát	Emil
26	Schutzhäftling	158713				Kubatek	Oldrich
1, 9, 26	Schutzhäftling	39259				Kubec	Gustav
9a, 26	Schutzhäftling	91101				Kubeček	Václav
1, 26	Schutzhäftling	58081				Kubečka	Jan
27	Schutzhäftling	35529				Kubelik	Ladislav
1, 7, 9, 26	Schutzhäftling	50646				Kubenka	Leopold
7, 9						Kubeš	Vojtech
9a						Kubiak	Frantisek
26	Polizeiliche Sicherungsverwahrung	17361				Kubicek	Josef
26	Schutzhäftling	152939				Kubicek	Paul
26	Schutzhäftling	11575				Kubicek	Franz
9, 13, 26	Schutzhäftling	60592				Kubiček	Josef
1, 9, 26	Schutzhäftling	39260				Kubiček	Vojtěch
5, 26	Schutzhäftling	23571				Kubiček	František
7, 9, 25						Kubiček	Jan
1, 26	Schutzhäftling	32073				Kubiček	František

Ukázka celkové tabulky po sloučení jednotlivých tabulek. Autor Tomáš Gol.

datum nar.	datum nar. 1	místo narození	region místo narození	bydliště	region bydliště	profese, titul
29.03.1892		Mcely		Mcely		
11.12.1919		Strahl-Hoschitz		Strahl-Hoschitz		
28.07.1921		Třebíč		Třebíč		
20.08.1919		Kolinec		Kolíneček 110	Klatovy	holič
11.06.1881		Myslocovice		Lubacovice		
12.09.1917		Bilawa				
13.10.1921		Mutěnice		Strakonice 579		
06.07.1906		Turnov		Rtyně v Podkrkonoší		natěrač
08.06.1913		Dolní Bečva		Zubří	Valašské Meziříčí	řezník
23.08.1909		Kladno		Kladno		valcář
19.01.1884		Svitávka	Boskovice	Moravské Budějovice		správce
25.08.1900		Viničné Šumice		Viničné Šumice	Vyškov	dělník
14.04.1889						
20.06.1908		Česká Třebová		Česká Třebová		slévač kovu
16.07.1920		Lebedov		Divoky 57 u Zdounek	Kroměříž	malíř
29.06.1899		Suchomasty				
21.08.1921		Ústí nad Labem		Chlumeck nad Cidlinou 28		strojný zámečník
17.02.1900		Třebíč		Linz		
25.11.1902		Příbram		Příbram 172		
06.06.1914						
06.07.1885						
26.07.1923		Vösendorf				
31.08.1918		Horní Bečva		Horní Bečva		strojný
18.09.1885		Horní Bečva		Praha		generál duchovní služby čsl. armády
28.03.1921		Praha		Praha		
18.12.1913						
12.08.1920		Vysoký Újezd		Kolín		soukromý úředník
31.03.1880		Kostelec		Leimeritz		
09.04.1918		Vídeň		Praha		
05.07.1926		Moravská Ostrava				
13.06.1920		Běruničky		Praha		strojný zámečník
25.09.1921		Machow		Chrást 242	Plzeň	
18.07.1897		Wernsdorf		Wernsdorf		
03.01.1904		Luschna-Lischau		Jihlava		
14.08.1879		Olomouc		Staré Město 171 u Frýdku		vlakvedoucí
13.02.1914		Plumlov		Plumlov		rolník
	1900			Český Těšín		
31.08.1892		Studink		Studink		
03.10.1919		Bratislava		Bratislava		
24.07.1887		Turnitz		Birnbaum	Protektorát	
17.05.1903		Třtenice	Jičín	Nová Paka 1135		tajemník
18.04.1906		Dub		Dub	Olomouc	rolník
01.09.1904		Třtenice		Pardubice, Divadelní 1341		
25.05.1909		Ruda		Ruda	Šumperk	dělník
01.04.1917		Teplice		Bruch	Brno	

Skupinové foto českých kněží pořízené v Dachau druhý den po osvobození.
Zdroj Památník Terežín.

INTERNATIONAL INFORMATION OFFICE
for the former Concentration Camp Dachau
AN INSTALLATION OF UNRRA TEAM 306
Branch of UNRRA Documents and Tracing Bureau Munich
DACHAU - GERMANY
Schloßheimstr. 90 Phone 378

CERTIFICATE OF DEATH No. 161

It is hereby certified, that Mr. Metoděj Kubáň
Metod, born 18 - 9 - 1885
in Boleš was detained in Dachau Concentration Camp from 23 - 9 - 1942 to the day of his death 5 - 3 - 1942 and was registered in the Camp Records under the number 29214

He came from Concentration Camp _____

ISSUED 10 - 7 - 1946

INTERNATIONAL INFORMATION OFFICE
Munich
International Information Office
DACHAU

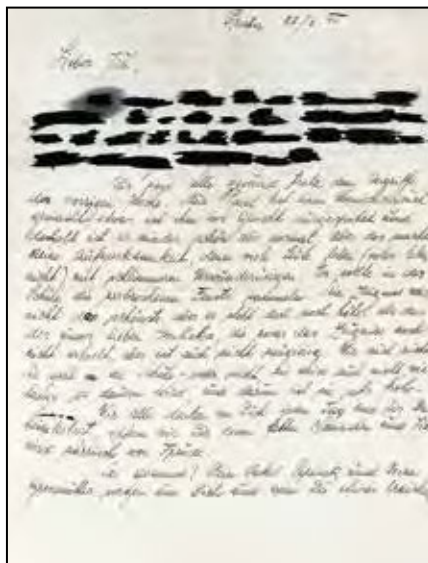
Osvědčení o smrti č. 161 Metoděje Kubáně (vystaveno ale na jméno Metod Kuboň).
Zdroj Památník Terežín.

Výzva Památníku Terezín

V únoru roku 2018 zveřejnil Památník Terezín na svých webových stránkách výzvu, ve které žádal spoluobčany o darování předmětů a dokumentů spojených s nacistickou perzekucí českých občanů.

Důvodů pro její uveřejnění bylo několik. Za prvé postupně vymírá generace, která válku zažila a má k těmto dokumentům či předmětům osobní vztah, za druhé máme zkušenost, že mnohdy potomci perzekvovaných osob ne vždy doceňují, jaké „poklady“ se u nich doma nacházejí.

V průběhu roku 2018 byla proto výzva uveřejněna i v časopisech, novinách, rozhlasu a v hlavní zpravodajské relaci České televize v Událostech a především na zpravodajském kanále ČT24. Cílem bylo postihnout co největší spektrum obyvatel.

Dopis Jiřímu Pradáčovi od matky do věznice v Pardubicích, dat. 22. 2. 1945. Zdroj Památník Terezín.

Dopisnice Jiřímu Pradáčovi od matky do Terezína, dat. 23. 3. 1945. Zdroj Památník Terezín.

A právě takto cílenou strategií se nám podařilo oslovit vlastníky dokumentů i výtvarných děl. Ne vždy jsme se ale setkali s ochotou darovat originály. Často se nám jejich majitelé ozvali s tím, že si můžeme udělat kopie, ale že originálů se vzdávat nechťejí. Je to velká škoda, protože, pokud se někdo rozhodne darovat nám dokument, obraz či předmět, můžeme se o něj odborně postarat a uchovat ho pro další generace.

I přesto se nám podařilo rozšířit sbírku Památníku Terezín o velmi zajímavé přírůstky. Jako jedna z prvních se k nám dostala pozůstalost po panu Jiřím Pradáčovi, bývalém vězni policejní věznice gestapa v Terezíně. Velkou část pozůstalosti tvoří vyznamenání a odznaky Jiřího Pradáče (vy-

Dopisnice Bohuslava Mahlera z 25. 9. 1944. Zdroj Památník Terezín.

Památníček Olgy Sojkové, str. 2. Zdroj Památník Terezín.

Památníček Olgy Sojkové, str. 7. Zdroj Památník Terezín.

Hromadná fotografie židovské pracovní skupiny, pořizena v letech 1940–1941 v obci Brocná. Zdroj Památník Terezín.

Proutěný koš s transportním číslem Ac 935 do ghetta Terezín. Zdroj Památník Terezín.

znamení za odboj, různé pamětní a skautské odznaky) a také korespondence s rodiči (z věznic v Pardubicích i z Terezína).

Další pozůstalost pochází od rodiny Mahlerovy za Solnice, jejíž členové byli transportováni do ghetta Terezín a dále pak do Osvětimi. Jejich příbuzná nám darovala nejen fotografie členů rodiny a jejich korespondenci, ale i snímky skupiny Židů pracujících v lese v okolí Solnice.

Do třetice bychom rády zmínily deník paní Olgy Sojkové, který nám darovala její vnučka. Jedná se de facto o památníček, který je velmi zajímavý nejen kresbami, ale zároveň jsou do něj vlepny i dokumenty dokreslující život v ghettu Terezín.

Zajímavou akvizicí je proutěný prádelní koš, který využili po osvobození Terezína příbuzní dárkyně jako zavazadlo při návratu domů. Transportní číslo Ac 935 uvedené na koši patřilo Františkovi Maierovi (1922–2013). Zda mu koš sloužil jako transportní zavazadlo do Terezína (transport Ac dne 19. 3. 1942 z Brna), nebo ho pro své věci využíval až v Terezíně, již nevíme. František Maier pracoval v ghettu jako vychovatel v chlapeckém domově v budově L 417 na tzv. sedmičce. Byl brankářem fotbalového klubu Jugendfürsorge. Z Terezína byl deportován 28. září 1944 transportem Ek do Osvětimi. Osvobozen byl v pobočném osvětimském táboře Gleiwitz. O jeho odchodu z Terezína se ve svém deníku zmiňuje chlapec z dětského domova v L 417 Pavel Weiner (1931–2010).

Vedle předmětů z terezínského ghetta jsme prostřednictvím výzvy získali též kresbu z Internačního tábora pro německé obyvatelstvo, který byl po skončení

Karl Winkel: Malá pevnost Terezín, 1945. Zdroj Památník Terezín.

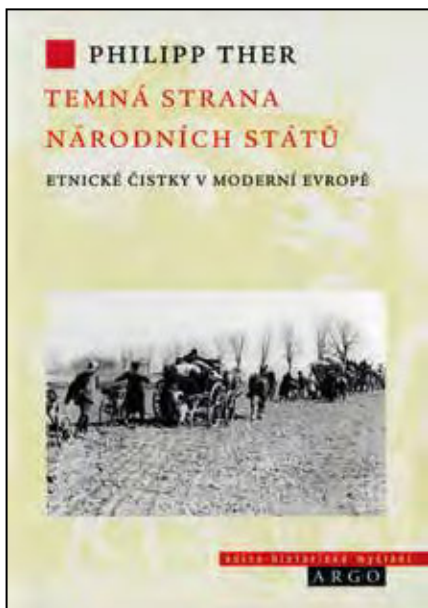
války zřízen v Terezíně. Kresba tužkou od německého autora Karla Winkela je datována rokem 1945 a zachycuje pohled shora na Malou pevnost a krajinu za ní. Její autor, německý malíř z Mnichova, byl od 6. června do 15. prosince 1945 vězněn v internačním táboře v Malé pevnosti. Kreslil se souhlasem správy tábora, která mu dávala i potřebný materiál. Kresbu získal otec dárce, pan Antonín Pavliš, který v Terezíně ve druhé polovině roku 1945 vykonával vojenskou službu.

Výzva i nadále pokračuje. Doufáme proto, že i do budoucna se naše sbírky rozšíří o zajímavé přírůstky. Současným dárčům děkujeme.

Michaela Dostálová, Iva Gaudesová, Památník Terezín

Philipp THER: Temná strana národních států. Etnické čistky v moderní Evropě. Praha, Argo 2017, 289 s., ISBN 978-80-257-2133-9

„Možná bylo ale tedy nakonec lepší, že to dopadlo, jak to dopadlo, ať už to bylo sebebolestnější. Václav Havel, jenž byl prezidentem nejen těch, kdo ho směli volit, se za vyhnání omluvil, a tím to pro mě bylo vyřízené (jsem ale ročník 1967 a měl jsem klidné dětství, bez zahořklých rodičů či prarodičů). Tenkrát se ale v Německu něco takového napsat nedalo, ještě méně než dnes.“⁽¹⁾

Citace pochází ze závěru recenzované knihy německého historika Philippa Thera. Konkrétně z doslovu k jejímu českému vydání, ke kterému přistoupilo nakladatelství Argo v roce 2017 (v překladu Zuzany Schwarzové). Jak je čtenáři této recenze určitě zřejmé, úryvek je vztahován k odsunu/vyhnání Němců po druhé světové válce z Československa a autor v něm reflektuje i svou osobní zkušenost, neboť část jeho rodiny jím byla postižena. Jedná se o Therovu reflexi v každém případě důležitou, kterou by čtenáři této knihy neměli opomenout. A pokud ji neopomenou, určitě je nenechá bez napětí, ať už s nábojem plusovým, či mínusovým. Ale zanechme prozatím malé ochutnávky z autorových subjektiv-

ních soudů s příslibem návratu k nim na konci této recenze a zaměříme se na jiné aspekty spojené se sledovanou monografií.

V autorově rodném jazyce vyšla práce poprvé roku 2011 v nakladatelství Vandenhoeck & Ruprecht (Göttingen),²⁾ recenzovaný překlad však vychází z jejího třetího vydání (2013). Již předtím se ovšem Ther v řadě studií věnoval problematice etnických čistek a konfliktů ve 20. století.³⁾ Toto téma však není jediné, na které se badatelsky zaměřuje. V soupisu jeho publikační činnosti můžeme objevit i zájem o problematiku kulturních dějin či společenských změn ve státech bývalého východního bloku po roce 1989.⁴⁾ Recenzovaná kniha také není jeho první, která vyšla v češtině. Již v roce 2008 vydalo nakladatelství Dokořán Therovu monografii o pražské Zlaté kapliče v širších souřadnicích s názvem *Národní divadlo v kontextu evropských operních dějin. Od založení do první světové války*⁵⁾ a o rok dříve před recenzovanou publikací vydalo nakladatelství Libri jeho práci *Nový pořádek na starém kontinentě s podtitulem Příběh neoliberální Evropy*.⁶⁾ Ther, jenž v současné době působí jako profesor středoevropských dějin v Institutu dějin východní Evropy na Vídeňské univerzitě,⁷⁾ je však autorem, kterému vycházejí práce ne-

CHRONOLOGICKÝ PŘEHLED O ČINNOSTI PAMÁTNÍKU TEREZÍN V ROCE 2018

Leden

5. 1.

Putovní historická výstava ze sbírek Památníku Terezín „O osudu člověka se rozhoduje proužkem papíru... Transporty Židů z ghetta Terezín do Osvětimi-Březinky na podzim 1944“ byla otevřena v předsálí kina Malé pevnosti.

Záběry z pietního aktu konaného k Mezinárodnímu dni památky obětí holocaustu a předcházení zločinům proti lidskosti.

24. 1.

V Terezíně proběhla za účasti zástupců České republiky a Spolkové republiky Německo vzpomínková akce k uctění Mezinárodního dne památky obětí holocaustu a předcházení zločinům proti lidskosti. Posláním terezínského shromáždění bylo předání odkazu obětí nacismu současné mladé generaci. Tu zde zastoupilo několik desítek studentů česko-německého dvojjazyčného gymnázia Friedricha Schillera v saské Pirně.

17. 5.

Výtvarná výstava kreseb, fotografií a objektů nazvaná „Sourozenci červené nitě“, jejichž autorkou je Kateřina Piňosová, byla zahájena slavnostní vernisáží v cele č. 41 ve výstavních prostorách IV. dvora Malé pevnosti.

Záběr z vernisáže výstavy „Sourozenci červené nitě“, autorka Kateřina Piňosová.

20. 5.

Na Národním hřbitově se konala každoroční Tereziánská tryzna za účasti zástupců Senátu Parlamentu ČR a Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, vlády ČR, zastupitelských úřadů mnoha zemí a dalších hostů. Hlavní projev přednesl předseda

Předseda Ústavního soudu Pavel Rychecký klade věnec na Národním hřbitově v Terezíně.

Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR Radek Vondráček. Před zahájením Tereziánské trizny proběhlo kladení věnců na popravišti Malé pevnosti při příležitosti uctění památky obětí poslední poprav v Terezíně dne 2. května 1945.

Záběr z Tereziánské trizny 2018.

Kladení věnců na popravišti Malé pevnosti při uctění památky obětí poslední poprav 2. května 1945. Na snímku místopředsedkyně Senátu Parlamentu ČR Miluše Horská.

Červen

4. 6.

V předpolí Židovského hřbitova v Terezíně byl v průběhu pietního aktu, kterého se zúčastnili zástupci Evropského židovského kongresu (EJC) a Federace židovských obcí v ČR, odhalen monument „Zákon nezvratnosti“ z dílny Aleše Veseleho.

Monument „Zákon nezvratnosti“ z dílny Aleše Veselého.

Účastníci pietního aktu, v jehož průběhu byl odhalen monument Aleše Veselého.

Dominika Weiss Hošková a Jiří Hošek při vystoupení na pietním aktu.

6. 6.

Slavnostní vyhlášení výsledků 22. ročníku literární a výtvarné soutěže pojmenované na památku iniciátorky, spoluzakladatelky a donátorky soutěží Memoriál Hany Greenfeldové, tentokrát pod společným názvem „Domov“, se uskutečnilo v kinosále Muzea ghetta. Soutěž každoročně vyhlašuje Památník Terežín ve spolupráci s Terežínskou iniciativou. Součástí vyhlášení výsledků soutěže bylo také zahájení výstavy výtvarných prací, zaslaných do soutěže. Výstava byla přístupna do 31. srpna 2018.

27. 6.

Pietní akt k výročí popravy Milady Horákové proběhl v pamětní síni Malé pevnosti v bývalém objektu Krankenrevíru.

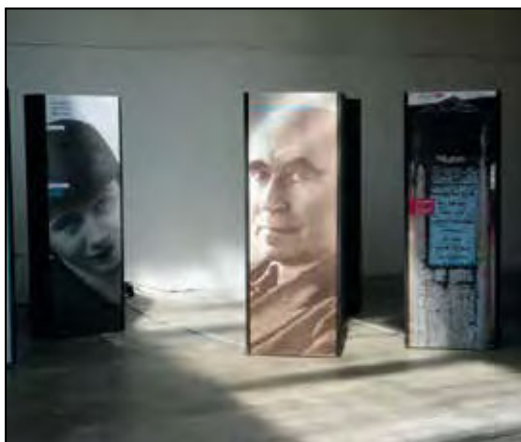
Červenec

19. 7.

Ve výstavních prostorách IV. dvora byla otevřena putovní výstava „Vyhlazovací středisko Malý Trostinec – dějiny a památka“. Výstava trvala do 26. září 2018.

Plakát k výstavě „Vyhlazovací středisko Malý Trostinec – dějiny a památka“.

Pohled na instalaci výstavy „Vyhlazovací středisko Malý Trostinec – dějiny a památka“.

24. 7.

Slavnostní odhalení sochy nizozemské autorky Chanah Cassuto proběhlo v prostorách Muzea ghetta.

Srpen

9. 8.

Výtvarná výstava grafik Miloše Michálka byla zahájena vernisáží v předsálí kina Muzea ghetta. Výstava byla otevřena do 12. října 2018.

Září

2. 9.

Každoroční tryzna Kever Avot za oběti genocidy Židů z českých zemí se konala v prostoru Židovského hřbitova a na pietním místě u řeky Ohře.

7. 9.

V prostoru Kolumbária byla slavnostně odhalena pamětní deska na památku občanů města Chemnitz, kteří byli v letech 1942–1945 odvezeni do Terezína.

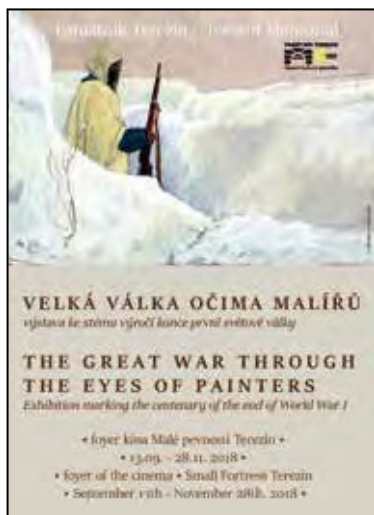
Záběr ze slavnostního odhalení pamětní desky na památku občanů města Chemnitz.

13. 9.

V předsálí kina Malé pevnosti byla otevřena historicko-výtvarná výstava ke stému výročí konce první světové války nazvaná „Velká válka očima malířů“. Přístupna byla do 28. listopadu 2018.

Záběr z instalace výstavy „Velká válka očima malířů“.

Plakát k výstavě „Velká válka očima malířů“.

Jaroslav Svěcený při vystoupení na vernisáži výstavy „Velká válka očima malířů“.

24. 9.

Putovní dokumentární výstava Výboru pro odškodnění obětí romského holocaustu v ČR pod názvem „Zaniklý svět“ prezentuje prostřednictvím vzácných dobových fotografií život Romů a Sintů v době před jejich uvězněním v nacistických koncentračních táborech a dokládá pomocí archiválií jejich pronásledování. Výstava poukazuje na nepřijatelnost ideologií o nadřazenosti ras. Zpřístupněna byla ve venkovním prostoru před kinem v Malé pevnosti.

Říjen

1. – 5. 10.

Za spolupráce Památníku Terezín a MŠMT ČR, Památníku Ravensbrück a Domu konference ve Wannsee proběhl v prvním říjnovém týdnu roku 2018 čtyřdenní pedagogický seminář III. stupně. Účastníci se seznámili s programy vzdělávacích oddělení Památníku Ravensbrück a Domu konference ve Wannsee, měli možnost zúčastnit se vybraných workshopů a podrobných prohlídek expozic obou institucí.

13. 10.

V kinosále Malé pevnosti se uskutečnilo veřejné promítání filmu „Gavrilo Princip – Proces“.

25. 10.

V předsálí kina Muzea ghetta byla zahájena výtvarná výstava grafik nazvaná „Malá retrospektiva“ autorky Marie Blabolilové, která byla otevřena do 31. ledna 2019.

TEREZÍNSKÉ LISTY 47/2019

SBORNÍK PAMÁTNÍKU TEREZÍN

Řídí redakční rada ve složení:

doc. PhDr. Vojtěch Blodig, CSc.; Miroslava Langhamerová; PhDr. Marek Poloncarz;
Mgr. Tomáš Raichl; PhDr. Ivana Rapavá, Ph.D.; PhDr. Jan Roubínek; Mgr. Jan Špringl;
Mgr. Jan Vajskebr.

Grafická úprava: Petr Oswald s použitím obálky Milana Janáčka

Překlad resumé:

Jan Valeška (do angličtiny),

Peter Zieschang (do němčiny vyjma s. 85)

Překlad z němčiny do češtiny: Lenka Vosičková

Výkonný redaktor: Miroslava Langhamerová

Vydal PamátníkTerežín v roce 2019

Realizace Helena Oswaldová – Nakladatelství OSWALD, Praha

Náklad 600 kusů

ISBN 978-80-88052-19-7

© Památník Terežín, 2019